— Editor: Călin Vlasie
Redactor: Ioan Es. Pop Tehnoredactare: Gabriela Chircea Coperta colecţiei: Ionuţ Broştianu Prepress: Marius Badea
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României ADLER, MORTIMER J.
Cum se citeşte o carte: ghidul clasic pentru o lectură inteligentă /
Mortimer J. Adler, Charles Van Doren; trad. De Doru Căstăian. Piteşti: Paralela 45, 2014 Index
ISBN 978 – 973 – 47 – 1725 – 5
I. Van Doren, Charles
II. Căstăian, Doru (trad.)
028
Mortimer J. Adler and Charles Van Doren, How to Read a Book

MORTIMER J. ADLER
şi
CHARLES VAN DOREN
Cum se citeşte o carte
Ghidul clasic pentru o lectură inteligentă
Traducere din limba engleză de Doru Căstăian

CUPRINS

M aft!

PREFAŢĂ

t

Cum se citeşte o carte a fost publicată pentru prima oară la începutul anului 1940. Spre surprinderea şi, de ce să nu recunosc, spre marea mea bucurie, a devenit imediat un bestseller naţional şi a rămas cea mai bine vândută carte din Statele Unite timp de mai bine de un an. Din 1940 a cunoscut numeroase ediţii – atât de lux, cât şi obişnuite – în tiraje mari şi a fost tradusă în mai multe limbi: franceză, suedeză, germană, spaniolă şi italiană. La

ce bun atunci să încerc să adaptez şi să rescriu cartea pentru actuala generaţie de cititori?

Motivul pentru care am decis să fac acest lucru are legătură cu schimbările din societatea ultimilor treizeci de ani şi cu avatarurile pe care le-a cunoscut însuşi subiectul cărţii. Astăzi, mult mai mulţi tineri care termină un liceu ajung să urmeze şi o facultate. O mare parte a populaţiei citeşte mai mult, în ciuda sau poate chiar datorită popularităţii radioului şi a televiziunii. Preferinţei pentru ficţiune i-a luat locul preferinţa pentru nonficţiune. Educatorii din ţara noastră au înţeles că a-i învăţa pe copii să citească, în sensul cel mai elementar al termenului, este sarcina noastră fundamentală. Recent, un secretar al Departamentului de Sănătate, Educaţie şi Asistenţă Socială, considerând anii ’70 deceniul lecturii, a alocat fonduri pentru a sprijini eforturile de îmbunătăţire a acestor abilităţi de bază, eforturi care au dat adesea rezultate excelente în iniţierea copiilor într-ale cititului. De asemenea, numeroşi adulţi au fost captivaţi de posibilităţile deschise de aşa-numitele cursuri de citire rapidă, care promit să crească atât gradul de înţelegere a materialului citit, cât şi viteza de citire.

Există totuşi şi lucruri care nu s-au schimbat în ultimii treizeci de ani. Unul dintre ele este faptul că, pentru a trage cele mai mari foloase de pe urma lecturii, trebuie să îţi adaptezi viteza cu care citeşti la particularităţile materialului pe care îl parcurgi. După cum spunea Pascal în urmă cu trei secole, „atunci când citim prea repede sau prea încet, nu mai înţelegem nimic”. Cum viteza de lectură a devenit o preocupare naţională, ediţia de faţă abordează problema şi propune drept soluţie cititul la viteze variabile, scopul fiind acela de a citi mai bine, chiar dacă asta înseamnă să citeşti uneori mai repede, alteori mai încet.

Un alt lucru care, din păcate, a rămas neschimbat se

referă la eşecul de a duce cititul dincolo de nivelul instrucţiei elementare. Investim talent pedagogic, bani şi eforturi pentru a-i deprinde pe elevi cu cititul în primele şase clase. Ulterior, atenţia acordată acestei abilităţi dispare cu desăvârşire, făcând aproape imposibil accesul la niveluri superioare. Situaţia era aceeaşi şi în 1939, când profesorul James Mursell, de la Colegiul Pedagogic al Universităţii Columbia, a publicat în revista Atlantic Monthly un articol intitulat „Eşecul şcolilor". Ceea ce afirma el atunci – în două paragrafe pe care la voi cita în continuare – este încă adevărat:

Învaţă şcolarii noştri să citească eficient în limba lor maternă? Da şi nu. Până prin clasa a cincea sau a şasea, cititul, luat ca un întreg, este predat conştiincios şi învăţat cum se cuvine. Remarcăm până în acel punct un avans constant, după care curba progresului începe să coboare, ajungând în cele din urmă aproape de zero. Dar asta nu pentru că o persoană ar atinge limita posibilităţilor sale intelectuale în clasa a şasea – pentru că a fost demonstrat că, sub supraveghere atentă, copiii de vârste mai mari sau chiar adulţii pot face progrese uriaşe. Şi nici pentru că majoritatea elevilor de clasa a şasea ar citi deja suficient de bine. Foarte mulţi elevi de liceu au rezultate slabe tocmai din cauza incapacităţii de a pricepe sensul celor tipărite pe pagină. Desigur, ei s-ar putea perfecţiona, ar trebui s-o facă, însă, totuşi, asta nu se întâmplă.

Elevul mediu de liceu a citit deja destul de mult, iar, dacă va merge la facultate, va citi încă şi mai mult; va fi însă, cel mai probabil, un cititor mediocru şi incompetent. (Atenţie! Afirmaţia îl vizează pe elevul mediu, nu pe cel care urmează un program special de ameliorare.) Poate parcurge un fragment de proză şi lucrul acesta poate chiar să-i facă plăcere. Dar pune-i în faţă o descriere minuţioasă, o argumentaţie construită cu grijă sau un paragraf care să-

i solicite simţul critic şi l-ai pierdut. De exemplu, s-a demonstrat că elevul mediu de liceu este cu totul neajutorat atunci când trebuie să indice ideea principală dintr-un paragraf sau relaţiile logice dintr-o argumentaţie sau dintr-o expunere. În privinţa asta, el rămâne un cititor de nivelul clasei a şasea până în ultimii ani de facultate.

Dacă în urmă cu treizeci de ani – după cum pare să indice primirea făcută atunci lucrării – era nevoie de Cum se citeşte o carte, acum nevoia pare şi mai acută. A răspunde însă acestei nevoi nu e singurul sau cel mai important motiv pentru a rescrie cartea de faţă. Noi perspective privitoare la modul corect de a citi; o analiză mult mai cuprinzătoare şi mai bine structurată a complexei arte a cititului; aplicarea flexibilă a regulilor de bază la diverse tipuri de lectură, de fapt la orice comunicare scrisă; descoperirea şi formularea unor reguli noi în ceea ce priveşte cititul; conceptul de piramidă a cărţilor, largă la bază şi ascuţită la vârf – toate acestea reprezintă aspecte care fie nu au fost tratate cum trebuie, fie au fost pur şi simplu trecute cu vederea în cartea pe care am scris-o acum treizeci de ani. Ele cereau însă lumina tiparului, lucru pe care l-am făcut rescriind textul.

În anul care a urmat primei publicări a volumului Cum se citeşte o carte, în urmă cu trei decenii, a apărut o parodie cu titlul Cum se citesc două cărţi, iar profesorul I.A. Richards a scris o lucrare cât se poate de serioasă intitulată Cum se citeşte o pagină. Am menţionat aceste două apariţii pentru a scoate în evidenţă faptul că problemele ridicate de ele – şi de scrierea parodică, şi de cea serioasă – sunt tratate pe larg în această nouă versiune a cărţii, în special cea referitoare la modul corect de citire a cărţilor aflate într-o anumită relaţie una cu alta, astfel încât atât aspectele complementare, cât şi cele contradictorii să fie identificate corect.

Printre motivele pentru care am rescris Cum se citeşte o carte se cer subliniate cele ce ţin de arta lecturii şi de necesitatea de a atinge niveluri superioare de performanţă în ceea ce priveşte cititul, chestiuni care nu au fost tratate în versiunea originală a cărţii. Oricine doreşte să afle exact cât de mult conţinut a fost adăugat o poate face rapid, comparând pur şi simplu cuprinsurile celor două versiuni. Dintre cele patru părţi, doar partea a doua, care fixează regulile cititului analitic, urmează îndeaproape cuprinsul original – şi chiar şi aceasta a fost modificată în bună măsură. Introducerea, în prima parte, a celor patru niveluri ale lecturii – elementar, inspecţional, analitic şi sintopic – este principala schimbare în ceea ce priveşte organizarea şi conţinutul cărţii. Expunerea, în partea a treia, a modalităţilor de abordare a materialelor de facturi diferite – cărţi practice sau teoretice, literatură ficţională (poezie, povestiri, romane, piese de teatru), istorie, ştiinţă, ştiinţe sociale, filosofic, dicţionare, presă scrisă sau chiar texte publicitare – este cea mai importantă adăugire făcută. În fine, discuţia cu privire la cititul sintopic din partea a patra este cu desăvârşire nouă.

În munca mea de aducere la zi, regândire şi rescriere a acestei cărţi, am fost asistat de Charles Van Doren, cu care colaborez de mulţi ani la Institutul de Cercetări Filosofice. Am lucrat împreună şi la alte cărţi, dintre care menţionez ediţia în douăzeci de volume a Analelor Americii, publicată de Encyclopaedia Britannica Inc. În 1969. Mai relevant însă în privinţa prezentei colaborări este faptul că, în ultimii opt ani, eu şi Charles Van Doren am organizat sesiuni de discuţii pe marginea cărţilor de căpătâi ale omenirii şi am moderat seminarii în Chicago, San Francisco şi Aspen. Pe parcursul acestor experienţe, ne-am familiarizat cu multe dintre tehnicile expuse ulterior în această carte.

Îi sunt recunoscător domnului Van Doren pentru efortul depus alături de mine; împreună, dorim să ne exprimăm recunoştinţa cea mai profundă pentru criticile constructive, supravegherea şi ajutorul primite din partea prietenului nostru Arthur L.H. Robin. El ne-a convins să operăm o mare parte dintre modificările care deosebesc această carte de precedenta şi care, sperăm, au făcut din ea o carte mai bună şi mai utilă.

Mortimer J. Adler Boca Grande, 26 martie 1972

Partea întâi

Dimensiunile cititului

Activitatea şi arta de a citi

Aceasta este o carte pentru cititori şi pentru cei care vor să devină cititori, în mod special, ea se adresează celor care citesc cărţi. Mai mult, ea îi vizează pe aceia care prin citit urmăresc în principal obţinerea unui grad superior de înţelegere. Prin „cititori” înţeleg oameni încă obişnuiţi care, aşa cum se întâmpla cândva cu orice persoană educată şi inteligentă, aspiră să obţină cea mai mare parte a informaţiilor despre lume şi cea mai profundă înţelegere a lucrurilor din textele scrise. Nu poţi lua totul din ele, fireşte; chiar şi înainte de apariţia radioului şi a televiziunii, o marte parte a informaţiilor şi a reprezentărilor despre lume se dobândea din discursuri orale sau din observaţie. Dar, pentru oamenii inteligenţi şi curioşi, acest lucru n-a fost niciodată suficient. Ştiau de asemenea că trebuie să citească şi asta au şi făcut. Există astăzi un sentiment general că cititul nu mai este atât de folositor pe cât era cândva. Radioul şi în special televiziunea au preluat multe dintre funcţiile textului scris, la fel cum fotografia a preluat anumite funcţii ale picturii şi artei grafice. Trebuie să admitem: televiziunea îndeplineşte destul de bine o parte din aceste funcţii; de

exemplu, transmiterea vizuală a unor evenimente are un impact enorm. Abilitatea radioului de a ne furniza informaţii în timp ce facem altceva – de exemplu, în timp ce conducem maşina – este extraordinară şi prin ascultarea lui se câştigă foarte mult timp. Dar este o întrebare cât se poate de serioasă dacă dezvoltarea mediilor comunicaţionale moderne a sporit în mod semnificativ capacitatea noastră de a înţelege lumea în care trăim. Poate că acum ştim mai multe despre lume decât ştiam înainte şi, în măsura în care cunoaşterea este o condiţie a înţelegerii, acesta este un lucru bun. Dar cunoaşterea nu este o condiţie a înţelegerii într-o măsură atât de mare pe cât am crede; nu trebuie să ştii totul despre un fenomen pentru a-l înţelege. A cunoaşte prea multe fapte reprezintă uneori un obstacol în calea înţelegerii, în aceeaşi măsură cu a şti prea puţine fapte. Există un fel specific al nostru, al modernilor, de a ne lăsa bombardaţi cu fapte, iar acest lucru acţionează în detrimentul înţelegerii.

Unul dintre motivele pentru care se întâmplă aşa ceva este acela că toate mediile pe care le-am pomenit anterior sunt proiectate în aşa fel încât să facă cititul să pară inutil (deşi este doar o aparenţă). Standardizarea gândirii şi a reprezentărilor despre lume este o preocupare de bază a unora dintre cele mai strălucite minţi ale prezentului. Telespectatorului, ascultătorului radio, cititorului de reviste îi sunt prezentate ansambluri de elemente alese cu grijă – de la figuri retorice ingenioase până la date şi statistici – pentru a-l ajuta „să-şi facă o părere” cu privire la diverse chestiuni, cu minimum de efort şi fără nicio dificultate. Dar standardizarea este realizată uneori atât de bine, încât privitorul, ascultătorul sau cititorul nu poate delibera în niciun fel. În loc de asta, înghite pe nemestecate o opinie preformată, cam în felul în care ar

introduce o casetă într-un casetofon. Ajuns aici, nu-i rămâne decât să apese pe un buton şi să „deruleze” caseta ori de câte ori i se pare că e cazul s-o facă. Şi, în felul acesta, s-a descurcat onorabil fără a fi trebuit să gândească.

Cititul activ

Aşa cum am spus încă de la început, ne vom preocupa în special de dezvoltarea abilităţii de a citi cărţi. Iar regulile de citire a cărţilor, dacă sunt respectate şi puse în practică, duc la o dezvoltare a abilităţii de a citi care poate fi aplicată la orice fel de material tipărit – ziare, reviste, pamflete, articole, mici opuscule şi chiar texte publicitare. De vreme ce cititul, de orice fel, este o activitate, el trebuie să fie întotdeauna activ, măcar într-o anumită măsură. Cititul complet pasiv e imposibil; nu se poate citi cu ochii imobili şi cu mintea complet adormită. Din moment ce punem în opoziţie cititul activ cu cel pasiv, înseamnă că ne propunem, în primul rând, să atragem atenţia asupra faptului că lectura poate fi mai mult sau mai puţin activă şi că e cu atât mai bine cu cât este mai activă. Un cititor e mai bun decât altul exact în măsura în care devine capabil să fie mai activ şi să depună mai mult efort. E mai bun dacă cere mai mult de la sine şi de la textul din faţa lui. Deşi, tehnic vorbind, cititul absolut pasiv nu poate exista, mulţi oameni par să creadă că, atunci când îl compari cu scrisul şi vorbitul, care sunt în mod evident active, cititul, la fel ca ascultatul, e pasiv. Altfel spus, scriitorul sau oratorul trebuie să depună un anumit efort, pe când cititorul sau ascultătorul nu are de făcut nimic. A citi şi a asculta sunt văzute ca activităţi ce presupun primirea de informaţii de la o persoană implicată în actul de a le preda sau a le trimite. Eroarea constă în faptul de a crede că primirea de informaţii seamănă cu primirea unui ghiont, a unei moşteniri sau a unei decizii de la tribunal.

Dar cititorul e mai degrabă aidoma prinzătorului dintr-un meci de baseball. A prinde mingea implică la fel de multă activitate ca a o arunca sau a o lovi. Cel care aruncă sau loveşte mingea este emiţătorul, în sensul că iniţiază mişcarea mingii. Prinzătorul sau mijlocaşul e cel care primeşte, în sensul că termină acţiunea. Ambii sunt activi, dar activităţile pe care le desfăşoară sunt diferite. Dacă e ceva pasiv aici, acel ceva este mingea. Ea reprezintă obiectul inert care e pus în mişcare sau oprit, în timp ce jucătorii sunt activi, fie că aruncă mingea, fie că o lovesc sau o prind. Analogia cu scrisul şi cititul este aproape perfectă. În mod similar jocului cu mingea, lucrul scris sau citit reprezintă elementul pasiv comun celor două activităţi care iniţiază sau sfârşesc procesul.

Putem duce analogia ceva mai departe. Arta de a prinde mingea se referă la toate tipurile de aruncare: aruncările rapide, cele cu boltă, cele executate cu nerv, cele în diagonală. În acelaşi fel, arta de a citi presupune capacitatea de a recepţiona informaţia cât mai repede posibil.

Este demn de remarcat că aruncătorul şi prinzătorul pot avea succes doar atâta vreme cât cooperează. Aceeaşi relaţie există şi între scriitor şi cititor. Scriitorul nu se fereşte să-i fie „prinse mingile”, deşi uneori aşa pare. Oricum, succesul în comunicare survine atunci când ceea ce scriitorul şi-a dorit să transmită ajunge în posesia cititorului. Aptitudinile scriitorului şi cele ale cititorului se întâlnesc într-un punct comun. Sunt de acord că există mai multe feluri de scriitori, aşa cum există mai multe feluri de aruncători. Unii scriitori ţin lucrurile sub control total: ştiu exact ce au de transmis şi o fac precis şi cu o mare acurateţe. Dacă restul aspectelor sunt identice, ei sunt mai uşor „de prins” decât un „scriitor sălbatic”, lipsit de control. Există însă un aspect în privinţa căruia analogia

nu se susţine. Mingea este un corp compact. Ea e fie prinsă în întregime, fie nu. O bucată de text reprezintă însă o alcătuire complexă. Poate fi recepţionată în măsuri diferite, de la o frântură din ceea ce a intenţionat să transmită autorul, până la o percepţie integrală. Cât de mult îl „prinde" textul pe cititor depinde de cât de activ este acesta în timpul lecturii şi de cât de bine execută el activităţile mentale implicate de actul cititului.

Ce presupune lectura activă? Ne vom întoarce de câteva ori la această întrebare pe parcursul cărţii. Pentru moment, este suficient să spunem că un volum egal de lectură va fi citit mai bine de unii oameni decât de alţii, cei dintâi fiind în primul rând mai activi, iar în al doilea realizând cu o mai mare acurateţe activităţile mentale implicate. Aceste două aspecte sunt legate între ele. Cititul e o activitate complexă, la fel ca scrisul. El este compus dintr-un număr mare de acte separate, dar fiecare act e absolut necesar pentru o lectură de calitate. Cu cât cititorul reuşeşte să parcurgă mai multe dintre ele, cu atât este mai bun.

Scopurile cititului: a citi pentru informaţii şi a citi pentru a înţelege

Aveţi o minte. Acum, să presupunem că aveţi şi o carte pe care vreţi să o citiţi. Cartea e scrisă într-un anumit limbaj, de către cineva care intenţionează să vă comunice ceva. Succesul dumneavoastră în calitate de cititor este dat de măsura în care reuşiţi să recepţionaţi mesajul ce v-a fost transmis.

Dar, bineînţeles, aşa totul pare prea simplu. Motivul rezidă în faptul că există două relaţii posibile între mintea dumneavoastră şi carte, nu doar una. Aceste două relaţii sunt exemplificate prin două experienţe pe care le puteţi avea citind o carte.

Pe de o parte, există cartea. Iar pe de altă parte,

există mintea dumneavoastră. Pe măsură ce parcurgeţi paginile, fie înţelegeţi perfect ce a vrut să spună autorul, fie nu. În primul caz, poate că volumul dumneavoastră de informaţie va creşte, însă nu şi înţelegerea. Faptul că pricepeţi totul fără dificultate de la început până la sfârşit înseamnă că mintea dumneavoastră şi a autorului par a fi una singură. Simbolurile de pe pagină nu fac decât să exprime înţelegerea difuză pe care o aveaţi înainte de a începe să citiţi.

Să ne gândim şi la a doua variantă. Nu înţelegeţi cartea perfect. Să ne imaginăm chiar – ceea ce din nefericire nu este mereu adevărat – că pricepeţi suficient cât să înţelegeţi că nu înţelegeţi totul. Ştiţi că în carte se spun lucruri pe care nu le desluşiţi, dar şi că ea conţine informaţii ce pot spori gradul dumneavoastră de înţelegere. Ce aveţi atunci de făcut? Puteţi merge cu cartea la cineva care, credeţi dumneavoastră, e un cititor bun, ca să-i cereţi să vă explice părţile ce vă scapă (acest „cineva” poate fi o persoană în carne şi oase sau o altă carte – un comentariu, o recenzie). Ori puteţi decide că informaţiile care vă depăşesc puterea de înţelegere nu merită efortul descifrării, pentru că aţi înţeles şi aşa destul. În niciunul din cazuri, nu vă achitaţi de sarcina la care v-a provocat cartea. Nu vă puteţi achita de această sarcină decât într-un singur fel: să vă apucaţi să lucraţi cu textul cărţii, fără să primiţi vreun ajutor din afară. Ajutându-vă doar de puterea minţii, trebuie să operaţi asupra simbolurilor care vă stau în faţă, astfel încât să progresaţi de la un stadiu în care înţelegeţi mai puţin la unul în care înţelegeţi mai mult. Acest progres, realizat de mintea care lucrează asupra unei cărţi, este de fapt cititul performant, cititul meritat de orice carte care reuşeşte să vă provoace înţelegerea. De aceea, putem defini ceea ce înţelegem prin arta cititului în felul următor: ea este acel

proces prin care o minte, fără a se ajuta de altceva decât de simbolurile scrise, fără sprijin din exterior[1], realizează progresul numai şi numai prin intermediul propriilor operaţii. Mintea trece de la o înţelegere inferioară la una superioară. Iar cea care permite realizarea acestei performanţe este arta cititului.

Faptul de a trece de la a înţelege mai puţin la a înţelege mai mult prin propriul efort intelectual depus pe parcursul lecturii este în mare parte echivalent cu cel de a vă ridica de la pământ trăgându-vă de păr. Cu siguranţă, asta va fi impresia pe care o veţi dobândi. Este un efort major. În mod sigur, veţi avea de-a face cu un citit mult mai activ decât cel cu care eraţi obişnuit. El va implica nu doar o activitate mai variată, ci şi abilităţi sporite pentru realizarea diverselor etape impuse. Evident, lucrurile considerate în general mai dificil de citit sunt, pentru cititorul superior, cele care merită şi pentru care este necesar acest tip de lectură.

Distincţia dintre a citi pentru a te informa şi a citi pentru a înţelege este încă şi mai profundă. Să spunem câte ceva despre asta. Va trebui să luăm în considerare ambele feluri de a citi, întrucât graniţa dintre ceea ce trebuie citit într-un fel şi ceea ce trebuie citit în celălalt este deseori greu de sesizat. Cât timp reuşim să păstrăm o linie de demarcaţie între aceste două noţiuni, putem folosi verbul „a citi” în două accepţiuni diferite.

Prima accepţiune se referă la activitatea de a citi ziare, reviste şi orice altceva care, în funcţie de capacităţile intelectuale ale fiecărui cititor, este pe deplin inteligibil. Aceste texte pot creşte cantitatea de informaţie pe care o obţinem, dar nu pot spori gradul de înţelegere, pentru că se situează la nivelul de comprehensiune pe care

---

1 Există totuşi o situaţie în care este bine să apelaţi la ajutor atunci când citiţi o carte dificilă, situaţie ce va fi dezbătută în Capitolul 18.

îl aveam în momentul când am început lectura. Altfel, am fi simţit şocul confuziei şi al mirării, care apare ori de câte ori ne scufundăm în abisuri – lucru ce se întâmplă dacă suntem cititori activi şi oneşti.

A doua accepţiune se referă la activitatea de a citi ceva ce nu înţelegem pe deplin. În acest caz, lucrul care trebuie citit se situează, iniţial, peste nivelul cititorului. Scriitorul comunică ceva ce poate spori gradul de înţelegere al cititorului. O asemenea comunicare între neegali trebuie să devină posibilă, pentru că altfel nimeni n-ar fi vreodată capabil să înveţe de la alţii, nici prin scris, nici prin citit. În acest caz, a învăţa înseamnă a înţelege şi nu a adăuga noi informaţii cu acelaşi grad de inteligibilitate ca acelea pe care le deţii deja. Este evident că nu există nicio dificultate de acumulare a unor informaţii noi pe parcursul lecturii dacă ele sunt de aceeaşi factură precum cele pe care le posedaţi deja. O persoană care cunoaşte câteva dintre evenimentele istoriei americane şi le înţelege deja într-un anumit fel poate afla prin lectură, în prima ei accepţiune, alte fapte pe care să le înţeleagă în acelaşi fel. Dar să presupunem că ar citi o istorie care nu încearcă să-i livreze alte fapte, ci să arunce o lumină nouă şi poate mai revelatoare asupra tuturor faptelor pe care le cunoaşte. Să presupunem că are posibilitatea de a înţelege mai mult decât înţelegea înainte să înceapă să citească. Dacă reuşeşte să fructifice această posibilitate, putem spune că este un cititor în a doua accepţiune. A izbutit să se îmbogăţească prin activitatea pe care a desfăşurat-o, deşi, desigur, succesul i-a fost făcut posibil de către autorul care a avut ceva să-l înveţe.

Aşadar, în ce condiţii are loc lectura de acest tip – lectura făcută pentru a înţelege? Sunt două astfel de condiţii: în primul rând, trebuie să existe o inegalitate iniţială. Autorul trebuie să-l depăşească în înţelegere pe

cititor, iar cartea lui trebuie să surprindă în forme citibile această experienţă superioară, pe care trebuie s-o lege de necunoaşterea cititorului său potenţial. În al doilea rând, cititorul trebuie să fie capabil să surmonteze inegalitatea măcar într-o anumită măsură, rareori în totalitate, dar poziţionându-se tot mai aproape de intenţiile autorului. Cu cât cititorul se află mai aproape de această egalitate, cu atât mai mare este claritatea în comunicare.

Pe scurt, nu putem învăţa decât de la cei „superiori" nouă. Trebuie să ştim cine sunt şi cum putem învăţa de la ei. Persoana care dispune de o astfel de cunoaştere stăpâneşte arta cititului în sensul care ne preocupă în mod deosebit în această carte. Dar fiecare dintre noi, fără excepţie, poate învăţa să citească mai bine şi să obţină din ce în ce mai multă cunoaştere, folosindu-şi abilităţile pe texte din ce în ce mai substanţiale.

Nu vrem să creăm falsa impresie că faptele, în măsura în care duc la un nivel sporit de informare, şi iluminările interioare, în măsura în care sporesc înţelegerea, sunt întotdeauna uşor de distins. Putem admite chiar că, la un moment dat, o mare aglomerare de fapte poate duce la un grad sporit de înţelegere. Ceea ce vrem să scoatem în evidenţă aici e faptul că această carte vorbeşte despre arta de a citi în scopul obţinerii unui grad mai mare de înţelegere. Din fericire, dacă veţi reuşi să faceţi asta, cititul pentru simpla informare se va desfăşura şi el fără nicio problemă.

Desigur, mai există un scop al cititului, pe lângă informare şi înţelegere, iar acesta este divertismentul. Cartea de faţă nu se va ocupa însă de acest tip de lectură. Este cel mai facil mod de a citi, necesitând cel mai mic efort. În plus, nu există nicio regulă în ceea ce-l priveşte. Oricine ştie să citească o poate face pentru divertisment. De fapt, probabil că orice carte care poate fi citită pentru

informare sau pentru sporirea înţelegerii poate fi citită şi pentru divertisment, la fel cum o carte care ne poate spori înţelegerea poate fi parcursă doar pentru informaţia pe care o conţine. (Această propoziţie nu poate fi formulată şi invers: nu este adevărat că orice carte care poate fi citită pentru divertisment poate fi citită şi pentru sporirea înţelegerii). De asemenea, nu dorim în niciun fel să vă facem să nu mai citiţi o carte pentru a vă destinde. Ideea e că, dacă veţi dori să citiţi vreodată o carte bună pentru a înţelege mai mult, noi vă putem ajuta. Subiectul lucrării noastre este prin urmare arta de a citi cărţi de calitate, atunci când scopul principal îl reprezintă înţelegerea.

Cititul ca formă de învăţare: diferenţa dintre învăţarea prin instruire şi învăţarea prin descoperire

Să afli mai multe înseamnă să înveţi, la fel cum să înveţi înseamnă şi să înţelegi mai mult. Dar există o diferenţă între aceste două feluri de a învăţa. A fi informat înseamnă pur şi simplu a şti că s-a întâmplat ceva. A înţelege înseamnă ca, în plus, să ştii despre ce e vorba: de ce s-a întâmplat aşa ceva, ce legături există cu alte fapte, prin ce se deosebeşte ce s-a întâmplat de alte evenimente ş.a.m.d. Această distincţie ar putea fi explicată în termeni mai familiari ca diferenţa dintre a putea să vă amintiţi ceva şi a putea să explicaţi acel ceva. Dacă vă amintiţi ce spune un autor, înseamnă că aţi învăţat ceva de la el. Iar dacă afirmaţiile sale sunt adevărate, înseamnă că aţi învăţat ceva despre lume. Însă chiar dacă aţi aflat ceva cu privire la cartea pe care aţi citit-o sau despre lumea în care trăiţi, nu aţi dobândit altceva decât informaţia şi nu aţi folosit altceva decât memoria. N-aţi reuşit să înţelegeţi. Înţelegerea se obţine doar atunci când, pe lângă ceea ce spune autorul, pricepeţi şi ce anume vrea să spună, şi motivul pentru care o face. Este de asemenea adevărat, desigur, că e nevoie să vă amintiţi şi de ceea ce a spus

autorul, nu doar să înţelegeţi ce a vrut să spună. Să fiţi informaţi e o precondiţie a înţelegerii.

Ideea este însă aceea de a nu vă limita la a fi informat. Montaigne vorbeşte despre „o ignoranţă a abecedarului care precedă cunoaşterea şi una doctorală care vine după ea”. Prima este ignoranţa celor care, necunoscând alfabetul, nu pot citi deloc. A doua este ignoranţa oamenilor care au citit în mod eronat prea multe cărţi. Ei sunt, după cum inspirat îi numeşte Alexander Pope, nişte „încuiaţi cu carte”, nişte încuiaţi cititi. Au existat dintotdeauna astfel de ignoranţi docţi, care au citit prea mult şi deloc bine. Grecii aveau un cuvânt pentru combinaţia aceasta dintre a citi şi a nu înţelege, indiferent de vârstă: sophomores[2]. Pentru a evita această greşeală – de a considera că a citi mult înseamnă şi a fi un ins citit –, trebuie să luăm în considerare o anumită diferenţă între felurile de a învăţa. O asemenea distincţie este fundamentală pentru arta cititului şi pentru educaţie în general. În istoria educaţiei, s-a făcut adeseori distincţia între învăţarea prin instruire şi învăţarea prin descoperire. Instruirea survine atunci când o persoană o învaţă ceva pe alta, fie prin scris, fie prin vorbit, dar putem să ne sporim cunoaşterea fără a fi neapărat învăţaţi de cineva. Dacă n-ar fi aşa şi dacă fiecare profesor ar trebui învăţat ceea ce el îi învaţă pe alţii, n-ar exista un început al cunoaşterii. De aceea e necesar să existe descoperirea – procesul de a învăţa ceva prin cercetare proprie, prin investigaţie, prin reflecţie, fără prezenţa cuiva care să ne înveţe. Descoperirea este în raport cu instruirea ceea ce e învăţarea fără profesor în raport cu învăţarea asistată. În

---

2 în engleza americană, termenul *sophomore* desemnează un elev de clasa a X-a sau un student în anul 11. în ambele cazuri, studenţii ajunşi la acest nivel îşi dezvoltă capacităţile de gândire critică şi acumulează din ce în ce mai multe informaţii. Termenul provine din limba greacă, fiind un compus al cuvintelor *sophos* (înţelept) şi *moros* (prost).

ambele cazuri, actul învăţării se petrece în cel care învaţă. Ar fi o greşeală să credem că învăţarea prin descoperire e activă, pe când instruirea e pasivă. Nu există învăţare pasivă, aşa cum nu există citit pasiv. Acest lucru este atât de evident, încât ar fi mai bine să numim instruirea „descoperire asistată". Fără a intra în teoria învăţării, aşa cum o concep psihologii, este evident că faptul de a educa reprezintă o artă specială, care are în comun cu alte două arte – agricultura şi medicina – o caracteristică extraordinar de importantă. Un medic poate face oricâte pentru un pacient, dar în cele din urmă tot pacientul este cel care trebuie să se simtă mai bine, să se însănătoşească. Fermierul face multe pentru plantele şi animalele sale, însă finalmente cele care trebuie să crească şi să-şi sporească însuşirile sunt chiar ele. În mod similar, deşi profesorul îşi poate ajuta elevul în foarte multe feluri, în cele din urmă cel care trebuie să înveţe este elevul. Dacă e să se petreacă învăţarea, cunoaşterea va trebui să crească în mintea lui. Diferenţa dintre a învăţa prin instruire şi a învăţa prin descoperire – sau, cum prefer eu să spun, deosebirea dintre descoperirea asistată şi cea neasistată – este o diferenţă între materialele cu care lucrează cel care învaţă. Atunci când este instruit – când descoperă cu ajutorul profesorului –, cel care învaţă utilizează ceva ce i-a fost comunicat. El face operaţii asupra discursului, fie acesta scris sau vorbit. Învaţă citind sau ascultând. A se remarca strânsa legătură dintre citit şi ascultat. Dacă ignorăm micile diferenţe dintre aceste două căi de a primi informaţii, putem spune că cititul şi ascultatul ţin de aceeaşi artă – arta de a educa. Atunci însă când cel care învaţă se descurcă fără ajutorul unui profesor, operaţiunile lui mintale se desfăşoară mai degrabă asupra lumii şi a naturii decât asupra discursului. Regulile unei astfel de învăţări sunt de fapt regulile descoperirii neasistate. Dacă

folosim cuvântul „a citi” în sens larg, putem spune că descoperirea – dar, în sens strict, descoperirea neasistată – este arta de a citi natura sau lumea, pe când instruirea (actul de a fi învăţat, de a descoperi în mod asistat) este arta de a citi cărţi sau, pentru a introduce în ecuaţie şi ascultarea, arta de a învăţa dintr-un discurs.

Ce putem spune despre a gândi? Dacă prin „a gândi” înţelegem faptul de a ne folosi mintea pentru a cunoaşte sau a înţelege, iar a învăţa prin instrucţie şi a învăţa prin descoperire sunt singurele două modalităţi prin care putem cunoaşte, atunci gândirea trebuie să însoţească ambele activităţi. Trebuie să gândim în timp ce citim sau ascultăm, exact în acelaşi fel în care trebuie să gândim în timp ce cercetăm. Normal, cele două feluri de a gândi sunt diferite, la fel de diferite pe cât sunt şi aceste două moduri de a învăţa. Motivul pentru care cei mai mulţi oameni consideră cititul mai apropiat de cercetare şi de descoperirea neasistată decât de instruire rezidă în presupunerea că ascultatul şi cititul se derulează oarecum fără efort. Este probabil adevărat că o persoană care citeşte doar pentru a se informa sau a se distra gândeşte mai puţin decât una care citeşte pentru a descoperi. Aceste feluri de a citi sunt cele mai puţin active. Dar nu este adevărat că doar cititul activ presupune efortul de a gândi. Nimeni dintre cei care au practicat cititul mai puţin activ nu poate afirma că acesta se poate face fără efort. Gândirea este doar o parte a activităţii de învăţare. În plus, trebuie folosite simţurile şi imaginaţia. Cineva trebuie să observe, să-şi amintească şi să construiască prin intermediul imaginaţiei ceea ce nu poate fi observat. Există, de asemenea, tendinţa de a sublinia rolul acestor activităţi în procesul de descoperire neasistată şi de a le minimaliza importanţa în procesul învăţării. De aceea, putem spune că lectura este şi un proces de descoperire –

doar că e un proces asistat.

Profesori prezenţi şi absenţi

Până acum, am considerat că ascultatul şi cititul pot fi privite ca forme de învăţare de la profesori. În parte, acest lucru e adevărat. Ambele sunt moduri de instruire şi ambele necesită abilităţi pedagogice. A asculta un curs, de exemplu, se aseamănă în multe privinţe cu a citi o carte. A asculta un poem înseamnă acelaşi lucru cu a-l citi. Multe dintre regulile care vor fi formulate în această carte se aplică unor astfel de experienţe. Totuşi, există motive solide pentru a pune principalul accent pe lectură şi a lăsa ascultatul pe locul doi. Unul dintre motive este acela că ascultatul presupune învăţarea de la un profesor prezent – un profesor în carne şi oase pe când cititul implică învăţarea de la un profesor absent. Dacă întrebaţi ceva un profesor în carne şi oase, probabil că vă va răspunde. Dacă nu înţelegeţi ceva din ce spune, vă puteţi scuti de efortul de a gândi singur, întrebându-l ce a vrut să spună. Dacă însă aveţi de adresat o întrebare unei cărţi, va trebui să vă daţi răspunsul singur. În această privinţă, o carte este ca natura sau ca lumea. Dacă veţi dori să o întrebaţi ceva, vă va putea răspunde doar în măsura în care veţi fi capabil să gândiţi şi să analizaţi de unul singur. Asta nu înseamnă, desigur, că, dacă profesorul în carne şi oase vă răspunde, nu mai aveţi nimic de făcut. Se întâmplă aşa doar dacă întrebarea se referă la un simplu fapt. Dacă însă aveţi nevoie de o explicaţie, atunci va trebui să înţelegeţi, deoarece nimic nu v-a fost explicat cu adevărat. Oricum, cu profesorul prezent fizic în faţa dumneavoastră vi se dă o direcţie în care să gândiţi, ceea ce nu se întâmplă când tot ce aveţi la îndemână sunt cuvintele scrise de profesor într-o carte. Elevii şi studenţii citesc adeseori cărţi sub îndrumarea unui profesor. Dar pentru aceia dintre noi care nu sunt la şcoală, ca şi pentru cei care sunt, dar încearcă

să citească în afara programei, continuarea educării depinde doar de cărţi, nu şi de ajutorul profesorului. De aceea, dacă suntem dispuşi să învăţăm şi să descoperim, trebuie să ştim cum să determinăm cărţile să ne educe corect. Acesta este scopul fundamental al cărţii de faţă.

NIVELURILE LECTURII

În capitolul anterior, am fiicut câteva distincţii care se vor dovedi importante în cele ce urmează. Scopul pe care îl urmăreşte un cititor – fie că citeşte pentru divertisment, pentru a se informa sau pentru a înţelege – determină felul cum citeşte. Profitabilitatea lecturii este determinată de efortul pe care îl depune pentru a citi şi de abilităţile pe care le are. Regula generală poate fi formulată cam aşa: cu cât depunem mai mult efort, cu atât e mai bine, cel puţin în cazul cărţilor care ne depăşesc iniţial puterea de înţelegere şi care ne pot ridica de la o înţelegere mai sumară la una superioară. În cele din urmă, diferenţa dintre instrucţie şi descoperire (sau mai bine zis dintre descoperirea asistată şi cea neasistată) este importantă pentru că cei mai mulţi dintre noi, în majoritatea timpului, trebuie să citească fără ajutorul cuiva. Cititul, la fel ca descoperirea neasistată, presupune învăţarea fără profesor. Nu putem citi cum trebuie decât dacă ştim cum s-o facem. Dar, oricât de importante ar fi aceste distincţii, ele sunt aproape insignifiante în raport cu cele care vor fi enunţate în capitolul de faţă. Toate au de-a face cu nivelurile lecturii. O bună înţelegere a nivelurilor de lectură trebuie să aibă loc înainte ca abilităţile să se amelioreze efectiv. Există patru niveluri ale lecturii. Le spun „niveluri” şi nu „tipuri”, pentru că „tipurile”, strict vorbind, sunt diferite unele de altele, pe când, în cazul nivelurilor, cele superioare le includ pe cele inferioare. Vorbim deci despre niveluri ale lecturii, care sunt cumulative. Primul nivel nu se pierde când se ajunge la cel

de-al doilea, nici al doilea prin ajungerea la al treilea şi nici al treilea când se ajunge la al patrulea. De fapt, al patrulea şi cel mai elevat nivel al lecturii le include pe cele precedente. Pur şi simplu trece dincolo de ele. Îl vom numi pe primul nivel elementar. L-am putea numi, de asemenea, „primar", „de bază" sau „iniţial". Oricare dintre aceste denumiri sugerează faptul că, atunci când cineva ajunge la acest nivel, trece de la analfabetism la o alfabetizare bazală. La nivelul acesta, se pot achiziţiona rudimentele artei de a citi, o instruire de bază şi câteva abilităţi fundamentale. Preferăm denumirea de „elementar" în primul rând pentru că acest nivel este achiziţionat în şcoala elementară. Prima întâlnire a copilului cu cititul se petrece la acest nivel. Problema lui (şi a noastră atunci când am început să citim) este să recunoască pe pagină cuvintele individuale. Copilul vede o colecţie de semne negre pe o pagină albă (sau poate de semne albe pe un fond negru, dacă citeşte de pe tablă); să presupunem că semnele spun: „Pisica s-a aşezat pe o pălărie". Şcolarul din clasa întâi nu este interesat în acest moment dacă pisicile chiar se aşază pe pălării sau ce consecinţe are acest fapt privitor la pisici, la pălării sau la lume. El nu e preocupat decât de limbă, aşa cum este folosită de autor. La acest nivel, întrebarea pe care o pune cititorul este „Ce spune această propoziţie?" Această întrebare poate fi pusă şi într-o manieră complexă şi dificilă. Dar noi ne referim aici la înţelesul ei cel mai simplu.

Abilităţile necesare cititului la acest prim nivel au fost dobândite cu ceva timp în urmă de toţi cei care citesc cartea de faţă. Totuşi, continuăm să experimentăm uneori problemele specifice acestui nivel de lectură indiferent de gradul nostru de competenţă în ale cititului. Asta se întâmplă, de exemplu, ori de câte ori vrem să citim ceva într-o limbă străină pe care n-o cunoaştem foarte bine.

Primul nostru efort este atunci cel de a identifica, pe rând, cuvintele. Abia după ce le recunoaştem individual putem încerca să le înţelegem, să începem bătălia pentru descifrarea semnificaţiei lor. Chiar şi când citesc lucruri scrise în propria lor limbă, mulţi cititori continuă să aibă probleme specifice acestui nivel de lectură. Numeroase asemenea dificultăţi sunt mecanice, iar cauzele lor pot fi urmărite în timp până la anii când subiecţii au învăţat să citească. Depăşirea acestor dificultăţi ne permite de obicei să citim mai rapid; de aceea, numeroase cursuri de citit se poziţionează la acest nivel. Vom mai avea câteva lucruri de spus despre cititul elementar în următorul capitol; iar în Capitolul 4, vom discuta despre cititul în viteză.

Al doilea nivel al lecturii poate fi numit nivel inspecţional. El se caracterizează prin accentul pus în cadrul lui pe timp. Când citeşte la acest nivel, subiectului i se pune la dispoziţie un anumit interval de timp pentru a citi o anumită cantitate de text. I se poate permite să citească un fragment de carte timp de cincisprezece minute, de exemplu – sau chiar o cantitate de două ori mai mare. Iată motivul pentru care cel mai potrivit mod de a descrie acest nivel de lectură este acela de a spune că scopul lui e de a obţine cât mai mult de la o carte într-un timp dat – de obicei, un timp scurt şi întotdeauna un timp prea scurt pentru a extrage din respectiva carte tot ce ar putea ea oferi. Un alt nume care s-ar potrivi acestui nivel ar fi răsfoirea sau prelecturarea. Oricum, nu ne referim la răsfoitul care presupune o privire aleatorie în interiorul unei cărţi. Citirea inspecţională presupune răsfoitul sistematic. Atunci când citiţi la acest nivel, scopul dumneavoastră este să examinaţi suprafaţa cărţii, să învăţaţi tot ceea ce vă poate învăţa suprafaţa. De multe ori, puteţi obţine astfel destul de mult. În timp ce întrebarea care se pune la primul nivel este „Ce spune propoziţia

asta?”, întrebarea tipică la cel de-al doilea nivel este „Despre ce-o fi vorbind această carte?”. E o întrebare care se referă la suprafaţă. Alte întrebări similare sunt „Care este structura acestei cărţi?” sau „Care îi sunt părţile?”. După ce veţi finaliza nivelul inspecţional de lectură a unei cărţi, indiferent de cantitatea de timp pe care i-o veţi aloca, trebuie să fiţi capabil să răspundeţi la întrebarea următoare: „Ce fel de carte este aceasta – un roman, o nuvelă, un tratat ştiinţific?”. Capitolul 4 este dedicat până la un punct acestui nivel de lectură, aşa că nu mai insistăm acum asupra lui. Vrem totuşi să subliniem că cei mai mulţi oameni, chiar şi unii cititori foarte buni, nu sunt conştienţi de existenţa nivelului inspecţional al lecturii. Încep o carte de la pagina 1 şi o parcurg răbdători, fără măcar să consulte cuprinsul. Ei se văd astfel confruntaţi cu sarcina de a dobândi o cunoaştere superficială în acelaşi timp în care încearcă să o înţeleagă. Acest lucru este foarte greu.

Vom numi al treilea nivel de lectură nivelul lecturii analitice. El implică o activitate mai sistematică şi mai complexă decât cele presupuse de nivelurile de lectură discutate până acum. În funcţie de dificultatea textului de citit, sarcinile cititorului sunt mai mult sau mai puţin dificile. Cititul analitic este unul complet, un citit „bun” cea mai bună lectură pe care o puteţi face. Aşa cum lectura inspecţională este cea mai bună lectură care poate fi făcută într-un timp dat, lectura analitică este cea mai bună şi mai completă lectură posibilă într-un timp nelimitat. Cititorul analitic trebuie să fie capabil să pună numeroase întrebări bine structurate cu privire la ceea ce citeşte. Nu vrem să trecem acum în revistă aceste întrebări, întrucât cartea de faţă vorbeşte în special despre acest tip de lectură. Partea a doua îi detaliază regulile şi vă spune cum s-o faceţi. Vrem să subliniem faptul că cititul analitic este întotdeauna activ în cel mai intens mod. La

acest nivel al lecturii, cititorul înşfacă o carte – metafora e potrivită – şi lucrează asupra ei până când ea devine a lui. Francis Bacon a spus odată că „unele cărţi există pentru a fi gustate, altele pentru a fi înghiţite şi doar foarte puţine pentru a fi mestecate şi digerate”. A citi analitic o carte presupune faptul de a o mesteca şi digera.

Ar mai trebui subliniat că cititul analitic nu este necesar dacă scopul dumneavoastră e să citiţi doar pentru informaţie şi divertisment. Cititul analitic se face mai ales în vederea înţelegerii. Invers, aducerea minţii prin intermediul unei cărţi de la condiţia de a înţelege mai puţin la cea de a înţelege mai mult este un lucru imposibil, dacă nu posedaţi măcar nişte abilităţi bazale la nivelul lecturii analitice.

Al patrulea şi cel mai avansat nivel al lecturii este cel pe care eu îl numesc nivelul sintopic. Este nivelul cel mai complex şi mai sistematic dintre toate. Îl solicită pe cititor în cel mai înalt grad, chiar dacă materialele pe care le citeşte acesta sunt relativ simple şi nesofisticate. Un alt nume pentru acest nivel poate fi cel de lectură comparativă. Atunci când citeşte sintopic, cititorul parcurge mai multe cărţi, nu doar una, raportându-le pe una alteia şi apoi pe toate unui subiect unic. Dar simpla comparare a textelor nu e suficientă. Lectura sintopică implică mai multe. Cu ajutorul cărţilor citite, cititorul sintopic va fi capabil să construiască o analiză a subiectului care să nu se afle în vreuna dintre cărţi. Se vede de aici că acest tip de lectură este cea mai activă şi presupune cel mai mare efort.

Vom discuta despre lectura sintopică în partea a patra. Pentru moment, e suficient să spunem că acest tip de lectură nu este unul uşor şi că regulile lui nu sunt cunoscute pe scară largă. Cu toate acestea, el îi aduce cititorului cele mai mari beneficii. Beneficiile sunt atât de

mari, încât realmente merită efortul.

3

PRIMUL NIVEL AL LECTURII: LECTURA ELEMENTARĂ

Trăim vremuri de mare interes şi preocupare pentru lectură. Câţiva oficiali au declarat chiar că anii ’70 vor reprezenta „deceniul lecturii”. Cărţi foarte bine vândute ne explică de ce unii pot, iar alţii nu pot citi. Cercetarea şi experimentele privitoare la iniţierea în citit progresează într-un ritm tot mai alert. Trei mişcări sau curente istorice au concurat pentru a produce această efervescenţă. În primul rând, grija SUA de a-şi educa toţi cetăţenii, fapt ce presupune, în mod evident, exigenţa ca toţi să fie măcar alfabetizaţi. Acest efort, pe care americanii l-au susţinut încă de la începutul existenţei lor ca naţiune şi care este una dintre pietrele de temelie ale vieţii noastre democratice, a avut rezultate remarcabile. Eradicarea aproape completă a analfabetismului a devenit în SUA o realitate mai devreme decât oriunde în altă parte, iar acest lucru ne-a ajutat să devenim superdezvoltata societate industrială din prezent. Au existat însă şi probleme enorme. Ele pot fi rezumate în observaţia că a învăţa un procent redus de copii foarte motivaţi – cei mai mulţi având părinţi educaţi – să citească, aşa cum se întâmpla în urmă cu un secol, este departe de scopul de a învăţa pe toată lumea să citească, oricât ar fi subiecţii de puţin motivaţi sau oricât de reduse le-ar fi posibilităţile. Al doilea factor istoric se referă chiar la arta de a-i învăţa pe alţii să citească. Pe la 1870, instruirea în privinţa cititului nu era mai avansată decât cea din Grecia antică sau Roma antică. În America, aşa-numita metodă ABC fusese folosită pe toată durata secolului al XIX-lea. Copiii erau învăţaţi să rostească cu voce tare fiecare literă a alfabetului – de unde şi numele acestei metode –, apoi să unească sunetele în

silabe, întâi două litere, apoi trei, apoi patru, indiferent dacă silabele construite aveau sau nu vreun sens. Astfel, silabe precum ab, ac, ad, ib sau ic erau învăţate doar de dragul memorării. Atunci când un copil era în stare să rostească toate combinaţiile posibile, se putea spune că ştia alfabetul. Metoda sintetică de a învăţa alfabetul a început să fie criticată masiv pe la jumătatea secolului al XIX-lea şi au fost propuse două abordări. Una dintre ele era o variantă a metodei sintetice, denumită metoda fonică, în cadrul ei, erau recunoscute mai degrabă sunetele care formau un cuvânt şi nu literele. Au fost inventate metode grafice complicate şi ingenioase de reprezentare a diferitelor sunete generate de o singură literă, în special de vocale. Dacă aveţi în jur de 50 de ani sau mai mult, probabil că aţi învăţat să citiţi folosind o variantă a metodei fonice. O altă metodă, mai degrabă analitică decât sintetică, a fost inventată şi pusă în practică în anul 1840, de către Horace Mann şi alţi educatori, în Germania. Această metodă implica recunoaşterea cuvintelor în întregime, înainte de a se acorda vreo atenţie sunetelor sau literelor. Metoda a fost populară în special în anii ’20 şi 30, atunci când s-a şi produs o mutare de accent de pe cititul oral pe cititul în gând. S-a descoperit atunci că abilitatea de a citi cu voce tare nu implică neapărat şi abilitatea de a citi în gând şi că a instrui pe cineva să citească cu voce tare nu este neapărat lucrul care trebuie făcut dacă scopul este cititul în gând. Astfel, un accent puternic şi aproape exclusiv pe cititul rapid în gând a reprezentat o caracteristică a primei jumătăţi a deceniului trei. Toate aceste metode de învăţare a citirii elementare au avut succes în cazul unor elevi şi au eşuat în cazul altora. În ultimele două sau trei decenii, probabil că eşecurile au fost cele care au atras mai mult atenţia. În acest moment, apare al treilea curent istoric. În

America, este o obişnuinţă să critici şcolile; vreme de mai bine de un secol, părinţii, experţii de tot felul şi profesorii înşişi au atacat şi au pus la zid sistemul educaţional. Niciun alt aspect şcolar nu a fost criticat mai acerb decât instrucţia în scopul lecturii. Cărţile din ziua de azi au o istorie îndelungată şi fiecare inovaţie aduce după sine privirea suspicioasă a unui lung şir de observatori, care, ar spune cineva, sunt imposibil de înduplecat. Criticii au avut mai multă sau mai puţină dreptate, dar astfel s-au format noi priorităţi, pe măsură ce obiectivul fundamental de a-i educa pe toţi cetăţenii a intrat într-o nouă fază, care s-a caracterizat prin creşterea populaţiei şcolare la toate nivelurile. Un tânăr sau o tânără care nu pot citi cum trebuie sunt dezavantajaţi în încercarea de a atinge visul american, dar asta rămâne până la urmă o chestiune privată atâta timp cât respectivul/respectiva nu este şcolarizat/a.

Dacă, dimpotrivă, se află într-un liceu sau merge la facultate, atunci situaţia lui/ei devine o chestiune care îi priveşte atât pe profesori, cât şi pe colegi. De aceea, cercetătorii sunt foarte activi în acest moment, iar munca lor s-a concretizat în tot felul de abordări în domeniul instruirii pentru lectură. Printre cele mai interesante direcţii noi de cercetare se află aşa-numita abordare eclectică, dar şi citirea individualizată, abordarea lingvistic-experimentală, abordările bazate pe principii lingvistice sau pe învăţarea programată. În plus, au fost create medii noi, precum învăţarea Alfabetizării Iniţiale (ÎAI), care implică adesea şi noi metode. Alte dispozitive şi programe au fost denumite „metoda imersiunii totale”, „metoda şcolii limbilor străine” şi metoda cunoscută drept „Vezi-şi-spune”, „Priveşte-şi-spune” sau „metoda cuvântului”. Experimente care nu lasă loc de interpretări se desfăşoară acum asupra unor metode care nu mai au

nicio legătură cu cele enumerate până aici. Este probabil prea devreme pentru a spune dacă vreuna dintre ele ar putea fi mult căutatul panaceu pentru toate neajunsurile legate de citit.

Etape în învăţarea cititului

Una dintre descoperirile interesante ale cercetătorilor în acest domeniu a fost faptul că cititul se învaţă în mai multe etape. Este ştiut astăzi că există patru etape mai mult sau mai puţin conturate în progresul copilului către ceea ce se numeşte abilitatea matură de a citi. Prima se intitulează etapa disponibilităţii de a citi. S-a susţinut că aceasta începe la naştere şi se încheie undeva în jurul vârstei de şase-şapte ani. Faptul de „a fi disponibil” presupune câteva măsuri preparatorii pentru a se trece la învăţarea cititului. Disponibilitatea fizică implică un văz şi un auz bune. Disponibilitatea intelectuală implică cel puţin o anumită capacitate perceptivă, astfel încât copilul să vadă şi să poată ţine minte cuvinte întregi şi literele care le formează. Disponibilitatea lingvistică presupune capacitatea de a vorbi clar şi de a forma succesiuni simple de propoziţii. Disponibilitatea personală implică abilitatea de a lucra împreună cu alţi copii, de a fi atent la ceea ce se întâmplă, de a urma reguli ş.a.m.d. Disponibilitatea generală de a citi este pusă în evidenţă de teste şi e sesizată de profesori, care adeseori reuşesc să-şi dea seama de momentul când un copil este gata să înceapă să citească. Lucrul important pe care trebuie să ni-l amintim este acela că a sări etape înseamnă a-ţi fura căciula singur. Copilul care nu este pregătit să înceapă să citească va fi frustrat dacă încercările care se fac cu el nu vor da rezultate şi va rămâne marcat negativ până târziu în viaţa şcolară, ba chiar şi după aceea. A întârzia începerea instruirii pentru lectură după declanşarea etapei disponibilităţii nu e nici pe departe la fel de gravă, în ciuda

părinţilor care se tem că odraslele lor ar putea fi „întârziate” sau că „nu ţin pasul cu cei de vârsta lor”. În cea de-a doua etapă, copiii vor învăţa să citească materiale foarte simple. În SUA, ei încep de obicei prin a învăţa câteva cuvinte uzuale şi, în mod normal, în primul an ajung să înveţe undeva în jur de trei sau patru sute de cuvinte. Acum sunt dobândite abilităţile de bază, cum ar fi utilizarea contextului sau indicii de sens şi sunetele incipiente ale cuvintelor. La finalul acestei perioade, elevii ar trebui să poată citi singuri cărţi simple şi să fie entuziasmaţi de asta. Se poate întâmpla să observăm că un fapt misterios, cu adevărat magic se întâmplă în această perioadă. Într-un anumit moment din cursul dezvoltării sale, copilul, atunci când e confruntat cu o serie de simboluri pe o pagină, le găseşte lipsite de sens. Nu mult după aceea însă – de regulă nu mai mult de două-trei săptămâni – el le va găsi pline de sens, va înţelege că ele îi spun că „pisica se aşază pe pălărie”. Cum se întâmplă asta nu prea ştie nimeni, în ciuda eforturilor filosofilor şi psihologilor de a elucida problema în decursul ultimelor două milenii. De unde apare sensul? Cum se explică faptul că un copil francez va găsi aceeaşi semnificaţie în propoziţia „Le chat’s asseyait sur le chapeau”? Cu adevărat, descoperirea sensului în cuvinte este poate cea mai uluitoare experienţă intelectuală pe care o fiinţă umană o poate avea – iar cei mai mulţi oameni o au înainte de vârsta de şapte ani. A treia fază se caracterizează printr-o sporire substanţială a vocabularului şi prin cizelarea abilităţii de a „descuia” sensul cuvintelor nefamiliare, utilizând contextul în care apar. Mai mult, la această vârstă copiii învaţă să citească pentru diferite scopuri texte din arii diferite de interes, cum ar fi ştiinţele exacte, ştiinţele sociale, arta ş.a.m.d. Ei învaţă că cititul, pe lângă faptul de a fi doar ceva ce se face la şcoală, este

şi ceva ce se poate face de unul singur, pentru plăcere, pentru cunoaştere sau chiar pentru „extinderea orizonturilor”.

În fine, a patra etapă se caracterizează prin rafinarea şi consolidarea abilităţilor dobândite anterior. Mai presus de orice, învăţăcelul începe să asimileze ceea ce citeşte – adică să facă să circule conceptele de la o lectură la alta –, să compare diferitele viziuni ale autorilor citiţi pe acelaşi subiect. Acest stadiu, stadiul matur al cititului, ar trebui atins în primii ani ai adolescenţei, în mod ideal, el ar trebui ameliorat continuu pe tot parcursul vieţii. Faptul că, de cele mai multe ori, copiii nici nu-l ating este evident pentru mulţi părinţi şi pentru cei mai mulţi dintre educatori. Motivele eşecului sunt numeroase, mergând de la tot soiul de privaţiuni survenite în mediul familial – economice, sociale sau intelectuale (inclusiv analfabetismul părinţilor) până la probleme personale de orice fel, incluzând „revolta totală împotriva sistemului”. Dar una dintre cauzele principale trece adesea neobservată. Se mizează exclusiv pe etapa disponibilităţii pentru lectură şi se folosesc metode specifice pentru a-i învăţa pe copii fundamentele lecturii, neglijându-se astfel celelalte niveluri, nivelurile superioare ale lecturii. Lucrul acesta este de înţeles, dată fiind natura presantă a problemelor care se întâlnesc la acest nivel. Totuşi, nu se vor putea găsi rezolvări ale problemelor legate de lectură la americani, dacă nu se vor face eforturi la toate nivelurile.

Etape şi niveluri

Am descris până acum patru niveluri ale lecturii şi am scos în evidenţă patru etape din dezvoltarea capacităţii de a citi. Ce relaţie există între aceste niveluri şi etape? Este de o importanţă capitală să vedem că toate cele patru etape menţionate mai înainte sunt etape ale primului nivel de lectură, aşa cum a fost el descris în capitolul precedent.

Toate sunt stadii ale cititului elementar, care poate fi împărţit cam în maniera în care este structurat curriculumul pentru clasele primare. Primul stadiu al citirii elementare – stadiul disponibilităţii pentru lectură – corespunde experienţelor preşcolare, de grădiniţă. Al doilea stadiu – stăpânirea cuvintelor – corespunde experienţei clasei întâi a „copilului tipic”, deşi mulţi copii normali nu sunt „tipici” în această privinţă, în care achiziţionează ceea ce numim abilităţi de lectură corespunzătoare etapei a doua sau, dacă vreţi, abilităţi de lectură de gradul unu ori alfabetizare de primul grad. A treia etapă, a cititului elementar – cea de creştere a vocabularului şi de utilizare a contextului –, se încheie în mod normal (dar nu universal, nici măcar pentru copiii normali) nu mai devreme de sfârşitul clasei a patra, iar rezultatele obţinute în dobândirea a ceea ce în mod normal se numeşte alfabetizare de clasa a patra sau funcţională sunt: abilitatea, conform definiţiei uzuale, de a citi cu destulă uşurinţă semne de circulaţie sau de a interpreta imagini, de a completa formulare simple ş.a.m.d. Cel de-al patrulea şi ultimul stadiu al cititului elementar se dobândeşte cam în jurul momentului când copilul părăseşte şcoala elementară sau gimnaziul. Această etapă se numeşte în mod normal alfabetizare de clasa a opta, a noua sau a zecea. Copilul a devenit un cititor matur, în sensul că este capabil acum să citească aproape orice, dar într-o manieră nesofisticată. Simplu spus, este gata să facă faţă exigenţelor liceului. Totuşi, el nu este încă un cititor „matur”, în sensul în care dorim să folosim cuvântul în această carte. Copilul a reuşit doar să finalizeze primul nivel al lecturii, asta e tot. Dar încă nu ştie cum să citească dincolo de nivelul elementar. Menţionăm acest lucru pentru că el este în cea mai mare măsură adecvat mesajului acestei cărţi. Presupunem – trebuie s-o facem –

că dumneavoastră, cititorul acestei cărţi, aţi dobândit deja alfabetizarea de clasa a noua, că aţi parcurs prima etapă, cea a cititului elementar, ceea ce înseamnă că aţi trecut cu succes peste cele patru stadii descrise mai înainte. Dacă vă gândiţi puţin, realizaţi că nu putem presupune altceva. Nimeni nu poate folosi o carte de bune practici dacă n-o poate citi; şi acest lucru este în mod special adevărat în cazul unei cărţi care-şi propune să-i înveţe pe alţii să citească: aceia care parcurg cartea trebuie să poată citi măcar în unele dintre accepţiunile termenului.

Aici survine distincţia dintre descoperirea asistată şi cea neasistată. În mod normal, cele patru etape ale cititului elementar sunt parcurse cu ajutorul profesorului. Copiii posedă, desigur, abilităţi diferite; unii au mai mare nevoie de ajutor decât alţii. Dar, de obicei, un profesor este prezent pentru a răspunde întrebărilor şi a facilita depăşirea dificultăţilor care survin în această perioadă. Abia după ce copilul a parcurs toate stadiile nivelului elementar, este pregătit să treacă la nivelurile următoare. Doar atunci va putea citi independent şi învăţa singur. Doar atunci va începe să fie un bun cititor.

Niveluri superioare ale lecturii şi niveluri superioare ale educaţiei în mod tradiţional, liceele din America nu au continuat decât în mică măsură instruirea în domeniul cititului, iar facultăţile deloc. Situaţia s-a schimbat totuşi în ultimii ani. În urmă cu două generaţii, când înscrierile la liceu au crescut exponenţial într-un interval de timp relativ scurt, educatorii au început să înţeleagă că nu mai pot lua ca de la sine înţeles faptul că elevii care intră la liceu pot efectiv să citească. Prin urmare, au fost iniţiate cursuri pentru remedierea deficienţelor legate de citit, aplicate uneori chiar şi la 75% dintre elevi. În ultimul deceniu, cu aceeaşi situaţie s-au confruntat şi instituţiile de studii superioare. Din aproximativ 40.000 de studenţi care au intrat la Universitatea din New York în toamna anului 1941, mai mult de jumătate sau, altfel spus, peste 20.000 au fost nevoiţi să treacă printr-o formă sau alta de instruire în vederea ameliorării abilităţilor de lectură. Asta nu înseamnă desigur că educaţia pentru lectură dincolo de nivelul elementar este o regulă în universităţile americane de azi. De fapt, aproape niciuna nu oferă aşa ceva.

Instruirea în vederea ameliorării nu este instruire pentru nivelurile superioare ale lecturii. Ea constă doar în a-i aduce pe cursanţi la un nivel al abilităţii de a citi pe care ar fi trebuit să-l aibă la finalizarea şcolii elementare. Azi, cele mai multe instituţii de învăţământ superior fie nu ştiu cum să-şi instruiască studenţii în a citi dincolo de nivelul elementar, fie nu au mijloacele şi resursele umane necesare pentru a o face. Spunem asta în ciuda faptului că un anumit număr de facultăţi cu durata studiilor de patru ani au iniţiat cursuri de citire rapidă sau „performantă” sau „de competenţe în lectură”. Cele mai multe dintre aceste cursuri (deşi există excepţii) sunt gândite în vederea ameliorării. Sunt gândite pentru a depăşi tot felul de eşecuri ale nivelurilor inferioare de învăţământ. Nu

sunt gândite pentru a-l duce pe student dincolo de primul nivel sau pentru a-i face cunoştinţă cu nivelurile care reprezintă subiectul acestei cărţi.

Desigur, lucrurile nu ar trebui să stea aşa. Un liceu bun ar trebui, dacă nu poate face altceva, măcar să producă nişte cititori buni la nivel analitic. O facultate bună, dacă nu reuşeşte altceva, ar trebui să producă măcar buni cititori la nivel sintopic. A avea o diplomă de facultate ar trebui să reprezinte măcar garanţia competenţei de a citi, astfel încât un absolvent să poată lectura orice fel de material destinat publicului larg şi să fie capabil să iniţieze o cercetare personală pe orice subiect s-ar întâmpla să-l intereseze (pentru că, printre altele, cititul sintopic vă va face să reuşiţi acest lucru). De cele mai multe ori, este nevoie de trei sau patru ani de facultate pentru a atinge acest nivel şi uneori nici aceştia nu sunt suficienţi. În mod normal, nu ar trebui ca un student să stea patru ani într-o facultate pentru a învăţa să citească. Dacă adunăm toţi anii de şcoală ai unui american mediu, ajungem la douăzeci, învăţarea cititului n-ar trebui să dureze atât de mult. Dacă durează atât, ceva este foarte în neregulă.

Ceea ce este greşit poate fi corectat. În toate liceele şi facultăţile pot fi introduse cursuri bazate pe programul acestei cărţi. Nu e nimic esoteric în cartea de faţă şi nici măcar nou. Sunt pur şi simplu lucruri de bun-simţ.

Cititul şi idealul democratic de educaţie

Nu vrem să părem nişte critici cârcotaşi. Ştim că zgomotul a mii de boboci inocenţi tropăind pe treptele noilor lor şcoli face mesajul nostru greu de auzit, oricât de rezonabil ar fi ceea ce spunem. Dar atâta vreme cât o bună parte, ba chiar o largă majoritate a acestor studenţi nu poate citi la nivel elementar, suntem conştienţi că prima sarcină este să-i învăţăm să citească în sensul cel mai

simplu, mai de bază, mai propriu al termenului. Pentru moment, nici nu ne dorim altceva. Afirmăm cu tărie că oferirea unor oportunităţi educaţionale nelimitate – sau, în termeni practici, unor oportunităţi educaţionale restrânse doar prin dorinţa individuală, capacităţile şi nevoile individului – este unul dintre cele mai valoroase servicii pe care o societate le poate oferi membrilor săi. Faptul că încă nu ştim cum să promovăm acest tip de oportunitate nu este un motiv pentru a renunţa la ideea de a o face. Dar trebuie să înţelegem – profesori, studenţi sau neimplicaţi – că, inclusiv atunci când vom fi realizat sarcina pe care ne-am propus-o, n-o vom fi realizat-o încă în întregime. Trebuie să fim mai mult decât o naţiune care poate citi. Trebuie să devenim o naţiune de cititori competenţi, capabili de tot ceea ce presupune cuvântul „competent". Altfel, nu vom putea face faţă provocărilor viitorului.

4
AL DOILEA NIVEL AL LECTURII: LECTURA INSPECTIONALĂ

Nivelul inspecţional al lecturii este unul autentic. El diferă de cel de dinaintea lui (nivelul elementar) şi de cel care urmează în mod firesc după el (nivelul analitic). Dar, după cum am remarcat în Capitolul 2, procesul lecturii este cumulativ. De aceea, cititul elementar este cuprins în cel inspecţional, aşa cum, desigur, cel inspecţional e încorporat în cel analitic, iar cel analitic în cel sintopic. Asta înseamnă că nu veţi putea citi efectiv la nivel inspecţional decât dacă aţi asimilat nivelul elementar.

Trebuie să fiţi capabil să citiţi mai mult sau mai puţin cursiv textul unui autor fără a trebui să vă opriţi la tot pasul pentru a căuta cuvinte şi fără a fi nevoie să depăşiţi obstacole gramaticale şi sintactice. Trebuie să înţelegeţi majoritatea propoziţiilor şi a paragrafelor, deşi nu

obligatoriu în modul cel mai profund. Deci ce anume presupune nivelul inspecţional? Cum trebuie procedat în această etapă?

În primul rând, trebuie să înţelegeţi că există două feluri de citit inspecţional. Ele reprezintă două aspecte ale aceleiaşi abilităţi, dar cititorul începător trebuie să le trateze ca pe două activităţi diferite. Cititorul experimentat învaţă să parcurgă ambii paşi simultan, dar, pentru moment, noi îi vom trata ca şi cum ar fi diferiţi.

Lectura inspecţională I: răsfoirea sistematică sau prelectura

Să ne întoarcem la situaţia de bază pe care am descris-o mai înainte. Există o carte sau altceva de citit şi există mintea dumneavoastră. Care e primul lucru pe care ar trebui să-l faceţi?

Să luăm în considerare în acest caz încă două elemente, ambele destul de uzuale. La început, nu ştiţi dacă vreţi cu adevărat să citiţi cartea. Nu ştiţi dacă ea merită o lectură analitică. Dar presupuneţi că merită şi că lucrarea conţine informaţii şi gânduri care v-ar folosi, dacă le-aţi putea scoate la suprafaţă.

În al doilea rând, să presupunem – şi aşa se întâmplă de obicei – că nu aveţi la dispoziţie decât un timp limitat pentru a vă da seama de asta. În cazul acesta, va trebui să răsfoiţi cartea sau, ar prefera unii să spună, să o prelecturaţi. Răsfoitul sau prelectura reprezintă primul nivel al lecturii inspecţionale. Scopul este să vă hotărâţi dacă lucrarea merită citită mai cu atenţie sau ba. În al doilea rând, răsfoirea vă poate spune multe despre carte, chiar dacă vă hotărâţi să n-o citiţi cu atenţie. A arunca o privire printr-o carte reprezintă procesul care vă permite cu adevărat să despărţiţi grâul de neghină. S-ar putea să descoperiţi că răsfoitul vă este suficient în ceea ce priveşte acea carte. Dar măcar veţi şti care este intenţia principală

a autorului şi ce fel de carte a scris. Timpul petrecut cu răsfoitul cărţii nu va fi unul pierdut. Abilitatea de a răsfoi n-ar trebui să ia foarte mult timp. Iată câteva sugestii:

1. PRIVIŢI TITLUL CĂRŢII, IAR DACĂ VOLUMUL ARE AŞA CEVA, PREFAŢA. Citiţi-le rapid pe fiecare. Fiţi atent în special la subtitluri şi la alte indicii privitoare la intenţiile autorului, la subiectul cărţii şi la perspectiva autorului asupra problemei. Înainte de a finaliza acest pas, ar trebui să aveţi deja o idee corectă asupra subiectului şi, dacă aţi dori, v-aţi putea opri pentru a aşeza cartea în categoria mentală potrivită. În ce sertăraş se potriveşte ea oare?

2. STUDIAŢI CONŢINUTUL, pentru a vă face o idee asupra structurii cărţii. Folosiţi-vă de cuprins ca de o hartă înainte de a începe o călătorie. Este incredibil cât de mulţi oameni nu aruncă nici măcar o privire asupra cuprinsului decât dacă vor să găsească ceva anume.

Adevărul e că foarte mulţi autori investesc timp în crearea cuprinsului şi este păcat să vezi că eforturile lor sunt de foarte multe ori inutile. Cândva, era un fapt obişnuit, în special în lucrările expozitive, dar câteodată şi în cazul romanelor şi al poemelor, să scrii un cuprins amănunţit, cu capitolele sau secţiunile defalcate pe părţi şi cu subcapitole care funcţionau ca indicatori ai subiectelor abordate. Milton, de exemplu, a scris sinteze de diferite dimensiuni, aşezate la începutul capitolelor operei sale, Paradisul pierdut. Gibbon şi-a ataşat la volumul Declinul şi căderea Imperiului Roman câte un cuprins analitic substanţial pentru fiecare capitol. Asemenea mici rezumate nu se mai poartă astăzi, deşi încă mai dai pe ici, pe colo de câte un cuprins analitic. Unul dintre motivele pentru care acest obicei se stinge este probabil acela că oamenii nu mai sunt dispuşi să citească cuprinsul unei cărţi, aşa cum se întâmpla odată. De asemenea, este

posibil ca editorii să fi ajuns la concluzia că un cuprins eliptic este mai atractiv decât unul detaliat şi deschis. Ei simt că mulţi cititori vor fi atraşi de o carte cu titluri de capitole mai mult sau mai puţin misterioase – adică vor dori să citească volumul, pentru a afla despre ce este vorba în el. Chiar şi aşa, un cuprins poate fi valoros şi ar trebui să-l citiţi cu atenţie înainte de a trece la conţinutul cărţii. În acest moment, s-ar putea să vă întoarceţi la cuprinsul lucrării respective, dacă nu l-aţi citit deja. Simpla lui examinare s-ar putea să vă dea o idee destul de corectă despre ceea ce vreţi să faceţi.

3. CONSULTAŢI INDEXUL, DACĂ VOLUMUL ARE UNUL cele mai multe cărţi expozitive au unul. Faceţi-vă o idee cu privire la domeniul de cuprindere al subiectelor abordate şi la tipul de cărţi la care se referă autorul. Atunci când vedeţi indexaţi termeni ce par cruciali, citiţi măcar o parte dintre pasajele explicative. (Vom spune mai multe despre termenii cruciali în Partea a doua. Deocamdată, va trebui să vă faceţi o idee despre importanţa lor, plecând de la imaginea generală pe care o aveţi asupra cărţii, aşa cum a fost ea obţinută din paşii 1 şi 2.) Pasajele pe care le veţi citi pot conţine punctul crucial – spre care trimite cartea – sau noua perspectivă, care este cheia noilor abordări şi atitudini ale autorului.

La fel ca în cazul cuprinsului, poate că veţi dori acum să priviţi şi indexul acestei cărţi. Veţi recunoaşte ca fiind cruciali câţiva termeni pe care i-am explicat deja. Aţi putea identifica, de pildă, după numărul de referinţe de sub ei, şi alţii la fel de importanţi?

4. DACĂ VOLUMUL ARE O SUPRACOPERTĂ, CITIŢI PREZENTAREA EDITORULUI. Mulţi oameni trăiesc cu impresia că textul de pe supracopertă este simplă vorbărie. Adeseori, acest lucru nu e adevărat, mai ales în cazul cărţilor expozitive. Multe dintre textele de

prezentare sunt scrise chiar de autori, uneori împreună cu departamentul de publicitate al editurii. Nu este un lucru neobişnuit ca autorii să încerce să facă principalelor idei din carte un rezumat de o cât mai mare acurateţe. Efortul lor n-ar trebui să treacă neobservat. Iar dacă prezentarea este doar praf în ochi, ar trebui să vă daţi seama de acest lucru imediat. Însă până şi asta ar trebui să vă spună ceva cu privire la carte.

Poate că nu se găseşte nimic important acolo, motiv pentru care nici prezentarea nu spune ceva substanţial. După ce veţi fi făcut aceşti patru paşi, veţi avea desigur suficientă informaţie pentru a decide dacă vreţi să citiţi cartea cu o mai mare atenţie sau dacă nu vreţi s-o citiţi. În ambele cazuri, este posibil s-o lăsaţi deoparte. Dacă totuşi nu veţi face asta, înseamnă că sunteţi pregătiţi să treceţi la adevăratul răsfoit al cărţii.

5. Plecând de la cunoaşterea generală dar încă vagă a conţinutului cărţii, ARUNCAŢI UN OCHI LA CAPITOLELE CARE PAR A FI FUNDAMENTALE. Dacă aceste capitole au mici rezumate în faţă sau la sfârşit, aşa cum se întâmplă adesea, citiţi-le.

6. în cele din urmă, ÎNTOARCEŢI PAGINILE, ICI ŞI COLO, CITIND CÂTE UN PARAGRAF SAU DOUĂ, UNEORI CHIAR CÂTEVA PAGINI, DAR NICIODATĂ MAI MULT DE ATÂT. Răsfoiţi astfel cartea, căutând în permanenţă semne ale subiectului principal şi încercând să prindeţi pulsul lucrării. Mai presus de toate, nu ezitaţi să citiţi ultimele două sau trei pagini ori ultimele pagini ale epilogului, dacă există aşa ceva. Puţini autori rezistă tentaţiei de a rezuma în epilog ceea ce cred ei că e nou şi important în abordarea adusă de cartea lor. Nu trebuie să rataţi aşa ceva, deşi se întâmplă adeseori ca însuşi autorul să greşească în aprecierile sale.

Puteţi spune acum că aţi răsfoit cartea într-o manieră

sistematică. Aţi finalizat primul tip de citire inspecţională. În acest moment, ar trebui să ştiţi suficient de multe despre carte, după ce veţi fi petrecut în compania ei nu mai mult de cinci minute, maximum o oră. Mai mult, acum ar trebui să ştiţi dacă volumul conţine lucruri pe care aţi vrea să le aprofundaţi sau dacă e zadarnic să continuaţi. În plus, ar trebui să fiţi acum capabil să plasaţi cartea cu şi mai multă acurateţe în catalogul dumneavoastră mental, pentru a şti de unde s-o luaţi dacă se mai iveşte ocazia.

Uneori, acest tip de lectură se dovedeşte a fi foarte activ. Este imposibil să practicaţi lectura inspecţională fără să fiţi alert, fără să aveţi treze toate energiile mentale. De câte ori nu vi s-a întâmplat să citiţi pe nerăsuflate câteva pagini dintr-o carte bună, pentru ca, dintr-odată, să reveniţi la realitate şi să vă daţi seama că nu mai ştiţi ce anume aţi citit? Acest lucru nu se va întâmpla dacă veţi urma paşii descrişi aici – adică dacă veţi dobândi un sistem pentru urmărirea unei idei generale. Gândiţi-vă la dumneavoastră ca la un detectiv care caută indicii privitoare la tema sau ideea centrală a unei cărţi, atent la orice l-ar putea lămuri mai bine. Dacă veţi urma sugestiile pe care vi le-am făcut, veţi reuşi să adoptaţi această atitudine mai uşor. Veţi fi surprinşi să constataţi cât timp se câştigă, plăcut surprinşi de cât de multe veţi afla şi uşuraţi să descoperiţi că totul poate fi mult mai uşor decât aţi crezut.

Lectura inspecţională îi citirea superficială

Titlul acestei secţiuni este provocator în mod intenţionat. Cuvântul „superficial” are, în mod obişnuit, o conotaţie negativă. Cu toate acestea, noi suntem foarte serioşi când folosim acest termen.

Fiecare dintre noi a trăit experienţa luptei zadarnice cu câte o carte începută în speranţa de a găsi în ea tot felul de revelaţii. Este normal să admiteţi că a fost o eroare

să încercaţi s-o citiţi. Dar nu a fost o greşeală. Mai degrabă, aşteptările au fost prea mari de la prima ei parcurgere. Abordată cum trebuie, nicio carte destinată publicului larg, oricât ar fi de dificilă, nu ar trebui să devină un motiv de exasperare.

Dar ce înseamnă o abordare corectă? Răspunsul rezidă într-o importantă şi utilă regulă de citire, care este trecută în general cu vederea. Această regulă spune pur şi simplu aşa: atunci când citiţi o carte dificilă pentru prima oară, parcurgeţi-o fără a vă opri ca să căutaţi sau să meditaţi la lucrurile pe care nu le înţelegeţi. Fiţi atenţi doar la ceea ce puteţi înţelege şi nu vă împiedicaţi de ceea ce nu puteţi pricepe din prima. Citiţi trecând de ceea ce nu puteţi pricepe şi veţi ajunge curând la lucruri care vă vor fi accesibile. Concentraţi-vă asupra acestora. Continuaţi în felul acesta. Citiţi toată cartea, fără a vă lăsa descurajaţi şi exasperaţi de paragrafele, notele de subsol, comentariile şi fragmentele care vă scapă. Dacă vă lăsaţi afectat, dacă vă lăsaţi blocat de oricare dintre aceste obstacole paralizante, sunteţi pierdut. De cele mai multe ori, nu veţi reuşi să lămuriţi un lucru dacă vă cramponaţi de el. Aveţi şanse mult mai mari să-l înţelegeţi la o a doua citire, dar asta înseamnă parcurgerea cărţii cel puţin o dată.

Lucrurile pe care le înţelegeţi citind cartea până la final – chiar dacă reprezintă doar jumătate din conţinutul ei sau chiar mai puţin – vă vor ajuta când veţi relua efortul de a vă întoarce la chestiunile pe care le-aţi omis prima oară. Sau, chiar dacă nu vă veţi mai întoarce niciodată la acele paragrafe, faptul de a înţelege jumătate dintr-o carte este cu mult mai profitabil decât cel de a nu înţelege cartea deloc, lucru care se va întâmpla dacă vă veţi lăsa păgubaş după primele dificultăţi pe care le veţi întâlni. Cei mai mulţi dintre noi am fost învăţaţi să dăm atenţie exact lucrurilor pe care nu le înţelegem. Ni s-a spus să

consultăm un dicţionar atunci când întâlnim un cuvânt necunoscut. Ni s-a spus să consultăm o enciclopedie sau alte lucrări de referinţă atunci când dăm peste afirmaţii şi aluzii pe care nu le înţelegem. Ni s-a spus să consultăm notele de subsol, comentariile sau alte surse secundare, pentru a primi ajutor. Uriaşa plăcere de a-l citi pe Shakespeare le-a fost stricată ani de zile multor generaţii de elevi şi studenţi care au trebuit să citească Iulius Cezar, Cum vă place sau Hamlet scenă cu scenă, căutând toţi termenii noi într-un glosar şi citind toate notele de subsol docte. Rezultatul a fost că n-au parcurs niciodată o piesă a lui Shakespeare. Până ajungeau la final, uitau începutul şi pierdeau perspectiva întregului. În loc să fie forţaţi să se supună unei asemenea abordări pedante, ar fi trebuit să li se permită să citească piesa, iar apoi s-o discute şi să vadă ce au înţeles din această primă lectură. Această regulă se aplică şi lucrărilor academice. În cazul lor, cea mai bună dovadă a viabilităţii regulii – aceea de a citi cartea superficial prima oară – este lucrul care se întâmplă dacă nu o urmezi. Luaţi o carte clasică de economie, cum ar fi Avuţia naţiunilor de Adam Smith. (Am ales această lucrare tocmai pentru că nu este una destinată strict specialiştilor, ci şi cititorului mediu.) Dacă veţi insista să înţelegeţi totul de pe fiecare pagină înainte de a trece la următoarea, nu veţi ajunge prea departe. În efortul dumneavoastră de a înţelege amănuntele, veţi rata argumentele principale ale lui Smith privind salariile, rentele, profiturile şi elementele costurilor, rolul pieţelor în determinarea preţurilor, caracterul malign al monopolurilor, motivele care susţin comerţul liber. Nu veţi vedea pădurea din pricina copacilor. Veţi citi prost la toate nivelurile.

Despre vitezele de lectură

Am descris lectura inspecţională în Capitolul 2 ca fiind arta de a obţine cât mai mult de la o carte într-un interval

de timp dat. În dezvoltarea pe care o vom face subiectului în acest capitol, nu vom modifica defel această definiţie. Cei doi paşi implicaţi în cititul inspecţional sunt amândoi făcuţi. Cititorul inspecţional experimentat îi va realiza pe ambii rapid, indiferent de gradul de dificultate al cărţii pe care încearcă s-o citească.

Această definiţie de lucru ridică însă inevitabil întrebări. Ce putem spune despre cititul în viteză? Ce legătură există între diferitele niveluri ale lecturii şi numeroasele cursuri de lectură rapidă, atât academice, cât şi comerciale, care există astăzi?

Am spus deja că asemenea cursuri folosesc la ameliorarea unor situaţii şi că ele produc în principal, dacă nu exclusiv, instruire la nivel elementar. Dar ar mai trebui adăugate câteva lucruri. Aş vrea să fie bine înţeles, o dată pentru totdeauna: suntem cu totul de acord că aceşti oameni ar trebui să fie capabili să citească mult mai repede decât o fac. Prea adesea există lucruri pe care trebuie să le citim şi care nu ar merita timpul pe care li-l acordăm. Dacă nu am reuşi să le parcurgem rapid, ar fi o enormă pierdere de timp. Este adevărat că unii oameni citesc anumite lucruri prea încet şi că ar trebui să le parcurgă mult mai rapid. Dar există şi persoane care le citesc prea rapid, când de fapt ar trebui să le parcurgă mai lent. De aceea, un curs bun ar trebui să vă înveţe cum să citiţi la viteze variabile, nu doar mai rapid decât reuşiţi s-o faceţi în acest moment. Ar trebui să vă ajute să ajustaţi viteza de lectură în funcţie de natura şi complexitatea materialului citit.

Punctul nostru de vedere este foarte simplu. Unele cărţi abia dacă merită răsfoite; unele ar trebui citite rapid; iar altele ar trebui parcurse pe îndelete, la viteză redusă, pentru a putea fi înţelese. Este greşit să citeşti lent o carte care ar trebui citită rapid; abilităţile de lectură diferenţiată

pot rezolva această problemă. Dar asta e numai o problemă de citire. Dificultăţile aflate în calea cuiva care vrea să înţeleagă o carte dificilă nu sunt în mod obişnuit sau în primul rând dificultăţi de ordin fizic sau psihic. Ele apar pentru că pur şi simplu cititorul nu ştie ce are de făcut atunci când dă de o carte dificilă, dar care are multe de oferit. Nu cunoaşte regulile lecturii: nu ştie să-şi mobilizeze resursele intelectuale pentru a rezolva sarcina pe care o are în faţă. Oricât ar citi de repede, nu va face o treabă mai bună dacă, aşa cum se întâmplă de atâtea ori, nu ştie nici ce caută, nici când a găsit ceea ce căuta. Legat de vitezele diferite de lectură, observăm că idealul nu este să citim cât mai repede posibil, ci să putem citi la viteze diferite şi să ştim când este nevoie de aceste viteze diferite. Cititul inspecţional se poate desfăşura mai rapid, dar asta nu numai pentru că citiţi mai repede – deşi de fapt o faceţi –, ci şi pentru că de fapt citiţi mai puţin decât o carte întreagă atunci când o faceţi şi pentru că o citiţi în feluri diferite, având în minte obiective diferite. În mod normal, cititul analitic ia mai mult timp decât cel inspecţional, însă chiar şi când citiţi o carte în mod analitic, tot trebuie s-o parcurgeţi la viteze diferite. Orice carte, oricât de dificilă ar fi, conţine material care poate fi citit rapid, aşa cum fiecare carte bună conţine material dificil, care ar trebui citit lent şi cu maximă atenţie.

Fixaţii şi regresii

Cursurile de lectură rapidă fac posibilă observaţia – deşi ştim asta de jumătate de secol sau chiar de mai mult – că foarte mulţi oameni continuă să silabisească în timp ce citesc încă mulţi ani după ce au învăţat să citească. Studiile filmate asupra mişcării globilor oculari arată că cititorii tineri sau neexperimentaţi se fixează asupra unor puncte din text de câte cinci sau şase ori în decursul parcurgerii unui rând. Ochiul este orb atunci când se

mişcă; el nu reuşeşte să vadă decât atunci când se fixează într-un punct. Astfel, cuvintele singulare sau propoziţiile care nu depăşesc două sau trei cuvinte sunt citite dintr-odată, prin salturi vizuale. Încă şi mai rău de atât, ochiul cititorului neexperimentat regresează la fiecare două sau trei rânduri, ceea ce înseamnă că se întorc la frazele sau propoziţiile citite anterior. Toate aceste obiceiuri duc la risipirea inutilă a timpului şi diminuează viteza de lectură. Duc la risipă pentru că mintea, spre deosebire de ochi, nu are nevoie să citească câte un singur cuvânt odată. Mintea, acest instrument uluitor, poate prinde o propoziţie sau chiar un „paragraf dintr-odată, dacă ochii îi livrează informaţia de care are nevoie. Astfel, obiectivul primar al oricărui curs – lucru ştiut de altfel de toată lumea – este acela de a corecta fixaţiile şi regresiile care afectează atât de mulţi cititori. Din fericire, această corectură poate fi făcută foarte uşor. Odată ce a rezolvat problema, cursantul va putea citi oricât de repede îi va permite mintea proprie şi nu pe cât de lent îl vor obliga ochii. Există multe dispozitive pentru înlăturarea fixaţiilor ochiului, unele dintre ele complicate şi scumpe. Totuşi, de cele mai multe ori, nu este nevoie de vreun alt dispozitiv în afară de propria mână, pe care vă puteţi obişnui s-o urmăriţi pe măsură ce parcurge rândurile tot mai rapid. O puteţi face oricând. Puneţi la un loc degetul mare şi primele două degete. Treceţi acest „cursor” de-a lungul unui rând un pic mai rapid decât se mişcă ochii dumneavoastră. Forţaţi-vă să ţineţi pasul cu degetele. În foarte scurt timp, veţi fi capabil să faceţi asta. Continuaţi să o faceţi şi să creşteţi viteza la care mişcaţi degetele; înainte de a vă da seama, vă veţi fi dublat sau triplat viteza de lectură.

Problema înţelegerii

Dar ce anume veţi câştiga dacă veţi creşte viteza de lectură în mod semnificativ? Este adevărat că veţi câştiga

timp, dar ce putem spune în privinţa înţelegerii? A crescut nivelul de înţelegere sau a avut de suferit în timpul procesului? Din ceea ce ştim noi, nu există curs de citit care să nu susţină că sporeşte gradul de înţelegere simultan cu viteza de lecturare. Şi probabil că există motive pentru a susţine asta. Mâna (sau orice alt dispozitiv) folosită pe post de cursor tinde să crească nu doar viteza de lecturare, ci şi gradul de concentrare asupra materialului citit. În timp ce-ţi urmăreşti mâna, este mai greu să adormi, să visezi cu ochii deschişi, să-ţi laşi mintea să rătăcească. Până aici, toate bune. Concentrarea este un alt nume pentru ceea ce am numit activitate în timpul cititului. Un bun cititor citeşte activ şi concentrat. Dar concentrarea nu are în sine un efect asupra înţelegerii atunci când lucrurile sunt bine înţelese. Înţelegerea presupune mai mult decât capacitatea de a răspunde la întrebări simple privitoare la text. Acest tip limitat de înţelegere nu este de fapt decât abilitatea de a răspunde la următoarea întrebare referitoare la cărţi sau la alt material de citit: Despre ce este vorba? Toate celelalte întrebări care, atunci când li se răspunde corect, implică niveluri superioare de înţelegere sunt formulate rareori în cadrul cursurilor de lectură şi rareori li se oferă răspuns. Pentru ca totul să devină mai clar, să luăm un exemplu: Declaraţia de Independenţă a SUA. Probabil că aveţi pe undeva o copie a acestui document. Luaţi-l şi priviţi-l. În varianta de tipar, are mai puţin de trei pagini. Cât de repede ar trebui citit? Al doilea paragrai se încheie cu următoarea propoziţie: „Pentru a o dovedi, să prezentăm dovezile lumii întregi”. Următoarele două pagini de „dovezi”, unele de-a dreptul dubioase, pot fi citite rapid. Nu este nevoie să căpătaţi mai mult decât o idee generală cu privire la ce fel de fapte citează Jeffferson, în afara cazului în care, evident, sunteţi vreun

istoric care încearcă să lămurească circumstanţele istorice în care a fost scrisă Declaraţia. Chiar şi ultimul paragraf, încheiat cu arhicunoscuta expresie care spune că semnatarii „îşi pun în joc vieţile, averile şi bunul cel mai sacru, onoarea”, poate fi citit repede. Este o înfloritură retorică şi ar trebui să capete ceea ce merită în general retorica goală. Dar primele două paragrafe ale Declaraţiei merită mai mult decât o primă lectură rapidă. Mă îndoiesc că există cineva care poate citi aceste două paragrafe cu o viteză mai mare de 20 de cuvinte pe minut. Într-adevăr, cuvintele individuale din acest faimos paragraf, precum „inalienabil”, „drepturi”, „libertate”, „fericire”, „acord”, „putere dreaptă”, sunt termeni asupra cărora merită să vă opriţi, să reflectaţi, să le evaluaţi pe termen lung. Pentru a fi citite aşa cum trebuie, adică pentru a fi înţelese, aceste prime două paragrafe ar putea necesita zile, săptămâni sau chiar ani. Problema cititului în viteză este în acest caz problema înţelegerii. Practic, asta ar însemna să definim înţelegerea dincolo de nivelurile elementare. Majoritatea cursurilor de citit nu încearcă să facă asta. De aceea, merită subliniat faptul că tocmai cititul în vederea înţelegerii este abilitatea pe care aceste cursuri încearcă să o amelioreze. Nu puteţi înţelege o carte fără a o citi analitic; cititul analitic, după cum aţi observat, este realizat în primul rând în scopul comprehensiunii (înţelegerii).

Rezumat asupra citirii inspecţionale

Să mai spunem câteva cuvinte la finalul acestui capitol. Nu există o viteză corectă la care ar trebui să citim; ideal este să citim la viteze diferite şi să ştim ce viteză se potriveşte unui anumit material. Cititul la viteză mare în orice condiţii este o realizare dubioasă. El nu are valoare decât în privinţa a ceea ce nu merită cu adevărat citit. O formulare mult mai potrivită ar suna aşa: Nicio

carte n-ar trebui citită mai lent decât e necesar şi nici mai rapid decât capacitatea cititorului de a nu pierde din plăcerea de a citi şi din sensurile cărţii, în orice caz, viteza la care se citeşte, fie ea mare sau mică, nu este decât una dintre multele probleme cu care se poate confrunta un cititor. Răsfoirea sau prelectura unei cărţi este întotdeauna o idee bună. Ea e necesară atunci când nu ştiţi dacă acea carte merită citită sau ba, aşa cum se întâmplă de multe ori. Vă puteţi da seama de asta răsfoind-o. În general, este de dorit să răsfoim cu atenţie o carte pe care intenţionăm s-o citim, pentru a ne face o idee cu privire la structura şi la forma ei.

În sfârşit, nu vă străduiţi să înţelegeţi fiecare cuvânt de la prima citire a textului. Aceasta este cea mai importantă regulă dintre toate. Este esenţa cititului inspecţional. Nu vă fie teamă să păreţi superficial. Goniţi până şi prin cea mai dificilă carte. Veţi fi pregătit s-o citiţi cum trebuie a doua oară. Cu asta am finalizat discuţia iniţială privitoare la cel de-al doilea nivel al cititului – cititul inspecţional. Vom reveni la subiect în partea a patra, atunci când vom sublinia importanţa cititului inspecţional în lectura sintopică – al patrulea şi cel mai elevat nivel al lecturii.

Oricum, ar trebui să nu uitaţi – pe măsură ce vom discuta despre cel de-al treilea nivel al lecturii, nivelul analitic, care va fi descris în a doua parte a acestei cărţi – că cititul inspecţional joacă un rol important şi la acest nivel. Cele două stadii ale cititului inspecţional pot fi înţelese ca anticipări ale paşilor necesari în lectura analitică. Primul stadiu al cititului inspecţional – pe care îl numim stadiu al răsfoitului sistematic – serveşte la a-l pregăti pe cititorul analitic să răspundă întrebărilor specifice acestei etape. Răsfoitul sistematic anticipează, cu alte cuvinte, înţelegerea structurii unei cărţi. Iar al doilea

stadiu al cititului inspecţional – cititul superficial – îl va ajuta pe cititor atunci când acesta va ajunge la al doilea stadiu al lecturii analitice. Lectura superficială este primul pas necesar în interpretarea conţinutului unei cărţi, înainte de a spune în ce constă lectura analitică, aş vrea să ne oprim câteva clipe pentru a reconsidera natura lecturii ca activitate. Există câteva activităţi pe care cititorul activ sau pretenţios trebuie să le realizeze pentru a citi bine. Le vom discuta în următorul capitol.

CUM SĂ FII UN CITITOR PRETENŢIOS

Regulile cititului pentru a adormi sunt mai uşoare decât cele care te ţin treaz în timp ce citeşti. Aşezaţi-vă în pat într-o poziţie confortabilă, asiguraţi-vă că lumina este suficient de proastă încât să vă facă să mijiţi ochii, alegeţi o carte care este fie teribil de dificilă, fie teribil de plicticoasă – în orice caz, una de care nu prea vă pasă dacă o citiţi sau nu-şi veţi adormi în câteva minute. Cei care sunt experţi în a se relaxa cu o carte nu trebuie să aştepte să se lase noaptea. Un fotoliu confortabil într-o librărie este suficient. Din nefericire, regulile pentru a rămâne treaz nu presupun exact contrariul. Este posibil să rămânem treji şi în timp ce citim într-un fotoliu confortabil sau chiar în pat, iar oamenii îşi mijesc adeseori ochii atunci când citesc la o lumină prea slabă. Ce anume îi ţinea treji pe cei care mai demult citeau la lumânare? Un singur lucru este cert – pentru ei conta într-adevăr dacă citeau sau nu acea carte. Faptul de a reuşi sau nu să rămâneţi treji depinde mai degrabă de scopul pe care îl aveţi atunci când citiţi. Dacă scopul este să profitaţi din cititul cărţii – să vă elevaţi spiritul sau mintea –, atunci trebuie să rămâneţi treji. Asta înseamnă să citiţi activ. Înseamnă să faceţi un efort, un efort care vă aşteptaţi să fie

recompensat. Cărţile bune, de ficţiune sau nu, merită o astfel de lectură. Să folosiţi o carte bună ca pe un sedativ e o risipă regretabilă. Să adormiţi sau, la fel de rău, să vă lăsaţi mintea să rătăcească aiurea în timpul pe care aţi fi vrut să-l dedicaţi unei lecturi capabile să vă îmbogăţească – adică unui citit dedicat înţelegerii – înseamnă în mod evident a lucra împotriva propriilor interese. Adevărul este însă că mulţi oameni capabili să facă distincţia între lectura pentru beneficii spirituale şi cea pentru plăcere – între înţelegere pe de o parte şi distracţie, plăcere sau curiozitate pe de alta – nu reuşesc să-şi ducă planurile de lectură la bun sfârşit. Nu reuşesc nici măcar atunci când ştiu ce carte se potriveşte fiecărui tip de lectură. Motivul este acela că nu ştiu cum să fie cititori pretenţioşi, cum să rămână concentraţi la ceea ce fac, cum să-şi determine mintea să depună acel efort fără de care nu există profit spiritual.

Esenţa cititului activ

Cele patru întrebări pe care le pun cititorii

Am discutat deja pe larg în această carte despre cititul activ. Am afirmat deja că cititul activ este o formă superioară a lecturii şi că cititul inspecţional presupune lectură activă. E o sarcină care implică efort. Dar n-am ajuns încă la miezul lucrurilor enunţând doar o regulă privitoare la cititul activ: în timp ce citiţi, puneţi întrebări, la care chiar dumneavoastră va trebui să răspundeţi pe parcursul lecturii.

Vreo nelămurire? Nu. Arta de a citi la orice alt nivel constă în a pune întrebările potrivite în ordinea potrivită. Există patru întrebări fundamentale pe care trebuie să le puneţi în legătură cu orice carte[3]:

---

3 Aceste patru întrebări, aşa cum sunt date aici, împreună cu comentariile făcute mai departe în ceea ce le priveşte, se referă la lucrările teoretice şi la cele de nonficţiune. Totuşi, atunci când sunt adaptate, se pot aplica şi operelor de ficţiune şi poeziei. Adaptările necesare sunt discutate în Capitolele 14 şi 15.

1. DESPRE CE VORBEŞTE CARTEA, LUATĂ CA ÎNTREG? Trebuie să încercaţi să descoperiţi tema majoră a cărţii şi felul cum procedează autorul pentru a dezvolta tema într-o ordine logică, împărţind-o în subteme şi subiecte diferite.

2. CE ANUME SE SPUNE ÎN DETALIU ŞI CUM? Trebuie să încercaţi să descoperiţi ideile principale, aserţiunile şi argumentele care constituie mesajul particular al autorului.

3. SUNT LUCRURILE DIN CARTE ADEVĂRATE, ÎN PARTE SAU ÎN TOTALITATE? Nu puteţi răspunde acestei întrebări dacă n-aţi răspuns deja la primele două. Trebuie să cunoaşteţi ce s-a spus deja înainte să puteţi hotărî dacă un lucru este adevărat sau nu. Totuşi, ori de câte ori înţelegeţi o carte, dacă o citiţi la modul serios, sunteţi obligat să vă hotărâţi. Să ştiţi doar ce a spus autorul nu este de ajuns.

4. CE PROFIT AM OBŢINUT DIN CEEA CE AM CITIT? Dacă o carte v-a livrat informaţii, va trebui să vă puneţi întrebări cu privire la semnificaţia ei. De ce consideră autorul că este important să cunoaşteţi aceste lucruri? E important şi pentru dumneavoastră să le cunoaşteţi? Iar dacă respectiva carte nu numai că v-a informat, ci v-a şi produs elevaţie spirituală, este necesar să susţineţi această elevaţie întrebându-vă ce mai urmează, ce anume mai este implicat sau sugerat.

Ne vom reîntoarce pe larg la aceste patru întrebări pe parcursul cărţii. Formulate altfel, ele vor deveni regulile fundamentale de lectură despre care tratează partea a doua. Aici au însă formă interogativă dintr-un motiv foarte limpede. A citi o carte la orice alt nivel în afara celui elementar implică abilitatea de a vă pune întrebări (şi de a le răspunde, atât cât vă stă în putere). Lucrul ăsta n-ar trebui uitat nicio clipă. Este şi motivul pentru care există o

diferenţă ca de la cer la pământ între cititorul pretenţios şi cel nepretenţios. Al doilea nu pune nicio întrebare şi nu primeşte niciun răspuns.

Cele patru întrebări enunţate anterior rezumă obligaţiile oricărui cititor. Ele se aplică oricărui material care merită citit – o carte, un articol sau chiar o reclamă. Cititul inspecţional tinde să ofere răspunsuri cu o acurateţe mult mai mare la primele două întrebări, dar este de ajutor şi în privinţa celorlalte două. Nu puteţi obţine o citire analitică satisfăcătoare până nu răspundeţi la aceste ultime întrebări – până când nu vă formaţi o idee cu privire la adevărul cărţii, integral sau parţial, o idee cu privire la semnificaţia ei, chiar dacă numai din punctul dumneavoastră de vedere. Ultima întrebare este probabil cea mai importantă în privinţa lecturii sintopice. În mod normal, va trebui să răspundeţi la primele trei întrebări înainte să încercaţi să răspundeţi la ultima. Să ştiţi care sunt cele patru întrebări nu este suficient, trebuie să vă şi puneţi aceste întrebări. Obiceiul de a face asta este semnul unui cititor pretenţios. Mai mult de atât, trebuie să ştiţi cum să le răspundeţi cu exactitate şi acurateţe. Abilitatea educată de a face acest lucru constituie arta lecturii. Oamenii adorm uneori chiar şi când citesc cărţi de calitate, însă nu neapărat pentru că nu ar fi dispuşi să facă acest efort, ci, adeseori, pentru că nu ştiu cum să-l facă. Cărţile bune vă depăşesc; altfel, n-ar mai fi bune pentru dumneavoastră. Iar cărţile care vă depăşesc vă obosesc, cu excepţia cazului în care reuşiţi să vă ridicaţi la nivelul lor. Nu efortul este cel care vă extenuează, ci frustrarea de a nu obţine niciun beneficiu de pe urmă lecturii, întrucât vă lipseşte tehnica de a depune efort cu succes. Pentru a continua să citiţi activ, nu trebuie doar să vă doriţi să faceţi asta, ci şi să aveţi capacitatea de a o face – arta care vă permite să vă ridicaţi spiritual prin gestionarea a ceea

ce la prima vedere pare să vă depăşească.

Cum ajungem să posedăm o carte?

Dacă aveţi obiceiul de a pune întrebări în timp ce citiţi, sunteţi deja un cititor mai bun decât dacă n-aţi face-o. Dar, după cum am spus deja, pusul întrebărilor nu e suficient. Trebuie să încercaţi să le răspundeţi. Şi, cu toate că asta se poate face teoretic doar în mintea dumneavoastră, e indicat să încercaţi s-o faceţi cu un creion în mână. Creionul va deveni indicatorul stării dumneavoastră de alertă în timp ce citiţi. Există o vorbă veche care spune că trebuie să citim printre rânduri, dacă vrem să scoatem totul dintr-un text. Regulile formale de lectură sunt o altă modalitate de a spune asta. Noi însă vrem să vă convingem să şi „scrieţi printre rânduri”. Dacă n-o veţi face, probabil nu veţi reuşi să obţineţi eficienţă maximă în lectură. Atunci când cumpăraţi o carte, stabiliţi un drept de proprietate asupra ei, exact ca atunci când cumpăraţi haine sau mobilă, plătind pentru ele. Dar, în cazul unei cărţi, achiziţionarea ei nu este de fapt decât o pregătire pentru adevărata intrare în posesie. Adevărata posesiune a unei cărţi apare atunci când aţi făcut-o să devină parte din dumneavoastră, iar cea mai bună cale de a realiza acest lucru este să scrieţi în ea. De ce a scrie şi a marca o carte sunt lucruri indispensabile pentru citirea ei? în primul rând, pentru că astfel cartea vă ţine treji. Nu doar conştienţi, ci treji în adevăratul sens al cuvântului. În al doilea rând, cititul, atunci când este activ, presupune gândire, iar gândirea tinde să se exprime în cuvinte, scrise sau rostite. De obicei, omul care spune că ştie ce gândeşte, dar nu poate exprima, nu ştie ce gândeşte. În al treilea rând, faptul de a vă nota reacţiile vă va ajuta mai târziu să vă amintiţi de ceea ce spunea autorul. Lectura unei cărţi ar trebui să fie o conversaţie între dumneavoastră şi autor. Putem presupune că el cunoaşte mai multe despre subiect

decât ştiţi dumneavoastră. În caz contrar, probabil că nici n-ar trebui să vă pierdeţi timpul cu cartea respectivă. Dar a înţelege este o acţiune duală: cel care învaţă trebuie să-şi pună întrebări sieşi şi profesorilor lui. Trebuie să fie chiar dispus să polemizeze cu profesorii lui, odată ce a înţeles ce au aceştia de spus. A face semne într-o carte este expresia măsurii în care sunteţi de acord sau nu cu autorul ei. E cea mai mare dovadă de respect pe care i-o puteţi arăta. Există câteva modalităţi de a marca o carte într-un mod inteligent şi fructuos. Iată câteva:

1. SUBLINIEREA punctelor importante ori a propoziţiilor care contează în economia cărţii.

2. FOLOSIREA LINIILOR VERTICALE PE MARGINEA PARAGRAFELOR, pentru a scoate în evidenţă un enunţ deja subliniat sau un paragraf prea lung pentru a fi subliniat.

3. PUNEŢI STELUŢE, ASTERISCURI SAU ALTE TIPURI DE SEMNE PE MARGINEA PAGINILOR. Folosiţi-le cu moderaţie, doar pentru a sublinia cele zece, douăsprezece enunţuri importante dintr-o carte. S-ar putea să vreţi să îndoiţi colţul unei pagini pe care aţi făcut asemenea adnotări sau să strecuraţi între pagini un bileţel. Oricum aţi proceda, veţi fi în stare să luaţi cartea de pe raft oricând veţi dori şi, deschizând-o unde veţi dori, să vă reîmprospătaţi memoria.

4. NUMEROTAŢI pe marginea paginii, pentru a sublinia enumerări făcute de autor în dezvoltarea unui argument.

5. SCRIEŢI NUMERE DE PAGINI PE ALTE PAGINI, pentru a indica locurile din carte în care autorul aduce argumente similare, aprobă sau contrazice ideile subliniate la pagina corectă şi pentru a realiza conexiuni între acele idei care, deşi pot fi despărţite de multe pagini, sunt interconectate. Mulţi cititori folosesc simbolul cf

pentru a indica numerele altor pagini. Înseamnă „conform”, „în concordanţă cu”.

6. ÎNCERCUIŢI CUVINTELE SAU FRAZELE-CHEIE. Acest fapt va îndeplini cam aceeaşi funcţie cu sublinierea.

7. SCRIEŢI PE MARGINILE, ÎN SUSUL SAU ÎN JOSUL PAGINII, pentru a nota întrebări (ori poate răspunsuri) pe care citirea unui paragraf le trezeşte în mintea dumneavoastră; pentru a reduce un text prea amplu la o formulare simplă; pentru a trece în revistă punctele de vedere importante din carte. Paginile albe care există de obicei la finalul cărţii pot fi folosite pentru a realiza o listă personală cu argumentele autorului, în ordinea în care au apărut acestea. Pentru a ne obişnui să facem semne, filele goale de la începutul cărţii sunt adesea cele mai importante. Mulţi oameni folosesc aceste pagini pentru a pune câte un exlibris arătos, dar asta exprimă doar posesiunea materială asupra cărţii. Ele ar putea fi mult mai bine folosite pentru a înregistra gândirea dumneavoastră. După ce aţi terminat cartea şi aţi făcut un index personal la sfârşitul cărţii, întoarceţi-vă la primele pagini şi încercaţi să analizaţi cartea, nu cuvânt cu cuvânt sau argument cu argument (aţi făcut deja asta), ci încercând să-i conturaţi structura integrală şi să-i relevaţi ordinea părţilor.

Cele trei feluri de adnotare

Există trei feluri de note pe care le puteţi face în cărţile şi despre cărţile dumneavoastră. Felul notelor pe care le faceţi depinde de nivelul la care vă aflaţi în postura de cititor. Atunci când citiţi cartea la nivel inspecţional, s-ar putea să nu aveţi suficient timp pentru a face adnotări în ea. După cum am observat, cititul inspecţional este întotdeauna limitat de timp. Totuşi, nu trebuie uitat că puneţi întrebări esenţiale despre carte atunci când citiţi la

acest nivel şi ar fi de dorit, chiar dacă nu este mereu posibil, să vă notaţi răspunsurile cât vă sunt proaspete în minte. Întrebările la care răspunde cititul inspecţional sunt: în primul rând, cu ce fel de carte avem de-a face? în al doilea rând, despre ce vorbeşte cartea în ansamblu? în al treilea rând, care este structura cărţii din perspectiva autorului? Aveţi voie şi probabil că este chiar indicat să faceţi adnotări privitoare la răspunsurile pe care le daţi acestor întrebări, mai ales dacă ştiţi că vor trece săptămâni sau chiar luni înainte să vă puteţi întoarce la carte pentru a o citi analitic. Locul cel mai bun pentru a adnota este pagina de cuprins şi pagina de titlu, care nu sunt folosite pentru adnotări la alte niveluri. Specific acestor note este faptul că ele privesc structura cărţii şi nu substanţa ei – cel puţin nu în detaliu. De aceea vom numi acest nivel al adnotării nivelul structural. În cursul citirii inspecţionale, în special în cazul unei cărţi voluminoase şi dificile, s-ar putea să obţineţi câteva indicii referitoare la viziunea autorului asupra subiectului. Dar, de cele mai multe ori, acest lucru nu se întâmplă; şi ar trebui să renunţaţi la a face vreo apreciere cu privire la acurateţea sau la adevărul enunţurilor din carte înainte de a fi citit cartea pe îndelete. Apoi, în cursul lecturii analitice, va trebui să oferiţi răspunsuri la întrebările privitoare la adevărul şi semnificaţia cărţii. Notele pe care le veţi face la acest nivel al lecturii nu mai sunt, bineînţeles, structurale, ci conceptuale. Ele privesc conceptele autorului şi, bineînţeles, pe ale dumneavoastră, aşa cum au fost ele remodelate de citirea cărţii. Există o diferenţă evidentă între adnotarea structurală şi cea conceptuală. Ce fel de adnotare faceţi atunci când citiţi mai multe cărţi într-o manieră sintopică, atunci când citiţi mai multe cărţi despre acelaşi subiect? Asemenea note vor tinde să fie conceptuale. Iar notele de pe o pagină se vor putea referi

nu numai la alte pagini din aceeaşi carte, ci şi la pagini din alte cărţi. Cu toate acestea, mai există un pas pe care cititorul experimentat îl poate face atunci când citeşte mai multe cărţi într-o manieră sintopică. El constă în a produce note cu privire la forma discuţiei, la discuţia care a fost angajată de toţi autorii citiţi, chiar dacă această formă îi scapă fiecăruia dintre ei. Din motive care vor deveni evidente în Partea a patra, vom numi aceste note dialectice. Şi cum sunt note despre cărţi diferite, ele vor trebui făcute pe foi separate. Aici este implicată o structură conceptuală – o succesiune de enunţuri şi întrebări referitoare la un singur subiect. Vom reveni la acest tip de adnotare în Capitolul 20.

Formarea obiceiului de a citi

Orice meşteşug sau artă putem spune că este stăpânit/a de cei care reuşesc să facă ceva în conformitate cu regulile sale. Prin asta artistul sau meşteşugarul diferă de toţi cei care nu stăpânesc arta lui. Nu există altă cale pentru a forma o deprindere de operare într-un anumit mod decât operând efectiv în acel mod. Diferenţa dintre felul cum făceaţi un lucru înainte de a vă forma deprinderea şi felul cum îl faceţi după ce v-aţi format-o rezidă în gradul de uşurinţă şi de disponibilitate. După exercitarea îndelungată a unei activităţi, veţi reuşi să faceţi mult mai bine un lucru decât atunci când l-aţi început. De asta se spune că experienţa vine cu timpul. Ceea ce la început faceţi imperfect veţi face într-o zi automat, cu acea eficienţă pe care doar instinctele o au. Veţi ajunge să faceţi un lucru de parcă abilitatea ar fi înnăscută, la fel de naturală ca mâncatul sau mersul pe jos. La asta se referă dictonul care spune că obişnuinţa este o a doua natură.

A cunoaşte regulile unei arte nu este acelaşi lucru cu a avea deprinderea de a o practica. Atunci când spunem că

un om este priceput într-un domeniu, nu ne referim la faptul că el cunoaşte regulile necesare pentru a realiza ceva, ci la faptul că are deprinderea de a o face. Este adevărat că a cunoaşte regulile unui meşteşug, în mod mai mult sau mai puţin explicit, reprezintă o condiţie pentru dobândirea deprinderii. Nu puteţi urma reguli pe care nu le cunoaşteţi. Nici nu puteţi dobândi vreo abilitate artistică fără a urma reguli. Arta care poate fi învăţată are reguli ce trebuie urmate în practică. Arta a ceva ce poate fi învăţat şi stăpânit constă în deprinderea care se formează în conformitate cu regulile.

Din când în când, mai apare câte cineva care nu înţelege că a fi artist presupune obligaţia de a urma reguli. Oamenii arată către un pictor foarte original şi spun: „Acest artist nu urmează reguli. A făcut ceva original, ceva fără precedent, ceva pentru care nu există reguli”. Dar, în acest caz, oamenii pur şi simplu nu văd ce reguli a urmat acel artist. Până la urmă, într-adevăr, nu există nişte reguli rigide, care nu pot fi contestate, de realizare a unei picturi sau sculpturi. Dar există reguli de preparare a culorilor şi de aplicare a lor, modelare a lutului sau a metalului. Măcar acele reguli trebuie să fi fost respectate de către sculptor sau pictor, pentru că altfel n-ar fi realizat ce a realizat. Oricât de original ar fi fost produsul său, oricât de în afara regulilor tradiţionale ale artei putea să pară că se situează el, artistul trebuie să fi avut priceperea de a-l realiza. Despre acest fel de artă – deprindere sau meşteşug – vorbim aici.

De la mai multe reguli, la o singură deprindere

A citi este precum a schia. Atunci când sunt făcute bine, atunci când sunt confecţionate de un expert, atât cititul, cât şi schiatul sunt activităţi pline de graţie, armonioase. Practicate de un începător, ambele sunt stranii, frustrante, lente.

A învăţa să schieze este una dintre cele mai umilitoare activităţi la care poate fi supus un adult (iată un motiv pentru a face asta cât eşti mic). Dacă stai să te gândeşti, un adult a mers pe jos cea mai mare parte a vieţii lui; ştie unde îi sunt picioarele; ştie cum să aşeze un picior înaintea celuilalt, pentru a ajunge unde doreşte. Dar, din momentul în care îşi pune schiurile, este ca şi cum ar trebui să reînveţe să meargă. Alunecă şi se dezechilibrează, cade, nu se poate ridica, îşi încrucişează schiurile, cade din nou şi, în general, arată – şi se simte – ca un caraghios. La început, până şi cel mai bun instructor pare să nu-i fie de niciun ajutor. Uşurinţa cu care instructorul execută mişcări despre care susţine că sunt simple, dar despre care învăţăcelul crede că sunt imposibile, este aproape insultătoare. Cum v-aţi putea aduce aminte de tot ceea ce spune instructorul? îndoaie-ţi genunchii! Priveşte în zare! Deplasează-ţi greutatea în faţă! Ţine-ţi spatele drept, dar trunchiul înclinat în faţă! Indicaţiile par fără sfârşit. Cum să vă puteţi gândi la toate acestea şi să continuaţi să schiaţi? Desigur, în privinţa schiatului, important este să nu vă gândiţi la mişcările disparate care alcătuiesc împreună o răsucire sau o serie de răsuciri legate între ele, ci, în loc de asta, să priviţi în zare, să anticipaţi denivelările sau prezenţa altor schiori, să vă bucuraţi de atingerea aerului de iarnă pe obraji, să savuraţi mobilitatea fluidă a corpului dumneavoastră în timp ce coborâţi dealul. Cu alte cuvinte, pentru a executa bine mişcările, pe toate sau pe oricare dintre ele, trebuie să învăţaţi să nu le mai separaţi pe cele care compun o singură activitate. Dar, pentru a le uita ca activităţi separate, trebuie ca mai întâi să le fi învăţat ca activităţi separate. Doar atunci le veţi putea executa împreună pentru a deveni un bun schior. La fel şi cu cititul. Probabil că ştiţi citi de foarte mult timp, aşa că faptul de a vi se

cere s-o luaţi iarăşi de la capăt poate fi umilitor. Dar este la fel de adevărat şi pentru citit, şi pentru schiat că nu poţi aduna mai multe activităţi într-una singură, armonioasă, până când nu devii expert în fiecare dintre ele. Nu putem telescopa diferitele componente ale unei activităţi, în aşa fel încât ele să se ciocnească şi să fuzioneze intim. În timp ce o faceţi, fiecare activitate în parte necesită întreaga dumneavoastră atenţie. După ce aţi executat separat părţile, nu numai că veţi fi în stare s-o executaţi pe fiecare în parte cu mai multă uşurinţă şi cu mai puţină atenţie, dar le veţi şi putea uni într-un întreg care funcţionează perfect. Toate acestea sunt lucruri de bun-simţ, dacă ne referim la învăţarea unei arte complexe. Le înşirăm însă pe toate, pentru a vă face să înţelegeţi că cititul este un meşteşug cel puţin la fel de complex ca schiatul, dactilografiatul sau jocul de tenis. Dacă vă puteţi aminti de răbdarea de care a fost nevoie pentru a învăţa alte lucruri, puteţi deveni mai toleranţi cu instructorii care vă pun în faţă lungi liste cu reguli pentru citit. Persoana care a avut ocazia să înveţe un meşteşug complex ştie că nu trebuie să se teamă de regulile care îi vor fi prezentate înainte de a începe să înveţe ceva nou. Ştie că nu trebuie să-şi facă griji cu privire la felul în care toate acele acte individuale în care va ajunge să exceleze se vor uni în cadrul aceluiaşi întreg. Multitudinea regulilor relevă complexitatea a ceea ce trebuie format şi nu o pluralitate de obiceiuri distincte. Fiecare parte se adaugă complexului, pe măsură ce ajunge în faza de executare automată. Când toate componentele pot fi realizate mai mult sau mai puţin automat, atunci putem vorbi de realizarea unei deprinderi. Abia apoi vă puteţi gândi la performanţa de a schia ca un expert sau de a citi o carte despre care credeaţi că e prea dificilă. La început, învăţăcelul este foarte atent la sine şi la fiecare dintre lucrurile pe care le face. Atunci când separarea

lucrurilor se pierde în totalitatea actului deprins, învăţăcelul poate fi în sfârşit atent la scopul pe care-l urmăreşte prin abilitatea deprinsă.

Sper că, prin tot ce am spus în aceste pagini, v-am încurajat. Este greu să învăţaţi să citiţi bine. Nu numai că cititul, în special cel analitic, este o deprindere dificilă; mult mai complexă decât schiatul, este mai degrabă un tip de activitate mentală. Cel care învaţă să schieze trebuie să se gândească la început la acţiuni fizice pe care apoi le poate da uitării şi poate realiza automat ce a învăţat. Este relativ simplu să fiţi conştienţi şi să vă gândiţi la acte fizice. Este mult mai dificil să vă gândiţi la operaţiuni mentale, aşa cum trebuie să facă ucenicul în timpul lecturii analitice; într-un anumit sens, el se gândeşte la propriile gânduri. Cei mai mulţi dintre noi nu suntem obişnuiţi să facem asta. Totuşi, aşa ceva este posibil, iar cel care o va face va ajunge în mod sigur un cititor mai bun.

Partea a doua
Al treilea nivel de lectură: citirea analitică

1

6

CLASIFICAREA UNEI CĂRŢI

y

Am spus deja la începutul acestei cărţi că tot ceea ce vă va învăţa ea în materie de citit se aplică oricărui tip de material. Oricum, atunci când vom expune, în Partea a doua, regulile lecturii analitice, s-ar putea să pară că nu luăm în seamă acest lucru. Ne vom referi foarte des, dacă nu mereu, la regulile de citire a cărţilor. De ce se întâmplă asta? Răspunsul este simplu. Faptul de a citi în întregime o carte, în special una lungă şi dificilă, ne pune în faţa celor mai mari probleme cu care s-ar putea confrunta un cititor. A citi o povestire este aproape întotdeauna mai uşor decât a citi un roman. A citi un articol este aproape întotdeauna mai uşor decât a citi o carte pe aceeaşi temă. Dacă puteţi citi un poem de mari dimensiuni sau un roman, cu siguranţă veţi putea citi şi o poezie sau o povestioară. Dacă puteţi citi o lucrare teoretică – o carte de istorie, un tratat

filosofic sau o carte de ştiinţă –, veţi putea citi şi un articol sau un rezumat despre acelaşi subiect. De aceea, tot ceea ce vom spune cu privire la cititul cărţilor se va aplica oricărui alt material care poate fi citit. Va trebui să înţelegeţi, atunci când ne vom referi la cititul cărţilor, că regulile respective se referă şi la materialele mai facile, care pot fi citite mai uşor. Uneori însă, regulile nu se aplică acestor materiale exact la fel sau exact în aceeaşi măsură ca la cărţi. Dar nu vă va fi deloc greu să le adaptaţi şi să le folosiţi.

Importanţa clasificării cărţilor

Prima regulă a lecturii analitice poate fi formulată astfel: REGULA NR. 1. TREBUIE SĂ ŞTIŢI CE FEL DE CARTE CITIŢI ŞI TREBUIE SĂ AFLAŢI ASTA CÂT MAI REPEDE POSIBIL, DE PREFERAT ÎNAINTE SĂ ÎNCEPEŢI LECTURA.

Trebuie să ştiţi, de pildă, dacă citiţi o operă de ficţiune – un roman, o piesă de teatru, o povestire – sau dacă aveţi în faţă o operă teoretică de un fel sau altul. Aproape orice cititor poate recunoaşte o operă de ficţiune atunci când o are în faţă. Cel puţin aşa pare şi, cu toate acestea, nu este întotdeauna foarte uşor. Este Complexul lui Portnoy* o operă de ficţiune sau un studiu psihanalitic? Este Prânzul dezgolit[4] un roman sau un manifest împotriva abuzului de droguri, de acelaşi fel cu cărţile care amintesc de ororile asociate consumului de alcool, scrise pentru avertizarea cititorilor? Este Pe aripile vântului[5] un roman sau o istorie a Sudului înainte şi în timpul Războiului Civil? Sunt Strada mare1 şi Fructele mâniei[6] opere literare sau studii sociologice, una din ele concentrându-se asupra vieţii urbane, iar cealaltă asupra celei rurale? Desigur, toate

4 William S. Burroughs, *Prânzul dezgolit,* Paralela 45, Piteşti, 2006

5 Margaret Mitchell, *Pe aripile vântului,* Univers, Bucureşti, 1970

6 John Steinbeck, *Fructele mâniei,* RAO, Bucureşti, 2004

titlurile enumerate sunt romane şi toate apar în listele cu cele mai bine vândute cărţi din toate timpurile. Cu toate acestea, întrebările pe care le-am pus nu sunt absurde. Cel puţin în cazul cărţilor Strada mare şi Middletown[7], ar fi greu de precizat care dintre ele este ficţiune şi care e carte de ştiinţe sociale. Există atâta ştiinţă într-unele dintre operele literare moderne şi atât de multă ficţiune într-unele dintre operele ştiinţifice, încât este greu să menţinem o distincţie fermă între ele. Dar există şi alte feluri de ştiinţe – fizică sau chimie, de exemplu – în cărţi precum Germenul Andromedaw sau în romanele lui Robert Heinlein şi Arthur C. Clarke. Pe când The Universe and dr. Einstein[8], deşi nu este o carte de ficţiune, e la fel de uşor de citit ca una de ficţiune şi cu siguranţă mai uşor de citit decât unele dintre romanele lui Faulkner, de exemplu. O carte teoretică vizează în primul rând cunoaşterea, termenul „cunoaştere" fiind luat într-o accepţiune restrânsă. Orice carte care conţine în primul rând opinii, teorii, ipoteze sau speculaţii despre care se presupune, mai mult sau mai puţin explicit, că sunt adevărate conţine cunoaştere în acest sens şi este o operă teoretică. La fel ca în cazul operelor de ficţiune, majoritatea cititorilor recunosc o carte ştiinţifică atunci când o întâlnesc. În acest caz însă, problema nu este să distingem opera de ficţiune de cea de nonficţiune, ci să înţelegem că există mai multe tipuri de scrieri teoretice. Chestiunea este şi de a şti ce cărţi ţin în primul rând de instruire, şi de a pricepe modul în care ele instruiesc. Tipul de informaţie şi de educaţie pe care îl livrează o carte de istorie şi una de filosofie nu este acelaşi. Problemele pe care le discută o carte de fizică şi una de morală nu sunt similare, tot aşa

7 Robert S. Lynd, Helen Merrell Lynd, *Middletown: A Study in Modern American Cuiture,* Harcourt Brace Javanovich, New York, 1959

8" Lincoln Barnett, *The Universe and dr. Einstein,* Dover Publications, London, 2005

cum diferite sunt metodele pe care autorii le folosesc în rezolvarea lor. Astfel, prima regulă a lecturii analitice, deşi se aplică oricăror cărţi, este adecvată în special cărţilor teoretice, nonficţionale. Cum veţi reuşi să respectaţi regula şi în special ultima prevedere?

Aşa cum am sugerat deja, veţi reuşi să faceţi asta inspectând cartea – citind-o într-o manieră inspecţională. Veţi citi titlul, subtitlurile, cuprinsul şi va trebui să aruncaţi măcar o privire asupra studiului introductiv, a prefeţei autorului sau a indexului. Dacă volumul are o supracopertă, citiţi nota editorului. Asemenea note sunt steguleţele cu ajutorul cărora autorul vă indică dincotro bate vântul. Nu va fi vina lui dacă nu vă opriţi să le priviţi.

Ce putem învăţa din titlul unei cărţi

Numărul cititorilor care nu dau atenţie acestor semnale este mai mare decât v-aţi putea închipui. Am avut o asemenea experienţă de mai multe ori în privinţa studenţilor. I-am întrebat pur şi simplu despre ce vorbea o anumită carte. Am întrebat în sensul general, adică să-mi spună despre ce fel de carte e vorba. Acesta este un mod foarte bun, aproape indispensabil, de a începe discuţia despre o carte. Totuşi, uneori e foarte greu să obţinem un răspuns la întrebare. Să luăm vreo două exemple de confuzii care pot apărea.

În 1859, Darwin a publicat o carte faimoasă. Un secol mai târziu, întreaga lume vorbitoare de limbă engleză a sărbătorit publicarea acestei cărţi. A fost discutată la nesfârşit, iar influenţa ei a fost recunoscută de comentatori mai mult sau mai puţin avizaţi. Cartea avea drept subiect teoria evoluţiei şi conţinea în titlu cuvântul „specie”. Despre ce carte era vorba? Probabil că aţi răspuns: Originea speciilor[9], caz în care răspunsul dumneavoastră a

9 Charles Darwin, *Originea speciilor,* Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1957

fost corect. Poate că aţi răspuns Originea speciei umane[10]. Recent, am întrebat douăzeci şi cinci de persoane cu o educaţie satisfăcătoare ce părere au despre titlul cărţii şi mai bine de jumătate au răspuns: Originea speciei umane. Motivul erorii este evident: mulţi dintre ei au presupus, fără să fi citit cartea vreodată, că ea trebuie să aibă legătură cu dezvoltarea speciei umane. De fapt, lucrarea nu are aproape nimic de-a face cu acest subiect, pe care Darwin l-a abordat într-o carte ulterioară, Descendenţa omului şi selecţia sexuală[11]. Originea speciilor vorbeşte, exact cum spune titlul, despre proliferarea în lumea animală a unui vast număr de specii de animale şi plante care descind dintr-un număr iniţial mult mai mic, supunându-se principiului selecţiei naturale. Facem această precizare pentru că mulţi cred că ştiu titlul cărţii, dar puţini l-au citit cu atenţie şi au meditat asupra semnificaţiei lui.

Iată încă un exemplu. În acest caz, nu vă vom cere să vă amintiţi titlul, ci să meditaţi la ce ar putea însemna el. Gibbon a scris o lucrare faimoasă, de mari dimensiuni, despre Imperiul Roman. A numit-o Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman[12]. Aproape oricine vede cartea recunoaşte titlul; mulţi oameni ştiu titlul chiar fără să ţină cartea în mână. Într-adevăr, expresia „declinul şi prăbuşirea” a devenit proverbială. Cu toate acestea, când i-am întrebat pe aceiaşi douăzeci şi cinci de oameni de ce primul capitol se numeşte „întinderea şi forţa militară a

10 în limba engleză, între cele două variante, diferenţa constă doar în existenţa articolului „the". în limba română, este imposibilă redarea exactă a diferenţei de sens. De aceea, am ales să traduc *The Origin ofSpecies* cu *Originea speciilor* (care este şi titlul corect al cărţii), iar *The Origin of the Species* cu *Originea speciei umane,* termenul „the species" putând avea şi sensul de „specia cea mai evoluată", (n.tr.)

11 Charles Darwin, *Descendenţa omului şi selecţia sexuală,* Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1967

12 Edward Gibbon, *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman,* Minerva, Bucureşti, 1976

Imperiului în epoca antonină", n-au avut idee. N-au remarcat faptul că, dacă o carte este în întregime numită Istoria declinului şi a prăbuşirii... se poate presupune că respectiva istorie începe cu punctul de apogeu al Imperiului şi merge către final. În mod inconştient, au transformat „declinul şi prăbuşirea" în „creşterea şi prăbuşirea". Au fost miraţi de faptul că nu se scrie acolo niciun cuvânt despre republica romană, care s-a încheiat cu un secol şi jumătate înainte de epoca antonină. Dacă ar fi citit titlul cu atenţie, şi-ar fi putut da seama că epoca antonină a reprezentat apogeul Imperiului Roman, chiar dacă nu ştiau acest lucru dinainte. Cu alte cuvinte, dacă ar fi citit titlul, ar fi putut afla informaţii esenţiale chiar înainte de a începe să citească lucrarea. Dar nu au reuşit să facă asta, la fel cum adeseori oamenii nu reuşesc să facă aşa ceva nici cu cărţile despre care nu-şi formează vreo preconcepţie.

Unul dintre motivele pentru care titlurile şi copertele sunt ignorate este acela că foarte mulţi cititori nu consideră important faptul de a clasifica volumele pe care le citesc. Ei ignoră această primă regulă a lecturii analitice. Dacă ar fi încercat, i-ar fi fost recunoscători autorului pentru strădania de a-i ajuta. În mod evident, autorul consideră că este important ca orice cititor să ştie ce gen de carte are în mână. De aceea depune efortul de a explica acest lucru clar în prefaţă şi de aceea face ca titlul sau măcar subtitlurile să fie cât mai elocvente. De aceea Einstein şi Infeld, în prefaţa lor la Evoluţia fizicii[13], îi spun cititorului că „se aşteaptă ca el să ştie că o carte de ştiinţă, chiar şi una de popularizare, nu ar trebui citită la fel ca un roman". De asemenea, cei doi construiesc un tabel analitic al conţinutului, pentru a-l avertiza pe cititor cu privire la

13 Albert Einstein, Leopold Infeld, *Evoluţia fizicii,* Editura Tehnică, Bucureşti, 1975

subiectul tratat. În orice caz, titlurile capitolelor au drept scop amplificarea semnificaţiei titlului principal. Cititorul care ignoră toate aceste lucruri nu se poate învinovăţi decât pe sine dacă se simte confuz atunci când aude întrebarea: Ce fel de carte este aceasta? Va fi încă şi mai confuz dacă nu va putea răspunde acestei întrebări şi dacă nu-şi va pune singur o asemenea întrebare, deoarece vor apărea şi altele cărora nu le va putea răspunde.

Oricât ar fi de importantă citirea de titluri, ea nu este şi suficientă. Cele mai clare titluri din lume, cele mai limpezi descrieri nu vă vor ajuta să clasificaţi o carte, dacă nu aveţi deja în minte liniile majore ale acestei clasificări.

Nu veţi şti de ce cărţi precum Elementele de geometrie[14] a lui Euclid şi Principii de psihologie[15] a lui William James sunt de acelaşi tip, dacă nu veţi şti că geometria şi psihologia sunt ambele ştiinţe – sau, în particular, că, în acest caz, „elemente” şi „principii” înseamnă acelaşi lucru în aceste două titluri (deşi nu în general) şi nici nu le veţi putea percepe ca fiind diferite, dacă nu veţi şti că ele sunt tipuri diferite de ştiinţe. În mod similar, în cazul Politicii[16] lui Aristotel şi al Avuţiei naţiunilor[17] a lui Adam Smith, puteţi spune în ce sens sunt similare sau diferite aceste cărţi numai dacă puteţi preciza ce este o problemă practică şi ce tipuri diferite de probleme practice există.

Uneori, titlurile fac gruparea cărţilor uşoară. Toată lumea va şti că Elementele lui Euclid, Geometria[18] lui Descartes sau Bazele geometriei22 de Hilbert sunt trei

14 Euclid, „Elemente de geometrie", în V. Bobancu, *Dicţionar de matematici generale,* Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974

15 William James, *Principles of Psihology,* Dover Publications, London, 1950

16 Aristotel, *Politica,* IR1, Bucureşti, 2001

17 Adam Smith, *Avuţia naţiunilor,* Publica, Bucureşti, 2011

18 René Descartes, *Geometria,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966

cărţi de geometrie, mai mult sau mai puţin înrudite în privinţa subiectului. Nu se întâmplă însă întotdeauna aşa. S-ar putea să nu fie la fel de uşor să spuneţi, în privinţa Cetăţii lui Dumnezeu[19] a lui Augustin, Leviatanului[20] lui Hobbes sau a Contractului social[21] de Rousseau, că sunt toate tratate politice, deşi o parcurgere atentă a titlurilor capitolelor ar putea releva problemele comune acestor trei cărţi.

Dar nici a grupa cărţile în aceeaşi categorie nu este suficient. Pentru a urma această regulă a lecturii, trebuie să ştiţi ce înseamnă „categorie". Titlul cărţii nu vă va spune asta; uneori nici descrierile capitolelor, iar alteori nici măcar întreaga carte, dacă nu aveţi deja în minte câteva categorii pe care să le aplicaţi pentru a putea clasifica volumele în mod inteligent. Cu alte cuvinte, această regulă trebuie formulată într-o manieră mai inteligibilă, dacă e s-o aplicăm într-un mod inteligent. Ea poate fi făcută inteligibilă doar trasând distincţii şi creând categorii viabile, care să reziste probei timpului.

Am discutat deja despre o clasificare brută făcută cărţilor. Distincţia principală era aceea dintre cărţile de ficţiune pe de o parte şi cărţile care servesc cunoaşterii sau cărţile teoretice pe de altă parte. Vorbind despre cărţile teoretice, putem face totuşi distincţia între cărţile de filosofic şi cele de istorie, iar pe acestea le putem distinge de cele care au ca obiect ştiinţele şi matematicile.

Lucrul acesta e foarte bun atâta timp cât poate fi aplicat. Există o schemă de clasificare cu categorii suficient de clare, iar cei mai mulţi oameni ar putea plasa probabil majoritatea cărţilor în categoriile potrivite, dacă s-ar gândi puţin la subiect. Dar nu orice carte poate fi

---

19 Augustin, *Despre cetatea lui Dumnezeu,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1998

20 Thomas Hobbes, *Leviathan,* Penguin Books Ltd, London, 1981

21 Jean Jacques Rousseau, *Contractul social,* Gramar, Bucureşti, 1997

plasată în orice categorie.

Problema este că încă nu avem principii de clasificare. Vom spune mai multe despre aceste principii pe măsură ce vom avansa cu discuţia privitoare la nivelurile superioare ale lecturii. Pentru moment, am vrea să ne limităm la o singură distincţie de bază, distincţie care se aplică tuturor cărţilor teoretice. Este distincţia dintre cărţile teoretice şi cele practice.

Cărţi teoretice vs. Cărţi practice

Toată lumea foloseşte termenii de „teoretic" şi „practic", dar nu toată lumea ştie ce înseamnă ei – şi poate cel mai puţin acei inşi „practici" încăpăţânaţi care dispreţuiesc orice fel de teorie, mai ales atunci când sunt membri ai guvernului. Pentru aceşti oameni, „teoretic" înseamnă „speculativ" sau chiar „mistic"; „practic" înseamnă ceva ce chiar merge, ceva ce poate produce bani imediat. Există un dram de adevăr în asta: ceea ce este practic chiar are de-a face cu ceea ce poate aduce profit, fie că asta se întâmplă mai devreme sau mai târziu. Ceea ce este teoretic priveşte ceea ce poate fi văzut sau înţeles. Dacă cizelăm puţin dihotomia expusă mai înainte, ajungem la distincţia dintre cunoaştere şi acţiune ca reprezentând cele două scopuri pe care un scriitor le are în minte. Dar, s-ar putea să întrebaţi, în cazul lucrărilor teoretice nu avem de-a face cu cărţi care privesc cunoaşterea? Ce implicaţie are acţiunea în acest caz? Răspunsul este, desigur, acela că acţiunea inteligentă depinde de teorie. Cunoaşterea poate fi folosită în multe feluri, nu numai pentru a controla natura şi a inventa maşini sau alte instrumente folositoare, ci şi pentru a ghida comportamentul uman şi operaţiunile umane în diverse câmpuri de activitate. Ceea ce avem în minte este exemplificat de distincţia dintre ştiinţa pură şi cea aplicată sau, cum se spune uneori în termeni nu foarte fericiţi, între

ştiinţă şi tehnologie.

Unele cărţi şi unii profesori sunt interesaţi doar de cunoştinţele teoretice pe care le au de transmis. Asta nu înseamnă că asemenea cărţi şi profesori contestă utilitatea cunoştinţelor sau că susţin că ele ar fi bune doar pentru ele însele. Atâta doar că se limitează la un singur tip de comunicare sau de predare şi lasă celelalte tipuri pe seama altora. Aceşti alţi oameni au un interes dincolo de ştiinţa practicată pentru ea însăşi. Sunt preocupaţi de problemele umane pe care ştiinţa îi poate ajuta să le rezolve. Ei comunică informaţii ştiinţifice, dar având permanent în vedere componenta practică a acestora.

Pentru a pune ştiinţa pură în practică, trebuie s-o convertim în reguli de aplicare. Trebuie să trecem de la etapa lui Cum stau lucrurile la cea a lui Ce trebuie să facem dacă vrem să obţinem ceva. Această operaţie face diferenţa dintre a şti că şi a şti cum. Cărţile teoretice vă învaţă cum stau lucrurile. Cărţile practice vă învaţă cum să faceţi ceva ce vă doriţi sau ar trebui să faceţi. Această carte este practică, nu teoretică. Orice ghid care vă învaţă să faceţi ceva este practic. Orice carte care vă spune fie cum să faceţi ceva, fie de ce ar trebui să faceţi ceva este una practică. Prin urmare, vedeţi că această clasă a cărţilor practice include expuneri ale regulilor privitoare la meşteşugurile ce urmează a fi învăţate; manuale de toate felurile, de la cele de inginerie la cele de medicină sau gătit; toate tratatele care sunt în mod convenabil etichetate drept morale, cărţi economice, etice sau care tratează probleme politice. Vom explica mai târziu de ce această ultimă clasă de cărţi, numită şi „normativă”, constituie o categorie foarte specială.

Probabil că nimeni nu ar pune la îndoială etichetarea cărţilor pentru învăţarea meşteşugurilor şi a manualelor drept cărţi practice. Dar acel „om practic” la care ne-am

referit mai sus ar putea obiecta la ideea că anumite cărţi de etică, să spunem, sau de economie ar fi practice. Ar putea spune că o astfel de carte nu ar fi practică, pentru că nu ar fi adevărată sau n-ar avea efecte.

De fapt, aceste observaţii sunt irelevante, deşi o carte despre economie care nu este adevărată e o carte proastă. Vorbind în termeni stricţi, orice carte de etică ne învaţă cum să ne trăim vieţile, ne spune ce ar trebui şi ce nu ar trebui să facem, iar adeseori ne informează cu privire la recompensele şi pedepsele ce decurg din a face sau a nu face anumite lucruri. De aceea, fie că suntem, fie că nu suntem de acord cu concluziile ei, o asemenea lucrare este una practică. (Anumite studii sociologice moderne se mulţumesc să descrie comportamentul oamenilor fără să-l judece în vreun fel. Aceste cărţi nu sunt nici etice, nici practice. Ele sunt lucrări teoretice – lucrări ştiinţifice.)

La fel se întâmplă şi cu cărţile de economie. Dincolo de studiul aplicat, matematic sau statistic, al comportamentului economic, care implică mai degrabă preocupări teoretice decât practice, asemenea opere ne învaţă de obicei şi cum să ne organizăm viaţa, atât ca indivizi, cât şi din punct de vedere social, ne spun ce ar trebui şi ce n-ar trebui să facem şi, de asemenea, ne informează cum vom avea de suferit dacă nu facem ceea ce trebuie. Vom putea să nu fim de acord cu asta, dar dezacordul nostru nu va face o asemenea carte să fie mai puţin practică.

Immanuel Kant a scris două cărţi de filosofie ce aveau să devină faimoase, una numită Critica raţiunii pure[22], iar cealaltă Critica raţiunii practice21. Prima vorbeşte despre ceea ce există şi despre felul cum cunoaştem acel ceva – nu despre ce trebuie să facem pentru a cunoaşte, ci despre ceea ce cunoaştem efectiv – şi despre ceea ce poate fi

22 Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure,* IRI, Bucureşti, 1998

cunoscut sau nu. Este o carte teoretică prin excelenţă. Critica raţiunii practice vorbeşte despre felul cum ar trebui să se poarte oamenii şi despre ce anume constituie virtutea şi comportamentul moral. Această carte pune un accent deosebit pe virtute ca bază a tuturor acţiunilor juste, subliniere care îi poate părea străină unui cititor modern. El, cititorul, ar putea susţine chiar că nu este practic să mai consideri datoria drept un concept etic util. Ceea ce ar vrea el să spună este, de bună seamă, că Immanuel Kant se înşală atunci când îşi afirmă concepţia. Dar asta nu face această carte mai puţin practică, în sensul în care folosim acest termen aici. Pe lângă manualele şi tratatele utilizate în acest sens, ar trebui menţionat încă un tip de scriere practică. Un discurs politic, ca şi o expunere morală vor încerca să vă spună ce să faceţi sau ce ar trebui să simţiţi într-o anumită privinţă. Oricine scrie despre ceva într-o manieră practică nu numai că vă sfătuieşte într-o anumită privinţă, ci şi încearcă să vă convingă să-i urmaţi sfaturile. De aceea, există elemente de oratorie în orice expunere morală. De asemenea, aceste elemente apar în orice carte care încearcă să ne expună ceva de acest tip. Astfel, dincolo de efortul pe care noi îl depunem pentru a vă învăţa să citiţi mai bine, ne străduim să vă şi convingem s-o faceţi. Deşi orice carte practică este în bună măsură retorică şi hortatorie, acest lucru nu înseamnă că oratoria şi exhortaţia sunt neapărat legate de caracterul practic. Există diferenţe între un discurs politic şi un tratat politic, între propaganda economică şi o analiză serioasă a problemelor economice. Manifestul Partidului Comunist[23]este doar o operă oratorică, dar Capitalul” e mult mai mult decât atât. Uneori, vă puteţi da seama că o carte are caracter practic după titlu. Dacă titlul conţine expresii de genul „arta de a...” sau „cum să...”,

23 Karl Marx, *Manifestul Partidului Comunist,* Nemira, Bucureşti, 2006

atunci vă puteţi da seama dintr-o ochire despre ce este vorba. Dacă titlul numeşte domenii despre care ştiţi că sunt practice, cum ar fi etica sau politica, ingineria sau afacerile şi, în foarte multe cazuri, economia, legislaţia, medicina, atunci puteţi clasifica o carte cu precizie. Titlurile vă pot spune şi mai mult decât atât. John Locke a scris două cărţi cu titluri ambigue: Eseu asupra intelectului omenesc[24] şi Tratat cu privire la originea, întinderea şi finalul guvernării civile[25]. Care din aceste cărţi este teoretică şi care e practică?

Luându-ne doar după titluri, am putea concluziona că prima carte este teoretică, pentru că orice analiză a înţelegerii e teoretică, iar a doua este practică, pentru că problemele legate de guvernare sunt practice prin natura lor. Dar cineva ar putea merge şi mai departe, folosindu-se de tehnicile de lectură inspecţională pe care le-am prezentat anterior. Locke a scris o prefaţă la cartea despre înţelegere. Aici, el şi-a exprimat intenţia de a cerceta „originea, certitudinea şi întinderea cunoaşterii umane”. Titlul este asemănător cu cel al cărţii despre guvernarea civilă, dar există o diferenţă importantă. Locke a fost interesat de certitudinea sau de validitatea cunoaşterii în prima carte în aceeaşi măsură în care a fost interesat de guvernământ în a doua.

Întrebările privitoare la validitatea a ceva sunt teoretice, pe când întrebările care privesc finalitatea a ceva, scopul urmărit, sunt practice. Atunci când am descris arta de a citi o carte la modul inspecţional, am spus că nu ar trebui să vă opriţi după ce aţi citit primele pagini şi eventual cuprinsul. Ar trebui să parcurgeţi şi acele pasaje care par a fi scurte rezumate. De asemenea, ar trebui să

---

24 John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961

25 John Locke, *Al doilea tratat despre cârmuire,* Nemira, Bucureşti, 1999

citiţi începutul şi sfârşitul cărţii, ca şi ale capitolelor mai importante.

Aceste lucruri sunt importante mai ales când, aşa cum se întâmplă adeseori, nu putem clasifica o carte doar după titlu şi după prezentarea de la început. În acest caz, veţi depinde de semne care vor trebui găsite în corpul principal al textului. Fiind atenţi la cuvinte şi având mereu în minte categoriile principale, ar trebui să puteţi categorisi o carte fără să trebuiască să citiţi prea mult.

O carte practică îşi va dezvălui rapid natura prin utilizarea frecventă a unor cuvinte ca „ar trebui”, „este cazul”, „bun”, „rău”, „scopuri” sau „mijloace”. Enunţul fundamental dintr-o carte cu caracter practic este acela care spune că ar trebui făcut (sau întreprins) ceva; sau că lucrarea vă prezintă modul corect de a face (sau de a întreprinde) ceva; sau că un scop ori un mijloc este mai potrivit decât altul. Prin contrast, o carte teoretică îl va folosi mult mai des pe „este” în locul lui „ar trebui” sau „ar fi recomandat”. Ea încearcă să arate astfel că un lucru este adevărat, că se bazează pe fapte, şi nu să susţină că lucrurile ar fi fost bune dacă ar fi stat altfel, prezentând eventual şi reţeta cu ajutorul căreia lucrurile să ajungă să stea altfel.

Înainte de a trece la cărţile teoretice, am dori să vă avertizăm că nu este cazul să presupuneţi că aceste tipuri de cărţi sunt la fel de diferite precum cafeaua de lapte. N-am făcut decât să sugerăm câteva locuri din care aţi putea începe să faceţi diferenţe. Cu cât veţi înţelege mai bine în ce constă distincţia dintre teoretic şi practic, cu atât veţi putea utiliza mai bine aceste sugestii. Pentru început, va fi nevoie să învăţaţi să nu aveţi prea mare încredere în ele.

Trebuie să fiţi cu ochii în patru atunci când clasificaţi cărţi. Am observat că, deşi economia este în mod normal şi de obicei o disciplină practică, există şi cărţi de economie

care sunt pur teoretice. În mod similar, deşi înţelegerea este în mod normal şi de obicei o preocupare a disciplinelor teoretice, există cărţi (cele mai multe îngrozitoare) care vă învaţă „cum să gândiţi”. Veţi întâlni autori care nu cunosc diferenţa dintre teorie şi practică, aşa cum veţi întâlni romancieri care nu cunosc diferenţa dintre ficţiune şi sociologie. Veţi întâlni cărţi care includ mai multe genuri, cum este Etica[26] lui Spinoza. De aceea, rămâne la dispoziţia dumneavoastră, ca cititori, să descoperiţi felul în care un autor tratează această problemă.

Tipuri de cărţi teoretice

Diviziunea tradiţională a cărţilor teoretice le împarte pe acestea în cărţi de istorie, de ştiinţă şi de filosofie. În linii mari, toată lumea cunoaşte diferenţele dintre aceste domenii. Însă, atunci când încercăm să rafinăm ceea ce pare de la sine înţeles şi să facem aceste distincţii cu o precizie mai mare, ne lovim de dificultăţi. Deocamdată, daţi-ne voie să lăsăm acest pericol deoparte şi să folosim aceste aproximări brute. În cazul istoriei, de exemplu, titlul spune de obicei multe. Chiar dacă termenul „istorie” nu apare în titlu, textul de pe copertă ne informează că avem de-a face cu o carte care priveşte ceva ce s-a întâmplat în trecut – nu neapărat în trecutul îndepărtat, evenimentul e posibil să se fi întâmplat chiar ieri. Esenţa istoriei este naraţiunea. Istoria înseamnă cunoaşterea evenimentelor şi a faptelor particulare care nu numai că au existat cândva, ci au şi provocat schimbări de-a lungul timpului. Istoricul narează aceste evenimente şi de multe ori îşi colorează relatarea cu comentarii sau priviri înăuntrul evenimentelor. Istoria este cronotopică. Cronos este cuvântul grecesc pentru timp, iar topos e termenul grecesc pentru loc. Istoria se ocupă mereu de lucruri care au

---

26 Baruch Spinoza, *Etica,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957

existat sau de evenimente care s-au petrecut la o dată anume şi într-un loc anume.

Ştiinţa nu este preocupată de trecut. Ea se ocupă cu lucruri care se pot întâmpla în orice moment şi în orice loc. Oamenii de ştiinţă caută legi sau generalizări. Ei vor să ştie cum se întâmplă lucrurile cel mai adesea, ba chiar în fiecare caz dacă se poate, iar nu, aşa cum face istoricul, să identifice evenimentele care s-au întâmplat la un anumit moment şi într-un anumit loc.

Titlul unei opere ştiinţifice nu este de obicei la fel de revelator ca acela al unei cărţi de istorie. Uneori, în titlu apare cuvântul „ştiinţă”, dar mult mai adesea e precizat numele disciplinei vizate: psihologia, geologia, fizica ş.a. Asta înseamnă că trebuie să ştim dacă subiectul respectiv ţine de ştiinţă, cum este cazul geologiei, sau de filosofic, cum este cazul metafizicii. Problemele apar în situaţiile care nu sunt la fel de clare, precum fizica sau psihologia, iar ele au fost reclamate la diferite momente atât de oamenii de ştiinţă, cât şi de filosofi. Există probleme chiar şi cu termenii de „ştiinţă” şi „filosofic”, care au fost folosiţi în numeroase feluri de-a lungul timpului. Aristotel şi-a numit cartea despre fizică tratat ştiinţific, deşi, dacă e să judecăm după criteriile actuale, ea este mai degrabă o operă filosofică; Newton şi-a numit opera capitală Principiile matematice ale filosofiei naturale[27], deşi pentru cei mai mulţi aceasta este o capodoperă ştiinţifică.

Filosofia se aseamănă cu ştiinţele exacte şi nu cu istoria prin aceea că şi ea caută adevărurile generale mai degrabă decât evenimentele particulare, indiferent că ele sunt mai apropiate sau mai îndepărtate. Dar filosoful nu pune aceleaşi întrebări ca omul de ştiinţă şi nici nu se foloseşte de metode similare.

---

27 issac Newton, *Principiile matematice ale Jilosojiei naturale,* Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1957

De vreme ce titlurile şi numele domeniilor nu ne ajută foarte mult în încercarea de a deosebi filosofia de ştiinţă, cum putem proceda în acest caz? Există un criteriu despre care noi credem că funcţionează mereu, deşi va trebui probabil să citiţi un anumit număr de cărţi înainte de a-l aplica. Dacă o carte teoretică se ocupă de lucruri care nu vă sunt foarte familiare, care depăşesc chestiunile cotidiene, atunci e o carte ştiinţifică. Dacă nu, atunci e o carte filosofică.

Distincţia asta v-ar putea surprinde. Să o ilustrăm. Amintiţi-vă că ea se referă doar la cărţi care sunt fie de ştiinţă, fie de filosofie, nu la cărţi care nu sunt nici de un fel, nici de celălalt.

Cartea lui Galileo, Două noi ştiinţe™, vă va cere să vă imaginaţi sau chiar să puneţi în practică într-un laborator anumite experimente cu planuri înclinate. Optica[28] lui Newton se referă la experimente desfăşurate în camere întunecate, cu prisme, oglinzi şi, mai ales, cu fascicule de lumină dirijate. Poate că experimentele speciale la care se referă autorul n-au fost obţinute de el într-un laborator. Faptele pe care le prezintă Darwin în Originea speciilor au fost cercetate în decursul mai multor ani de muncă. Ele pot fi reobservate şi reconfirmate de oricine este dispus să le observe, dar nu se află la îndemâna omului obişnuit, în experienţa lui de zi cu zi.

Prin contrast, o operă filosofică nu face apel la fapte din afara experienţei obişnuite a omului comun. Un filosof apelează la experienţa comună a oamenilor obişnuiţi ca să verifice ce are de spus autorul. De aceea, Eseu asupra intelectului omenesc al lui Locke este o operă filosofică vizând domeniul psihologic, pe când multe dintre scrierile lui Freud sunt ştiinţifice. Locke formulează tot ce are de spus în termenii experienţei mentale obişnuite. Freud

---

28 Isaac Newton, *Optica,* Editura Academiei, Bucureşti, 1970

trebuie să facă apel adeseori la lucrurile pe care le-a observat în condiţiile speciale ale cabinetului psihanalitic.

William James, un alt psiholog remarcabil, abordează o interesantă cale de mijloc. El trece în revistă o multitudine de experienţe speciale, pe care doar observatorul atent le poate sesiza, dar îi cere adesea cititorului să judece adevărul spuselor sale făcând apel la experienţa proprie. De aceea, cartea Principiile de psihologie a lui William James este deopotrivă filosofică şi ştiinţifică, deşi e în primul rând ştiinţifică.

Distincţia pe care am propus-o poate fi recunoscută de cei mai mulţi dintre cititori: noi afirmăm că ştiinţa este în primul rând experimentală şi depinde de cercetători experimentatori, în timp ce filosofia este mai degrabă o meditaţie din fotoliu. Expresia nu trebuie luată într-un sens peiorativ. Există probleme care pot fi rezolvate din fotoliu de către oameni care ştiu să mediteze la ele în lumina experienţei umane comune. Dar există şi probleme care nu pot fi rezolvate oricât timp am sta în fotoliu şi am reflecta. Pentru rezolvarea acestora din urmă este nevoie de investigaţii de un anumit tip – experimente în laborator sau cercetări de teren – care să extindă experienţa dincolo de rutina de zi cu zi. E nevoie de o experienţă specială.

Asta nu înseamnă că filosoful este doar un gânditor, iar omul de ştiinţă doar un experimentator. Ambii trebuie să observe şi să gândească, însă trebuie să mediteze la tipuri de observaţie diferite. Şi, oricare ar fi modul în care au ajuns la concluziile pe care vor să le susţină, le vor susţine în feluri diferite, omul de ştiinţă indicând către rezultatele experimentelor sale speciale, iar filosoful arătând către experienţele comune tuturor.

Această diferenţă dintre metode se observă întotdeauna cu uşurinţă în cărţile de ştiinţă sau de filosofic, motiv pentru care puteţi spune ce fel de carte

citiţi. Dacă sesizaţi tipul de experienţă la care se face referire, ştiţi dacă citiţi o carte filosofică sau una ştiinţifică.

Este important să cunoaştem acest lucru pentru că, dincolo de tipurile diferite de experienţe la care apelează, filosofii şi oamenii de ştiinţă nu gândesc exact în acelaşi fel. Stilurile lor de argumentare sunt diferite. Trebuie să fiţi capabili să găsiţi termenii şi propoziţiile – aici anticipăm puţin – care formează aceste argumentaţii.

Acelaşi lucru este adevărat şi în cazul istoriei. Enunţurile istorice diferă de cele filosofice sau ştiinţifice. Un istoric argumentează diferit şi interpretează faptele diferit. Mai mult, o carte tipică de istorie are o formă narativă. Naraţiunea este naraţiune, indiferent dacă relatează o ficţiune sau povesteşte evenimente reale. Un istoric trebuie să scrie într-o manieră literară, ceea ce înseamnă că trebuie să respecte regulile scrierii unei poveşti bune. Orice alte calităţi ar avea cărţile pomenite mai sus, niciuna nu este totuşi o poveste bună.

S-ar putea să spuneţi că facem prea mare caz de clasificarea cărţilor, în special înainte de a le citi. Este ea chiar aşa de importantă?

Am putea răspunde acestor obiecţii atrăgându-vă atenţia asupra unui fapt evident. Dacă intraţi într-o clasă în care un profesor expune o lecţie sau o predă studenţilor într-o anumită manieră, veţi putea preciza foarte repede dacă asistaţi la o lecţie de istorie, la una de ştiinţe sau la una de filosofic. Trebuie să existe ceva în felul în care profesorul a procedat, în cuvintele pe care le-a folosit, în genul de argumente aduse în discuţie, în răspunsurile pe care le aşteaptă de la elevii săi. Toate acestea vor plasa lecţia într-o categorie sau alta. Iar asta va fi o informaţie importantă pentru dumneavoastră, dacă veţi dori să urmăriţi ceea ce se întâmplă într-o manieră inteligentă. Pe scurt, metodele de predare ale unor discipline diferite sunt

ele însele diferite. Orice profesor ştie asta. Datorită acestor diferenţe, un filosof va găsi că este mai uşor să lucreze cu elevi care n-au mai fost instruiţi în prealabil de vreunul dintre colegii lui, pe când oamenii de ştiinţă vor prefera învăţăcei care au fost instruiţi deja în domeniul respectiv.

Astfel, exact aşa cum există diferenţe în predarea noţiunilor din diferite domenii, tot aşa există deosebiri similare şi în arta de a te lăsa învăţat. Activitatea celui care învaţă trebuie să constituie un fel de răspuns la activitatea celui care îl învaţă. Relaţia dintre cărţi şi cititorii lor este similară relaţiei dintre profesori şi elevii lor. De aceea, întrucât cărţile diferă în privinţa tipului de informaţie pe care îl comunică, ele ne învaţă în maniere diferite; iar dacă este să învăţăm din ele, atunci trebuie s-o abordăm pe fiecare într-o manieră potrivită.

7
RADIOGRAFIA
UNEI CĂRŢI

Orice carte are un schelet ascuns între copertele ei. Treaba unui cititor analitic este să-l descopere.

O carte se prezintă în faţa dumneavoastră cu carne pe oase şi cu haine puse pe această carne. Este bine îmbrăcată. Nu va trebui însă să o dezbrăcaţi sau să îndepărtaţi carnea de pe ea, pentru a ajunge la structura ascunsă în spatele suprafeţei tăcute. Va trebui nu să o citiţi, ci să o radiografiaţi, pentru că descoperirea structurii este o parte esenţială în procesul de asimilare a unei cărţi.

Recunoaşterea nevoii de a vedea structura unei cărţi duce la descoperirea celei de-a treia reguli de lectură a oricărei cărţi. Am spus a „oricărei” cărţi. Aceste reguli se aplică şi poeziei, şi ştiinţei, şi, în general, oricărui tip de

operă expozitivă. Aplicarea lor diferă, desigur, în funcţie de tipul de carte asupra căreia sunt folosite. Unitatea unui roman nu este de acelaşi tip cu unitatea unui tratat politic; nici părţile nu sunt de acelaşi fel şi nici nu sunt ordonate în acelaşi fel. Dar, fără excepţie, orice carte care merită citită are o unitate internă şi o formă de organizare a părţilor. O carte care nu ar respecta asta ar fi un dezastru. Ar fi, practic, de necitit, ceea ce se şi întâmplă cu cărţile proaste.

Vom formula primele două reguli cât de simplu se poate. Apoi le vom ilustra şi le vom explica.

A doua regulă a lecturii analitice poate fi exprimată astfel:

REGULA 2: EXPRIMAŢI IDEEA DE BAZĂ A UNEI CĂRŢI ÎNTR-O SINGURĂ PROPOZIŢIE SAU ÎN CÂTEVA PROPOZIŢII SIMPLE (CEL MULT UN PARAGRAF).

Asta înseamnă că trebuie să rezumaţi conţinutul cărţii într-un enunţ cât mai scurt posibil. A spune despre ce vorbeşte o carte nu este acelaşi lucru cu a spune ce fel de carte este ea. (La asta se referea Regula numărul 1.) Cuvântul „despre” poate lăsa aici loc de interpretări. Într-un anumit sens, o carte vorbeşte „despre” un anumit subiect, pe care îl tratează într-o manieră anume. Dacă ştiţi asta, ştiţi ce fel de subiect citiţi. Dar există şi un sens mai colocvial al termenului. Întrebăm un om „despre” ce mai e viaţa lui, „despre” ce mai face. Ne putem deci întreba ce-a mai făcut un autor, cu ce s-a mai ocupat. A afla „despre” ce este o carte în acest sens înseamnă a descoperi care este tema sau ideea ei fundamentală. O carte este o operă de artă. (Iarăşi, am vrea să vă avertizăm asupra unei percepţii prea înguste asupra „artei”. Nu ne referim aici la artă în sensul – sau doar în sensul – de „artă înaltă”. O carte este întotdeauna produsă de cineva care stăpâneşte „arta” de a face ceva. Acest cineva este un

meşteşugar care realizează cărţile şi iată că a realizat una şi aici, în beneficiul nostru.) în măsura în care este un produs de calitate, înţeleasă fie ca volum, fie ca operă de artă, opera are o unitate aproape perfectă, convingătoare. Acest adevăr se aplică deopotrivă la muzică, la pictură, la romane şi la piese de teatru; nu e mai puţin adevărat că el vizează şi cărţile care difuzează cunoaştere.

Dar nu este suficient să ştim doar acest lucru vag. Trebuie ca unitatea operei să fie surprinsă riguros. Nu există decât o cale pentru a şti că aţi reuşit. Va trebui să le puteţi spune singur şi celorlalţi care este ideea ce dă unitate cărţii – şi asta în cuvinte puţine. (Dacă e nevoie de multe cuvinte, atunci nu aţi surprins o unitate, ci o multiplicitate.) Nu vă mulţumiţi cu „sentimentul” inefabil al unităţii. Cititorul care afirmă că „ştie despre ce este vorba, dar nu o poate spune” probabil că nu se păcăleşte nici pe sine.

A treia regulă poate fi formulată astfel:

REGULA 3: STABILIŢI PĂRŢILE MAJORE ALE CĂRŢII ŞI ARĂTAŢI CUM SE ORGANIZEAZĂ ELE ÎNTR-UN ÎNTREG, SUBORDONÂNDU-SE UNA ALTEIA ŞI TOATE ÎNTREGULUI.

Motivul pentru care există această regulă ar trebui să fie limpede. Dacă o operă de artă ar fi simplă, atunci n-ar avea părţi deloc. Dar acest lucru nu se întâmplă niciodată. Niciunul dintre lucrurile sensibile, palpabile, pe care le cunoaşte omul nu este simplu în sens absolut, aşa cum nici produsele omului nu sunt simple. Toate sunt unităţi complexe. Nu aţi surprins încă în mod veritabil unitatea a ceva dacă tot ce ştiţi despre acel ceva este cum de e unul.

Trebuie să ştiţi de asemenea în ce sens este lucrul cu pricina şi o multiplicitate, dar nu în sensul unui ansamblu de lucruri separate, ci al unei multiplicităţi care se prezintă ca o unitate. Dacă părţile nu ar fi conectate în

mod organic, nu ar compune un întreg. Vorbind în termeni stricţi, nu am avea de-a face cu o unitate, ci mai degrabă cu o colecţie.

Există diferenţe între o grămadă de cărămizi, pe de o parte, şi casa pe care ele o formează, pe de alta. Există diferenţe între o singură casă şi un ansamblu de case. O carte este ca o casă singuratică. E ca un conac cu multe camere, poziţionate la mai multe etaje, având diferite mărimi şi forme, arătând diferit şi îndeplinind funcţii diferite. Fiecare dintre camere este, luată în sine, separată de celelalte. Fiecare are propria structură şi propria amenajare interioară. Dar camerele nu sunt absolut independente şi separate. Sunt legate între ele prin uşi şi grinzi, prin coridoare şi scări, prin ceea ce arhitecţii numesc un „tipar de trafic”. Pentru că sunt interconectate, fiecare participă cu rolul pe care îl are la funcţionarea întregului. Altfel, casa nu ar putea fi locuită.

Analogia cu cartea este aproape perfectă. O carte bună, la fel ca o casă bună, este un întreg organizat. Fiecare parte importantă are o anumită independenţă. După cum vom vedea, poate avea chiar şi propria arhitectură interioară şi poate fi decorată cu totul altfel decât celelalte părţi. Dar în acelaşi timp e legată de acestea – adică e legată de ele într-o manieră funcţională –, altfel nu şi-ar aduce contribuţia la funcţionarea întregului.

Aşa cum casele sunt mai mult sau mai puţin locuibile, şi cărţile sunt mai mult sau mai puţin citibile. Cărţile cele mai reuşite sunt adevărate opere arhitectonice. Cărţile cele mai bune au structura cea mai inteligibilă. Deşi sunt de obicei mai complexe decât cele mai puţin bune, complexitatea lor sporită implică totodată o simplitate sporită, pentru că părţile componente sunt mai bine organizate, mai bine sudate.

Acesta este unul dintre motivele pentru care cele mai

bune cărţi sunt şi cel mai uşor de citit. Lucrările mai puţin reuşite sunt realmente mai greu de citit. Totuşi, pentru a le citi bine – atât de bine cât pot fi ele citite –, trebuie să găsiţi în ele un plan intern. Ar fi fost cărţi mai bune, dacă autorii lor ar fi văzut ei înşişi planul mai bine. Dar, dacă pot fi înţelese ca produse unitare, dacă există în ele unităţi complexe şi nu simple colecţii de termeni, atunci e clar că există un plan şi el trebuie găsit.

Despre intrigi şi planuri în căutarea temei unice a unei cărţi

Să ne întoarcem acum la cea de-a doua regulă, cea care vă cere să formulaţi ideea centrală a unei cărţi. Câteva ilustrări ale modului în care funcţionează această regulă s-ar putea să vă ajute să o puneţi în practică. Să începem cu un caz faimos.

Probabil că aţi citit la şcoală Odiseea lui Homer. Dacă nu, trebuie măcar să fi aflat povestea lui Odiseu – sau Ulise, cum îi spun romanii –, omul căruia i-au trebuit zece ani pentru a se întoarce din Troia cea asediată şi a o găsi pe credincioasa lui soţie Penelopa asediată la rândul ei de creditori. Aşa cum o spune Homer, povestea este una complexă, plină de aventuri extraordinare petrecute pe pământ şi pe mare, pigmentată cu episoade de multe feluri şi cu nenumărate răsturnări de situaţie. Dar, în acelaşi timp, avem de-a face cu o acţiune unitară, cu un fir unic al intrigii care leagă totul într-o singură operă.

În Poetica, Aristotel insistă că aceasta este marca oricărei povestiri bune, a oricărui roman sau a oricărei piese de teatru de calitate. Pentru a-şi argumenta punctul de vedere, el arată că Odiseea poate fi rezumată în câteva propoziţii simple:

Un om oarecare lipseşte de acasă timp de mai mulţi ani; este privit cu invidie de către Poseidon şi abandonat. În acest timp, căminul lui se află la mare ananghie:

creditorii îi vânează avutul şi îi urmăresc fiul. După multă vreme, picat ca din cer, Ulise soseşte acasă; intră în legătură cu câţiva oameni; îi atacă pe creditori şi reuşeşte să supravieţuiască după ce i-a distrus.

„Aceasta, spune Aristotel, este esenţa intrigii. Restul sunt amănunte”. Abia după ce veţi cunoaşte intriga la modul acesta şi, plecând de la ea, caracterul unitar al întregii poveşti, veţi putea aşeza fiecare parte la locul ei. S-ar putea să vă facă plăcere să încercaţi asta cu anumite romane pe care le-aţi citit. Faceţi-o cu unele de calitate, cum ar fi Tom Jones[29] al lui Fielding, Crimă şi pedeapsă[30] al lui Dostoievski sau Ulise[31] cel modern al lui Joyce. Intriga din Tom Jones, de exemplu, poate fi redusă la următoarea formulare familiară: băiatul întâlneşte fata, băiatul pierde fata, băiatul recâştigă fata. Cam asta este intriga oricărei poveşti de dragoste. A vă da seama de asta înseamnă a înţelege de ce există doar un număr mic de intrigi în literatură. Diferenţa între poveştile bune şi poveştile proaste, dar care au aceeaşi intrigă rezidă în ceea ce autorul face cu aceasta din urmă, în felul cum reuşeşte să „îmbrace scheletul”.

Nu va trebui întotdeauna să găsiţi singuri tema unitară a unei cărţi. Adeseori, autorul însuşi va fi cel care vă va ajuta. Uneori, titlul va fi tot ceea ce va trebui să citiţi. În secolul al XVIII-lea, autorii aveau obiceiul să născocească titluri complicate, care să-i spună cititorului despre ce tratează cartea respectivă. Iată un titlu aparţinându-i lui Jeremy Collier, un preot britanic care ataca ceea ce el considera a fi obscenitatea – noi am spune, probabil, caracterul pornografic – unei piese de teatru, într-o manieră mult mai academică decât am face-o

---

29 Henry Fielding, *Tom Jones,* Minerva, Bucureşti, 1969

30 F.M. Dostoievski, *Crimă şi pedeapsă,* Cartex, Bucureşti, 2007

31 James Joyce, *Ulise,* Univers, Bucureşti, 2012

noi astăzi: O scurtă Incursiune în Imoralitatea şi Profanitatea Scenei Britanice, împreună cu un Argument Venerabil în privinţa acestei chestiuni. Puteţi ghici numai din această formulare că autorul va recita multe dintre argumentele morale clasice şi că îşi va susţine propriile idei cu citate din autorii vechi care au afirmat – precum Platon – că scena corupe tineretul său, aşa cum au făcut Părinţii Bisericii, că teatrul este o ispită a cărnii venită de la diavol.

Uneori, autorul dezvăluie tema centrală în prefaţă. În această privinţă, cărţile teoretice diferă mult de cele de ficţiune. Niciun om de ştiinţă şi niciun filosof nu are vreun motiv să vă ţină în suspans. De fapt, cu cât suspansul va fi mai redus, cu atât veţi avea mai multe motive să citiţi mai departe. La fel ca un articol de ziar, o carte teoretică poate fi rezumată încă din primul paragraf.

Nu ezitaţi să acceptaţi ajutorul autorului atunci când acesta vi-l oferă, chiar dacă vă răneşte orgoliul, însă nu vă bazaţi exclusiv pe ceea ce e scris în prefaţă. Adesea, cele mai bine elaborate planuri ale autorilor trimit pe piste greşite. Lăsaţi-vă ghidat de prospectul realizat de autor, dar amintiţi-vă în permanenţă că obligaţia de a identifica tema unitară a cărţii aparţine cititorului, aşa cum obligaţia de a crea o asemenea temă aparţine autorului. Nu vă puteţi elibera în totalitate de această obligaţie decât citind întreaga carte.

Paragraful introductiv al istoriei luptei dintre greci şi perşi scrise de Herodot reprezintă un excelent rezumat al întregului:

Acestea sunt cercetările lui Herodot din Halicarnas, pe care le publică în speranţa de a scăpa de la ruina uitării faptele oamenilor şi de a salva gloria faptelor grecilor şi ale barbarilor; şi, mai presus de toate, să treacă în nemurire pricina zâzaniei lor.

Acesta este un început bun pentru cititor: îi spune ce subiect tratează întreaga carte.

Dar nu trebuie să vă limitaţi la asta. După ce aţi citit cele nouă părţi ale lucrării, veţi găsi probabil necesar să formulaţi un enunţ care să surprindă tema centrală. Poate că veţi dori să-i menţionaţi pe regii persani Cyrus, Darius sau Xerxes; pe eroii greci – în special Temistocles; şi evenimentele majore – traversarea Hellespontului şi bătăliile decisive, în special cele de la Termopile şi Salamina. Celelalte detalii fascinante cu care Herodot îşi pregăteşte minuţios apogeul pot fi lăsate în afara descrierii intrigii. Ţineţi cont de faptul că o carte de istorie are o intrigă unică, la fel ca o operă de ficţiune. În ceea ce priveşte unitatea operei, ea reclamă acelaşi tip, atât în cazul istoriei, cât şi în cel al ficţiunii.

Alte câteva exemple ar trebui să fie lămuritoare. Să luăm întâi o carte practică. Tema centrală a Eticii lui Aristotel poate fi formulată astfel:

Aceasta este o investigaţie care priveşte fericirea umană şi o analiză a condiţiilor ce pot duce la obţinerea sau la pierderea fericirii, cu sugestii în privinţa a ceea ce oamenii ar trebui să facă şi să gândească pentru a fi fericiţi sau a evita nefericirea, accentul principal fiind pus pe cultivarea virtuţilor, atât morale, cât şi intelectuale, deşi alte bunuri sunt considerate de asemenea necesare, precum bogăţia, sănătatea, prietenii şi o societate justă.

O altă carte practică este Avuţia naţiunilor a lui Adam Smith. Aici, cititorul e ajutat de „planul de lucru” pe care autorul l-a aşezat la începutul lucrării. Dar acel argument ocupă câteva pagini. Tema centrală poate fi formulată astfel:

Aceasta este o cercetare cu privire la bogăţia oricărei naţiuni care funcţionează pe baza diviziunii muncii, luând în considerare aportul muncii salariate plătite, profiturile

reinvestite şi rentele obţinute de proprietari, ca primi factori în preţul mărfurilor. Cartea discută de asemenea modurile în care capitalul poate fi investit mai bine sau mai puţin bine, legând apariţia şi utilizarea banilor de procesul de acumulare a capitalului. Examinând apariţia bogăţiei la diferite naţiuni, în diferite condiţii, autorul compară cele câteva sisteme de economie politică şi argumentează în favoarea comerţului liber.

Dacă cititorul reuşeşte să surprindă unitatea cărţii în acest fel, după care izbuteşte să facă acelaşi lucru şi cu Capitalul lui Marx, atunci se află pe calea cea mai potrivită spre a surprinde legătura între două dintre cele mai influente opere ale ultimelor două sute de ani.

Originea speciilor a lui Darwin ne oferă un bun exemplu de unitate teoretică a unei cărţi de ştiinţă. Iată o formulare:

Aceasta este o dare de seamă privitoare la variaţia fiinţelor vii de-a lungul a nesfârşite generaţii şi la modul în care acestea duc la apariţia de noi specii de plante şi animale; tratează atât despre variabilitatea în rândul animalelor domestice, cât şi despre variabilitatea în condiţii naturale, arătând cum diverşi factori, precum lupta pentru existenţă sau selecţia naturală, ajută la formarea speciilor; lucrarea argumentează că speciile nu sunt entităţi fixe şi imuabile, ci mai degrabă variaţii în tranziţia de la o formă mai puţin stabilă către forme mai stabile şi mai proeminente, susţinând această afirmaţie cu dovezi furnizate de fosilele animale găsite în scoarţa terestră, dar şi cu dovezi din embriologie şi anatomie comparată.

Poate părea greu de înţeles, dar cartea însăşi a rămas imposibil de înţeles pentru foarte mulţi cititori, care nu s-au străduit să afle despre ce este ea.

În final, să aruncăm o privire şi asupra cărţii lui

Locke, Eseu asupra intelectului omenesc, în calitatea ei de carte teoretică de filosofic. Vă puteţi aminti observaţia noastră că Locke însuşi şi-a rezumat lucrarea, spunând că „este o cercetare privitoare la originea, certitudinea şi întinderea cunoaşterii omeneşti, laolaltă cu fundamentele şi gradul de certitudine ale credinţelor, opiniilor şi declaraţiilor”. Nu vom polemiza cu o declaraţie atât de bine făcută, dar vom mai adăuga două lucruri, pentru a face dreptate primei şi celei de-a treia părţi ale eseului: vom adăuga că, în carte, se va dovedi că nu există idei înnăscute, ci că toată cunoaşterea umană provine din experienţă; limba va fi luată în calcul ca mediu de propagare a gândirii, iar folosirea ei corectă şi cele mai frecvente erori vor fi de asemenea descrise.

Există două lucruri de care am vrea să luaţi cunoştinţă înainte de a începe. Primul se referă la cât de frecvent vă puteţi aştepta ca un autor, în special unul bun, să vă ajute să descifraţi planul cărţii lui. În ciuda acestui fapt, cei mai mulţi cititori ar fi definitiv pierduţi dacă i-aţi ruga să rezume în câteva cuvinte cartea pe care o citesc. Asta se întâmplă în parte din pricina incapacităţii, întâlnite adesea, de a vorbi în propoziţii concise. În parte, se întâmplă şi din pricina neglijării acestei reguli de lectură. Dar acest fapt indică, de asemenea, că cititorii acordă de obicei la fel de multă atenţie introducerii unei cărţi pe cât acordă titlului.

În al doilea rând, o avertizare. Nu luaţi exemplele de mai sus ca şi cum ar fi, în fiecare caz, formulări definitive şi absolute ale temei ce dă unitate unei cărţi. Unitatea unei cărţi poate fi exprimată în diverse feluri. Nu există o singură cale corectă de a o exprima. O formulare va fi, desigur, mai bună ca alta, în măsura în care va fi mai scurtă, mai clară şi mai cuprinzătoare. Dar enunţuri diferite pot fi la fel de bune sau la fel de proaste.

Chiar şi în această carte, am formulat uneori tema

centrală a unei cărţi într-o manieră destul de diferită de a autorului şi fără să ne cerem scuze de la el. În acelaşi fel, modul în care o veţi formula dumneavoastră poate fi foarte diferit de al nostru. Până la urmă, o carte se prezintă diferit fiecărui cititor. Nu ar fi de mirare ca diferenţa să se regăsească în felul în care cititorul formulează tema centrală. Asta nu înseamnă, desigur, că orice formulare este bună. Deşi cititorii sunt diferiţi, cartea este aceeaşi; este motivul pentru care poate exista un control obiectiv asupra acurateţei şi exactităţii afirmaţiilor pe care cititorii le fac despre ea.

Cum stăpânim multiplicitatea? Arta de a sublinia o carte

Să ne îndreptăm acum atenţia către altă regulă structurală, cea care cere să stabilim părţile principale ale unei cărţi şi să le descoperim ordinea şi legăturile. A treia regulă este intim legată de a doua. O bună formulare a tezei centrale indică şi părţile majore ale lucrării; nu veţi putea înţelege întregul fără a-i vedea cumva şi părţile importante. Dar e la fel de adevărat că, până nu sesizaţi cumva părţile, nu veţi reuşi să înţelegeţi întregul.

De ce e atunci nevoie de două reguli în loc de una? Este, în primul rând, o chestiune de facilitare. E mai uşor să prinzi tema centrală a unei cărţi în două etape, decât în una. A doua regulă vă trimite către unitatea unui volum, a treia – către complexitatea lui. Mai există un motiv pentru a le separa. Părţile majore ale unei cărţi pot fi văzute în momentul în care sesizaţi şi unitatea cărţii. Dar aceste părţi sunt complexe la rândul lor şi au o structură internă proprie. De aceea, a treia regulă se referă la mai mult decât simpla enumerare a părţilor. Este nevoie de scoaterea lor în evidenţă, de tratarea lor ca şi cum ar fi întreguri subordonate, fiecare cu propriul grad de unitate şi complexitate.

Se poate realiza o formulare concisă, care să vă ajute să puneţi în aplicare această regulă. Conform regulii numărul doi, vom spune: Cartea X are ca temă cutare sau cutare lucru. Odată ce am făcut asta, ne putem apleca asupra regulii a treia, astfel: 1) Autorul a conceput planul în cinci părţi majore. Prima parte este despre asta, a doua despre asta, a treia despre asta, a patra despre asta şi a cincea despre altceva. 2) Fiecare dintre cele cinci părţi majore conţine trei secţiuni, dintre care una tratează asta, a doua tratează asta, a treia asta etc. 3) în prima secţiune a primei părţi, autorul spune patru lucruri, adică A, B, C sau D.

Şi aşa mai departe.

S-ar putea să obiectaţi în faţa tuturor acestor detalieri. Ar dura o veşnicie să citiţi o carte în felul acesta. Dar, desigur, şi aceasta este o formulă. Regula arată de parcă v-ar pune în faţa unei sarcini anevoioase şi îndelungate. De fapt, un bun cititor face acest lucru în mod obişnuit şi de aceea îl face uşor şi fără efort. S-ar putea să nu scrie totul şi, la momentul lecturii, nici măcar să nu verbalizeze acest lucru. Dar, dacă i se va cere să prezinte cartea, va face în mare parte lucrurile descrise mai sus.

Expresia „în mare parte" ar trebui să vă liniştească. O regulă bună descrie întotdeauna o condiţie ideală. Dar cineva poate fi priceput la ceva fără să fie fără cusur. Poate fi un bun practician, chiar dacă ştie regula doar aproximativ. Aici, noi am formulat această regulă doar pentru cazul ideal. Ar trebui să fiţi satisfăcut, chiar dacă veţi face doar o aproximare. Chiar şi când veţi căpăta mai multă experienţă, nu veţi dori să citiţi orice carte depunând acelaşi efort. Nu vi se va părea profitabil să vă cheltuiţi tot efortul pe doar câteva cărţi. Chiar şi cei mai buni cititori încearcă să realizeze doar aproximări ale acestei reguli, doar pentru câteva cărţi. De cele mai multe

ori, sunt mulţumiţi să-şi facă doar o idee asupra structurii cărţii. Gradul de aproximare variază în funcţie de tipul cărţii şi de scopul cititorului. Dincolo de aceşti factori de variaţie, cartea rămâne aceeaşi. Trebuie să ştiţi cum s-o urmaţi, chiar dacă faceţi acest lucru îndeaproape sau numai aproximativ.

Trebuie să fiţi conştient că limitările privitoare la gradul în care poate fi aproximată regula nu se referă doar la timp şi efort. Sunteţi o fiinţă finită, muritoare; iar o carte este şi ea finită şi, chiar dacă nu e muritoare, este efemeră în sensul în care sunt aşa toate lucrurile făcute de om. Nicio carte nu merită o analiză ideală, pentru că nicio carte nu este perfectă. Ea merge doar până într-un punct şi la fel ar trebui să faceţi şi dumneavoastră. Până la urmă, această regulă nu vă cere să puneţi în carte lucruri pe care autorul nu le-a dorit acolo. Dumneavoastră trebuie să analizaţi cartea însăşi, nu subiectul acesteia. De aceea, nu trebuie să credeţi că vă încurajăm să fiţi neglijent în ceea ce priveşte aplicarea acestei reguli. Nu aţi putea s-o urmaţi sută la sută nici dacă aţi dori.

În ceea ce priveşte aspectul dificil al stabilirii ordinii şi relaţiilor dintre părţile unei cărţi, el ar putea fi uşurat cu câteva exemplificări ale felului în care operează regula. Din nefericire, este mai dificil să ilustrăm această regulă decât pe cea anterioară, care se referea la formularea temei centrale a cărţii. Până la urmă, tema centrală poate fi formulată într-o propoziţie sau două, cel mult într-un paragraf. Dar, în cazul unei cărţi de dimensiuni mari şi complexe, o identificare atentă şi adecvată a părţilor şi a părţilor părţilor şi a părţilor părţilor părţilor până în cele mai mici unităţi structurale care sunt comprehensibile şi merită identificate ar necesita multe pagini pentru a fi pusă în practică. În mod teoretic, analiza poate fi mai lungă decât opera însăşi. Unele dintre comentariile

medievale ale operelor lui Aristotel sunt mai întinse decât operele pe care le comentează. Desigur că aceste comentarii sunt mai mult decât analize, întrucât au pretenţia de a comenta opera frază cu frază. Acelaşi lucru este valabil şi în cazul comentariilor făcute unor opere moderne, cum ar fi celebra Critică a raţiunii pure de Immanuel Kant. Iar ediţia critică a vreunei piese de-ale lui Shakespeare, care include o analiză completă, dar şi alte lucruri, poate depăşi de mai multe ori lungimea piesei – poate fi şi de zece ori mai întinsă. Probabil veţi dori să citiţi un astfel de comentariu şi să regăsiţi regula urmată cât de minuţios e posibil pentru om. Toma d'Aquino, de exemplu, începe fiecare parte a comentariului său la Aristotel cu o scoatere în relief a principalelor idei ale maestrului grec; de asemenea, el spune explicit care este locul exact al părţilor într-un întreg, în special în raport cu părţile de dinainte şi de după.

Să observăm acum ceva mai accesibil decât un tratat de Aristotel. Aristotel este probabil cel mai compact autor de opere teoretice. V-aţi aştepta ca o analiză a acestui autor să fie întinsă şi dificilă. Să convenim totodată, de dragul discuţiei, să nu ducem analiza până la gradul de perfecţiune la care am putea s-o ducem, dacă am avea la dispoziţie un număr suficient de mare de pagini.

Constituţia SUA este un document interesant şi, practic, o construcţie foarte bine organizată din punct de vedere structural. Dacă o veţi examina, nu ar trebui să aveţi mari dificultăţi în a-i descoperi părţile majore. Ele sunt indicate destul de limpede şi nu ar trebui decât să meditaţi puţin asupra diviziunilor principale, iată o sugestie de schemă analitică a cărţii:

ÎNTÂI: Preambulul, care stabileşte scopul (scopurile) Constituţiei.

ÎN AL DOILEA RÂND: Primul articol, care tratează

despre departamentul legislativ al guvernării.

ÎN AL TREILEA RÂND: Al doilea articol, care tratează despre departamentul executiv al guvernării.

ÎN AL PATRULEA RÂND: Al treilea articol, care tratează despre departamentul juridic al guvernării.

ÎN AL CINCILEA RÂND: Al patrulea articol, care tratează despre relaţia dintre guvernul central şi guvernele federale.

ÎN AL ŞASELEA RÂND: Articolele al cincilea, al şaselea şi al şaptelea, care vorbesc despre amendamentul Constituţiei, despre statutul ei ca lege supremă a locului, precum şi despre condiţiile ratificării ei.

ÎN AL ŞAPTELEA RÂND: Primele zece amendamente, care constituie Carta drepturilor omului (The Bill of Rights).

ÎN AL OPTULEA RÂND: Restul amendamentelor, nemodificate până în ziua de astăzi.

Acestea sunt diviziunile majore. Acum, v-aş ruga să-mi permiteţi să analizez una dintre ele, a doua, care cuprinde primul articol din Constituţie. La fel ca majoritatea celorlalte articole, şi acesta este împărţit în două secţiuni. Iată o propunere de schemă analitică:

II, I: Secţiunea 1, care stabileşte puterile legislative ale Congresului SUA, separat în două camere, Senatul şi Camera Reprezentanţilor.

II, 2: Secţiunile 2 şi 3, care descriu componenţa Camerei şi a Senatului şi stabilesc atribuţiile membrilor. În plus, e stabilit faptul că doar Camera are atribuţia de a pune sub acuzare, în timp ce Senatul poate doar formula acuzaţii.

II, 3: Secţiunile 4 şi 5, care tratează problema alegerii membrilor Congresului, organizarea şi problemele specifice fiecărei camere.

II, 4: Secţiunea 6, care stabileşte salariile şi celelalte

indemnizaţii ale membrilor camerelor şi conţine prevederea care limitează la una numărul funcţiilor publice ce pot fi ocupate simultan.

II, 5: Secţiunea 7, care stabileşte relaţia dintre departamentul legislativ şi cel executiv al guvernării, precum şi dreptul de veto al preşedintelui.

II, 6: Secţiunea 8, care stabileşte atribuţiile Congresului.

II, 7: Secţiunea 9, care stabileşte anumite limitări ale atribuţiilor amintite la Secţiunea 8.

II, 8: Secţiunea 10, care stabileşte anumite limite ale puterii statelor federale şi măsura în care acestea sunt răspunzătoare în faţa Congresului.

Am putea continua cu analiza celorlalte mari diviziuni ale cărţii şi, după ce le-am fi finalizat, am putea trece la analizarea fiecărei secţiuni în parte. Unele dintre acestea, de exemplu Secţiunea 8 din Articolul I, ar cere să identificăm numeroase teme şi subteme. Desigur, acesta este doar un fel de a face treaba. Există multe altele. Primele trei articole, de exemplu, ar putea fi grupate într-o singură diviziune majoră; sau, în locul a două diviziuni care privesc amendamentele, ar putea fi introduse alte diviziuni, care să separe amendamentele în funcţie de subiectele pe care le abordează. Vă sugerez să vă încercaţi mâna în a realiza propria împărţire a Constituţiei în propriul dumneavoastră fel. Mergeţi chiar şi mai departe decât am făcut-o noi şi încercaţi să vă faceţi propria împărţire. Poate că aţi mai citit acest text înainte, dar acum veţi vedea că, aplicând această regulă, puteţi sesiza lucruri despre care nu aţi ştiut până acum că există acolo.

Iată un alt exemplu, din nou foarte pe scurt. Am formulat deja tema centrală a Eticii lui Aristotel. Să încercăm acum o simplă aproximare a structurii acestei cărţi. Întregul este divizat în următoarele părţi principale:

una care tratează despre fericire ca scop al vieţii şi discută fericirea în raport cu alte bunuri; o a doua care tratează despre natura acţiunii voluntare şi despre relaţia ei cu formarea obiceiurilor bune sau proaste; o a treia care discută despre virtuţi şi vicii, atât morale, cât şi intelectuale; o a patra care discută despre stările morale care nu sunt nici vicioase, nici virtuoase; o a cincea care discută despre prietenie; şi o a şasea, ultima, care discută despre plăcere şi completează tabloul fericirii început în debutul cărţii. Desigur, aceste diviziuni nu corespund celor zece cărţi ale Eticii. Astfel, prima parte este realizată în prima carte; a doua parte e tratată în cartea a doua şi în prima parte a cărţii a treia; a treia parte se întinde pe tot restul cărţii a treia, mergând până către finalul cărţii a şasea; discuţia despre plăcere apare la finalul cărţii a şaptea şi iarăşi la începutul cărţii a zecea.

Menţionăm toate acestea pentru a vă arăta că nu este nevoie să urmaţi structura aparentă a cărţii, aşa cum este indicată ea de capitole. Desigur, acea structură poate fi mai bună decât cea pe care o construiţi dumneavoastră, însă poate fi şi mai proastă; oricum ar fi, ideea este să vă construiţi propria structură. Autorul a construit acest schelet pentru a face o carte bună. Dumneavoastră trebuie să o faceţi pentru a o citi bine. Dacă autorul ar fi fost un scriitor perfect, iar dumneavoastră un cititor perfect, atunci cele două schematizări ale cărţii ar fi fost la fel. Cum niciunul nu este perfect, inevitabil vor apărea discrepanţe.

Asta nu înseamnă că ar trebui să ignoraţi descrierile sau diviziunile făcute de autor; nici noi nu le-am ignorat în analiza făcută Constituţiei, deşi nu le-am urmat în mod total necritic. Acestea sunt menite să vă ajute, aşa cum se întâmplă şi cu titlurile şi prefeţele. Dar trebuie să le folosiţi ca pe nişte ghiduri pentru propria dumneavoastră

activitate şi nu să vă bazaţi pe ele în mod pasiv. Există puţini autori care se dovedesc a fi în stare să creeze o schemă analitică perfectă, dar adeseori e mai multă planificare într-o carte bună decât se observă la prima vedere. Suprafaţa poate fi înşelătoare. Trebuie să priviţi dincolo de ea, pentru a găsi structura profundă.

Cât de important este să descoperim adevărata structură? Noi credem că e foarte important. O altă cale de a spune asta ar fi să afirmăm că regula numărul 2 cerinţa de a formula tema care dă unitate cărţii – nu poate fi urmată fără a ţine seama de regula numărul 3 aceea de a schematiza lucrarea şi de a identifica părţile care formează această unitate. Este posibil să formulaţi tema centrală în două sau trei propoziţii şi după o privire fugitivă aruncată cărţii, dar nu aveţi cum şti dacă aţi procedat corect. Altcineva care a citit cartea mai atent s-ar putea să ştie şi să aprecieze efortul pe care l-aţi făcut. Dar, din punctul dumneavoastră de vedere, n-ar fi altceva decât o întâmplare fericită, un rezultat al norocului. De aceea, regula numărul 3 este absolut necesară, ca o completare a regulii numărul 2.

Un exemplu foarte simplu v-ar putea lămuri. Un copilaş de doi ani, care abia învaţă să vorbească, s-ar putea dovedi în stare să spună că doi şi cu doi fac patru. În mod obiectiv, acesta este un enunţ adevărat; ar fi greşit însă ca de aici să tragem concluzia că respectivul copil ştie matematică. De fapt, el nu ştie ce anume înseamnă cuvintele pe care le-a rostit şi, deşi ceea ce a spus este adevărat, putem concluziona pe bună dreptate că încă are nevoie de instruire în acest domeniu. În mod similar, s-ar putea să aveţi dreptate în privinţa temei sau a ideii centrale dintr-o carte, dar ar trebui să treceţi şi prin încercarea de a spune cum şi de ce aţi ajuns la concluzia respectivă. Cerinţa de a scoate în evidenţă prin analiză

părţile principale ale unei cărţi şi de a arăta cum exemplifică şi scot ele în evidenţă tema ei centrală reprezintă un ajutor în încercarea de a surprinde unitatea cărţii.

Artele complementare ale scrisului şi cititului în general, cele două reguli de lectură pe care le-am discutat până acum sună de parcă ar fi totodată reguli pentru scriere. Şi desigur că aşa şi este. Cititul şi scrisul sunt complementare, aşa cum sunt acţiunile de a învăţa şi a fi învăţat. Dacă autorii sau profesorii nu şi-ar organiza comunicarea, dacă n-ar reuşi s-o sistematizeze şi să-i unifice părţile, n-ar mai avea niciun sens să li se ceară cititorilor să găsească unitatea unei cărţi şi să identifice structura întregului.

Dar, cu toate că regulile sunt aceleaşi, ele nu se aplică în acelaşi fel. Cititorul va încerca să descopere scheletul din spatele textului. Autorul, dimpotrivă, va începe cu scheletul pe care încearcă să-l acopere. Scopul lui va fi să îmbrace acel schelet într-o manieră artistică sau, cu alte cuvinte, să pună nişte carne pe oasele goale. Dacă autorul este bun, atunci nu va îngropa un schelet mic şi pipernicit sub o masă de grăsime; pe de altă parte, nici carnea nu ar trebui să fie prea puţină, ca să nu se vadă oasele. Dacă este suficient de multă fără a fi flască, atunci îmbinările oaselor vor deveni vizibile, iar mişcarea părţilor va scoate la iveală articulaţiile.

De ce se întâmplă aşa? De ce n-ar trebui ca o lucrare expozitivă, una dintre acele cărţi care prezintă cunoştinţe într-o manieră ordonată, să fie o simplă schemă a subiectului? Răspunsul este că foarte mulţi cititori nu pot citi scheme analitice şi că o astfel de carte i-ar repugna unui cititor care se respectă şi care consideră că, dacă el îşi poate face treaba, atunci şi autorul ar trebui să şi-o facă pe a sa. Mai există şi alte motive. „Carnea” îi aparţine unei

cărţi la fel de mult ca propriul schelet. Acest lucru este adevărat şi despre cărţi, şi despre oameni sau animale. Carnea – schema de bază „îmbrăcată”, detaliată, cum spunem uneori – adaugă o dimensiune specială. Adaugă viaţă, tot aşa cum se întâmplă şi în cazul animalului. La fel, a scrie o carte prin dezvoltarea unei scheme, oricât de detaliată ar fi fost ea iniţial, dă viaţă acelei cărţi într-o manieră de care a fost lipsită înainte.

Putem rezuma ce am spus până acum, amintind vechea propoziţie conform căreia un text trebuie să aibă unitate, claritate şi coerenţă. Aceasta este într-adevăr o condiţie a scrisului clar. Cele două reguli pe care le-am prezentat până acum se referă la scrisul care urmează această exigenţă. Dacă în text există o unitate, atunci trebuie s-o găsim. Dacă textul are claritate şi coerenţă, atunci trebuie să apreciem aceste calităţi, găsind părţile şi descoperind ordinea lor internă. Tot ce e clar este într-adevăr aşa pentru că elementele structurii sunt ele însele clare. Tot ce e coerent este aşa numai pentru că există o coerenţă a părţilor.

Prin urmare, aceste reguli pot fi folosite pentru a distinge cărţile bune de cele proaste. Dacă, după ce aţi căpătat suficientă experienţă, nu reuşiţi să surprindeţi unitatea unei cărţi în ciuda efortului depus şi dacă nu-i puteţi identifica părţile ori determina relaţia dintre ele, atunci probabil că aveţi de-a face cu o carte proastă, indiferent de reputaţia ei. N-ar trebui să vă grăbiţi să apreciaţi o carte ca fiind proastă; poate că eşecul vi se datorează dumneavoastră, nu cărţii. Nu ar trebui însă nici să puneţi eşecul continuu exclusiv pe seama dumneavoastră. De fapt, oricare ar fi minusurile unui cititor, greşeala se află de obicei în carte – cele mai multe sunt cărţi prost scrise, în sensul că autorul le-a scris fără a ţine cont de aceste reguli. Reguli care, am putea adăuga,

pot fi folosite în citirea oricărei părţi substanţiale dintr-o lucrare expozitivă sau a întregii cărţi. Dacă partea aleasă este ea însăşi o unitate independentă şi complexă, atunci unitatea şi complexitatea ei trebuie ele însele descoperite pentru o lectură adecvată. În această privinţă, există o diferenţă semnificativă între cărţile care prezintă informaţie şi cărţile de poezie, piesele de teatru sau romanele. Părţile unor lucrări din prima categorie pot fi mult mai independente decât ale celorlalte. O persoană care spune că a citit dintr-un roman suficient de mult încât să-şi facă o idee nu prea ştie ce spune. Ea nu poate avea dreptate pentru că, dacă un roman este realmente de calitate, atunci „ideea" nu poate fi identificată decât în romanul în ansamblu, adică după citirea întregii cărţi. Dar vă puteţi „forma o idee" despre Etica lui Aristotel sau despre Originea speciilor a lui Darwin, dacă citiţi cu atenţie anumite părţi ale lor, cu toate că, în acest caz, nu veţi putea pune în aplicare regula 3.

Descoperirea intenţiilor autorului

Mai există o regulă a lecturii pe care am vrea s-o discutăm în acest capitol. Ea poate fi rezumată în câteva cuvinte. Nu are nevoie decât de puţine explicaţii şi deloc de exemple. Regula nu face decât să repete într-o altă formă ceea ce aţi aplicat deja prin regulile a doua şi a treia. Dar este o repetiţie utilă, pentru că aruncă o nouă lumină asupra raportului dintre părţi şi întreg. Cea de-a patra regulă poate fi formulată în felul următor:

REGULA 4: AFLAŢI CARE SUNT PROBLEMELE ABORDATE DE AUTOR.

Autorul începe întotdeauna cu o întrebare sau cu un Set de întrebări. Cartea lui va conţine prin urmare răspunsul sau răspunsurile. Autorul vă va spune – explicit sau nu – care sunt acele întrebări şi vă va oferi apoi răspunsurile, care sunt rodul muncii lui. Dacă o face, dar

mai ales dacă nu o face, este de datoria dumneavoastră să formulaţi aceste întrebări cât de clar posibil. Ar trebui să puteţi formula întrebarea fundamentală la care cartea încearcă să răspundă şi, de asemenea, ar trebui să puteţi decela chestiunile subordonate, dacă întrebarea fundamentală e complexă şi are mai multe părţi. Ar trebui nu doar să identificaţi în mod adecvat chestiunile discutate, ci şi să le aşezaţi într-o ordine inteligibilă. Care sunt întrebările primare şi care sunt cele secundare? Ce întrebări trebuie să primească răspuns primele şi care după aceea?

Puteţi sesiza că această regulă pare să dubleze munca pe care aţi făcut-o deja atunci când aţi stabilit tema centrală a cărţii şi aţi identificat părţile acesteia. Totuşi, este posibil ca operaţia să vă ajute realmente să faceţi acea muncă. Altfel spus, aplicarea celei de-a patra reguli este utilă atunci când sunt aplicate celelalte. Şi, cu cât este mai puţin familiară, cu atât s-ar putea să vă ajute mai mult la descifrarea unei cărţi dificile. Vrem să accentuăm ideea că nu ne-am dori ca dumneavoastră să cădeţi victimă acelei greşeli pe care criticii o numesc eroare intenţională. Este eroarea de a crede că puteţi deduce lucrurile care au fost în mintea autorului din ceea ce a scris acesta. Eroarea intenţională survine în special în cazul operelor literare; este, de exemplu, o mare greşeală să încercaţi să-l psihanalizaţi pe Shakespeare ghidându-vă după Hamlet. Totuşi, chiar şi cu o operă poetică, adesea e extrem de util să încercaţi să vă daţi seama de ceea ce încearcă să spună autorul. În cazul operelor teoretice, această regulă este în mod evident meritorie. Cu toate acestea însă, mulţi cititori, de felicitat în alte privinţe, nu reuşesc s-o pună în aplicare. Prin urmare, concepţia lor despre tema centrală a unei cărţi, poate fi complet eronată şi atunci şi schema analitică a lucrării va fi una extrem de haotică. Ei nu vor reuşi să

surprindă caracterul unitar al unei cărţi, pentru că nu vor sesiza cauza pentru care acea carte are caracter unitar; iar înţelegerea structurii cărţii nu va fi corectă, din cauză că scopul respectivei structuri va fi ignorat.

Dacă întrebările care pot fi puse despre orice subiect vă sunt familiare, atunci puteţi deveni expert în identificarea problemelor abordate de autor. Acestea pot fi formulate astfel: Există ceva? Ce fel de lucru este el? Ce anume a făcut ca acel lucru să existe, în ce condiţii poate exista şi de ce există? La ce serveşte acel lucru? Care sunt consecinţele existenţei lui? Care îi sunt proprietăţile, trăsăturile specifice? Care sunt legăturile lui cu alte lucruri de acelaşi sau de alt fel? Cum se poartă el? Toate acestea sunt întrebări teoretice. Ce scopuri ar trebui căutate? Ce mijloace ar trebui folosite pentru atingerea acestor scopuri? Ce operaţiuni ar trebui întreprinse pentru a obţine anumite lucruri şi ce ar trebui făcut pentru a obţine altele? în atari condiţii, ce lucruri ar trebui preferate? În ce condiţii ar fi mai bine să faceţi un anumit lucru şi să renunţaţi la altele? Toate acestea sunt întrebări practice.

Lista întrebărilor este departe de a fi completă, dar există întrebări care se pun în mod frecvent, în încercarea de a dobândi cunoaştere teoretică sau practică. Ele vă pot ajuta să identificaţi problemele pe care încearcă să le rezolve o carte. Întrebările trebuie adaptate atunci când sunt aplicate unor opere fantastice, deoarece, astfel, vor fi utile şi acolo.

Prima etapă a lecturii analitice

Am explicat şi am formulat până acum cele patru reguli ale lecturii. Ele sunt reguli ale lecturii analitice, dar o bună citire inspecţională vă poate ajuta să le aplicaţi. În acest punct, este important să ne dăm seama că respectivele reguli formează un tot unitar şi că tind spre

un scop comun. Coroborate, ele îi facilitează cititorului care le utilizează o bună cunoaştere a structurii cărţii. Atunci când le-aţi aplicat lecturii unei cărţi sau oricărui alt text suficient de lung sau de complex, veţi fi realizat primul stadiu al gândirii analitice. Termenul „etapă” nu ar trebui luat într-o accepţiune cronologică decât poate la începutul experienţei dumneavoastră de cititor analitic. Adică nu este nevoie să citiţi o carte în întregime pentru a aplica aceste reguli. Cititorul experimentat le aplică dintr-odată. Cu toate acestea, trebuie să ştiţi că a cunoaşte structura unei cărţi este o precondiţie pentru a o citi analitic.

Un alt mod de a spune asta este acela de a afirma că primele patru reguli vă ajută să răspundeţi întrebărilor fundamentale pe care le ridică o carte. Vă veţi aminti că prima întrebare este: Despre ce vorbeşte această carte în ansamblu? Vă veţi aminti de asemenea că asta înseamnă să descoperiţi tema fundamentală a cărţii şi felul cum autorul dezvoltă această tema într-un mod ordonat, divizând-o în subteme. În mod clar, dacă veţi aplica primele patru reguli de lectură, veţi obţine ceea ce e necesar pentru a răspunde primei întrebări – deşi merită specificat că răspunsurile vor creşte în acurateţe pe măsură ce veţi aplica şi celelalte reguli şi veţi răspunde şi altor întrebări.

Deoarece am descris primul stadiul al lecturii analitice, haideţi să ne oprim puţin pentru a scrie din nou, într-o manieră ordonată, regulile, ca să ne fie mai uşor să le ţinem minte:

Prima etapă a lecturii analitice sau regulile necesare pentru a descoperi ce este o carte:

1. Clasificaţi cartea în funcţie de gen sau de subiect.
2. Formulaţi cât mai concis o descriere a cărţii (spuneţi despre ce vorbeşte cartea).
3. Enumeraţi părţile principale – în ordine şi în raport

unele cu altele – şi creaţi câte o schemă analitică pentru fiecare parte, aşa cum aţi făcut şi cu cartea întreagă.

4. Definiţi problema sau problemele pe care autorul încearcă să le rezolve.

8

A (NE) ÎNŢELEGE (CU) UN AUTOR

Primul stadiu al lecturii analitice va fi parcurs atunci când veţi fi aplicat cele patru reguli amintite la finalul capitolului anterior, reguli care, luate împreună, vă vor permite să spuneţi despre ce vorbeşte o carte şi să realizaţi schema ei analitică. Sunteţi gata acum să treceţi la stadiul următor, care presupune şi el aplicarea a patru reguli. Pe prima dintre acestea o numim regula necesară pentru „a ne înţelege cu un autor".

A ne înţelege cu cineva este de obicei ultimul pas pe care îl putem face într-o negociere încununată de succes. Tot ce rămâne de făcut este să semnăm pe linia punctată. Dar, în cadrul cititului analitic al unei cărţi, a ne înţelege este primul pas de după schematizarea cărţii. Dacă cititorul nu va ajunge la un acord cu autorul în privinţa termenilor din carte, comunicarea nu va avea loc. Pentru că un termen este elementul fundamental al cunoaşterii comunicabile.

Cuvinte vs. Termeni

Un termen nu este un cuvânt sau, cel puţin, nu pur şi simplu un cuvânt fără alte determinări. Dacă un termen era echivalent sută la sută cu un cuvânt, ar fi fost suficient să aflăm cuvintele importante dintr-o carte pentru a ne înţelege cu un autor în privinţa termenilor. Dar un cuvânt poate avea multe semnificaţii, în special una foarte importantă. Dacă autorul foloseşte un cuvânt într-un sens, iar cititorul îl citeşte în alt sens, atunci cei doi au schimbat cuvinte fără a se fi înţeles în privinţa termenilor. Acolo unde există ambiguitate în comunicare, nu există

comunicare sau, în cel mai bun caz, ea este defectuoasă.

Vă rog să vă îndreptaţi puţin atenţia asupra cuvântului „comunicare”. Etimologic, el provine din adjectivul „comun”. Vorbim despre o comunitate ca despre un grup de oameni care au ceva în comun. Comunicarea reprezintă efortul unei persoane de a împărtăşi ceva altei persoane (sau unui animal ori unei maşinării): cunoaşterea, deciziile, sentimentele. Comunicarea are succes doar atunci când în urma ei rezultă un fapt comun, informaţie sau cunoaştere, pe care cele două părţi îl împărtăşesc.

Atunci când există ambiguitate în comunicarea unor cunoştinţe, tot ceea ce au în comun cei care comunică sunt cuvintele, pe care unii le spun sau le scriu, iar alţii le aud sau le citesc. Atât timp cât ambiguitatea persistă, nu există sens pe care scriitorul să-l transmită cititorului. Pentru ca un proces de comunicare să fie finalizat cu succes, este necesar ca părţile implicate în acest proces să folosească aceleaşi cuvinte cu acelaşi sens – pe scurt, să se înţeleagă. Când se întâmplă asta, atunci are loc comunicarea – miracolul a două minţi care împărtăşesc un singur gând.

Un termen poate fi definit ca fiind un cuvânt neambiguu. Asta nu este însă chiar o definiţie corectă, pentru că nu există cuvinte total lipsite de ambiguitate. Ar fi trebuit să spunem mai degrabă „când un cuvânt este folosit neambiguu”. Dicţionarul e plin de cuvinte. Aproape toate sunt ambigue, în sensul că au mai multe înţelesuri. Dar un cuvânt cu mai multe sensuri poate fi folosit în acelaşi sens în acelaşi timp. Atunci când scriitorul şi cititorul utilizează la un moment dat un singur cuvânt în acelaşi sens, cel puţin pe perioada utilizării neambigue a cuvântului ei se înţeleg. Nu putem găsi termeni în dicţionare, deşi condiţiile pentru a-i forma sunt acolo. Termenii apar doar în procesul comunicării. Ei iau naştere

atunci când un autor încearcă să evite ambiguitatea, iar cititorul îl ajută, folosind termenul în acelaşi sens. Există, desigur, multe grade ale reuşitei în această chestiune. A se înţelege perfect este idealul spre care tind atât cititorul, cât şi scriitorul. Cum asta este una dintre achiziţiile primare ale artei de a scrie şi a citi, ne putem gândi la termeni ca la nişte „cuvinte folosite în mod intenţionat pentru a comunica informaţii”. Acum, a devenit probabil evident că vorbim exclusiv despre cărţi teoretice şi despre teoreticieni. Poezia sau proza nu depind atât de mult de utilizarea neambiguă a cuvintelor ca lucrările teoretice, care privesc cunoaşterea în sensul îngust în care am folosit termenul până acum. Se poate chiar argumenta că poezia cea mai bună este ambiguă în cel mai înalt grad şi s-a spus de asemenea că marii poeţi scriu uneori ambiguu în mod intenţionat. Aceasta e o trăsătură internă importantă a poeziei, la care va trebui să revenim mai târziu. Ea reprezintă în mod clar una dintre diferenţele fundamentale dintre tărâmul poetic şi cel teoretic.

Suntem acum pregătiţi să formulăm cea de-a cincea regulă (valabilă în cazul operelor expozitive). Exprimată brut, ea sună cam aşa: trebuie să identificaţi cuvintele importante dintr-o carte şi să vă daţi seama de modul în care le foloseşte autorul. Putem însă găsi o formulare mai precisă şi mai elegantă:

REGULA 5: GĂSIŢI CUVINTELE IMPORTANTE ŞI, PRIN INTERMEDIUL LOR, ASIMILAŢI TERMENII AUTORULUI.

Ţineţi cont de faptul că această regulă are două părţi. Prima parte vă cere să găsiţi cuvintele, acele cuvinte care contează. A doua parte vă spune să găsiţi cu precizie sensul acestor cuvinte, aşa cum au fost folosite de autor.

Aceasta e prima regulă care priveşte stadiul iniţial al lecturii analitice, care nu se mai referă la schematizarea

unei cărţi, ci la interpretarea conţinutului ei. Celelalte reguli referitoare la acest stadiu, care vor fi discutate în capitolul următor, seamănă cu ea în câteva privinţe importante. Şi ele vă vor cere să parcurgeţi doi paşi: unul care are de-a face cu limba ca atare şi altul care trimite dincolo de limbă, către gândul ascuns în spatele cuvintelor.

Dacă limba era un mediu perfect pentru transmiterea gândurilor, aceşti doi paşi n-ar fi fost diferiţi. Dacă fiecare cuvânt ar avea un singur sens, dacă niciun cuvânt n-ar presupune ambiguitate, dacă, pe scurt, fiecare cuvânt ar fi un termen ideal, atunci limba ar fi un mediu diafan. Cititorul ar vedea în cuvintele autorului gândurile din mintea acestuia. Dacă lucrurile ar sta aşa, n-ar mai fi nevoie de acest al doilea stadiu al lecturii analitice. Interpretarea n-ar fi necesară.

Dar nu este nici pe departe aşa. Nu e cazul să ne văicărim din acest motiv şi nici să construim scheme ideale pentru limbi perfecte, precum filosoful Leibniz şi câţiva dintre discipolii lui. Dacă ei ar fi reuşit să facă acest lucru, astăzi n-ar mai exista poezie. De aceea, tot ce putem face într-o operă expozitivă este să ne folosim de limbă cât de bine putem şi singurul mod în care se face asta e să dovedim o cât mai mare abilitate în folosirea ei, atunci când vrem să transmitem sau să recepţionăm ceva.

Cum limbajul este un mediu imperfect în ceea ce priveşte transmiterea cunoaşterii, el funcţionează şi ca un obstacol pentru comunicare. Regulile lecturii interpretative sunt în aşa fel construite încât să înlăture acest obstacol. Ne putem aştepta ca un scriitor bun să facă orice pentru a ne ajuta să trecem peste bariera reprezentată inevitabil de limbaj, dar nu ne putem aştepta ca tot el să facă şi treaba noastră. Trebuie să încercăm să ne întâlnim la jumătatea drumului. Noi, cititorii, trebuie să încercăm să străbatem singuri jumătate din tunel.

Probabilitatea ca două minţi să se întâlnească una pe alta la un moment dat prin intermediul limbajului depinde de disponibilitatea de a colabora a cititorului şi scriitorului. Aşa cum nu poţi învăţa pe cineva ceva fără să existe o reciprocitate în procesul învăţării, tot aşa un autor, oricât ar fi de talentat, nu poate obţine eficienţa maximă în comunicare fără reciprocitate din partea cititorului. Dacă lucrurile nu ar sta aşa, aceste abilităţi diferite, ale scrisului şi cititului, nu ar putea face posibilă comunicarea între minţi, oricât efort s-ar depune, aşa cum doi oameni care ar intra într-un tunel, fiecare printr-o parte opusă a muntelui, nu s-ar întâlni niciodată decât dacă ar face calculele necesare pentru a realiza asta, pornind de la aceleaşi principii de inginerie. Aşa cum am arătat deja, fiecare dintre regulile lecturii interpretative implică doi paşi. Folosind un limbaj mai tehnic, să spunem că aceste reguli au atât un aspect gramatical, cât şi unul logic. Cel gramatical se referă la cuvinte. Cel logic se referă la sensuri sau, mai corect spus, la termeni. În ceea ce priveşte comunicarea, ambii paşi sunt necesari. Dacă limba e folosită fără gândire, atunci nu se comunică nimic. La rândul lor, gândurile sau cunoştinţele nu pot fi comunicate fără limbaj. Ca ştiinţe, gramatica şi logica se ocupă de vorbire în relaţie cu gândul şi de gândire în relaţie cu vorbirea. De aceea, abilităţile de a vorbi şi a scrie sunt dobândite prin intermediul acestor arte.

Chestiunea limbajului şi a gândirii – în special distincţia dintre cuvinte şi termeni – este atât de importantă, încât revenim la ea chiar cu riscul de a ne repeta, pentru a fi siguri că ideea fundamentală este înţeleasă bine. Iar ideea fundamentală e aceea că un cuvânt poate fi vehiculul mai multor termeni şi că un singur termen poate fi exprimat prin mai multe cuvinte. Să ilustrăm schematic acest lucru în următoarea manieră:

cuvântul „lectură” a fost folosit în mai multe sensuri în decursul discuţiei noastre. Să ne reamintim trei dintre aceste sensuri: prin „lectură” vrem să spunem: 1) cititul pentru distracţie, 2) cititul pentru a obţine informaţii şi 3) cititul pentru a cunoaşte. Acum, să simbolizăm cuvântul „a citi” cu litera X, iar cele trei sensuri cu literele a, b şi e. Dar ceea ce vom simboliza prin Xa, Xb şi Xe nu vor fi trei cuvinte, pentru că X va rămâne acelaşi. Vom simboliza deci trei termeni, cu condiţia ca dumneavoastră, cititorii, ca şi noi, scriitorii, să ştim când este folosit acest cuvânt într-un sens sau altul. Dacă, într-un anumit loc, noi scriem Xa, iar dumneavoastră citiţi Xb, atunci folosim toţi acelaşi cuvânt, însă nu în acelaşi fel. Ambiguitatea face imposibilă ori măcar blochează comunicarea. Doar atunci când înţelegeţi cuvântul la fel ca noi se formează un gând care circulă între minţile noastre. Minţile noastre nu se pot întâlni în X, ci numai în Xa, Xb sau Xe. Abia atunci reuşim să ne înţelegem.

Găsirea cuvintelor-cheie

Putem, în sfârşit, formula cum trebuie regula care ne cere să ajungem să ne înţelegem cu autorul. Cum vom face asta? Cum vom găsi cuvintele importante dintr-o carte? De un lucru puteţi fi siguri. Nu toate cuvintele pe care le foloseşte un autor sunt importante. Mai mult de atât, puteţi fi siguri că majoritatea nu sunt. Importante pentru autor şi pentru noi, cititorii, sunt doar cuvintele folosite într-o manieră specială. Evident, asta nu e o chestiune absolută, ci una de grad. Cuvintele pot fi mai mult sau mai puţin importante. Singura noastră preocupare se îndreaptă spre faptul că, într-o carte, anumite cuvinte sunt mai importante decât altele. Pe de o parte, ne referim la cuvintele pe care autorul le foloseşte precum proverbialul om de pe stradă. Câtă vreme autorul utilizează aceste cuvinte la fel ca oricine altcineva, cititorul nu ar trebui să

aibă mari probleme în a-l înţelege. Îi este familiară ambiguitatea lor şi s-a obişnuit cu variaţiile lor cotidiene de sens. De exemplu, cuvântul „lectură” apare în cartea lui A.S. Eddington, Natura lumii fizice39. Eddington vorbeşte despre „cititul indicatoarelor” sau despre cititul cifrelor ori al altor valori cu ajutorul instrumentelor ştiinţifice. El foloseşte termenul „a citi” într-unul dintre aceste sensuri obişnuite. Pentru autor, el nu e un termen tehnic. Autorul se poate baza pe sensul obişnuit, pentru a transmite cititorului ceea ce doreşte. Chiar dacă a folosit termenul „a citi” într-un alt sens undeva în carte – de exemplu, într-o expresie precum „natura cititului” se va putea baza pe faptul că cititorul va observa schimbarea de sens. Un cititor care nu ar fi în stare să facă asta n-ar fi capabil nici să vorbească cu prietenii lui şi nici să se ocupe de treburile zilnice.

Dar Eddington nu reuşeşte să folosească şi cuvântul „cauză” la fel de uşor. Poate că pare şi el un cuvânt obişnuit, dar Eddington, atunci când îşi expune „teoria cauzelor”, îl discută într-un anumit sens. Modul cum trebuie înţeles acest cuvânt implică o diferenţă de care trebuie să ţină seama atât autorul, cât şi cititorul. Nu poate fi folosit într-un sens comun. Un autor utilizează majoritatea cuvintelor în maniera în care o fac oamenii obişnuiţi, permiţând o anumită variaţie de sens şi bazându-se pe context pentru a-i transmite cititorului modificarea de sens, atunci când aceasta are loc. Cunoaşterea unui asemenea fapt ne poate ajuta să descoperim cuvintele mai importante. Nu trebuie totuşi să uităm că, în contexte şi în locuri diferite, aceleaşi cuvinte nu reprezintă termeni la fel de familiari în vorbirea curentă. Scriitorii contemporani folosesc majoritatea cuvintelor în sensul în care sunt utilizate astăzi, iar

39 Arthur Eddington, Nature of Physical World,

Macmillan, New York, 1928

96

dumneavoastră ştiţi ce înseamnă ele, deoarece trăiţi azi. Dar, atunci când citim cărţi scrise mai demult, poate fi dificil să identificăm termenii pe care autorul i-a folosit şi care erau comuni în perioada în care a trăit el. Faptul că anumiţi autori folosesc deliberat cuvinte vechi sau sensuri vechi ale cuvintelor complică şi mai tare cărţile respective şi procesul de traducere a lor din alte limbi.

Cu toate acestea, rămâne adevărat că majoritatea cuvintelor folosite de un scriitor într-o carte, oricare ar fi ea, pot fi utilizate exact ca într-o conversaţie cu un prieten. Luaţi, de pildă, cartea de faţă şi număraţi felul cum folosim toate prepoziţiile, conjuncţiile, articolele, aproape toate verbele, substantivele, adverbele şi adjectivele. Până în acest moment, au existat doar câteva unităţi importante: „cuvânt”, „termen”, „ambiguitate”, „comunicare” şi probabil alte câteva. Dintre acestea, cu siguranţă, „termen” este cuvântul cel mai important. Toate celelalte sunt semnificative doar în relaţie cu el. Nu putem înţelege cuvintele-cheie fără a face efortul de a înţelege paragraful în care apar. Această situaţie este întrucâtva paradoxală. Dacă veţi înţelege pasajul, veţi şti cu siguranţă ce termeni din el sunt importanţi. Dar, dacă nu veţi înţelege pasajul, asta se va întâmpla probabil din cauza faptului că autorul se foloseşte de anumite cuvinte. Dacă veţi reţine cuvintele care vă dau bătăi de cap, le veţi identifica probabil exact pe acelea pe care autorul le foloseşte într-un sens special.

Iată de ce, din punctul dumneavoastră de vedere, cele mai importante cuvinte sunt acelea care vă dau bătăi de cap. Este foarte probabil ca respectivele cuvinte să fie exact cele care sunt importante şi pentru autor. Deşi nu e obligatoriu să fie aşa.

Este posibil şi ca termenii importanţi pentru autor să

nu vă creeze deloc probleme – şi asta pentru că îi înţelegeţi. Într-un asemenea caz, veţi fi ajuns deja la o înţelegere cu autorul în privinţa termenilor. Doar acolo unde nu e posibil acest lucru mai este efort de depus.

Cuvinte tehnice şi vocabulare speciale

Până acum, am procedat negativ, eliminând cuvintele obişnuite. Descoperim anumite cuvinte importante graţie faptului că nu sunt obişnuite pentru noi. De aceea ne şi deranjează. Dar mai există vreo cale de a identifica termenii importanţi? Există şi modalităţi pozitive de a-i indica? Da, există câteva. Primul şi cel mai important mod este chiar accentul pe care îl pune un autor pe anumite cuvinte mai degrabă decât pe altele. Şi poate face asta în multe feluri. Poate folosi semne tipografice, precum ghilimelele sau italicele, pentru a sublinia cuvintele. Vă poate atrage atenţia asupra cuvântului prin aceea că îi discută diferitele sensuri şi face precizări asupra felului în care vor fi folosite ici şi colo. Sau poate accentua un cuvânt definind obiectul numit de acesta.

Nimeni nu poate citi lucrarea lui Euclid fără să cunoască cuvinte precum „punct”, „linie”, „plan”, „unghi”, „paralelă” ş.a.m.d., care sunt de mare importanţă. Ele denumesc entităţile geometrice definite de Euclid. Există şi alte expresii importante, precum „este egal cu”, „întreg” sau „parte”, dar acestea nu desemnează nimic definibil. Ştim că sunt importante, datorită faptului că apar în axiome. Euclid ne ajută în acest caz prin faptul că face clare propoziţiile primare încă de la început. Putem ghici că termenii care compun asemenea propoziţii sunt fundamentali, iar asta scoate în evidenţă cuvintele ce exprimă aceşti termeni. Probabil că nu veţi avea dificultăţi cu acest fel de cuvinte, pentru că aparţin limbajului comun, iar Euclid pare să le folosească exact aşa. Dacă toţi autorii ar fi scris în felul lui Euclid, meşteşugul cititului ar

fi fost mult mai uşor. Dar acest lucru, în mod evident, nu este posibil, deşi au existat oameni care au crezut că orice poate fi scris într-o manieră geometrică. Procedura – modul de expunere a teoriei şi a dovezilor – din matematică nu este aplicabilă în orice domeniu al cunoaşterii. Însă, pentru ceea ce ne-am propus, este suficient să ţinem cont de ceea ce este comun în orice tip de expunere.

Fiecare domeniu de cunoaştere are propriul vocabular tehnic.

Euclid face lucrurile clare încă de la început. La fel se întâmplă cu Galilei sau Newton şi cu orice persoană care scrie într-o manieră geometrică. În cărţile scrise altfel, din alte domenii de cunoaştere, vocabularul tehnic trebuie descoperit de cititor. Dacă autorul nu a scos el însuşi în evidenţă cuvintele, cititorul le-ar putea identifica în cazul în care deţine cunoştinţe anterioare cu privire la subiect. Dacă ştiţi ceva despre biologie sau economie înainte să vă apucaţi să citiţi Darwin sau Adam Smith, atunci aveţi sigur o pistă de urmat în încercarea de a găsi termenii-cheie. Regula de analiză a structurii unei cărţi se poate dovedi aici utilă. Dacă ştiţi cu ce fel de carte aveţi de-a face, despre ce vorbeşte cartea în ansamblu, care îi sunt părţile majore, atunci dispuneţi de un ajutor semnificativ în încercarea de a despărţi termenii tehnici de cei obişnuiţi. Titlul dat de autor, descrierile capitolelor şi prefaţa pot fi utile în această tentativă.

Aşa ştiţi, de exemplu, că „avuţie” este un termen tehnic la Smith, la fel cum e „specie” la Darwin. Câtă vreme un cuvânt tehnic vă va conduce la altul, veţi reuşi să descoperiţi noi cuvinte de acest fel în aceeaşi manieră. În scurt timp, veţi reuşi să alcătuiţi o listă a cuvintelor importante din opera lui Adam Smith: capital, muncă, pământ, salarii, profit, rente, mărfuri, preţuri, rate de

schimb, producţie, ineficienţă, bani ş.a.m.d. Şi iată câteva din opera lui Darwin: variaţie, gen, selecţie, supravieţuire, adaptare, hibrid, cel mai puternic, creaţie.

Acolo unde un câmp de cunoaştere are un vocabular tehnic bine stabilit, sarcina de a localiza termenii importanţi este relativ uşoară. Îi puteţi identifica pozitiv, graţie faptului că aveţi o oarecare cunoaştere a domeniului, sau negativ, ştiind ce cuvinte trebuie să fie tehnice, întrucât nu sunt obişnuite. Din păcate, există multe domenii în care vocabularul tehnic nu este bine stabilit.

Filosofii sunt notorii, pentru că au propriul jargon. Există cuvinte care deţin un statut special în filosofic. Deşi nu e obligatoriu să fie folosite de toţi autorii, ele au totuşi, în anumite discuţii, un statut tehnic. Dar filosofii simt adeseori nevoia să inventeze cuvinte noi sau să ia cuvinte comune şi să le confere un sens tehnic. Această procedură poate fi foarte înşelătoare pentru cititorul care presupune că ştie ce înseamnă cuvântul respectiv şi îl tratează conform sensului comun. Autorii cei mai buni însă, conştienţi pe deplin de această posibilă dificultate, dau indicaţii foarte precise pentru a o depăşi.

Un indiciu referitor la un cuvânt important este acela că, în ceea ce-l priveşte, autorul se află într-o polemică deschisă cu alţi autori. Atunci când daţi peste un autor care vă explică felul cum a fost folosit de alţi autori un cuvânt şi motivul pentru care el a ales să-l folosească într-un alt mod, puteţi fi sigur că acel cuvânt este important pentru autorul respectiv.

Am discutat aici noţiunea de „vocabular tehnic”, dar nu trebuie s-o luaţi într-un sens prea îngust. Setul relativ restrâns de cuvinte care exprimă ideea principală a unui autor, conceptele lui fundamentale, constituie vocabularul său special. Acestea sunt cuvintele pe care se sprijină

analizele şi argumentele lui. Dacă e să-i reuşească o lucrare, atunci în mod sigur anumite cuvinte vor fi folosite într-un sens special, deşi este posibil ca altele să fie utilizate într-un mod devenit clasic în domeniul lui. În ambele cazuri, acestea sunt cuvintele importante pentru el. Ele ar trebui să fie importante şi pentru dumneavoastră, cititorul, dar în plus orice cuvânt al cărui sens nu e clar devine important în ceea ce vă priveşte.

Necazul cu majoritatea cititorilor stă în faptul că aceştia nu sunt pur şi simplu atenţi la cuvinte, ca să identifice dificultăţile legate de acestea. Nu reuşesc să deosebească termenii pe care nu-i înţeleg suficient de bine de cei pe care îi înţeleg.

Niciunul dintre lucrurile pe care le-am sugerat pentru a vă ajuta să găsiţi cuvintele importante dintr-o carte nu va avea valoare dacă nu veţi face efortul voluntar de a ţine cont de cuvintele pe care va trebui să le studiaţi pentru a descoperi ce desemnează ele. Cititorul care nu reuşeşte să cântărească sau măcar să identifice cuvintele pe care nu le înţelege se îndreaptă spre dezastru. Când citiţi o carte care vă poate spori nivelul de înţelegere, e de la sine înţeles că nu toate cuvintele din ea vă vor fi perfect inteligibile. Dacă le veţi trata pe toate ca pe nişte cuvinte obişnuite, aşezate pe acelaşi nivel de inteligibilitate ca şi cele dintr-un articol de ziar, atunci nu veţi face niciun progres în efortul de a interpreta o carte. Veţi putea la fel de bine să citiţi un ziar, pentru că o carte nu vă va fi de folos dacă nu veţi face efortul de a o înţelege. Cei mai mulţi oameni sunt obişnuiţi să citească într-o manieră nonactivă. Greşeala fundamentală a cititorului nonactiv şi nepretenţios este insuficienta atenţie acordată cuvintelor şi eşecul constant de a se pune de acord cu autorul în privinţa termenilor.

Găsind înţelesurile

Găsirea cuvintelor importante reprezintă numai începutul sarcinii. Nu reuşiţi altceva decât să marcaţi locurile din text asupra cărora va trebui să vă concentraţi atenţia. Mai există o parte a acestei a cincea reguli de lectură. Să ne concentrăm puţin asupra ei. Să presupunem că aţi marcat deja cuvintele importante. Ce urmează?

Există două posibilităţi principale: fie autorul foloseşte cuvintele într-un singur sens peste tot, fie utilizează două sau mai multe înţelesuri, schimbându-le dintr-un loc într-altul al cărţii. În primul caz, cuvintele trimit către un termen unic. Un bun exemplu al limitării unor cuvinte la un singur sens îl găsim în Euclid. În al doilea caz, cuvintele trimit către termeni diferiţi.

Având în vedere cele două variante, ar trebui să procedaţi în felul următor. Pentru început, încercaţi să aflaţi dacă un anumit cuvânt are unul sau mai multe înţelesuri. Dacă are mai multe, încercaţi să stabiliţi în ce fel sunt ele relaţionate. În final, identificaţi locurile în care sunt folosite într-un fel sau altul şi aflaţi dacă un anumit context vă oferă indicii asupra motivului schimbării de sens. Acest fapt vă va oferi posibilitatea de a urmări modificările de sens cu aceeaşi flexibilitate ca a autorului. Dar v-aţi putea plânge că totul este clar cu excepţia lucrului cel mai important. Cum află cineva care sunt sensurile cuvintelor? Răspunsul, deşi simplu, poate părea nesatisfăcător, însă răbdarea şi practica vă vor arăta că lucrurile stau altfel. Răspunsul este că va trebui să descoperiţi sensul unui cuvânt pe care nu îl înţelegeţi, folosindu-vă de sensul altor cuvinte care formează contextul şi pe care le pricepeţi. Aceasta este calea, oricât de abracadabrantă ar părea la început.

Cel mai simplu mod de a ilustra afirmaţia de mai înainte este să ne referim la o definiţie. O definiţie este

formulată în cuvinte. Dacă nu reuşiţi să înţelegeţi cuvintele dintr-o definiţie, atunci nu reuşiţi nici să prindeţi sensul cuvântului care denumeşte lucrul definit. În geometrie, cuvântul „punct” este fundamental. S-ar putea să credeţi că, din punct de vedere geometric, ştiţi ce înseamnă el, dar Euclid vrea să se asigure că îl veţi folosi într-un singur sens. El precizează ce vrea să spună, definind acel lucru care, mai târziu, va fi desemnat de cuvânt: „Un punct este ceva fără dimensiuni”.

În ce fel vă ajută acest lucru să înţelegeţi terminologia autorului? Autorul presupune că dumneavoastră ştiţi cu suficientă precizie ce înseamnă celelalte cuvinte din propoziţie. Ştiţi deja că tot ce are părţi este o unitate complexă. Mai ştiţi şi că opusul complexului este simplul. Iar a fi simplu înseamnă a nu avea părţi. Mai ştiţi şi că verbul „a fi” şi pronumele „ceva” semnifică faptul că lucrul la care ne referim este o entitate de un anumit fel. Pe cale de consecinţă, rezultă că, din moment ce nu există lucruri fizice lipsite de părţi, un punct, aşa cum îl descrie Euclid, nu poate fi fizic.

Acest exemplu este tipic pentru procesul prin care obţinem sensurile cuvintelor. Veţi opera cu înţelesuri pe care le cunoaşteţi deja. Dacă fiecare cuvânt folosit într-o definiţie ar trebui definit la rândul lui, atunci nimic n-ar putea fi definit efectiv. Dacă fiecare cuvânt dintr-o carte ar fi necunoscut, aşa cum se întâmplă în cazul cărţilor scrise într-o limbă străină pe care nu o cunoaşteţi, atunci n-aţi putea realiza niciun fel de progres. Asta vor să spună oamenii când afirmă despre vreo carte că, în ceea ce-i priveşte, e scrisă-n turceşte. Pur şi simplu nici n-ar fi încercat s-o citească, dacă era cu adevărat în turceşte. Însă mai toate cuvintele dintr-o carte scrisă în limba dumneavoastră vă sunt familiare. Cuvintele familiare le înconjoară pe cele necunoscute, stranii, tehnice, care îi pot

crea probleme cititorului. Aceste cuvinte care le înconjoară formează contextul pentru cuvintele ce trebuie interpretate. Cititorul are la îndemână tot ce-i trebuie pentru a reuşi acest lucru. Nu pretindem că ar fi o treabă uşoară. Noi spunem doar că nu e imposibilă. Dacă ar fi, nimeni n-ar putea să citească o carte şi să înţeleagă ceva din ea. Faptul că o carte vă poate prezenta noi puncte de vedere sau vă poate eleva înţelegerea este un indiciu că ea conţine probabil cuvinte care nu pot fi înţelese uşor. Dacă n-aţi ajunge să pricepeţi aceste cuvinte prin eforturi proprii, atunci tipul de lectură despre care vorbim ar fi imposibil. Trecerea către un grad superior al înţelegerii prin propriile operaţiuni aplicate unei cărţi ar deveni imposibil de realizat.

Nu există vreo regulă de aur în această privinţă. Procesul seamănă mai degrabă cu încercările succesive prin care se construieşte un puzzle. Cu cât veţi aşeza mai multe piese, cu atât vă va veni mai uşor să găsiţi locul părţilor rămase, fie şi pentru că vor fi mai puţine. O carte se prezintă cu un mare număr de cuvinte deja poziţionate în locurile corecte. Un cuvânt bine poziţionat este un termen. El îşi are locul clar definit de sensul pe care îl împărtăşiţi cu autorul. Cuvintele rămase trebuie şi ele poziţionate bine. Veţi încerca asta, punându-le acolo unde trebuie. Cu cât veţi percepe mai bine imaginea pe care o relevă părţile deja poziţionate, cu atât mai uşor vă va fi să o completaţi, transformând cuvintele rămase în termeni. Fiecare cuvânt bine poziţionat face ca următorul să fie mai uşor de aşezat la rândul lui. Desigur, veţi comite tot soiul de greşeli. Vi se va întâmpla să credeţi că aţi aflat semnificaţia unui cuvânt şi locul unde se potriveşte doar ca să descoperiţi mai târziu că poziţionarea altui cuvânt face necesară o serie întreagă de ajustări. Erorile vor fi corectate, pentru că, dacă nu vor fi identificate, imaginea

nu va deveni completă, însă, odată ce veţi căpăta experienţă, veţi putea să vă verificaţi singur. Veţi şti dacă aţi izbândit sau ba. Nu veţi mai crede pur şi simplu că înţelegeţi cuvintele atunci când de fapt n-o faceţi. Comparând o carte cu un puzzle, am făcut o afirmaţie neadevărată. Un puzzle bun este un întreg ale cărui părţi se potrivesc. Imaginea poate fi completată fără greşeală. Acest lucru este adevărat şi în ceea ce priveşte cartea ideală, dar aşa ceva nu există. Dacă o carte e bună, termenii ei vor fi atât de bine formaţi şi aşezaţi în text, încât cititorul îşi va putea face treaba cu succes. Aici, la fel ca în cazul oricărei alte reguli de citire, cărţile proaste sunt mai greu de citit decât cele bune. În cazul lor, regulile nu funcţionează decât pentru a vă arăta cât sunt de proaste. Dacă autorul foloseşte cuvintele într-o manieră ambiguă, nu veţi putea descoperi ce încearcă ele să spună. Veţi afla doar că autorul nu a reuşit să fie precis în exprimare.

Dar s-ar putea să întrebaţi: nu cumva un autor care foloseşte un cuvânt în mai multe sensuri îl utilizează de fapt într-o manieră ambiguă? Şi nu este oare o practică printre scriitori utilizarea cuvintelor în mai multe sensuri?

Răspunsul la prima întrebare este Nu; la cea de-a doua este Da. A folosi un cuvânt într-un mod ambiguu înseamnă a-l utiliza cu mai multe sensuri, fără a distinge între ele şi fără a le relaţiona. (De exemplu, am folosit cuvântul „important” într-un mod ambiguu în acest capitol, întrucât nu am făcut deloc clar momentul când el însemna „important pentru autor” şi acela când însemna „important pentru dumneavoastră”.) Autorul care procedează astfel nu a creat nişte termeni pe care cititorul să-i poată identifica. Dar autorul care face distincţia între sensurile în care foloseşte un cuvânt şi îi oferă şi cititorului posibilitatea de a opera această distincţie foloseşte ceea ce

am numit termeni.

Nu uitaţi că un singur cuvânt poate exprima mai mulţi termeni. Una dintre modalităţile de a vă aminti asta este aceea de a stabili distincţia dintre vocabularul şi terminologia unui autor. Dacă scrieţi pe o coloană cuvintele importante şi pe o alta sensurile lor, sesizaţi imediat legătura dintre vocabular şi terminologie. Mai există şi alte complicaţii. În primul rând, un cuvânt care are mai multe sensuri poate fi folosit fie într-un singur sens, fie într-o combinaţie de sensuri. Să luăm iarăşi cuvântul „a citi". În unele locuri, l-am folosit pentru a ne referi la orice fel de citit. În alte locuri, l-am utilizat pentru a ne referi mai degrabă la cărţi care instruiesc decât la cărţi care ne distrează. Iar în altele, ca să ne referim la cărţi care mai degrabă ne luminează decât ne informează.

Dacă vom simboliza aici, aşa cum am făcut-o mai devreme, diferitele sensuri ale lui „a citi" prin Xa, Xb şi Xe, atunci primul sens la care ne-am referit este Xabe, al doilea e Xbe, iar al treilea Xe. Cu alte cuvinte, dacă anumite sensuri sunt înrudite, cineva poate folosi un cuvânt pentru toate sensurile, pentru unele dintre ele sau pentru unul singur. Atâta timp cât fiecare utilizare este bine definită, fiecare cuvânt utilizat reprezintă un termen.

În al doilea rând, avem de-a face cu problema sinonimelor. Repetarea la nesfârşit a unui singur cuvânt este stranie şi plictisitoare, însă nu şi în cazul disciplinelor matematice. Iată de ce autorii buni înlocuiesc adeseori anumite cuvinte importante cu altele cu acelaşi sens sau cu sensuri asemănătoare. Este exact opusul situaţiei în care un singur cuvânt e folosit pentru mai mulţi termeni; în acest caz, un singur termen e reprezentat de două sau mai multe cuvinte utilizate ca sinonime.

Simbolic, putem reprezenta acest lucru în felul următor. Să spunem că X şi Y sunt două cuvinte diferite, ca

de pildă „iluminare” şi „înţelegere”. Să folosim litera a ca simbol pentru sensul comun pe care îl pot exprima ambele cuvinte, şi anume creşterea nivelului de înţelegere. Într-o asemenea situaţie, Xa şi Ya reprezintă acelaşi termen, deşi cuvintele sunt diferite. Iar când vorbim despre „a citi pentru a înţelege” şi „a citi în scopul iluminării”, ne referim la acelaşi tip de citit, cele două expresii fiind folosite cu acelaşi sens. Cuvintele sunt diferite, dar nu există decât un singur termen care trebuie înţeles de cititor. Acest lucru este în mod sigur important. Dacă presupuneţi că, de fiecare dată când un autor modifică un cuvânt, schimbă şi termenul, greşiţi la fel de mult ca atunci când credeţi că schimbă termenii de fiecare dată când foloseşte aceleaşi cuvinte. Gândiţi-vă la asta în momentul în care treceţi în revistă vocabularul şi terminologia unui autor. Veţi găsi acolo două relaţii. Pe de o parte, un singur cuvânt poate exprima mai mulţi termeni, iar pe de altă parte, un singur termen poate fi exprimat prin mai multe cuvinte.

În cel de-al treilea şi ultimul rând, mai apare şi problema expresiilor lingvistice. Dacă o expresie reprezintă o unitate, adică dacă este un întreg care poate fi subiectul sau predicatul unei propoziţii, atunci respectiva expresie se comportă ca un singur cuvânt. „Ca un singur cuvânt” înseamnă ceva despre care se poate vorbi într-un fel sau altul. Se deduce de aici că un termen poate fi exprimat la fel de bine şi de un cuvânt, şi de o expresie lingvistică. Iar relaţiile care există între cuvinte şi termeni au loc de asemenea între termeni şi expresii. Două expresii pot desemna acelaşi termen, după cum una singură poate desemna mai mulţi termeni, în acord cu modul cum sunt folosite cuvintele care o alcătuiesc.

În general, este mai puţin probabil ca o expresie să fie mai ambiguă decât un cuvânt. Dat fiind faptul că avem de-

a face cu grupuri de cuvinte, fiecare aflându-se în contextul creat de celelalte, este mai probabil ca o expresie să aibă sensuri mai bine determinate. Iată de ce este indicat ca un autor să folosească o expresie ca şi cum ar fi un singur cuvânt, dacă vrea să fie sigur că va fi înţeles corect.

Un singur exemplu ar trebui să fie de ajuns. Pentru a fi siguri că ne vom înţelege unii cu alţii în privinţa cititului, vom folosi în locul expresiei „a citi pentru a înţelege” cuvântul „a citi”. Şi, pentru a fi de două ori mai siguri, vom înlocui cu acelaşi cuvânt o expresie şi mai elaborată, cum ar fi „procesul de trecere de la o înţelegere mai precară la una mai bogată, prin intermediul operaţiunilor desfăşurate asupra unei cărţi”. Nu avem de-a face aici decât cu un singur termen, ce se referă la tipul de lectură despre care vorbeşte în mod special această carte. Iar acest termen unic a fost exprimat, deopotrivă, printr-un singur cuvânt, printr-o expresie scurtă şi prin una lungă.

Acest capitol a fost greu de scris şi probabil că a fost şi greu de citit. Motivul e clar: regula de lectură pe care am discutat-o nu poate fi făcută suficient de accesibilă fără furnizarea a tot felul de detalii gramaticale şi logice legate de cuvinte şi termeni.

În realitate, am reuşit să explicăm destul de puţine lucruri. Pentru a trata cum trebuie acest subiect, ar trebui să avem la dispoziţie mai multe capitole. Abia dacă am trecut în revistă punctele importante. Totuşi, sperăm că am spus destule pentru a face din această regulă un instrument de real ajutor. Şi, cu cât o veţi folosi mai mult, cu atât veţi ajunge să vă daţi mai bine seama de complicaţiile care pot apărea. Poate că doriţi să ştiţi câte ceva cu privire la sensurile proprii şi la cele metaforice ale cuvintelor. Sau doriţi să aflaţi mai multe despre deosebirea dintre cuvintele concrete şi cuvintele abstracte, dintre

numele proprii şi cele comune. Va începe să vă preocupe problema definirii: deosebirea dintre a defini cuvinte şi a defini obiecte; şi întrebarea cum se face că anumite cuvinte nu pot fi definite şi, totuşi, au înţelesuri bine definite ş.a.m.d. Veţi dori să vă lămuriţi în privinţa a ceea ce numim „folosirea emoţională a cuvintelor", adică utilizarea acelor cuvinte care nasc emoţii, capabile să-i determine pe oameni să acţioneze sau să le schimbe părerile în anumite privinţe, toate fiind aspecte diferite şi de cunoaştere, şi de simpla comunicare. Şi s-ar putea să deveniţi interesat de raportul dintre discursul obişnuit, „raţional" şi discursul „bizar" al nebunilor – în care fiece cuvânt are conotaţii stranii şi neaşteptate, dar perfect identificabile.

Dacă practica lecturii analitice va genera aceste interese suplimentare, veţi avea încă un motiv de a le satisface citind cărţi în plus. Şi veţi mai câştiga din lectura acestor cărţi şi pentru că le veţi aborda având în minte probleme pe care dumneavoastră înşivă le-aţi construit în urma propriei experienţe de lectură. Studiul gramaticii şi al logicii, ştiinţele care fundamentează aceste reguli, este util doar în măsura în care îl puteţi lega de practică.

S-ar putea să nu vă doriţi vreodată să aprofundaţi. Însă, chiar dacă nu o veţi face, veţi descoperi că înţelegeţi mult mai mult din orice citiţi, dacă faceţi efortul minim de a stabili cuvintele importante, de a le identifica sensurile şi de a asimila termenii autorului. Uneori, o schimbare neînsemnată în comportamentul nostru poate avea efecte realmente spectaculoase.

9

AFLAREA MESAJULUI UNUI AUTOR

Înţelegerea termenilor şi construcţia propoziţiilor apar în lumea negustorilor la fel de des ca în lumea cărţilor. Ceea ce un cumpărător şi un vânzător vor să

spună atunci când construiesc o propoziţie este şi un fel de propunere, şi un fel de acceptare. Într-o afacere cinstită, persoana care rosteşte o propoziţie în acest sens îşi anunţă intenţia de a acţiona într-un anumit fel. Pentru o negociere încununată de succes, este nevoie de mai mult decât de onestitate. Propoziţiile trebuie să fie clare şi, desigur, atractive. Abia atunci, cei care fac comerţ se înţeleg.

O propoziţie dintr-o carte este şi ea o declaraţie. E expresia judecăţii pe care un autor o face în legătură cu ceva. Autorul afirmă un lucru pe care-l consideră adevărat sau neagă un lucru pe care-l consideră fals. Spune că un anumit lucru chiar s-a întâmplat. O propoziţie de acest fel este însă un enunţ informaţional, nu exprimarea unei intenţii. Poate că autorul ne va divulga intenţiile sale la începutul cărţii, într-o prefaţă. Într-o carte teoretică, autorul ne promite de obicei că ne va învăţa câte ceva. Dar, pentru a vedea dacă îşi ţine promisiunea, va trebui să-i citim propoziţiile.

În general, ordinea în care se face lectura reprezintă inversul ordinii afacerilor. De obicei, doi oameni de afaceri ajung să se înţeleagă după ce fiecare aude ce spune celălalt. Dar un cititor trebuie să se înţeleagă cu autorul încă înainte de a afla ce propune acesta. Iată motivul pentru care a cincea regulă a lecturii analitice priveşte cuvintele şi termenii, iar a şasea, pe care suntem pe cale s-o discutăm, priveşte enunţurile şi propoziţiile.

Există şi o şaptea regulă, înrudită îndeaproape cu cea de-a şasea. Autorul poate fi perfect onest în prezentarea unor fapte sau cunoştinţe şi, de obicei, ne bazăm pe onestitatea lui, însă, dacă nu ne interesează în mod deosebit personalitatea sa, nu ar trebui să ne mulţumim doar cu opiniile pe care le formulează. Propoziţiile lui nu reprezintă altceva decât opinii personale, cât timp nu sunt susţinute de temeiuri. Dacă ne interesează mai degrabă

cartea sau subiectul decât autorul, vom încerca să aflăm nu doar ce spune el, ci şi care ar fi motivele pentru care consideră că ar trebui să-l credem.

Acesta e motivul pentru care cea de-a şaptea regulă are de-a face cu argumentele. Există multe feluri de a gândi şi de a susţine un punct de vedere. Uneori, e posibil să argumentăm că un lucru e adevărat; alteori, susţinem că e doar probabil. Dar orice argumentare este compusă dintr-un număr de enunţuri relaţionate într-un fel anume. Se spune asta pentru că asta. Sintagma „pentru că „exprimă aici un temei.

Existenţa unor argumente este indicată şi de prezenţa altor sintagme care relaţionează enunţuri, cum ar fi: Dacă asta, atunci asta sau Din moment ce se întâmplă asta, se va întâmpla şi asta sau Dacă aşa se deduce din premise, atunci aşa stau lucrurile. În paginile anterioare ale cărţii de faţă au apărut asemenea exprimări. Pentru aceia dintre noi care nu mai sunt elevi, am observat că, dacă vrem să continuăm să învăţăm şi să descoperim lucruri, este necesar să ştim cum pot fi transformate cărţile în buni educatori, în această situaţie, dacă vrem să continuăm să învăţăm, trebuie să învăţăm de la cărţi, care sunt profesorii noştri absenţi. Un argument reprezintă întotdeauna un Set de enunţuri, dintre care unele compun fundamentul pentru cele ce urmează a fi deduse. De aceea, pentru a formula un argument, este nevoie de un paragraf sau măcar de o colecţie de enunţuri. Premisele sau propoziţiile fundamentale din cadrul unei argumentări s-ar putea să nu fie întotdeauna formulate de la bun început, dar ele rămân sursa din care sunt extrase concluziile. Dacă argumentul este valid, atunci concluzia decurge din premise. Asta nu înseamnă neapărat că respectiva concluzie este falsă, chiar dacă una sau mai multe dintre premisele care o întemeiază sunt false, în ordinea acestor

reguli ale interpretării există, deopotrivă, un aspect gramatical şi unul logic. Înaintăm de la termeni la propoziţii şi argumente, trecând de la cuvinte (sau expresii) la enunţuri sau la colecţii de enunţuri (paragrafe). Trecem de la unităţi mai simple la unităţi mai complexe, Cea mai mică unitate semnificantă dintr-o carte este, desigur, cuvântul. Ar fi adevărat, dar n-ar fi neapărat corect în profunzime, dacă am spune că o carte e făcută din cuvinte. Pentru că ea este compusă şi din grupuri de cuvinte înţelese ca unităţi semnificante, şi din grupuri de enunţuri.

Cititorul activ e atent nu doar la cuvinte, ci şi la enunţuri şi paragrafe. Nu există altă cale pentru a descoperi termenii, afirmaţiile sau argumentele autorului.

Ceea ce se întâmplă în acest stadiu al lecturii analitice – când scopul nostru este interpretarea – pare a fi exact opusul a ceea ce se întâmpla în primul stadiu – când scopul era descoperirea unei structuri. Acolo am trecut de la carte ca întreg la părţile ei majore şi la subdiviziunile ei. După cum probabil vă imaginaţi, cele două aspecte se întâlnesc undeva. Părţile majore ale unei cărţi şi principalele lor subdiviziuni conţin mai multe propoziţii şi, de obicei, mai multe argumente. Dar, dacă veţi continua să împărţiţi textul cărţii, în cele din urmă va trebui să spuneţi că „în această parte, s-au tras următoarele concluzii”. Şi fiecare dintre aceste concluzii este probabil o propoziţie, iar unele dintre concluzii, luate împreună, formează probabil un argument.

De aceea, cele două procese, schematizarea şi interpretarea, se întâlnesc la nivelul enunţurilor şi al argumentelor. Ajungeţi până la nivelul propoziţiilor şi al argumentelor. Aici, veţi sesiza că argumentele sunt compuse din propoziţii şi, în cele din urmă, din termeni. Abia după ce veţi fi parcurs cele două procese, veţi putea

spune că într-adevăr cunoaşteţi conţinutul unei cărţi.

Enunţuri şi propoziţii[32]

Am remarcat deja încă un fapt privitor la regulile pe care urmează să le discutăm. La fel ca în cazul regulii ce vizează cuvintele şi termenii, avem şi aici de-a face cu relaţia dintre vorbire şi gândire. Enunţurile şi paragrafele sunt unităţi gramaticale. Propoziţiile şi argumentele sunt unităţi logice, adică unităţi de cunoaştere şi gândire. Ne confruntăm aici cu o problemă similară celei cu care ne-am confruntat în ultimul capitol. Pentru că limba nu este un mediu perfect pentru gândire, pentru că un cuvânt poate avea mai multe sensuri, iar două sau mai multe cuvinte pot avea acelaşi sens, am văzut cât de complicată este relaţia dintre vocabularul şi terminologia unui autor. Un singur cuvânt poate exprima mai mulţi termeni, iar un singur termen poate fi exprimat de mai multe cuvinte.

Matematicienii descriu relaţia dintre nasturii şi găurile nasturilor de pe o haină bine făcută drept o relaţie biunivocă. Există câte un nasture pentru flecare gaură şi câte o gaură pentru fiecare nasture. Însă nu fiecare enunţ dintr-o carte exprimă o propoziţie. Pe de altă parte, anumite enunţuri formulează întrebări. Ele pun mai degrabă probleme decât oferă răspunsuri. Propoziţiile sunt răspunsuri la asemenea întrebări. Sunt declaraţii care conţin cunoaştere. De aceea numim enunţurile care le conţin declarative şi le deosebim de cele ce pun întrebări, pe care le numim interogative. Alte enunţuri exprimă dorinţe sau intenţii. Ele ne pot da o idee cu privire la intenţiile autorului, dar nu conţin cunoaşterea pe care acesta încearcă să o transmită. Pe de altă parte, nu toate enunţurile declarative pot fi citite ca şi cum ar conţine câte

32 Termenii „sentence", pe care l-am tradus cu „enunţ", şi „proposition", pe care l-am tradus cu „propoziţie", au sensuri similare în limba română, dar diferă în limba egleză, unde „sentence" desemnează propoziţia în sens fizic (alcătuirea de cuvinte), iar „proposition" - conţinutul intelectual sau semnificaţia, (n.tr.)

o propoziţie. Există cel puţin două motive pentru care se întâmplă asta. Primul motiv este acela că un cuvânt e ambiguu şi poate fi folosit în enunţuri diferite. De aceea, acelaşi enunţ poate exprima propoziţii diferite, dacă există o schimbare de sens a termenilor. „A citi înseamnă a învăţa” este un enunţ simplu; dar dacă, într-un anumit moment, prin „a învăţa” înţelegem obţinerea de informaţii, iar în alt moment înţelegem creşterea nivelului de pricepere, atunci propoziţia exprimată nu mai e aceeaşi, pentru că termenii sunt diferiţi. Şi, cu toate astea, enunţul este acelaşi.

Al doilea motiv constă în faptul că nu toate propoziţiile sunt la fel de simple ca propoziţia de mai înainte. Atunci când cuvintele care alcătuiesc un enunţ sunt folosite în mod neambiguu, de obicei respectivul enunţ constă dintr-o singură propoziţie. Însă chiar şi atunci când cuvintele sunt utilizate neambiguu, un enunţ complex poate exprima două sau mai multe propoziţii. Orice enunţ compus este, la rândul lui, o colecţie de enunţuri, conectate prin cuvinte de legătură precum „şi” sau „dacă... atunci” sau „nu doar... cât şi”. S-ar putea să argumentaţi că este greu de stabilit linia subţire care desparte un enunţ compus de un paragraf. Un enunţ complex poate exprima un anumit număr de propoziţii care sunt relaţionale sub forma unui argument.

Asemenea propoziţii pot fi greu de interpretat. Să luăm un enunţ interesant din Principele[33] lui Machiavelli, pentru a vedea ce înseamnă asta:

Un prinţ trebuie să inspire teamă într-un asemenea mod încât, dacă nu reuşeşte să fie iubit, să evite să fie urât; pentru că va putea îndura fără nicio grijă faptul de a fi temut fără a fi urât, ceea ce se va întâmpla fără greş dacă se va abţine de la a le lua oamenilor proprietăţile şi

33 Niccolo Machiavelli, *Principele*, Mondero, Bucureşti, 2008

femeile.

Din punct de vedere gramatical, avem aici un singur enunţ, deşi unul extrem de complex. Semnul”; „şi sintagma „pentru că „indică o cezură majoră. Prima propoziţie spune că un principe trebuie să inspire frică într-un anumit fel. Dar, începând cu „pentru că”, avem în mod efectiv o altă propoziţie. (Ar putea fi transformată într-o propoziţie de sine stătătoare, spunându-se: „Motivul pentru care trebuie să facă asta este că va putea îndura... etc.”) Iar acest enunţ exprimă şi el cel puţin două propoziţii: 1) motivul pentru care prinţul trebuie să inspire teamă într-un anumit fel este acela că va putea îndura să fie temut fără a fi urât şi 2) poate evita să fie urât atâta timp cât nu se atinge de proprietăţile şi femeile oamenilor.

Sunt greu de deosebit diferitele propoziţii care formează un enunţ lung şi complex. Pentru a fi sau a nu fi de acord cu Machiavelli, trebuie ca mai întâi să înţelegi ce spune. Dar el spune trei lucruri într-o singură propoziţie. S-ar putea să nu fiţi de acord cu una dintre ele, dar să fiţi de acord cu celelalte. S-ar putea să credeţi că nu e bine ca Machiavelli să recomande terorismul, indiferent de baze; dar s-ar putea să apreciaţi ascuţimea lui de spirit atunci când spune că un principe n-ar trebui să stârnească ura laolaltă cu teama şi s-ar putea să fiţi de acord că a te abţine de la a atenta la proprietatea şi femeile altora reprezintă o condiţie indispensabilă pentru a nu fi urât. Doar dacă veţi reuşi să distingeţi propoziţiile diferite dintr-un enunţ lung veţi putea face o judecată fundamentată asupra lucrurilor pe care le spune autorul. Avocaţii ştiu foarte bine acest fapt. Ei trebuie să analizeze foarte atent enunţurile, pentru a vedea ce anume susţine reclamantul şi ce are de spus acuzatul. Enunţul „John Doe a semnat contractul pe 24 martie” arată destul de simplu, dar spune totuşi câteva lucruri diferite, dintre care unele s-ar putea

să fie adevărate, iar altele false. Poate că John Doe nu a semnat contractul pe 24 martie, iar acest lucru e important. Pe scurt, chiar şi un enunţ simplu din punct de vedere gramatical poate exprima uneori două sau mai multe propoziţii. Ele nu îşi corespund reciproc. Este adevărat nu numai că un enunţ poate exprima mai multe propoziţii, fie prin ambiguitate, fie prin complexitate, ci şi că una şi aceeaşi propoziţie poate fi exprimată prin două sau mai multe enunţuri. După ce veţi prinde sensul termenilor prin cuvinte sau expresii sinonime, veţi şti că spuneţi acelaşi lucru atunci când afirmaţi că „A preda şi a învăţa sunt funcţii corelative” şi „A iniţia sau a fi receptor într-un proces de comunicare sunt procese relaţionale”.

Ne vom opri deocamdată din explicarea acestor chestiuni logice sau gramaticale şi ne vom întoarce la discutarea regulii. Dificultatea în acest moment, aşa cum s-a întâmplat şi la capitolul precedent, este să ne oprim din darea de explicaţii. În schimb, vom presupune că ştiţi ceva gramatică. Nu spunem că trebuie să înţelegeţi absolut totul în privinţa sintaxei, dar ar trebui să vă preocupe ordinea cuvintelor într-un enunţ şi relaţia pe care o au unul cu altul.

Cunoaşterea unor noţiuni minimale de gramatică este indispensabilă pentru orice cititor. Nu puteţi începe să vă ocupaţi de termeni, propoziţii sau argumente – elementele gândirii –, dacă nu puteţi trece dincolo de barierele limbii. Atâta timp cât cuvintele, enunţurile şi paragrafele rămân opace sau neanalizate, ele reprezintă mai degrabă obstacole decât mediu comunicaţional. Veţi citi cuvinte, dar nu vă va fi transmis niciun fel de cunoaştere.

Iată regulile. Ultimele reguli discutate, aşa cum vă amintiţi din celălalt capitol, au fost:

REGULA 5: Găsiţi cuvintele importante şi căutaţi să înţelegeţi termenii importanţi pentru autor. Astfel, regula

care urmează poate fi formulată astfel:

REGULA 6: Identificaţi cele mai importante enunţuri dintr-o carte şi descoperiţi propoziţiile pe care le conţin. Cea de-a şaptea regulă este:

REGULA 7: Descoperiţi sau construiţi pe cont propriu cele mai importante argumente dintr-o carte prin analizarea legăturilor dintre enunţuri. Veţi vedea mai târziu de ce nu am folosit termenul „paragraf în formularea acestei reguli.

Regulile care privesc propoziţiile şi argumentele sunt diferite atunci când se aplică unei opere literare – un roman, o piesă de teatru sau o poezie. Vom discuta mai târziu despre felul în care trebuie modificate aceste reguli pentru a se putea aplica şi unor lucrări de acest gen.

Descoperirea enunţurilor-cheie

Cum poate să descopere cineva care sunt cele mai importante enunţuri dintr-o carte? Şi apoi, cum trebuie interpretate ele, pentru a descoperi propoziţiile din interiorul lor?

Ne vom referi din nou la ceea ce e important. A spune că într-o carte există un număr relativ mic de enunţuri importante nu înseamnă că trebuie să le luaţi în considerare doar pe ele. Desigur, trebuie să înţelegeţi fiecare enunţ. Dar cele mai multe dintre ele, aşa cum se întâmplă şi în cazul cuvintelor, nu vă vor crea vreo dificultate. Aşa cum am arătat atunci când am discutat despre feluritele viteze de lectură, le veţi citi relativ repede. Din punctul dumneavoastră de vedere, ca şi cititor, enunţurile importante sunt cele care necesită un efort de interpretare, pentru că, la prima vedere, nu sunt perfect inteligibile. Le înţelegeţi suficient de bine încât să vă daţi seama că ar mai exista lucruri de înţeles. Acestea vor fi enunţurile pe care le veţi citi mult mai încet şi cu mai mare atenţie decât pe restul. S-ar putea să nu fie enunţurile cele

mai importante din punctul de vedere al autorului, dar este cel mai probabil să fie, pentru că e cel mai probabil să aveţi probleme cu lucrurile cele mai importante. Şi nici nu mai trebuie menţionat faptul că acelea sunt lucrurile pe care ar trebui să le citiţi cu maximă atenţie.

Din punctul de vedere al autorului, enunţurile importante exprimă judecăţi pe baza cărora este argumentat restul textului. O carte conţine de obicei mai mult decât un argument simplu sau un şir de argumente. Autorul ar putea să explice felul cum a ajuns la punctul de vedere pe care îl susţine sau să spună de ce crede că poziţia susţinută de el are un impact major. Poate că va discuta despre cuvintele pe care va trebui să le folosească. Poate că va comenta lucrările altora. Poate că se va implica în tot felul de discuţii conexe. Dar esenţa a ceea ce spune stă în afirmaţiile şi negaţiile esenţiale pe care le face şi în temeiurile pe care le furnizează pentru ele. Ca să-l înţelegeţi, va trebui să vedeţi în enunţurile principale punctele proeminente ale lucrării lui.

Unii autori vă ajută să faceţi asta. Scot ei înşişi în evidenţă enunţurile. Fie vă spun că un lucru este important atunci când spun ceva important, fie folosesc vreun dispozitiv tipografic pentru a vă indica enunţurile fundamentale. Desigur, nimic nu îi poate ajuta pe cei care nu rămân cu mintea trează în timpul lecturii. Am întâlnit mulţi cititori sau studenţi care nu erau atenţi nici măcar la asemenea lucruri clare. Preferau să citească mai departe în loc să se oprească şi să analizeze enunţurile importante. Există doar câteva cărţi în care propoziţiile importante sunt stabilite prin enunţuri ce ocupă un loc aparte în structura expunerii. Din nou, Euclid ne dă un exemplu foarte bun în această privinţă. Nu numai că-şi prezintă de la bun început definiţiile, postulatele şi axiomele – principiile prime –, dar îşi şi demonstrează fiecare

propoziţie. Poate că nu veţi înţelege toate enunţurile. Poate că nu veţi reuşi să urmăriţi toate argumentele. Dar nu aveţi cum rata enunţurile principale sau grupurile de enunţuri care formează demonstraţiile.

Summa Theologica a lui Toma d'Aquino reprezintă un alt exemplu de carte al cărei stil de expunere scoate în evidenţă enunţurile principale. Ea face acest lucru prin formularea de probleme. În fiecare secţiune este discutată o problemă principală. Există multe indicaţii cu privire la răspunsurile pe care d'Aquino încearcă să le ofere. Este prezentată o întreagă serie de obiecţii la afirmaţiile autorului. Locul de unde d'Aquino îşi începe propria argumentare este marcat prin expresia „Răspund că". Nu există nicio scuză pentru eşecul de a localiza enunţurile importante dintr-o astfel de carte – enunţuri care exprimă premisele, dar şi concluziile –, însă chiar şi aici persistă ceaţa pentru cititorii care continuă să citească de parcă tot ce citesc are importanţă egală – şi citesc totul cu viteză egală, fie că ea e una mare sau una redusă. De obicei, asta înseamnă că, pentru acei cititori, toate lucrurile sunt la fel de importante.

Exceptând cărţile al căror stil sau format atrage atenţia cititorului asupra lucrurilor ce trebuie interpretate, este treaba acestuia să localizeze propoziţiile cu adevărat importante. Există câteva lucruri pe care le poate face. Am menţionat deja unul dintre ele. Dacă va fi atent la diferenţele dintre pasajele pe care le poate înţelege şi cele pe care nu, probabil va reuşi să identifice enunţurile ce poartă povara semnificaţiilor importante. Probabil că începeţi să înţelegeţi cât de important este să simţiţi la un moment dat mirare şi să conştientizaţi asta. Mirarea este începutul înţelepciunii şi al învăţăturii – atât din cărţi, cât şi din natură. Dacă nu vă veţi pune niciodată întrebări cu privire la semnificaţia unui pasaj, nu vă puteţi aştepta ca

respectiva carte să vă ofere ceva ce să nu fi posedat deja.

Un alt indiciu privitor la enunţurile importante îl putem găsi în cuvintele care le compun. Dacă aţi marcat deja cuvintele importante, ar trebui ca ele să vă conducă spre enunţurile ce necesită o atenţie mai mare. Este motivul pentru care, în lectura interpretativă, primul pas duce către al doilea. Dar şi varianta inversă este posibilă. S-ar putea să notaţi anumite cuvinte abia după ce vă vor fi atras atenţia anumite enunţuri. Faptul că am expus aceste reguli într-o anumită ordine nu înseamnă neapărat că ele trebuie urmate exact în această ordine. Termenii formează propoziţii. Propoziţiile conţin termeni la rândul lor. Dacă cunoaşteţi termenii pe care îi exprimă cuvintele, atunci prindeţi şi propoziţia ascunsă în enunţ. Iar dacă aţi înţeles propoziţia exprimată de un enunţ, atunci aţi aflat de asemenea şi termenii.

Asta ne sugerează încă un indiciu cu privire la situarea propoziţiilor principale. Ele trebuie să aparţină argumentaţiei principale a cărţii. Trebuie să fie ori premise, ori concluzii. De aceea, dacă reuşiţi să identificaţi acele enunţuri care formează o secvenţă cu un început şi un sfârşit, probabil că aţi găsit enunţurile importante.

Am spus „o secvenţă cu un început şi un sfârşit”. Orice argument pe care îl putem prezenta în cuvinte ia un anumit timp ca să fie expus. Un enunţ poate fi spus şi dintr-o suflare, dar într-o argumentaţie trebuie să ne oprim din când în când. Trebuie spus mai întâi un anumit lucru, apoi altul şi apoi altul. O argumentaţie începe undeva, merge într-o anumită direcţie şi ajunge altundeva. Poate să înceapă cu concluzia şi abia apoi să livreze temeiurile pe baza cărora a fost formulată. Sau poate să înceapă cu prezentarea dovezilor ori a temeiurilor şi abia apoi să prezinte concluzia care derivă din ele.

Desigur, aici, ca şi în alte părţi, indiciul nu ne va fi de

folos dacă nu vom şti cum să-l utilizăm. Va trebui să puteţi recunoaşte o argumentaţie atunci când o vedeţi. În ciuda câtorva experienţe dezamăgitoare, continuăm totuşi să credem că mintea umană este la fel de receptivă la argumente pe cât este ochiul la culori. (Există probabil unii oameni „orbi la argumente”.) Dar, aşa cum ochiul nu vede nimic dacă nu e ţinut deschis, mintea nu poate urmări un argument dacă nu rămâne trează. Mulţi oameni cred că sunt în stare să citească, pentru că citesc la viteze diferite. Uneori însă se opresc şi o iau mai încet la enunţurile la care nu este cazul. Se opresc mai degrabă la enunţurile care îi interesează decât la cele care îi uimesc. Da, aceasta este una dintre cele mai mari dificultăţi atunci când citim o carte, iar ea nu este complet nouă. Orice carte veche conţine fapte întrucâtva surprinzătoare prin aceea că sunt diferite de ceea ce cunoaştem. Dar, atunci când citim pentru a înţelege, nu acest gen de inedit trebuie căutat. Interesul faţă de autorul însuşi, faţă de limba pe care o foloseşte, faţă de lumea în care trăieşte este una; efortul de a-i înţelege ideile este altceva. Regulile pe care le-am discutat aici privesc acest efort şi nu curiozitatea legată de anumite subiecte.

Găsirea propoziţiilor

Să presupunem că aţi găsit principalele enunţuri. Un alt pas este cerut acum de către regula nr. 6. Trebuie să descoperiţi propoziţia sau propoziţiile care sunt exprimate prin aceste enunţuri. Acesta este doar un alt fel de a spune că trebuie să ştiţi ce înseamnă enunţurile. Descoperiţi termenii, găsindu-le semnificaţia într-un anumit context. Veţi descoperi propoziţiile tot aşa, interpretând cuvintele care alcătuiesc enunţul şi, în special, cuvintele principale. Încă o dată, nu puteţi face asta foarte bine dacă nu ştiţi ceva gramatică. Trebuie să cunoaşteţi rolul pe care îl joacă adjectivele şi adverbele, felul cum funcţionează verbele în

relaţie cu substantivele, motivul pentru care modificarea anumitor cuvinte schimbă sensul a ceea ce modifică ş.a.m.d. În mod normal, ar trebui să puteţi diseca un enunţ în conformitate cu regulile sintaxei, deşi nu neapărat într-o manieră formală. În ciuda accentului redus care se pune pe gramatică în şcoala de astăzi, trebuie să presupunem că măcar cu asta vă descurcaţi. Nu putem crede că nu reuşiţi, deşi probabil că aţi ruginit niţel practicând fundamentele artei de a citi. Există doar două diferenţe între a găsi termenii pe care îi exprimă cuvintele şi a identifica propoziţiile pe care le exprimă enunţurile. Una dintre ele este că, în al doilea caz, contextul trebuie să fie mai cuprinzător. Aveţi nevoie de toate enunţurile învecinate pentru a analiza enunţul în cauză, în acelaşi fel în care aţi folosit cuvintele învecinate pentru a analiza un cuvânt anume. În ambele cazuri, treceţi de la ceea ce ştiţi deja la elucidarea graduală a ceea ce este la început ininteligibil. Cealaltă diferenţă derivă din faptul că, de obicei, enunţurile complicate conţin mai mult decât o propoziţie. Nu aţi finalizat interpretarea unui enunţ important până când nu aţi izolat toate propoziţiile diferite, deşi poate relaţionale într-un fel sau altul. Uşurinţa de a face asta vine prin exerciţiu. Luaţi unul dintre enunţurile complicate din această carte şi încercaţi să-l exprimaţi cu propriile cuvinte. Număraţi-le şi relaţionaţi-le.

„Spuneţi cu propriile cuvinte!” Acesta este cel mai bun test ca să puteţi decide dacă aţi înţeles propoziţia sau propoziţiile dintr-un enunţ. Dacă, atunci când vi se cere să precizaţi ce anume intenţionează să spună un anumit autor folosindu-se de un enunţ, tot ceea ce puteţi face este să-i repetaţi cuvintele, cu mici modificări în privinţa ordinii, puteţi bănui că nu înţelegeţi de fapt ce spune. În mod ideal, ar trebui să fiţi capabil să spuneţi exact acelaşi lucru în cuvinte complet diferite. Ideea poate fi desigur

aproximată într-un oarecare grad. Dar, dacă nu vă puteţi rupe în totalitate de cuvintele autorului, aveţi la îndemână un semn limpede că doar cuvintele au trecut de la el către dumneavoastră şi nu gândul sau cunoaşterea. Îi veţi cunoaşte cuvintele, dar nu şi gândurile. El a încercat să vă comunice cunoştinţe, iar la dumneavoastră nu au ajuns decât cuvinte. Procesul traducerii dintr-o limbă străină în engleză este relevant pentru testul pe care l-am sugerat. Dacă nu puteţi formula în limba engleză ceea ce spune un enunţ în franceză, atunci puteţi şti că nu înţelegeţi ce spune enunţul în franceză. Şi chiar dacă puteţi, traducerea ar putea rămâne la un nivel strict verbal; pentru că şi atunci când formaţi un enunţ în engleză, s-ar putea ca încă să nu ştiţi ce a vrut să transmită autorul enunţului în franceză.

Nici traducerea unei propoziţii în engleză dintr-o altă propoziţie în engleză nu este o chestiune strict verbală. Noul enunţ pe care l-aţi format nu e o replică exactă a originalului. Dacă veţi obţine o traducere reuşită, atunci el va fi fidel gândului din enunţ. De aceea, realizarea unor asemenea traduceri este testul cel mai bun pe care-l puteţi aplica persoanei proprii, dacă vreţi să fiţi siguri că aţi înţeles o propoziţie şi nu neapărat că i-aţi auzit cuvintele. Dacă picaţi acest test, măcar aţi descoperit o lacună în înţelegere. Dacă susţineţi că ştiţi ce vrea să spună un autor, dar nu reuşiţi decât să-i repetaţi cuvintele din enunţ, atunci nu veţi fi capabil să recunoaşteţi propoziţia care îi corespunde, dacă o veţi auzi formulată altfel.

Autorul însuşi ar putea exprima aceeaşi propoziţie prin cuvinte diferite pe parcursul aceleiaşi lucrări. Este foarte probabil ca un cititor care, dincolo de cuvintele enunţului, nu a reuşit să înţeleagă propoziţia să trateze enunţurile similare ca şi cum ar exprima propoziţii diferite. Imaginaţi-vă o persoană care nu ar şti că „2 + 2 = 4” şi „4

– 2 = 2” sunt notaţii diferite ale aceleiaşi relaţii matematice – relaţia care face din 4 dublul lui 2 şi din 2 jumătatea lui 4.

Va trebui să trageţi concluzia că persoana respectivă pur şi simplu nu a înţeles ecuaţia. Aceeaşi concluzie se impune în privinţa dumneavoastră sau a oricărui alt cititor care nu sesizează momentul când se formulează enunţuri diferite ale aceleiaşi propoziţii sau care nu poate oferi el însuşi o formulare echivalentă atunci când pretinde că a înţeles propoziţia conţinută într-un enunţ. Aceste remarci trimit întrucâtva la cititul sintopic – cititul mai multor cărţi pe aceeaşi temă. Autori diferiţi spun adeseori acelaşi lucru în cuvinte diferite. Cititorul care nu reuşeşte să treacă de bariera limbii pentru a ajunge la termeni sau propoziţii nu va fi niciodată capabil să compare asemenea opere înrudite. Din pricina diferenţelor verbale, le va veni greu să sesizeze că anumiţi autori se contrazic sau s-ar putea să ignore anumite diferenţe reale din pricina unor similitudini de limbaj.

Mai există un test pe care îl puteţi folosi pentru a vedea dacă aţi înţeles propoziţia cuprinsă într-un enunţ sau ba. Aţi putea indica o experienţă personală pe care să o descrie o anumită propoziţie sau pentru care această propoziţie să fie relevantă? Puteţi exemplifica un adevăr general care a fost expus, raportându-vă la o instanţă particulară a lui? A vă imagina un caz particular poate fi la fel de bine ca a vă referi la un caz real. Dacă nu puteţi face absolut nimic pentru a exemplifica o propoziţie, referindu-vă fie la o experienţă reală, fie la una imaginară, atunci trebuie să presupuneţi că nu ştiţi despre ce este vorba.

Nu toate propoziţiile se pretează în mod egal la acest test. S-ar putea să fie nevoie de experienţa specială pe care numai un laborator o poate oferi, pentru a fi sigur că aţi înţeles corect anumite propoziţii ştiinţifice. Dar este

clar ce am avut de spus: propoziţiile nu plutesc în neant. Ele fac referire la lumea în care trăim. Dacă nu reuşiţi să găsiţi o corespondenţă cu faptele reale sau posibile la care se referă propoziţiile sau pentru care acestea sunt relevante într-un fel sau altul, atunci nu faceţi decât să vă jucaţi cu cuvintele, fără legătură cu gândirea sau cunoaşterea.

Să luăm în discuţie un exemplu. O propoziţie de bază din metafizică sună după cum urmează: „Numai ce este actual poate avea efecte”. Am auzit adeseori unii studenţi repetând asta cu un aer înţelept. Ei cred de obicei că se spală pe mâini de orice datorie faţă de noi şi faţă de autor, repetând acest dicton întocmai. Dar dificultatea apare imediat ce îi rugăm să formuleze acelaşi lucru cu alte cuvinte. Deseori vor spune, de exemplu, că, dacă ceva nu există, atunci acel ceva nu poate face nimic. Cu toate acestea, o astfel de traducere este eronată – eronată cel puţin pentru cineva care a înţeles propoziţia în sensul ei originar.

Dacă nu vom reuşi să obţinem o traducere, vom cere o exemplificare a propoziţiei. Dacă unul dintre repondenţi ne-ar spune că iarba n-ar putea fi făcută să crească de către nişte ploi posibile sau că un cont nu ar putea creşte prin finanţări posibile, atunci am şti că sensul propoziţiei a fost surprins cu adevărat.

Viciul „verbalismului” poate fi definit ca prostul obicei de a folosi cuvinte fără a ne preocupa de gândurile pe care le exprimă şi fără a ţine cont de experienţele efective la care se referă. Înseamnă o simplă vorbăraie în gol. După cum sugerează cele două teste pe care le-am amintit, „verbalismul” este cel mai supărător păcat al celor care nu reuşesc să citească analitic. Asemenea cititori nu trec niciodată de cuvinte. Ei arată ceea ce au citit sub forma simplei rememorări a unor cuvinte pe care le repetă în gol.

Una dintre acuzaţiile pe care anumiţi educatori moderni le aduc artelor liberale se referă la faptul că acestea s-ar face vinovate de verbalism, dar pare să se întâmple exact fenomenul opus.

Eşecul în a citi – omniprezentul verbalism – al celor care nu au primit o bună instruire în materie de logică şi gramatică arată că lipsa acestei instruiri duce mai degrabă la sclavie faţă de cuvinte decât la stăpânirea lor.

Găsirea argumentelor

Am petrecut deja prea mult timp discutând despre propoziţii. Să ne aplecăm acum asupra celei de-a şaptea reguli a lecturii analitice, care îi cere cititorului să aibă de-a face cu colecţii de enunţuri. Am afirmat mai devreme că există un motiv pentru care nu formulăm această regulă de interpretare, spunând că cititorul ar trebui să găsească paragrafele cele mai importante. Motivul e acela că nu există o convenţie clar stabilită între autori cu privire la modul de a construi paragrafe. Unii mari scriitori, precum Montaigne, Locke sau Proust, scriu paragrafe extrem de lungi; alţii, precum Machiavelli, Hobbes sau Tolstoi, scriu paragrafe relativ scurte. În vremurile actuale, sub influenţa stilului jurnalistic, mulţi scriitori tind să-şi scurteze paragrafele, ca să le facă mai uşor de citit. Paragraful de faţă, de exemplu, este probabil prea lung. Dacă am fi vrut să ne menajăm cititorii, am fi scris unul care ar fi început cu „Unii mari scriitori”.

Nu e vorba însă doar de problema lungimii, ci şi de legătura dintre limbă şi gândire. Unitatea logică spre care ne îndreaptă cea de-a şaptea regulă este argumentul – o secvenţă formată din propoziţii, dintre care unele servesc drept temeiuri pentru celelalte. Această unitate logică nu e relaţională univoc cu nicio unitate identificabilă a limbii în felul în care termenii sunt legaţi de cuvinte şi expresii, iar propoziţiile de enunţuri.

Un argument poate fi exprimat într-un singur enunţ foarte complicat. Sau poate fi formulat într-un număr de enunţuri care reprezintă doar o parte dintr-un paragraf. Uneori, un argument poate coincide cu un paragraf, dar e perfect posibil ca argumentul să se întindă de-a lungul mai multor paragrafe.

Mai apare o dificultate. În orice carte, există numeroase paragrafe care nu exprimă vreun argument – ba poate nici măcar vreun fragment din vreun argument. Poate că sunt alcătuite din colecţii de enunţuri care prezintă dovezi sau ne spun în ce mod au fost strânse dovezile. Deoarece există enunţuri de importanţă secundară, situaţie datorată faptului că sunt simple digresiuni sau remarci marginale, pot exista şi paragrafe de acest fel. Nici nu mai trebuie spus că acestea ar trebui citite foarte rapid.

Din motivele enumerate, sugerăm o altă formulare pentru REGULA 7: GĂSIŢI, DACĂ ESTE POSIBIL, PARAGRAFELE DINTR-O CARTE CARE FORMULEAZĂ ARGUMENTELE IMPORTANTE; DACĂ ARGUMENTELE NU SUNT FORMULATE ÎN AŞA FEL ÎNCÂT SĂ POATĂ FI GĂSITE, ASUMAŢI-VĂ SARCINA DE A LE CONSTRUI, LUÂND DIN PARAGRAF UN ENUNŢ ŞI CONTINUÂND PÂNĂ CÂND VEŢI FI ADUNAT SECVENŢA DE ENUNŢURI CARE EXPRIMĂ PROPOZIŢIILE CE FORMEAZĂ ARGUMENTUL.

După ce aţi descoperit enunţurile principale, construirea paragrafelor ar trebui să fie relativ uşoară. Există căi diferite de a face asta – de pildă, scriind pur şi simplu pe hârtie propoziţiile care formează un argument. Dar, de obicei, aşa cum am sugerat deja, o modalitate mai bună este aceea de a scrie pe marginile paginii cifre şi alte semne, pentru a indica locurile unde apar enunţurile care ar trebui legate într-o secvenţă unică.

Autorii le sunt mai mult sau mai puţin de ajutor cititorilor în chestiunea argumentelor. Autorii de opere teoretice de calitate încearcă să-şi expună, nu să-şi ascundă gândurile, deşi nu toţi o fac în acelaşi fel. Unii, precum Euclid, Galileo sau Newton (care scriu într-o manieră geometrică sau matematică), se apropie de idealul de a face dintr-un singur paragraf o unitate argumentativă. Cei care scriu într-o manieră neştiinţifică tind să prezinte două sau mai multe argumente într-un singur paragraf sau să construiască argumente care se întind de-a lungul mai multor paragrafe. Cu cât o carte are o structură mai relaxată, cu atât paragrafele tind să fie mai difuze. Uneori, trebuie să căutăm prin toate paragrafele unui capitol, pentru a găsi enunţurile pe care le putem construi în cadrul unui singur argument. Unele cărţi vă vor face să căutaţi în zadar, iar altele nici măcar nu vă vor încuraja să căutaţi.

O carte bună prezintă de obicei variante contrase ale argumentelor, pe măsură ce acestea se dezvoltă. Dacă autorul face pentru dumneavoastră un rezumat la finalul fiecărui capitol sau la finalul vreunei secţiuni mai elaborate, atunci puteţi revedea aceste pagini de final şi puteţi revizita materialele la care se face referire. În Originea speciilor, Darwin rezumă întreaga sa argumentaţie în ultimul capitol, pe care îl numeşte „Recapitulare şi concluzii”. Cititorul care s-a străduit cu această carte până la final merită acest ajutor, pe când cel care nu s-a străduit nu-l poate utiliza. Întâmplător, dacă aţi inspectat cartea aşa cum trebuie înainte să începeţi s-o citiţi analitic, veţi şti dacă există pasaje recapitulative şi, în caz că da, unde se află. Vă veţi putea folosi optim de ele atunci când veţi interpreta cartea. Un alt semn al unei cărţi slabe sau prost structurate îl reprezintă inexistenţa paşilor într-o argumentare. Uneori, aceştia pot fi omişi iară

a se produce daune sau inconveniente, pentru că propoziţiile omise pot fi suplinite de cunoştinţele generale ale cititorilor. Dar, alteori, absenţa lor induce în eroare, iar anumiţi autori chiar intenţionează să facă asta. Unul dintre trucurile cele mai frecvente ale unui orator sau propagandist este acela de a nu spune anumite lucruri, esenţiale pentru argumentaţie în cel mai înalt grad şi care ar putea fi puse la îndoială dacă ar fi formulate explicit. Cum nu ne aşteptăm la asta în scrierile unui autor onest, care vrea să ne instruiască, vom avea nevoie de atenţie maximă în timpul lecturii, pentru a urma fiecare pas pe care-l implică un argument explicit.

Cu orice fel de carte aţi avea de-a face, obligaţia dumneavoastră de cititor rămâne aceeaşi. Dacă respectiva carte conţine argumente, atunci trebuie să le cunoaşteţi şi să le plasaţi într-o categorie. Orice argument bun poate fi aşezat într-o categorie. Există, desigur, argumente construite pe alte argumente. Pe parcursul unei analize elaborate, un anumit lucru poate fi dovedit pentru a-l dovedi la rândul lui pe altul, iar acesta, la rândul lui, poate fi folosit mai departe în acelaşi fel. Totuşi, unităţile gândirii sunt argumente singulare. Dacă le veţi putea identifica în cartea pe care o citiţi, atunci va fi puţin probabil să rataţi secvenţele mai mari.

Toate bune şi frumoase, s-ar putea să spuneţi, dar, exceptând cazul în care cineva cunoaşte structura argumentelor ca un logician, cum ne-am putea aştepta să le găsească într-o carte sau să le construiască, dacă autorul nu le strânge într-un singur paragraf?

Răspunsul este că nu trebuie să vă descurcaţi cu argumentele „la fel de bine ca un logician”. Din fericire sau din nefericire, pe lume există doar câţiva logicieni. Cele mai multe dintre cărţile care ne pot instrui conţin argumente.

Ele au fost scrise pentru cititorul comun, nu pentru specialiştii în logică. Nu e nevoie de niciun fel de competenţă specială pentru a le citi. Ca să repetăm ce am spus înainte, mintea umană funcţionează în aşa fel încât, dacă este activă pe parcursul întregului proces de lectură, dacă ajunge să prindă termenii autorului şi să-i înţeleagă propoziţiile, atunci îi va înţelege deopotrivă şi argumentele.

Există totuşi câteva lucruri care mai trebuie spuse şi care v-ar putea ajuta să respectaţi această regulă. În primul rând, amintiţi-vă că fiecare argument conţine un număr de enunţuri. Dintre ele, unele prezintă motivele pentru care ar trebui să acceptaţi ceea ce spune autorul. Dacă găsiţi întâi concluzia, căutaţi premisele. Iar dacă găsiţi întâi premisele, vedeţi unde vă conduc ele.

În al doilea rând, faceţi deosebirea între tipurile de argumente care indică spre anumite fapte ca temeiuri pentru generalizare şi acelea care utilizează un anumit tip de propoziţii generale ca temeiuri pentru încă o generalizare. Primul tip de raţionamente este cunoscut drept indftetiv, iar cel de-al doilea ca deductiv; dar denumirea nu este importantă; importantă e capacitatea de a face deosebire între cele două. În literatura ştiinţifică, deosebirea se observă ori de câte ori trebuie subliniată diferenţa dintre probarea unei teze pe calea raţionamentului şi dovedirea ei pe calea experimentului. Galilei, în Două noi ştiinţe, vorbeşte despre ilustrarea prin experiment a unor concluzii care au fost obţinute în prealabil pe cale matematică. De asemenea, în ultimul capitol al cărţii sale în inima mişcării, importantul medic William Harvey scrie: „S-a arătat şi pe cale logică, şi prin experiment că, prin mişcarea ventriculelor, sângele este pompat prin inimă şi plămâni către restul corpului”. Uneori, este posibil să fundamentăm o propoziţie atât prin

deducerea ei din alte adevăruri generale, cât şi prin dovezi experimentale. Alteori, nu este posibilă decât metoda argumentativă.

În al treilea rând, faceţi distincţia între lucrurile despre care autorul spune că au trebuit asumate, ceea ce înseamnă că au putut fi dovedite sau probate într-un anumit fel, şi lucrurile care nu trebuie dovedite, pentru că sunt evidente prin ele însele.

S-ar putea ca autorul să vă mărturisească în mod cinstit care îi sunt asumpţiile sau s-ar putea să vă lase să le descoperiţi singuri. În mod evident, nu orice poate fi dovedit, aşa cum nu totul poate fi demonstrat. Dacă orice propoziţie ar putea fi demonstrată, atunci nu ar mai exista un început al demonstraţiei. Axiomele, asumpţiile sau postulatele sunt necesare pentru demonstrarea celorlalte propoziţii. Dacă aceste alte propoziţii sunt demonstrate, ele vor putea, evident, să fie folosite în alte demonstraţii. Cu alte cuvinte, orice linie argumentativă trebuie să înceapă de undeva. De fapt, există două căi sau două locuri de unde poate începe o argumentaţie: fie cu asumpţii stabilite între autor şi cititor, fie prin propoziţii evidente prin ele însele, pe care le acceptă atât autorul, cât şi cititorul. În primul caz, asumpţiile pot fi de orice fel, atâta timp cât înţelegerea dintre cei doi există. Al doilea caz necesită câteva precizări. În vremurile moderne, a devenit un fapt obişnuit acela ca adevărurile evidente prin ele însele să fie numite tautologii; în spatele acestui termen pare că există un aer de neseriozitate, de truc. Avem senzaţia unui iepure scos din joben. Adevărul e captat doar prin definirea cuvintelor, iar apoi este scos la iveală de parcă nimeni nu s-ar fi aşteptat să apară de undeva. Cu toate acestea, nu întotdeauna se întâmplă aşa. De exemplu, există o mare diferenţă între o propoziţie de tipul „Tatăl unui tată este bunic” şi una precum „întregul este

mai mare decât părţile care îl compun”. Primul enunţ este o tautologie. Adevărul lui stă chiar în sensul cuvintelor care îl compun. Se deosebeşte doar puţin de simpla remarcă „Să numim tatăl unui tată tata mare”. Situaţia e departe de cea descrisă în al doilea enunţ. Să vedem de ce.

Enunţul „întregul este mai mare decât părţile” exprimă o judecată şi o relaţie între lucruri care ar rămâne aceleaşi indiferent de cuvintele sau de convenţiile lingvistice pe care le-am utiliza. Un întreg fizic finit există şi are părţi bine definite; de exemplu, această pagină poate fi ruptă în două bucăţi sau în patru. Prin urmare, dacă înţelegem ce este un întreg finit (oricare ar fi el) şi ce este o parte a acestuia, înţelegem că întregul e mai mare decât partea, iar partea e mai mică decât întregul. Chestiunea este atât de departe de a fi una pur verbală, încât nici nu putem determina exact sensul cuvintelor „întreg” şi „parte”; aceste noţiuni sunt primitive şi indefinibile. Şi, deoarece suntem incapabili de a le defini separat, nu le putem înţelege printr-un enunţ care să arate în ce fel sunt ele relaţionate.

Enunţul este axiomatic sau evident prin el însuşi în sensul că opusul său e sesizat imediat ca fiind fals. Putem folosi termenul „parte” pentru a desemna această pagină şi cuvântul „întreg” pentru o jumătate a acestei pagini după ce ea a fost ruptă în două, dar nu ne putem imagina nicicum că pagina întreagă ar fi fost mai mică decât jumătatea pe care o ţinem în mână acum, după ce a fost ruptă. Oricum ne-am exprima, înţelegerea întregului şi a părţilor care îl alcătuiesc este de aşa natură încât ne vedem obligaţi să admitem că întotdeauna întregul este mai mare decât părţile. Ştim totodată că aceasta e relaţia reală dintre întreg şi părţi şi nu doar un simplu joc cu cuvintele.

Asemenea propoziţii evidente prin ele însele au

statutul unor aserţiuni nedemonstrabile, dar şi imposibil de negat. Ele nu se bazează decât pe experienţa comună şi fac parte dintre cunoştinţele de bun-simţ ale fiecărui ins, deci nu dintr-un anumit sistem de cunoştinţe; nu sunt nici filosofic, nici matematică, nici fizică, nici istorie. De aceea, uneori, Euclid le numeşte „noţiuni comune". Sunt, de asemenea, instructive, în ciuda faptului că Locke, de exemplu, nu credea că ar fi aşa. Filosoful nu vedea nicio diferenţă între o propoziţie care chiar nu instruieşte, precum aceea cu „tata mare", şi una care instruieşte – şi prin care aflăm ceva ce altfel nu am fi ştiut –, precum aceea despre întreg şi părţi. Iar toţi modernii care se referă la asemenea propoziţii ca fiind tautologii fac aceeaşi greşeală: nu văd că unele dintre propoziţiile pe care le numesc „tautologii" sporesc cunoaşterea, pe când altele, evident, n-o fac.

Găsirea soluţiilor

Aceste trei reguli ale cititului analitic – despre termeni, propoziţii şi argumente – pot fi sintetizate într-o a opta regulă, care guvernează ultimul pas în interpretarea conţinutului unei cărţi. Mai mult decât atât, ea uneşte primele două stadii ale lecturii analitice (găsirea structurii şi interpretarea conţinutului). Ultimul pas în aflarea răspunsului la întrebarea „Despre ce anume vorbeşte această carte?" îl reprezintă identificarea problemelor majore pe care autorul încearcă să le rezolve în cartea sa (după cum vă amintiţi, despre asta era vorba în regulă nr. 4). După ce aţi căzut de acord în privinţa termenilor şi aţi înţeles propoziţiile şi argumentele, ar trebui să verificaţi ce aţi înţeles, adresându-vă în continuare câteva noi întrebări. Care dintre problemele pe care autorul şi-a propus să le rezolve chiar au fost rezolvate? Rezolvându-le pe acestea, au apărut probleme noi? Dintre problemele vechi şi noi pe care autorul nu a reuşit să le rezolve, de care este

conştient că nu le-a rezolvat? Un scriitor bun, la fel ca un bun cititor, ar trebui să ştie când nu e rezolvată o problemă, deşi probabil pentru cititor e nevoie de mai puţin efort.

Ultimul pas al lecturii interpretative este acoperit de REGULA 8: AFLAŢI CARE SUNT SOLUŢIILE AUTORULUI.

După ce aţi aplicat această regulă şi pe cele trei care o precedă în lectura interpretativă, puteţi fi destul de siguri că aţi reuşit să înţelegeţi cartea. Dacă aţi început cu o carte care vă depăşea – deci cu una care vă putea învăţa ceva –, atunci aţi realizat foarte multe. Mai mult, acum sunteţi capabil să finalizaţi etapa lecturii analitice. Al treilea şi ultimul pas va fi relativ uşor. Până acum v-aţi ţinut ochii deschişi, mintea atentă şi gura închisă. Până acum, l-aţi urmat pe autor. Din acest moment, veţi avea ocazia să polemizaţi cu el şi să vă exprimaţi.

Al doilea stadiu al lecturii analitice

Am descris al doilea stadiu al lecturii analitice. O altă cale de a spune asta este că avem acum tot ce ne trebuie pentru a răspunde celei de-a doua întrebări de bază pe care trebuie s-o punem cu privire la o carte sau la alt material de citit. Vă amintiţi că a doua întrebare era „Ce anume a fost spus în detaliu şi cum?” Aplicarea regulii 5 prin regula 8 cu siguranţă vă va ajuta să răspundeţi acestei întrebări. După ce aţi înţeles termenii autorului, propoziţiile-cheie şi argumentele şi aţi identificat soluţiile la problemele pe care le-a pus acesta, ştiţi ce anume a spus în cartea lui şi sunteţi gata să formulaţi şi ultimele două întrebări fundamentale.

Întrucât am finalizat deja un alt stadiu în procesul de lectură analitică, să ne oprim puţin pentru a recapitula regulile acestui stadiu de lectură.

Al doilea stadiu al lecturii analitice sau Reguli pentru a descoperi ce spune o carte (interpretându-i conţinutul):

1. înţelegeţi termenii autorului, interpretând cuvintele-cheie.

2. înţelegeţi cele mai importante propoziţii ale autorului, ocupându-vă de cele mai importante enunţuri.

3. Aflaţi argumentele autorului, identificându-le în text sau reconstruindu-le enunţ cu enunţ.

4. Hotărâţi ce probleme a reuşit şi ce probleme nu a reuşit autorul să rezolve; în ceea ce le priveşte pe ultimele, aflaţi despre care dintre ele e conştient acesta.

10

A CRITICA ÎN MOD CORECT O CARTE

Am spus la finalul capitolului anterior că am parcurs deja o cale lungă. Am învăţat cum să schematizăm o carte. Am învăţat cele patru reguli de interpretare a conţinutului unei cărţi. Suntem gata acum pentru stadiul ultim al lecturii analitice. Acum vă veţi primi răsplata pentru eforturile făcute anterior.

A citi o carte este ca şi cum ai purta o conversaţie. S-ar putea să spuneţi că nu e deloc o conversaţie, din moment ce autorul vorbeşte, iar dumneavoastră nu faceţi altceva decât să ascultaţi. Dacă asta credeţi, atunci probabil că nu înţelegeţi foarte bine obligaţiile de cititor pe care le aveţi – şi nici nu profitaţi de oportunităţile care vi se creează.

De fapt, cel care are ultimul cuvânt este cititorul. După ce autorul a spus ce a avut de spus, vine şi rândul cititorului. Conversaţia dintre o carte şi cititorul ei pare una obişnuită, cu fiecare interlocutor aşteptându-şi rândul, fără întreruperi ş.a.m.d. Dacă, totuşi, cititorul este nepoliticos şi nedisciplinat, conversaţia va arăta în orice fel, numai ordonată nu. Bietul autor nu se poate apăra. Nu poate spune: „Înainte de a nu fi de acord, aşteaptă să termin ce am de spus”. Nu poate protesta atunci când cititorul nu-l înţelege, ratând ce are de spus.

Conversaţia obişnuită între persoane care se confruntă este profitabilă doar atunci când e purtată în mod politicos. Nu ne gândim neapărat la regulile convenţionale de politeţe. Asemenea convenţii nu sunt cu adevărat importante. Cu adevărat important este faptul că există o anumită etichetă intelectuală care poate fi observată. Fără ea, orice conversaţie rămâne mai degrabă o bâiguială decât o comunicare eficientă. Presupunem aici, de exemplu, că discuţia se poartă asupra unor subiecte importante, cu care oamenii sunt sau nu de acord. Apoi, abordarea acestor subiecte trebuie făcută în mod adecvat, căci altfel nu există niciun câştig pentru nimeni. În orice conversaţie, câştigul constă în ceea ce se învaţă. Ceea ce e adevărat despre conversaţia obişnuită este încă şi mai adevărat în situaţia specială în care o carte îi vorbeşte unui cititor, iar acesta îi răspunde. Pentru moment, vom considera că autorul este întotdeauna disciplinat. În cazul cărţilor bune, ştim că autorul şi-a îndeplinit bine rolul în conversaţie. Ce poate face cititorul pentru a da un răspuns la înălţime? Ce trebuie să facă pentru a-şi duce sarcina la bun sfârşit?

Cititorul are obligaţia, dar şi oportunitatea de a răspunde. Oportunitatea este clară. Nimic nu-l poate împiedica pe cititor să emită judecăţi de valoare. Natura obligaţiei însă se află mai adânc, în inima relaţiei dintre carte şi cititor. Dacă avem de-a face cu o carte care vizează cunoaşterea, atunci sarcina autorului este să instruiască. A încercat să ne înveţe ceva. A încercat să îşi convingă cititorul cu privire la ceva. Efortul lui este încununat de succes doar dacă, la final, cititorul spune: „Am învăţat ceva. Am învăţat că un anumit lucru este adevărat sau măcar probabil”. Însă chiar şi dacă autorul nu reuşeşte să-şi convingă cititorul, efortul lui trebuie respectat. Cititorul îi datorează consideraţie. Dacă nu va putea spune „Sunt de

acord”, va avea măcar temeiuri pentru a nu fi de acord sau pentru a se abţine de la rezolvarea chestiunii.

Nu spunem de fapt nimic altceva decât am tot spus până acum. O carte merită o lectură activă. Actul lecturii nu se opreşte în punctul în care aţi înţeles despre ce se vorbeşte în carte. El trebuie completat cu actul de a gândi critic şi de a emite judecăţi asupra a ceea ce se vorbeşte. Cititorul nepretenţios reuşeşte să se achite de această sarcină şi mai puţin decât reuşeşte să analizeze şi să interpreteze. Nu numai că nu face vreun efort de a înţelege, ci pur şi simplu refuză cartea prin actul de a o pune deoparte. Şi mai rău decât s-o admire fără rezerve, el o dispreţuieşte neacordându-i niciun fel de abordare critică.

Actul de a fi învăţat, ca virtute

Ceea ce înţelegem prin răspunsul oferit cărţii nu este ceva diferit de actul de a citi. E al treilea stadiu care apare în lectura analitică a unei cărţi; există şi aici reguli, la fel ca în cazul primelor două stadii. Unele dintre aceste reguli sunt pur şi simplu principii generale ale etichetei intelectuale. Ne vom ocupa cu ele în acest capitol. Altele sunt criterii mai specifice, care definesc puncte ale criticii. Vor fi discutate şi ele în acest capitol.

Există tendinţa de a crede că o carte bună depăşeşte posibilităţile critice ale cititorului obişnuit. Că autorul şi cititorul nu se află pe poziţii similare. Conform acestei teorii, autorul ar trebui să fie judecat numai de egalii lui. Amintiţi-vă de recomandarea făcută cititorilor de către Bacon: „Nu citiţi pentru a vă contrazice sau a polemiza; nici pentru a crede sau a lua totul drept bun; nici pentru a vorbi sau a căuta discuţii; ci pentru a cugeta şi a cântări”. Sir Walter Scott tună şi fulgeră încă şi mai abitir contra celor care „citesc pentru a se îndoi ori citesc pentru a batjocori”.

Desigur, există ceva adevărat aici, dar e şi multă vorbărie goală în această aură de impecabilitate de care ar trebui să fie înconjurate cărţile şi în falsa pietate care le este pretinsă. Cititorii pot fi aidoma copiilor, în sensul că marii scriitori îi pot educa aşa, dar asta nu înseamnă că nu trebuie ascultaţi la rândul lor. Cervantes poate spune adevărul sau se poate înşela atunci când afirmă: „Nu există nicio carte atât de rea încât să nu găseşti ceva bun în ea”. Mai sigur e însă că nu există nicio carte atât de bună încât să nu găseşti ceva nepotrivit în ea.

Este adevărat că o carte îşi poate ilumina cititorii şi în acest sens le este superioară, deci n-ar trebui criticată de aceştia până nu au înţeles-o. Când reuşesc să o înţeleagă, reuşesc să se ridice aproape de nivelul autorului. Abia acum sunt gata să-şi exercite drepturile şi privilegiile corespunzătoare noii lor poziţii. Şi abia acum, dacă nu-şi vor exersa gândirea critică, îi vor face autorului o mare nedreptate. El a depus toate eforturile pentru a-l face pe cititor egalul său. Autorul merită ca, acum, cititorii săi să se manifeste ca egalii săi, să intre în discuţie cu el, să-i răspundă.

Aducem aici în discuţie virtutea de a-i învăţa pe alţii – virtute care a fost mai mereu prost înţeleasă. Ea este adeseori legată de caracteristica subordonării. Se consideră în mod eronat că o persoană poate fi învăţată ceva doar dacă e supusă şi maleabilă. Dimpotrivă însă, învăţarea e o virtute extrem de activă. Nimeni nu poate fi realmente învăţat ceva dacă nu îşi exercită judecata critică în mod liber. Respectiva persoană poate fi instruită într-un anumit sens, dar nu învăţată. Prin urmare, cititorul care poate fi învăţat cel mai bine un anumit lucru este cititorul cel mai critic. El e dispus să răspundă în cele din urmă la provocarea unei cărţi prin efortul suprem de a gândi prin propriile puteri la chestiunile pe care autorul le-a adus în

discuţie. Am spus în cele din urmă pentru că această virtute presupune necesitatea ca un autor să fie pe deplin ascultat şi, mai mult decât atât, înţeles înainte de a fi criticat. Ar mai trebui să adăugăm faptul că efortul depus nu poate reprezenta o măsură a viabilităţii criticii. Cititorul trebuie să ştie cum să critice o carte, aşa cum trebuie să ştie cum poate ajunge la înţelegerea ei. În atari condiţii, acest al treilea grup de reguli este de fapt un mic îndrumar al celui de-al treilea stadiu în exerciţiul ordonat al actului de învăţare.

Rolul retoricii

Peste tot unde am căutat, am găsit o reciprocitate între arta de a învăţa pe cineva şi arta de a fi învăţat, între abilităţile care îl fac pe autor să fie plin de grijă şi abilităţile care îl fac pe cititor tot atât de grijuliu. Am văzut cum aceleaşi reguli gramaticale sau logice se referă atât la scrisul, cât şi la cititul de calitate. Regulile pe care le-am discutat până acum privesc obţinerea inteligibilităţii din partea autorului şi a înţelegerii din partea cititorului. Acest ultim Set de reguli trece dincolo de procesul de înţelegere, mergând către gândirea critică. Aici intră în scenă retorica.

Există, desigur, mai multe utilizări ale retoricii. Ne gândim de obicei la ea legând-o de orator sau de propagandist. Dar, în sens larg, retorica este implicată în orice situaţie în care e implicată comunicarea între două fiinţe umane. Atunci când transmitem ceva, ne dorim nu doar să fim înţeleşi, ci şi să obţinem acordul celorlalţi. Dacă dorim să comunicăm ceva în mod serios, atunci dorim să ne convingem şi să ne lămurim interlocutorii – în ultimă instanţă, să-i convingem de adevărul anumitor chestiuni teoretice şi să-i lămurim în legătură cu probleme care implică acţiunea sau simţirea. Pentru a fi la fel de serios în privinţa comunicării, ascultătorul trebuie să fie nu

doar receptiv, ci şi responsabil. Sunteţi receptiv atâta timp cât reuşiţi să urmăriţi ce s-a spus şi să descoperiţi intenţia ascunsă în cuvinte. Dar aveţi şi responsabilitatea de a lua poziţie. Iar atunci când o faceţi, poziţia vă aparţine dumneavoastră, nu autorului. A spune că altcineva şi nu dumneavoastră este responsabil pentru poziţia adoptată înseamnă a vă comporta ca un sclav şi nu ca un om liber. De aici îşi trag numele artele liberale.

În ceea ce-l priveşte pe scriitor/autor, abilităţile retorice se referă la capacitatea lui de a convinge şi de a lămuri. Întrucât acesta este scopul final, toate celelalte aspecte ale comunicării trebuie să-l servească. Abilităţile logice şi gramaticale în scris sunt cu siguranţă lucruri de apreciat în sine, dar ele urmăresc şi un scop. Din partea celui care ascultă sau citeşte, talentul retoric se referă la ştiinţa de a reacţiona atunci când cineva încearcă să-l convingă sau să-l lămurească. Şi în acest caz, capacitatea retorică şi gramaticală, care ne permite să înţelegem ce s-a spus, pregăteşte drumul către o reacţie critică.

Importanţa suspendării judecăţii

Vedeţi acum cum cele trei arte, ale gramaticii, logicii şi retoricii, îşi dau mâna pentru a face posibil elaboratul proces al scrisului şi cititului. În primele două stadii de lectură, abilitatea complexă provine din stăpânirea gramaticii şi a logicii. În cel de-al treilea stadiu, vorbim despre o altă abilitate. Regulile acestei faze se fundamentează pe retorică, privită în cel mai larg sens. Le vom considera nişte reguli ale etichetei, care-i permit-cititorului să fie nu numai politicos, ci şi eficace în gestul de a-i răspunde autorului. (Deşi nu se acceptă fără rezerve, eticheta serveşte întotdeauna ambelor scopuri, nu doar celui dintâi.) Probabil că începeţi să intuiţi care va fi a noua regulă. A fost aproximată de câteva ori. Nu răspundeţi în niciun fel până când nu ascultaţi totul cu

atenţie şi nu sunteţi sigur că aţi înţeles. N-ar trebui să vă exprimaţi părerea înainte de a vă simţi pe deplin mulţumit de felul cum aţi parcurs primele două stadii de lectură. Dar când vă simţiţi aşa, nu numai că aţi căpătat dreptul de a vă exprima critic, ci aveţi şi obligaţia de a o face. Asta înseamnă că, întotdeauna, al treilea stadiu trebuie să le urmeze celorlalte două. Primele două stadii se întrepătrund. Chiar şi cititorul începător le poate combina cumva, iar experţii le combină cu dexteritate. Ei pot descoperi conţinutul unei cărţi rupând întregul în părţi şi în acelaşi timp îl pot reconstrui folosindu-se de informaţii şi gânduri, de termeni, propoziţii şi argumente. Apoi, chiar şi pentru începător, cea mai mare parte a muncii din aceste două stadii poate fi realizată în cursul unei bune lecturi inspecţionale. Dar atât expertul, cât şi începătorul trebuie să aştepte până înţeleg, ca să poată începe să critice.

Să reformulăm a noua regulă de lectură după cum urmează: REGULA 9: TREBUIE SĂ FIŢI CAPABIL SĂ SPUNEŢI, CU UN GRAD REZONABIL DE CERTITUDINE, „AM ÎNŢELES”, ÎNAINTE SĂ SPUNEŢI „SUNT DE ACORD”, „NU SUNT DE ACORD” SAU „MĂ ABŢIN”.

Aceste trei expresii epuizează poziţiile critice care pot fi adoptate. Sperăm că nu aţi făcut eroarea de a crede că a critica înseamnă întotdeauna a nu fi de acord. Asta este o convingere greşită. A fi de acord cu cineva necesită o judecată critică egală cu cea necesitată de faptul de a nu fi de acord. Vă puteţi înşela şi fiind de acord, şi nefiind de acord. A fi de acord iară să înţelegeţi este o nebunie, a nu fi de acord fără a înţelege e o imprudenţă. Deşi poate că nu pare la fel de evident la început, a suspenda judecata asupra unei chestiuni este de asemenea un act critic. El înseamnă a arăta că un anumit lucru nu a fost expus cum trebuia. De fapt, înseamnă că nu aţi fost lămurit şi că

niciuna dintre poziţii nu v-a convins. Această regulă pare de bun-simţ într-o atât de mare măsură, încât s-ar putea să vă întrebaţi de ce am pierdut atâta timp pentru a o formula explicit. Există două motive. În primul rând, mulţi oameni fac eroarea, pe care am menţionat-o mai devreme, de a confunda atitudinea de a nu fi de acord cu critica. (Chiar şi critica numită „constructivă” ar însemna dezacordul.) în al doilea rând, deşi această regulă sună suficient de rezonabil, am văzut-o foarte rar pusă în practică. La fel ca regula de aur, ea trezeşte mai degrabă confirmări verbale decât supunere inteligentă.

Fiecare autor a fost silit probabil să suporte experienţa unor critici care i-au fost aduse fără parcurgerea primelor două etape. Criticul crede mult prea des că nu este obligat să fie şi cititor în aceeaşi măsură în care e judecător. Orice lector s-a văzut pus în situaţia de a i se adresa întrebări care nu se bazau pe înţelegerea a ceea ce afirmase anterior. E posibil ca şi dumneavoastră să fi trăit experienţa de a vi se fi spus: „Nu prea înţeleg despre ce vorbiţi, dar cred că vă înşelaţi”.

Nu are niciun rost să răspundeţi unor critici de acest fel. Singurul lucru care merită făcut este acela de a-l ruga pe interlocutor să vă spună ce anume critică, adică poziţia pe care se presupune că o contrazice. Dacă nu poate face asta în mod satisfăcător, dacă nu poate relua cu propriile lui cuvinte ce aţi afirmat dumneavoastră, atunci puteţi fi convins că nu înţelege şi aveţi deplina îndreptăţire de a nu-i lua critica în considerare. Asemenea critici sunt irelevante, la fel ca toate criticile care nu se întemeiază pe înţelegere. Vă puteţi bucura de acordul cu ceea ce spuneţi sau vă puteţi tulbura în faţa dezacordului abia atunci când daţi peste acea persoană rară care poate dovedi că a înţeles ceea ce spuneţi la fel de bine ca dumneavoastră. În atâţia ani de citit cărţi împreună cu studenţi de o

înzestrare sau alta, am văzut că regula asta e respectată mai degrabă accidental. Studenţii care pur şi simplu nu ştiu ce spune autorul nu par a vedea o problemă în a se erija în critici ai cărţii. Nu numai că nu sunt de acord cu ceva ce nu înţeleg, ci, şi mai grav, se arată de acord cu lucruri pe care nu le pot formula inteligibil în propriul limbaj. Lucrurile pe care le spun, la fel ca şi cele pe care le citesc sunt doar vorbe goale. Acolo unde nu există înţelegere, afirmaţiile şi negaţiile sunt lipsite de sens şi, în egală măsură, ininteligibile. Tot aşa cum nici îndoiala sau detaşarea nu reprezintă atitudini mai inteligente în cazul unui cititor care nu ştie cu privire la ce anume îşi suspendă judecata.

Mai există câteva lucruri de semnalat în privinţa aplicării acestei reguli. Când citiţi o carte bună, ar trebui să vă gândiţi bine înainte să spuneţi: „Înţeleg”. Presupunem că mai sunt multe de făcut înainte de a afirma asta în mod onest şi sigur. Desigur, într-o asemenea chestiune, trebuie să fiţi şi propriii judecători, iar asta face lucrurile şi mai dificile. A spune „Nu înţeleg” implică de asemenea o judecată critică, dar abia după ce aţi încercat totul se va referi ea la carte şi nu la dumneavoastră. Dacă aţi făcut tot ce se putea aştepta de la dumneavoastră şi tot nu înţelegeţi, poate că asta se întâmplă pentru că volumul chiar este ininteligibil. Totuşi, trebuie să dăm mai întâi credit cărţii, mai ales dacă este bună. Atunci când se citesc cărţi bune, eşecul înţelegerii lor i se datorează de obicei cititorului. În acest caz, cititorul este obligat să se ocupe de sarcina pe care o impun primele două stadii ale lecturii analitice mult înainte de a trece la cel de-al treilea stadiu. Atunci când spuneţi „Nu am înţeles”, fiţi atent la felul cum o spuneţi. Lăsaţi loc şi pentru posibilitatea ca vina să nu fie a autorului.

Există două circumstanţe în care regula are nevoie de

un tratament special. Dacă veţi citi doar o parte a cărţii, vă va veni mai greu să vă daţi seama că o înţelegeţi, aşa că va trebui s-o criticaţi cu mai multă precauţie. Apoi, uneori, o carte poate fi legată de alte cărţi ale aceluiaşi autor şi fără cunoaşterea lor nu-i poate fi înţeleasă întreaga semnificaţie. Într-o asemenea situaţie ar trebui să fiţi mult mai circumspect în a spune „înţeleg" şi a ridica paloşul criticii. Un bun exemplu de miopie în această privinţă este furnizat de acei critici care au fost sau nu de acord cu tezele din Poetica lui Aristotel, fără a-şi da seama că părţile principale ale analizei pe care filosoful o face poeziei depind în mare măsură de argumentele prezentate în alte opere, în tratatele de psihologie, logică sau metafizică. Au fost de acord sau s-au opus fără să ştie exact despre ce era vorba.

Acelaşi lucru rămâne adevărat şi în cazul altor autori, precum Platón, Kant, Adam Smith sau Marx, care nu au reuşit să spună tot ce ştiau într-o singură lucrare. Cei care judecă Critica raţiunii pure a lui Kant fără să fi citit Critica raţiunii practice, cei ce se pronunţă în legătură cu Avuţia naţiunilor a lui Adam Smith fără a fi citit Teoria sentimentelor morale ori persoanele care judecă Manifestul Partidului Comunist a lui Marx fără a fi citit Capitalul ar fi mai bine să se abţină de la criticarea a ceva ce nu înţeleg temeinic.

Importanţa evitării disputelor

A doua regulă generală a cititului în manieră critică este la fel de evidentă ca prima, dar trebuie exprimată în chip explicit din acelaşi motiv. Este REGULA 10 şi poate fi formulată după cum urmează: ATUNCI CÂND NU SUNTEŢI DE ACORD CU UN AUTOR, FACEŢI ACEST LUCRU ÎN MOD REZONABIL ŞI NU ÎN MOD AGRESIV SAU ARŢĂGOS. Câştigarea unei dispute nu are niciun rost dacă ştiţi sau bănuiţi că vă înşelaţi. Desigur, în mod

practic, ea vă poate aduce un mic avantaj pe termen scurt. Dar, în cursele lungi, onestitatea este politica corectă. Am învăţat această maximă în primul rând de la Platón şi Socrate. Într-un pasaj din Banchetul[34] apare acest dialog:

— Nu te pot contrazice, Socrate, a zis Agaton. Să presupunem că ceea ce spui e adevărat.

— Spune mai bine, Agaton, că nu poţi contrazice adevărul. Pentru că Socrate nu e greu de contrazis.

Acest pasaj are ecou într-o remarcă a lui Aristotel din Etica. Se crede că este mai bine, spune el, ca datoria noastră să fie ca de dragul adevărului să distrugem şi ceea ce ne este cel mai aproape, atâta timp cât suntem filosofi sau iubitori de înţelepciune; căci, deşi ambele ne sunt dragi, pietatea ne obligă să onorăm mai degrabă adevărul decât pe prieteni.

Platón şi Aristotel ne spun aici un lucru pe care majoritatea oamenilor îl ignoră. Cei mai mulţi dintre ei cred că important este să câştige o dispută şi nu să afle adevărul. Cel care tratează orice conversaţie ca pe o luptă nu va reuşi altceva decât să fie combatant, dar nu se va impune cu adevărat indiferent dacă are dreptate sau nu. Cel ce citeşte o carte în acest fel o face numai pentru a găsi ceva cu care să nu fie de acord. Pentru cititorul agresiv şi mereu pus pe harţă se poate mereu găsi un motiv de gâlceavă. Nu prea contează dacă motivul este real sau închipuit. În conversaţia pe care un cititor o poartă în intimitate cu cărţile, nimic nu pare să-l poată împiedica pe acesta să câştige disputa. El poate stăpâni situaţia. Autorul nu se află acolo pentru a se apăra. Dacă nu-şi doreşte decât satisfacţia facilă de a-l învinge pe autor, cititorul o poate obţine fără mari probleme. Nici măcar nu este nevoie să citească foarte atent cartea. E destul să arunce o privire asupra primelor pagini. Dar,

34 Platón, *Banchetul*, Mondero, Bucureşti, 2008

dacă înţelege că singurul câştig obţinut din conversaţia cu un autor, fie el viu, fie dispărut, rezidă în ceea ce poate învăţa de la acesta, dacă înţelege că nu poate câştiga decât aflând mai multe şi nu învingându-şi adversarul, atunci poate vedea sterilitatea luptei oarbe. Nu spunem că un cititor nu ar trebui ca, în cele din urmă, să-şi exprime dezacordul faţă de un autor, dacă este cazul, sau să încerce să indice locurile unde se înşală acesta. Spunem doar că ar trebui să fie egal dispus pentru acord şi dezacord. Alegerea lui ar trebui să ţină cont de un singur lucru – faptele, adevărul cu privire la subiect. Aici e nevoie de mai mult decât de onestitate. Asta nu înseamnă că un cititor ar trebui să admită un punct de vedere atunci când îl observă. Dar nici n-ar trebui să se simtă prost atunci când se impune să fie de acord cu un autor în loc să nu fie. Dacă se simte prost, atunci este un ins structural agresiv. În lumina acestei a doua maxime, problema lui pare a fi mai degrabă una emoţională decât una intelectuală.

Despre rezolvarea dezacordurilor

Cea de-a treia maximă este strâns legată de a doua. Ea statuează o condiţie anterioară abordării critice, recomandându-vă să priviţi neînţelegerile ca pe nişte chestiuni care pot fi rezolvate. În timp ce a doua maximă vă sfătuia să evitaţi dezacordul agresiv, cea de-a treia vă recomandă să nu vă pierdeţi speranţa atunci când nu sunteţi de acord cu ceva. Nimeni nu are nimic de sperat în privinţa rezultatelor unei conversaţii dacă nu admite că, în ultimă instanţă, toţi oamenii raţionali se pot înţelege. Remarcaţi faptul că am spus „se pot înţelege”. Nu am afirmat că toţi oamenii raţionali se vor înţelege. Însă chiar şi atunci când nu se înţeleg, ei ar putea s-o facă. Încercăm să spunem prin asta că, dacă nu se desfăşoară cu speranţa că ar putea duce la rezolvarea unor probleme, o polemică nu este nimic mai mult decât o agitaţie inutilă.

Aceste două realităţi, că oamenii pot fi în dezacord şi că se pot totuşi înţelege, derivă din complexitatea naturii umane. Oamenii sunt animale raţionale. Raţionalitatea lor este cea care îi poate face să nu fie de acord. Animalitatea lor şi tot ceea ce derivă din ea pentru raţiunea lor este cauza mai tuturor conflictelor care apar. Oamenii sunt fiinţe pasionale şi pline de prejudecăţi. Limba pe care o folosesc pentru a comunica e un mediu imperfect, înnegurat de emoţii, colorat de interesul celui care vorbeşte şi nu întru totul potrivit pentru a transmite gândurile. Însă, în măsura în care oamenii sunt raţionali, aceste obstacole în calea înţelegerii lor pot fi depăşite. O polemică doar aparentă, care provine numai din neînţelegere, poate fi cu siguranţă rezolvată.

Există, desigur, şi un alt tip de neînţelegere, generată de nivelul diferit de instruire a interlocutorilor. Cei relativ ignoranţi se află adeseori în dezacord cu cei mai învăţaţi decât ei în chestiuni care le depăşesc cunoştinţele. Iar cei educaţi au în mai mare măsură dreptul de a fi critici în privinţa erorilor pe care le fac ignoranţii. Dezacordul de acest tip poate fi şi el depăşit. În cunoaştere, inegalitatea este vindecabilă prin instruire. Pot există şi alte feluri de dezacorduri, mai adânc îngropate în natura raţiunii înseşi. Este greu să fiţi

*

sigur de adevărul unor asemenea chestiuni aproape imposibil de descris în termeni raţionali. Oricum, ceea ce am spus se aplică majorităţii disensiunilor care pot apărea. Ele pot fi rezolvate fie prin înlăturarea neînţelegerilor, fie prin reducerea ignoranţei. Ambele remedii sunt de obicei posibile, însă deosebit de dificile. De aceea, persoana care, indiferent de stadiul conversaţiei, se află în dezacord cu autorul trebuie să spere că va ajunge în cele din urmă la o înţelegere cu acesta. Trebuie să fie la fel de pregătit să-şi

schimbe părerile pe cât de pregătit este să le schimbe pe ale celorlalţi. Trebuie să ia cât se poate de serios în considerare faptul că ar putea înţelege greşit anumite lucruri sau că este ignorant într-o anumită chestiune. Niciunul dintre cei care privesc dezacordul ca pe o ocazie de a-i învăţa pe alţii nu trebuie să piardă din vedere că acesta este şi o ocazie de a învăţa el însuşi. Problema este că foarte mulţi oameni privesc dezacordul ca pe o activitate care nu are nicio legătură cu faptul de a învăţa sau de a fi învăţat. Ei cred că totul este doar o chestiune de opinie. Eu o am pe a mea, tu o ai pe a ta; iar dreptul la propriile opinii este inviolabil, la fel ca dreptul la proprietate. Plecând de la asemenea premise, comunicarea nu mai poate fi profitabilă, dacă prin profit înţelegem sporirea cunoaşterii. În acest caz, conversaţia nu e altceva decât un ping-pong cu opinii, un joc în care nimeni nu ţine scorul, nimeni nu câştigă şi toată lumea e satisfăcută, pentru că nimeni nu pierde – adică fiecare rămâne cu opiniile pe care le-a avut de la bun început. Nu am fi vrut şi nici nu am fi putut scrie această carte, dacă am fi împărtăşit această opinie. În schimb, noi susţinem că, de fapt, cunoaşterea poate fi transmisă şi că orice discuţie îi poate învăţa ceva pe interlocutori. Dacă vorbim de cunoaştere reală şi nu de simple opinii, atunci, de cele mai multe ori, fie vorbim despre dezacorduri aparente – care pot fi înlăturate prin asimilarea reciprocă a termenilor şi mediere intelectuală –, fie despre dezacorduri reale, care pot fi rezolvate, pe termen lung, evident, prin apelul la fapte şi raţiune. Sfatul raţional în ceea ce priveşte dezacordurile este acela de a fi răbdător pe termen lung. Pe scurt, susţinem că dezacordurile sunt chestiuni asupra cărora se poate discuta. Un argument este gol dacă nu porneşte de la presupoziţia că înţelegerea e posibilă şi că, odată obţinută pe cale raţională şi ţinând cont de toate

dovezile existente, ea va rezolva chestiunea iniţială.

Cum se aplică această a treia regulă a conversaţiei care are loc între scriitor şi cititor? Cum poate fi ea formulată sub forma unei reguli de lectură? A treia regulă îi va cere întâi cititorului să se asigure că dezacordul nu survine din pricina vreunei neînţelegeri. Să presupunem că cititorul a tratat cu atenţie regula care spune că o judecată critică nu trebuie emisă decât în legătură cu ceva ce a fost înţeles şi să mai presupunem că este convins că nu există nicio neînţelegere. Ce se întâmplă atunci?

Într-o asemenea situaţie, principiul de lucru îi cere cititorului să facă deosebire între cunoaşterea veritabilă şi simpla opinie şi să privească orice chestiune în care este implicată cunoaşterea ca pe una rezolvabilă. Dacă va urmări mai departe problema, probabil că va fi instruit de autor în privinţa anumitor chestiuni care l-ar putea face să se răzgândească. În caz că nu se întâmplă asta, critica lui ar putea fi justificată şi, cel puţin metaforic, ar putea să-l instruiască el pe autor. Sau cel puţin ar putea spera că, dacă autorul ar mai fi fost în viaţă, l-ar fi putut face să se răzgândească.

E posibil să vă amintiţi de ceva ce a fost spus cu privire la acest subiect în capitolul anterior. Dacă un autor nu oferă temeiuri pentru propoziţiile sale, acestea nu pot fi tratate decât ca simple opinii cu privire la anumite subiecte. Cititorul care nu face distincţia între propoziţiile care exprimă cunoştinţe bine fundamentate şi simplele opinii nu citeşte pentru a învăţa ceva. Este interesat mai degrabă de personalitatea autorului şi se foloseşte de carte ca de o istorie oarecare. Un asemenea cititor nu are nici cum să fie de acord, nici cum să nu fie. El nu judecă în niciun caz cartea, el judecă omul.

Dacă, totuşi, cititorul este interesat în primul rând de carte, nu de om, atunci ar trebui să-şi ia obligaţiile critice

în serios. Asta ar însemna să aplice distincţia dintre cunoaştere şi opinie atât în ceea ce-l priveşte pe el, cât şi pe autor. Este motivul pentru care cititorul trebuie să facă mai mult decât să se arate de acord sau să nu fie de acord. El trebuie să furnizeze şi motivele pentru care este de acord sau nu. În primul caz, desigur, e suficient să reia argumentele pe care autorul însuşi le dă în sprijinul punctului său de vedere. Dar, atunci când nu este de acord, trebuie să livreze motivele dezacordului său. Altfel, nu face decât să trateze o chestiune de cunoaştere ca pe o opinie.

De aceea, REGULA 11 poate fi formulată în felul următor: RESPECTAŢI DIFERENŢA DINTRE CUNOAŞTERE ŞI SIMPLA OPINIE, FURNIZÂND TEMEIURI PENTRU ORICE JUDECATĂ CRITICĂ PE CARE O FACEŢI, în treacăt fie spus, nu am vrea să înţelegeţi că la dispoziţia omului există o cantitate nelimitată de cunoaştere „absolută”. Propoziţiile evidente de la sine, în sensul în care le-am definit în capitolul anterior, ni se par a fi deopotrivă adevăruri de nedemonstrat, dar şi de nerespins. Celor mai multe cunoştinţe le lipseşte însă caracterul absolut. Ceea ce ştim poate fi supus corecţiilor. Ştim lucrul pe care-l ştim pentru că este susţinut de toate sau de cea mai mare parte a dovezilor, dar nu ştim şi nici nu putem şti dacă în viitor nu vor apărea noi dovezi care să invalideze ceea ce ştim.

Asta nu înlătură însă importanta distincţie dintre cunoaştere şi opinie, pe care am adus-o în discuţie aici. Cunoaşterea este, dacă doriţi, formată din acele opinii care pot fi susţinute şi pentru care există dovezi de un fel sau >

altul. Dacă ştim realmente ceva despre un anumit lucru, trebuie să credem că îi putem convinge şi pe alţii de ceea ce ştim. Opinia, în sensul în care am folosit noi termenul, este cunoaştere neîntemeiată. De aceea, am

utilizat în legătură cu ea cuvintele „simplă” sau „personală”. Nu putem face altceva decât să ne exprimăm opinia că, atunci când nu avem dovezi sau justificări pentru ea, o părere e adevărată în temeiul sentimentelor sau prejudecăţilor noastre. Putem spune că un lucru e adevărat şi că ştim asta atunci când deţinem dovezi solide, pe care şi alte fiinţe raţionale le-ar accepta fără probleme.

Să rezumăm cele trei reguli principale pe care le-am discutat în acest capitol. Tustrele descriu condiţiile necesare pentru o lectură critică şi maniera în care cititorul ar trebui să procedeze pentru „a-i răspunde” autorului.

Prima îi cere cititorului să-şi îndeplinească datoria de a înţelege înainte de a se repezi să facă judecăţi critice. A doua îl sfătuieşte să nu fie agresiv sau certăreţ. A treia îi cere să privească dezacordurile în materie de cunoaştere ca fiind chestiuni rezolvabile. Regula merge şi mai departe: îi recomandă cititorului să găsească motive pentru care nu e de acord cu ceva, astfel încât lucrurile să fie nu doar afirmate, ci şi demonstrate. În asta stă speranţa rezolvării problemelor.

11

A FI SAU A NU FI DE ACORD CU UN AUTOR

Primul lucru pe care îl poate spune un cititor este că înţelege sau că nu înţelege ceva. De fapt, pentru a spune mai multe, el trebuie să declare că înţelege. Dacă nu înţelege, atunci ar trebui să se abţină pentru moment de la comentarii şi să revină la lucrul cu cartea. Există o excepţie de la duritatea celei de-a doua alternative. „Nu înţeleg” poate fi o remarcă critică în sine. Pentru a o transforma în aşa ceva, cititorul trebuie să se arate capabil s-o susţină. Dacă problemele sunt legate mai degrabă de carte decât de el însuşi, atunci cititorul ar trebui să fie capabil să le localizeze. Ar trebui să fie în stare să arate că

structura cărţii e viciată, că părţile ei nu se potrivesc împreună, că o parte a textului e irelevant sau, poate, că autorul este echivoc în definirea unor cuvinte importante, cu toate consecinţele nefaste care derivă de aici. Dacă un cititor poate susţine ideea că o carte este ininteligibilă, el nu mai are alte obligaţii critice.

Să presupunem totuşi că citiţi o carte bună. Asta înseamnă că ea trebuie să fie una relativ inteligibilă. Şi să mai presupunem că, în cele din urmă, reuşiţi să spuneţi „înţeleg". Dacă, în plus faţă de faptul că înţelegeţi cartea, vă mai şi declaraţi de acord cu autorul, atunci nu mai aveţi de făcut altceva. Munca analitică este complet încheiată. Aţi fost iluminat, convins, lămurit. Este clar că nu mai trebuie făcuţi alţi paşi, decât în eventualitatea unui dezacord sau a suspendării judecăţii. Primul caz este mult mai frecvent.

În măsura în care un autor polemizează cu cititorii săi – şi se aşteaptă ca ei să îi răspundă aceştia ar trebui să fie familiarizaţi cu principiile argumentării. Ar trebui să fie capabili să desfăşoare o polemică inteligentă şi politicoasă. De aceea este nevoie de un paragraf precum cel de faţă într-o carte despre lectură. Cititorul nu poate obţine acordul sau dezacordul final cu autorul decât confruntându-se cu argumentele acestuia şi nu doar mulţumindu-se să le urmărească. Înţelesul acordului sau al dezacordului necesită o clarificare ceva mai amănunţită. Un cititor care ajunge să înţeleagă termenii autorului şi să prindă sensul propoziţiilor lui şi al felului în care gândeşte se conectează de fapt cu mintea autorului. Întregul proces de interpretare este direcţional spre o întâlnire a minţilor prin intermediul limbii. Înţelegerea unei cărţi poate fi echivalată cu o înţelegere între autor şi cititor. Ambii sunt de acord că funcţia limbii este aceea de a transmite idei. Datorită acestui acord, cititorul poate coborî prin limbajul

autorului până la fondul de idei al acestuia. Dacă înţelegem o carte, cum să nu fim de acord cu ea? Lectura critică ne impune să ne hotărâm în această privinţă. Dar mintea cititorului şi mintea autorului au devenit una singură în timpul procesului de înţelegere a cărţii. Mai are cel dintâi cum să se hotărască?

Există oameni care săvârşesc eroarea din cauza căreia se naşte şi această dificultate aparentă; ei nu reuşesc să discearnă între cele două sensuri ale cuvântului „înţelegere”. Prin urmare, presupun în mod eronat că, acolo unde doi oameni „se înţeleg”, nu este posibil un dezacord între ei. Aceşti cititori susţin că orice dezacord s-ar datora exclusiv unei înţelegeri greşite.

Eroarea din toate aceste abordări devine evidentă de îndată ce ne aducem aminte că autorul emite judecăţi cu privire la lumea în care trăim. El pretinde că ne livrează cunoştinţe teoretice privitoare la felul în care există şi se petrec lucrurile sau cunoştinţe practice referitoare la ce ar trebui făcut. În mod evident, el poate să aibă sau să nu aibă dreptate. Pretenţia lui e justificată doar în măsura în care spune corect ce are de spus, în măsura în care ceea ce afirmă este probabil în lumina evidenţelor. Altfel, pretenţia respectivă nu poate fi susţinută.

Dacă veţi spune, de exemplu, că „toţi oamenii sunt egali”, s-ar putea să înţelegem că toţi oamenii sunt dotaţi de la naştere cu aceeaşi inteligenţă, cu aceeaşi putere sau cu alte abilităţi. În lumina faptelor, aşa cum le cunoaştem, nu vom fi de acord cu dumneavoastră. Credem că vă înşelaţi. Dar să presupunem că v-am înţeles greşit. Poate că prin aceste cuvinte aţi vrut să spuneţi că toţi oamenii ar trebui să aibă drepturi civile egale. Pentru că iniţial înţeleseserăm greşit, dezacordul nostru a fost irelevant. Dar acum, să considerăm că am corectat această neînţelegere. Rămân două posibilităţi. Putem fi de acord

sau nu, dar, dacă nu suntem de acord, de data asta realmente există o dispută între noi. Vă înţelegem poziţia, dar susţinem una diferită.

Aceste dispute privitoare la fapte sau politici – adică la felul în care stau lucrurile sau ar trebui să stea – sunt reale doar în măsura în care se bazează pe înţelegerea comună a ceea ce se spune. Acordul cu privire la sensul cuvintelor reprezintă o condiţie indispensabilă pentru acordul sau dezacordul manifestat în privinţa chestiunilor aflate în discuţie. De fapt, tocmai datorită şi nu în ciuda întâlnirii dintre minţile autorului şi cititorului prin intermediul unei bune interpretări a cărţii, reuşiţi să intraţi în concurenţă cu ideile autorului şi să aveţi o poziţie diferită de a lui.

Prejudecată şi judecată

Să luăm acum în discuţie situaţia în care, deşi aţi înţeles ce se spune într-o carte, nu sunteţi de acord cu ideile ei. Dacă aţi ajuns în acest punct urmând recomandările din capitolul anterior, înseamnă că nu sunteţi de acord deoarece presupuneţi că puteţi arăta că autorul se înşală într-o anumită privinţă. Nu vă bazaţi pe prejudecăţi sau emoţii. La modul ideal, există trei condiţii care trebuie îndeplinite pentru ca o controversă să se desfăşoare aşa cum se cuvine.

Prima este aceasta: întrucât oamenii au atât o natură animală, cât şi una raţională, este necesar să fiţi conştient în privinţa emoţiilor generate într-o dispută. Altfel, s-ar putea să cedaţi mai degrabă în faţa afectelor decât a argumentelor raţionale. S-ar putea să credeţi că folosiţi argumente! când tot ceea ce faceţi este să daţi glas unor sentimente puternice.

În al doilea rând, va trebui să vă faceţi explicite asumpţiile. Va fi necesar să ştiţi care vă sunt prejudecăţile – adică judecăţile date dinainte. Altfel, probabil nu veţi admite niciun moment că persoana cu care vă aflaţi în

dispută are un drept egal în a-şi susţine părerea. O dispută de calitate nu ar trebui să se refere la presupoziţii neîntemeiate. Dacă, de exemplu, un autor vă sugerează să luaţi ceva drept bun, faptul că susţinerea opusă poate fi de asemenea luată de bună în acelaşi fel nu ar trebui să vă reţină de la a-l asculta. Dacă prejudecăţile dumneavoastră vă situează pe poziţii opuse celor ale autorului şi nu realizaţi că ele sunt prejudecăţi, atunci nu veţi fi capabil să ascultaţi în mod obiectiv ce are de spus autorul.

În al treilea şi ultimul rând, încercarea de a fi imparţial reprezintă un bun antidot împotriva orbirii care este implicată în orice vedere partizană a lucrurilor. Disputa e, desigur, imposibilă fără implicarea unui anumit partizanat. Dar, pentru a fi sigur că flama partizanatului dă mai multă lumină decât căldură, fiecare ins antrenat în dispută ar trebui să încerce ca măcar să înţeleagă punctul de vedere al celuilalt. Dacă nu reuşiţi să citiţi o carte într-o manieră empatică, probabil că dezacordul cu ea este unul agresiv, nu constructiv. Aceste trei condiţii sunt probabil sine qua non pentru orice conversaţie inteligentă şi profitabilă. Ele sunt în mod evident aplicabile lecturii, în măsura în care aceasta devine o conversaţie între autor şi cititor. Fiecare dintre condiţii conţine sfaturi bune adresate cititorilor dispuşi să respecte regulile unei dispute civilizate.

Dar şi în acest caz, ca în toate celelalte, idealul poate fi doar aproximat. Nimic ideal nu ar trebui aşteptat vreodată de la fiinţele umane. Şi autorii acestei cărţi sunt perfect conştienţi de propriile defecte, deşi nu le place deloc să le recunoască. Am violat chiar propriile noastre reguli privitoare la manierele intelectuale într-o controversă. Ne-am trezit atacând anumite cărţi în loc să le discutăm, învingând oameni de paie[35], respingând fără

35 Argumentul „omului de paie" este un sofism (argument eronat), care constă în

temei acolo unde nu am putut suporta faptul de a fi contrazişi, proclamându-ne prejudecăţile de parcă ar fi fost mai bune decât ale autorului. Continuăm să credem că orice conversaţie sau lectură critică poate fi desfăşurată corect. De aceea, vom încerca să dăm, în locul celor trei condiţii ideale, câteva sfaturi practice, care probabil vor fi mai uşor de urmat. Ele indică patru căi prin care o carte poate fi criticată în mod corect. Speranţa noastră este că, dacă un cititor se obligă să le respecte, atunci va reuşi să-şi ţină în frâu prejudecăţile şi emoţiile. Cele patru reguli pot fi rezumate astfel, dacă suntem convinşi că cititorul implicat în conversaţia cu autorul îi poate răspunde acestuia. Astfel, prin afirmaţia „înţeleg, dar nu sunt de acord", cititorul îi poate transmite autorului următoarele lucruri: l) Sunteţi neinformat; 2) Sunteţi prost informat; 3) Nu gândiţi logic – raţionamentele dumneavoastră nu sunt corecte; 4) Analiza făcută nu e completă. Lista aceasta s-ar putea să nu fie exhaustivă, deşi noi credem că este. În orice caz, acestea sunt principalele lucruri pe care le poate spune un cititor care nu e de acord cu autorul. Ele sunt întrucâtva independente. Dacă aţi făcut una dintre aceste remarci, acest lucru nu vă împiedică să le faceţi şi pe celelalte. Remarcile pot fi făcute şi toate simultan, pentru că defectele pe care le vizează nu se exclud unul pe celălalt. Dar ar trebui să adăugăm că cititorul nu o poate face pe niciuna, fără a fi clar şi cât se poate de precis în a arăta de ce este autorul neinformat, prost informat sau ilogic. Mai mult, cititorul care face aceste remarci ar trebui nu numai să le determine, precizând aspectul la care se referă, ci şi să aducă argumente. Trebuie să livreze temeiuri pentru tot ce susţine.

---

inventarea unei poziţii a interlocutorului diferită de cea susţinută în mod real de acesta, însă mai uşor de respins, (n.tr.)

[44] Charles Montesquieu, *Despre spiritul legilor,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968

Judecând viabilitatea autorului

Primele trei remarci sunt diferite de ultima, după cum vom vedea imediat. Să le discutăm pe scurt şi apoi să ne ocupăm de a patra.

1. A spune că un autor nu este informat înseamnă să spui că îi lipsesc anumite informaţii care sunt relevante pentru subiectul aflat în discuţie. A se observa în acest punct că remarca are sens numai în măsura în care informaţiile sunt relevante pentru subiect. Pentru a formula remarca într-o manieră fundamentală, cititorul trebuie să poată preciza el însuşi ce informaţii lipsesc şi de ce sunt ele relevante pentru subiect, precum şi în ce fel ar putea acestea produce schimbări în concluziile autorului.

Câteva exemple vor fi suficiente. Lui Darwin i-au lipsit informaţiile legate de genetică pe care le-au produs mai târziu Mendel şi alţi cercetători. Ignoranţa lui în privinţa mecanismului eredităţii reprezintă unul dintre defectele majore ale Originii speciilor. Gibbon ignora şi el câteva fapte care, mai târziu, aveau să se dovedească relevante în ceea ce priveşte căderea Romei. De obicei, în ştiinţă şi în istorie, lipsa informaţiilor este relevată de cercetări ulterioare. Tehnici mai performante de observaţie, observaţii mai prelungite şi mai sistematice fac ca lucrurile să se petreacă aşa. Dar, în filosofic, lucrurile se pot întâmpla altfel. De-a lungul timpului, se pot câştiga, dar se pot şi pierde lucruri. Cei vechi făceau o distincţie clară între ceea ce pot oamenii simţi sau imagina şi ceea ce pot înţelege. Cu toate acestea, în secolul al XVIII-lea, filosoful David Hume şi-a arătat ignoranţa în chestiunea diferenţei dintre imagini şi idei, deşi problema fusese pusă foarte limpede prin munca filosofilor de dinaintea lui.

2. A spune că un autor este prost informat înseamnă a spune că el asertează ceea ce nu e cazul. Eroarea lui poate proveni din lipsă de cunoaştere, dar ea

nu înseamnă doar atât. Oricare ar fi cauza, eroarea provine din asertarea a ceva ce contrazice fapte. Autorul spune că este adevărat sau măcar probabil ceea ce este de fapt fals sau puţin probabil. El pretinde că ştie lucruri pe care nu le ştie. Desigur, acest tip de defect trebuie scos în evidenţă numai dacă este relevant pentru concluziile autorului. Iar dumneavoastră, pentru a vă putea susţine remarca, trebuie să fiţi capabil să susţineţi poziţia adevărată sau cea cu probabilitate maximă de a fi adevărată.

De exemplu, într-unul dintre tratatele sale politice, Spinoza afirmă că democraţia este un sistem inferior monarhiei. Această observaţie vine în răspăr cu fapte bine documentate din istoria politică. În acest caz, eroarea lui Spinoza îi viciază argumentul. Aristotel a fost la rândul lui prost informat în privinţa rolului femeii în reproducere şi, prin urmare, a ajuns la concluzii aberante în y»

ceea ce priveşte reproducerea. Toma d'Aquino a presupus în mod eronat că materia din care sunt făcute corpurile cereşti este diferită de cea din care e compus Pământul, pentru că a presupus că astrele îşi schimbă doar poziţia, dar sunt inalterabile în celelalte privinţe. Astronomii moderni au corectat această eroare şi au adus astfel modificări importante astronomiei antice şi medievale. Dar asta este o eroare cu relevanţă limitată. Săvârşirea ei nu afectează viziunea lui d'Aquino cu privire la natura lucrurilor sensibile, văzute ca o combinaţie între materie şi formă.

Aceste prime două puncte critice ar putea fi relaţionale. Lipsa informaţiei, după cum am văzut, poate duce la formularea unor aserţiuni greşite. Mai mult, atunci când un om este prost informat într-o anumită privinţă, el etotodată neinformat în acea privinţă. Contează însă dacă defectul este strict negativ sau are şi aspecte pozitive. Lipsa informaţiilor relevante face imposibilă soluţionarea

unor probleme sau tragerea anumitor concluzii. Presupoziţiile eronate duc însă la concluzii greşite şi la soluţii neviabile. Luate împreună, aceste două probleme duc la vicii în premise. Autorul are nevoie de mai multe cunoştinţe decât posedă. Dovezile şi temeiurile sale nu sunt suficient de bune nici cantitativ, nici calitativ.

3. A spune că un autor este ilogic înseamnă a susţine că a comis o eroare în modul de a raţiona. În general, erorile sunt de două feluri. În primul rând, există erori de tip non sequitur, care presupun faptul că propoziţiile prezentate drept concluzii nu derivă corect din premise. Şi mai există eroarea inconsistenţei, care presupune faptul că două lucruri spuse de un autor sunt incompatibile. Pentru a surprinde în mod critic eventualele erori, cititorul trebuie să poată indica modul în care argumentarea autorului este eronată. Cineva trebuie să fie interesat de acest defect numai în măsura în care sunt afectate concluziile majore ale argumentaţiei. Cartea unui autor poate conţine argumente nevalide în privinţa multor aspecte care nu sunt esenţiale. Acest al treilea punct este mult mai greu de exemplificat, pentru că foarte puţine cărţi de calitate comit erori evidente în argumentaţie. Atunci când apar, aceste erori sunt de obicei extrem de subtile şi e nevoie de un cititor foarte pătrunzător pentru a le descoperi. Vă putem arăta însă o eroare evidentă în Principele lui Machiavelli:

Temelia statelor, vechi sau noi, sunt legile bune. Dar, întrucât nu pot exista legi bune acolo unde statele nu sunt bine înarmate, urmează de aici că toate statele bine înarmate au legi bune.

Pur şi simplu din premisa că legile bune depind de existenţa unei forţe poliţieneşti armate, se trage concluzia că, acolo unde există asemenea forţe, legile sunt automat bune. Ignorăm caracterul profund problematic al primei

premise. Nu ne interesează decât eroarea non sequitur. E mai sigur să afirmi că fericirea depinde de sănătate decât să spui că legile bune depind de existenţa poliţiei, dar nu rezultă de aici că toţi cei care sunt sănătoşi sunt şi fericiţi.

În cartea sa Elementele legii, Hobbes argumentează la un moment dat că toate corpurile sunt fragmente de materie care se mişcă. Această lume de corpuri nu are de fapt nicio calitate. Apoi, într-un alt loc, el argumentează că întreg corpul omenesc este doar un fragment de materie sau cel mult o colecţie de fragmente atomice în mişcare. Cu toate acestea, admiţând existenţa calităţilor obiectelor – culori, mirosuri, gusturi ş.a.m.d. –, el trebuie să admită că ele sunt doar mişcări ale atomilor în creier. Concluzia este inconsistentă cu poziţia adoptată mai înainte, şi anume aceea că o lume constituită doar din corpuri în mişcare e lipsită de calităţi. Ceea ce spune Hobbes despre corpurile în mişcare se aplică oricărui subgrup al acestora, inclusiv atomilor din creier.

Al treilea punct al criticii este legat de celelalte două. În mod evident, un autor poate să nu reuşească să tragă concluziile la care ar conduce dovezile şi principiile pe care le prezintă. Prin urmare, raţionamentele lui sunt incomplete. Dar pe noi ne interesează aici în primul rând situaţia în care autorul raţionează incorect, plecând de la premise corecte. Este interesant, dar mai puţin important să descoperim lipsa validităţii unor raţionamente în care premisele sunt ele însele false sau dovezile aduse sunt ele însele inadecvate.

O persoană care trage o concluzie nevalidă din premise adevărate este, într-un oarecare sens, prost informată. Dar e important să facem deosebirea dintre enunţurile care sunt eronate din pricina unor raţionamente greşite şi cele discutate mai înainte, care apar din alte motive, în special din cunoaşterea insuficientă a unor

detalii relevante.

Judecând exhaustivitatea autorului

Primele trei abordări critice pe care le-am discutat au de-a face cu corectitudinea enunţurilor şi cu modul în care raţionează autorul. Să ne ocupăm acum puţin şi de a patra întâmpinare critică pe care o poate face un cititor. Ea are de-a face cu gradul în care autorul a reuşit să-şi realizeze planul – acurateţea cu care s-a achitat de sarcina pe care şi-a asumat-o.

Înainte de a ne ocupa de această ultimă abordare critică, ar trebui subliniat un lucru. Din moment ce spuneţi că aţi înţeles, faptul că nu aţi reuşit să-i aduceţi autorului niciuna dintre criticile anterioare vă obligă să fiţi de acord cu el în totalitate. Nu există liber-arbitru în această privinţă. Nu e dreptul dumneavoastră sacru de a decide dacă sunteţi sau nu de acord.

Dacă nu aţi reuşit să arătaţi că autorul este neinformat, prost informat sau ilogic într-o anumită privinţă, atunci pur şi simplu n-aţi putea să nu fiţi de acord cu el. Pur şi simplu, trebuie să fiţi de acord. Nu puteţi spune, aşa cum fac mulţi oameni, studenţi sau nu, că „nu am nicio problemă cu premisele tale şi nici nu pot găsi vreo eroare în raţionamentele tale, dar tot nu sunt de acord cu concluziile pe care le tragi”. Tot ce aţi putea comunica la modul serios prin intermediul unei afirmaţii de acest fel ar fi doar că, eventual, nu vă plac concluziile. Asta nu înseamnă că vă aflaţi în dezacord. Înseamnă că vă exprimaţi emoţiile şi prejudecăţile. Dacă aţi fost convins, atunci ar trebui să admiteţi asta. (Dacă, în ciuda eşecului de a furniza măcar una dintre cele trei critici, tot nu simţiţi că aţi fost convins de autor, poate că nu ar fi trebuit să declaraţi de la bun început că aţi înţeles.) Primele trei întâmpinări sunt legate de termenii, propoziţiile şi argumentele autorului. Acestea sunt elementele folosite de

autor pentru a rezolva problemele care l-au făcut să scrie de la bun început. Cea de-a patra întâmpinare – aceea că volumul nu ar fi complet – se întemeiază pe analiza structurii întregului.

4. A spune că analiza unui autor este incompletă înseamnă a afirma fie că nu a rezolvat toate problemele cu care a început, fie că nu s-a folosit cum trebuia de materialele pe care le-a avut la îndemână, că nu le-a văzut toate implicaţiile şi ramificaţiile sau că nu a reuşit să facă distincţii relevante pentru sarcina pe care şi-a asumat-o. Nu e suficient să spuneţi că o carte este incompletă. Acest lucru poate fi spus de oricine, despre orice carte. Oamenii sunt fiinţe finite şi tot aşa sunt şi produsele lor, fiecare dintre ele. Aşadar, nu are niciun rost să formulaţi această critică, dacă nu puteţi preciza exact locul unde argumentaţia este inadecvată, fie prin efortul dumneavoastră de cunoscător, fie prin intermediul altor cărţi.

Să ilustrăm acest lucru pe scurt. Analiza tipurilor de guvernământ din Politica lui Aristotel este incompletă. Din pricina limitărilor inerente datorate timpului în care a trăit şi din cauza acceptării eronate a sclaviei, Aristotel nu reuşeşte să se ocupe de sau chiar să conceapă adevărata constituţie democratică, bazată pe votul universal; nu îşi poate imagina nici guvernarea reprezentativă sau statele moderne de tip federal. Analiza lui ar trebui extinsă, pentru a se aplică acestor realităţi politice.

Şi Elementele de geometrie ale lui Euclid sunt incomplete, pentru că Euclid nu a formulat şi alte postulate care să se refere la relaţia dintre paralele. Operele dedicate geometriei moderne, luând în discuţie aceste postulate lipsă, completează opera originală. Cum gândim a lui Dewey este o analiză incompletă a gândirii, pentru că nu reuşeşte să se ocupe de tipul de reflecţie

asociat lecturii sau învăţării în acelaşi timp cu cel folosit pentru investigare şi cercetare. În cazul unui creştin care crede în nemurirea personală, scrierile unor Epictet sau Marcus Aurelius sunt o dare de seamă incompletă asupra fericirii umane.

Acest al patrulea punct nu reprezintă propriu-zis un motiv de dezacord. El are un aspect critic doar în măsura în care relevă limitările autorului. Un cititor care este parţial de acord cu o carte – deoarece nu găseşte motive pentru a face şi alte remarci critice – îşi poate suspenda judecata cu privire la carte în lumina acestui al patrulea punct, care priveşte incompletitudinea cărţii. Suspendarea judecăţii cititorului corespunde eşecului autorului de a rezolva în totalitate problemele pe care şi le-a pus.

Cărţile înrudite pot fi comparate critic făcând apel la aceste patru criterii. O carte este mai bună decât alta în măsura în care e mai adevărată şi în ea se săvârşesc mai puţine erori. Dacă citim o carte pentru a cunoaşte, atunci, în mod evident, cartea cea mai bună este aceea care tratează un anumit subiect în mod adecvat. Unui autor îi pot lipsi informaţii pe care altul le are; un alt autor poate face supoziţii eronate pe care unii le-au evitat; altul poate raţiona mai coerent decât confraţii săi, plecând de la aceleaşi premise ca ei. Dar cea mai cuprinzătoare comparaţie se poate face doar punând în balanţă gradele de completitudine a analizei pe care o prezintă fiecare carte. Măsura acestei completitudini este dată de numărul de distincţii semnificative care se fac între elementele de comparat. Vedeţi cât de util poate fi să înţelegem corect termenii autorului. Numărul termenilor distincţi este corelat cu numărul distincţiilor operate.

Sesizaţi probabil măsura în care această a patra abordare critică sintetizează cele trei etape ale lecturii analitice în cazul oricărei cărţi. Ultimul pas al interpretării

presupune identificarea problemelor pe care le-a rezolvat autorul şi a problemelor pe care nu le-a rezolvat. Ultimul pas în realizarea demersului critic priveşte completitudinea analizei. El vizează schematizarea analitică, ocupându-se de acurateţea cu care un autor şi-a rezolvat problemele, şi interpretarea, măsurând gradul în care le-a rezolvat.

Al treilea stadiu al lecturii analitice

Am parcurs, într-o formă generală, enumerarea şi discutarea regulilor principale ale lecturii analitice. Putem trece acum în revistă toate regulile, în ordinea lor logică şi cu amănuntele corespunzătoare.

I. Primul stadiu al lecturii analitice:

Reguli pentru a descoperi despre ce vorbeşte o carte:

1. Clasificaţi cartea în acord cu tipul şi subiectul ei.

2. Spuneţi cu maximă concizie ce subiect tratează ea.

3. Enumeraţi în ordine părţile majore şi relaţiile dezvoltate şi faceţi schemele părţilor, aşa cum aţi schematizat întregul.

4. Definiţi problema sau problemele pe care autorul încearcă să le rezolve.

II. Al doilea stadiu al lecturii analitice:

5. Străduiţi-vă să înţelegeţi termenii autorului, interpretându-i cuvintele.

6. înţelegeţi propoziţiile autorului, interpretându-i enunţurile.

7. Aflaţi argumentele autorului, găsindu-le sau construindu-le enunţ cu enunţ.

8. Determinaţi problemele care au fost rezolvate de autor şi pe cele care n-au fost; iar dintre acestea din urmă, identificaţi-le pe cele despre care autorul ştie că nu au fost rezolvate.

III. Al treilea stadiu al lecturii analitice:

Reguli pentru a critica o carte înţeleasă ca mijloc de comunicare:

A. Maxime generale ale etichetei intelectuale

9. Nu începeţi să criticaţi până nu aţi încheiat sistematizarea şi interpretarea cărţii. (Nu spuneţi „Sunt de acord”, „Nu sunt de acord” sau „îmi suspend judecata” până nu puteţi spune „înţeleg”.)

10. Nu criticaţi în mod agresiv sau orbeşte.

11. Arătaţi că înţelegeţi diferenţa dintre cunoaşterea veritabilă şi simpla opinie personală, prezentând temeiuri solide pentru orice judecată critică faceţi.

B. Criterii speciale

12. Arătaţi unde anume este neinformat autorul.

13. Arătaţi unde anume este prost informat autorul.

14. Arătaţi unde anume autorul este ilogic.

15. Arătaţi unde anume analiza realizată de autor este incompletă.

Notă: Dintre aceste ultime patru criterii, primele trei vizează exprimarea dezacordului. Dacă, în baza lor, nu reuşiţi să aduceţi vreo critică, atunci trebuie să vă declaraţi de acord, deşi este posibil să vă suspendaţi judecata asupra întregii cărţi în temeiul ultimului criteriu.

La finalul Capitolului 7, am spus că aplicarea primelor patru reguli ale lecturii analitice vă poate ajuta să răspundeţi primei întrebări care trebuie pusă despre o carte: Despre ce anume vorbeşte o carte în ansamblu? În mod similar, la finalul Capitolului 9, am arătat că, aplicând cele patru reguli ale interpretării, veţi putea să puneţi a doua întrebare: Care anume sunt lucrurile spuse în detaliu şi cum? Este probabil clar că ultimele şapte reguli de lectură – maximele etichetei intelectuale şi criteriile

abordărilor critice – vă vor ajuta să o puneţi pe cea de-a treia şi pe cea de-a patra. Vă veţi aminti, sperăm, că aceste întrebări sunt: Este adevărat? şi Ce ar fi dacă?

Întrebarea Este adevărat? poate fi pusă cu referire la orice am citi. E valabilă pentru orice fel de scriere, oricare ar fi sensul cuvântului „adevărat” matematic, ştiinţific, filosofic sau poetic. Nu există sarcină mai înaltă care poate fi prescrisă minţii umane decât să evalueze adevărul unei opere; tot aşa, a critica o operă din acest punct de vedere înseamnă a o trata cu seriozitatea pe care o merită. În chip straniu însă, în ultimii ani, pentru prima oară în istoria occidentală, se manifestă o preocupare legată de acest criteriu de excelenţă. Cărţile câştigă aplauzele criticilor şi atrag atenţia populară într-o asemenea măsură, încât aproape că acoperă adevărul – şi, cu cât o fac mai scandalos, cu atât mai bine. Mulţi cititori (în mod deosebit aceia care citesc regulat diferite publicaţii) au alte standarde de judecată, ridicând în slăvi sau condamnând cărţile pe care le citesc – noutatea lor, senzaţionalismul lor, puterea lor de seducţie, capacitatea lor de a vrăji sau de a trezi mintea, dar nu adevărul lor, claritatea sau puterea de a-şi ilumina cititorii. Probabil că aceşti cititori au fost aduşi aici de faptul că foarte multe scrieri care se situează în afara sferei ştiinţelor exacte manifestă prea puţină preocupare pentru adevăr. Am putea chiar avansa ipoteza că, dacă adevărul, în oricare sens al termenului, ar redeveni preocuparea primară a cărţilor, ar fi publicate şi citite mai puţine dintre ele.

Dacă ceea ce citiţi nu este adevărat în anumite sensuri, nu are vreun sens să continuaţi. Dar, dacă este, atunci trebuie să vă puneţi o problemă. Nu putem citi pentru a afla informaţii într-o manieră inteligentă fără să ne întrebăm care este sau ar trebui să fie semnificaţia faptelor prezentate. Faptele se prezintă rareori fără o

semnificaţie, explicită sau implicită. Acest lucru e adevărat mai cu seamă dacă citiţi bucăţi de informaţie selectate în prealabil conform unor semnificaţii prestabilite sau vreunui principiu de interpretare. Iar dacă citiţi pentru a înţelege mai bine, nu există un capăt al cercetării care, indiferent de nivelul de lectură, să nu implice întrebarea Ce profit am obţinut din lectura acestei cărţi?

Aceste întrebări, după cum am arătat deja, sintetizează toate obligaţiile cititorului. Mai mult decât atât, primele trei corespund unor obligaţii mai largi legate de discursul uman în general. Dacă nu ar exista o asemenea complexitate în comunicarea umană, nu ar mai fi nevoie de sistematizare structurală. Dacă limba ar reprezenta un mediu perfect transparent în loc să fie unul relativ opac, nevoia de interpretare n-ar exista. Dacă eroarea şi ignoranţa nu ar concura adevărul şi cunoaşterea, n-ar mai trebui să ne manifestăm critic. Cea de-a patra întrebare trimite discuţia către tărâmul informaţiei şi al înţelegerii. Când materialul pe care l-aţi citit îşi propune în primul rând să informeze, atunci sunteţi provocat să mergeţi mai departe şi să cunoaşteţi mai mult. Chiar şi atunci când vă simţiţi într-o oarecare măsură elevat de ceea ce aţi citit, tot vi se cere să continuaţi căutarea semnificaţiei a ceea ce aţi citit.

Înainte de a trece la Partea a treia, poate că ar trebui să subliniem din nou că aceste reguli ale lecturii analitice descriu o performanţă ideală. Foarte puţini oameni au citit vreodată în modul ideal şi chiar şi cei care o fac citesc probabil aşa foarte puţine cărţi. Idealul rămâne totuşi etalonul cu care ne măsurăm reuşitele. Sunteţi un cititor mai bun sau mai puţin bun în măsura în care vă apropiaţi mai mult sau mai puţin de el. Atunci când spunem că cineva este „citit”, avem în minte acest ideal. Prea adesea însă, folosim această caracterizare referindu-ne la

cantitatea citită şi mai puţin la calitatea modului de lecturare. O persoană care a citit mult fără să fi citit bine merită mai degrabă compătimită decât lăudată. După cum a spus Thomas Hobbes: „Dacă aş fi citit tot atâtea cărţi ca restul oamenilor, aş fi fost la fel de greoi în spirit ca ei”.

Toţi marii scriitori au fost mari cititori, ceea ce nu înseamnă că au citit toate cărţile care, în vremea lor, erau considerate indispensabile. În multe cazuri, au parcurs mai puţine cărţi decât sunt obligatorii astăzi în majoritatea facultăţilor, dar ceea ce au citit au citit bine. Pentru că s-au descurcat atât de bine cu ele, au devenit egalii autorilor lor. Erau acum îndreptăţiţi să devină autorităţi cu drepturi depline. În decursul evenimentelor, este normal ca studenţii buni să devină profesori, iar profesorii buni să devină autori.

Intenţia noastră nu este să vă arătăm în această carte drumul de la citit la scris, ci să vă reamintim că ne putem apropia de idealul de lectură dorit, aplicând mai degrabă regulile prezentate până aici unei singure cărţi, decât cunoscând superficial un număr mare de titluri. Există, desigur, multe cărţi care merită citite bine. Există un număr încă şi mai mare care ar trebui doar răsfoite. Pentru a deveni o persoană citită, în toate sensurile corecte ale cuvântului, cititorul trebuie să folosească în mod diferenţiat fiecare abilitate pe care o posedă, citind fiecare carte aşa cum merită ea citită.

PENTRU CITIT

Vom numi extrinsec orice ajutor pentru lectură care provine din afara cărţii. Prin „lectură intrinsecă” vom înţelege orice lectură în sine a unei cărţi, separată de alte lecturi. Lectura „extrinsecă” desemnează citirea unei cărţi în lumina altor lecturi. Până acum, am evitat în mod intenţionat să pomenim de vreun ajutor extrinsec în lectură. Regulile de lectură pe care le-am stabilit sunt

reguli care vizează lectura întinsecă, deoarece nu implică ieşirea din carte pentru a o înţelege. Există motive întemeiate pentru care, până acum, am insistat asupra sarcinii dumneavoastră primare în calitate de cititori – studierea pe cont propriu a cărţii, lucrul asupra ei cu puterea propriei minţi, fără alte ajutoare. Dar ar fi o greşeală să continuăm să insistăm pe asta. Ajutorul extrinsec contează. Şi uneori este fundamental pentru o înţelegere deplină a cărţii.

Unul dintre motivele pentru care, până acum, nu am spus nimic despre lectura extrinsecă este acela că, în procesul de înţelegere şi analiză critică a unei cărţi, lectura intrinsecă şi cea extrinsecă tind să fuzioneze. Pur şi simplu nu ne putem abţine de la a aduce propria noastră experienţă în procesul de interpretare, criticare şi chiar schematizare a unei cărţi. Nimeni nu citeşte analitic încă de la început. Nu vom reuşi să aducem în lectură experienţa altor cărţi sau experienţele noastre de viaţă pe cât de sistematic ar trebui s-o facem, dar, cu siguranţă, vom pune enunţurile şi concluziile autorilor în raport cu ceea ce ştim din surse foarte diferite. De aceea, este de bun-simţ să afirmăm că nicio carte nu este citită doar prin ea însăşi, pentru că nicio carte nu poate fi citită într-o izolare absolută.

AJUTOARE

Dar motivul principal pentru care am evitat până acum să vorbim despre lecturile extrinsece este acela că foarte mulţi cititori depind de ele într-o mult prea mare măsură, motiv pentru care am vrut să vă arătăm că lucrurile nu trebuie să stea neapărat aşa. Citirea unei cărţi cu un dicţionar alături este o idee proastă, deşi nu spunem că nu ar trebui să consultaţi un dicţionar atunci când întâlniţi cuvinte pe care nu le cunoaşteţi. Căutarea semnificaţiei unei cărţi care vă tulbură într-un comentariu

făcut de alţii este de asemenea o idee proastă. Per ansamblu, e recomandabil să faceţi întâi tot ce depinde de dumneavoastră înainte de a căuta ajutor din afară. Dacă vă veţi ţine de acest principiu, veţi constata că aveţi nevoie de tot mai puţin ajutor exterior. Elementele ajutătoare pot fi grupate în patru categorii. În ordinea în care le vom discuta în acest capitol, ele sunt: în primul rând, experienţele relevante; în al doilea rând, alte cărţi; în al treilea rând, comentarii şi recenzii; în al patrulea rând, cărţi din bibliografia conexă.

Cum şi când trebuie folosite aceste surse de ajutor sunt lucruri care nu pot fi stipulate pentru fiecare caz particular. Putem face totuşi o sugestie generală. Este de bun-simţ să afirmăm că ajutorul exterior ar trebui căutat ori de câte ori o carte rămâne, în ciuda eforturilor, ininteligibilă, parţial sau în totalitate, după ce aţi făcut tot ce puteaţi face pentru a o citi după regulile lecturii intrinsece.

Rolul experienţei relevante

Există două tipuri de experienţe relevante la care se poate face apel atunci când aveţi nevoie de ajutor în înţelegerea unei cărţi dificile. Le-am pomenit deja în Capitolul 6, atunci când am vorbit despre diferenţa dintre experienţa comună şi experienţa specială. Experienţa comună e accesibilă tuturor oamenilor pentru simplul fapt că sunt în viaţă. Experienţele speciale trebuie căutate în mod special şi le devin accesibile celor care trec prin efortul de a le găsi. Exemplul cel mai relevant de experienţă specială îl constituie experimentul de laborator, dar nu întotdeauna este nevoie pentru asta de un laborator. Bunăoară, un antropolog poate avea acces la experienţe deosebite, făcând o vizită în bazinul Amazonului pentru a-i studia pe localnicii aborigeni al căror mod de viaţă nu a fost încă studiat. Prin urmare, el câştigă o

experienţă care nu este disponibilă în mod obişnuit şi nu le va fi disponibilă celor mai mulţi dintre oameni; pentru că, dacă zona ar fi invadată de un mare număr de oameni de ştiinţă, atunci această experienţă ar înceta să mai fie una rară. În mod similar, experienţa astronauţilor pe Lună este specială în cel mai înalt grad, deşi Luna nu este un laborator în adevăratul sens al cuvântului. Cei mai mulţi dintre pământeni nu vor avea posibilitatea de a şti cum e să trăieşti pe o planetă fără atmosferă şi vor trece multe secole până când această experienţă va deveni una comună, dacă va deveni vreodată. Probabil că şi Jupiter, de exemplu, cu gravitaţia sa enormă, va rămâne foarte mult timp un asemenea laborator.

Ceea ce numim „experienţă comună” nu trebuie să fie a tuturor pentru a fi comună. „Comun” nu înseamnă acelaşi lucru ca „universal”. Experienţa de a fi un copil care îşi cunoaşte părinţii nu este împărtăşită de toată lumea, întrucât unii copii sunt orfani din naştere. De pildă, viaţa de familie este o experienţă comună, pentru că majoritatea bărbaţilor şi a femeilor o experimentează în decursul vieţii lor. Nici relaţiile sexuale nu sunt o experienţă universală, deşi sunt o experienţă comună în sensul pe care îl dăm termenului. Unele persoane nu vor avea niciodată relaţii sexuale, însă experienţa este atât de răspândită printre oameni, încât nu poate fi numită decât comună. (Asta nu înseamnă că activitatea sexuală nu poate fi studiată în laborator, cum de fapt s-a şi întâmplat.) Experienţa învăţării nu este universală, întrucât unii oameni nu merg niciodată la şcoală, dar este de asemenea o experienţă comună.

Cele două tipuri de experienţe sunt relevante pentru tipuri diferite de cărţi. Experienţa comună capătă maximum de relevanţă în cazul ficţiunii pe de o parte şi în cel al filosofiei pe de alta. Judecăţile care privesc gradul de

veridicitate a unui roman se bazează aproape exclusiv pe experienţele comune; spunem că o carte este mai mult sau mai puţin adevărată în funcţie de experienţa de viaţă comună cât mai multor oameni, incluzându-ne şi pe noi.

La fel ca poetul, filosoful apelează la experienţa de viaţă comună omenirii întregi. El nu face nici experimente de laborator, nici muncă de teren. De aceea, pentru a înţelege şi a testa principiile fundamentale ale unui filosof, nu este necesar ajutorul extrinsec al experienţei speciale. E nevoie doar de simţul comun şi de observarea lumii în care trăim zi de zi.

Experienţele speciale sunt în general relevante pentru citirea lucrărilor ştiinţifice. Pentru a înţelege şi a cântări argumentele inductive dintr-o carte ştiinţifică, trebuie să fiţi capabil să urmăriţi faptele pe care omul de ştiinţă le aşază la temelia lor. Uneori, descrierea făcută experimentelor este atât de vie şi de clară, încât cititorul nu întâmpină probleme în a o înţelege. Alteori, ilustraţiile şi diagramele vă ajută să aprofundaţi fenomenele prezentate.

Atât experienţele comune, cât şi cele speciale sunt necesare pentru citirea cărţilor de istorie. Asta se întâmplă pentru că istoria este parţial ştiinţă şi parţial ficţiune. Pe de o parte, o istorie narativă e ficţională, având intrigă şi personaje, episoade, ramificaţii ale acţiunii, un punct culminant şi urmări. Experienţa comună relevantă pentru cititul romanelor şi al pieselor de teatru este relevantă şi aici. Dar istoria se aseamănă şi cu ştiinţa, în sensul că măcar le o parte dintre experienţele pe care trebuie să se bazeze istoricul sunt speciale. El a reuşit să studieze un document sau mai multe, la care cititorul obişnuit n-ar fi ajuns decât extrem de greu. Poate că a făcut cercetări de amploare, fie printre rămăşiţele unor civilizaţii trecute, fie intervievând persoane încă în viaţă din locuri îndepărtate.

Cum ştiţi dacă vă folosiţi corect experienţa pentru a înţelege o carte? Cel mai sigur test este cel pe care vi l-am recomandat deja drept test pentru înţelegere: întrebaţi-vă dacă sunteţi capabil să găsiţi un exemplu concret pentru ideea pe care credeţi că o înţelegeţi. Le-am cerut adeseori studenţilor mei să facă asta, doar pentru a descoperi că nu erau capabili de acest lucru. Deşi păreau să fi înţeles ideea, erau complet pierduţi atunci când li se cerea să dea un exemplu. În mod evident, nu înţeleseseră cartea. Testaţi-vă în acest fel atunci când nu sunteţi foarte sigur că aţi înţeles o carte. Să luăm discutarea de către Aristotel a virtuţilor din Etica, de exemplu. El spune în mod repetat că virtutea este cale de mijloc între abstinenţă şi exces. De asemenea, filosoful dă nişte exemple concrete. Puteţi găsi şi altele? Dacă da, atunci aţi înţeles ideea generală. Dacă nu, ar trebui să reveniţi la text.

Alte cărţi ca formă de ajutor extrinsec

Ceva mai încolo, vom avea mai multe de spus despre lectura sintopică, în care se citesc mai multe cărţi despre un subiect unic. Pentru moment, am vrea să spunem câteva lucruri cu privire la dezirabilitatea citirii altor cărţi ca formă de ajutor extrinsec.

Sfatul nostru se referă în special la citirea aşa-numitelor „cărţi mari". Entuziasmul cu care oamenii se apucă de citit aceste cărţi lasă adeseori loc unei stări de descurajare profundă. Unul dintre motive este desigur acela că majoritatea cititorilor nu ştiu să citească o carte cum trebuie. Dar asta nu este totul. Mai există un motiv: ei cred că ar trebui să fie în stare să citească orice carte le-ar pica în mână, fără a le fi citit pe celelalte cu care aceasta e strâns înrudită. Poate că au încercat să citească Actele federaliste (The Federalist Paper) fără să fi citit articolele Confederaţiei şi ale Constituţiei. Sau se străduiesc să le citească pe toate acestea fără să fi citit Despre spiritul

legilor[36]de Montesquieu, Contractul social45 de Rousseau sau Al doilea tratat despre guvernarea civilă de Locke.

Nu numai că multe dintre cărţile mari sunt conectate între ele, dar au şi fost scrise într-o anumită ordine care nu poate fi ignorată. Un scriitor mai recent a fost influenţat de cei de dinaintea lui. Faptul că îl veţi citi mai întâi pe cel care a scris primul vă va ajuta să îl înţelegeţi pe cel mai recent. A citi cărţi diferite în relaţie una cu alta şi în ordinea care le face pe cele mai recente mai inteligibile este o maximă de mare bun-simţ a lecturii extrinsece.

Utilitatea acestui tip de lectură extrinsecă este pur şi simplu o extensie a valorii contextului în citirea unei cărţi singulare. Am văzut cum anume trebuie folosit contextul pentru interpretarea cuvintelor şi enunţurilor în scopul de a descoperi termeni şi propoziţii. La fel cum cartea în întregime reprezintă contextul pentru fiecare dintre părţile ei, tot aşa cărţile înrudite formează un context încă şi mai cuprinzător, care vă poate ajuta să interpretaţi cartea pe care o citiţi.

S-a remarcat adeseori că marile cărţi sunt doar părţi ale unor conversaţii prelungite. Marii autori au fost şi mari cititori, iar o cale de a-i înţelege este aceea de a citi cărţile pe care le-au citit şi ei. În postura de cititori, au fost şi ei implicaţi în conversaţii îndelungi cu autorii citiţi, aşa cum şi autorii acestei cărţi sunt angajaţi într-o conversaţie cu cărţile pe care le-au citit, deşi e posibil să nu mai scrie alte cărţi. Pentru a intra în această conversaţie, trebuie să citim marile cărţi în legătură una cu alta şi într-o ordine care întrucâtva respectă cronologia. Conversaţia cărţilor se desfăşoară în timp. Timpul este esenţial în acest caz şi nu ar trebui desconsiderat. Cărţile pot fi citite dinspre prezent spre trecut sau dinspre trecut spre prezent. Deşi ordinea dinspre trecut spre prezent are anumite avantaje,

36 Jean Jacques Rousseau, *Contractul social,* Mondero, Bucureşti, 2007

întrucât este mai naturală, desfăşurarea cronologică poate fi observată în ambele direcţii. În treacăt, ar trebui remarcat că necesitatea de a citi cărţile în relaţie una cu alta se aplică într-o măsură mai mare istoriei şi filosofici decât ştiinţei şi ficţiunii. Ea este cu deosebire importantă în cazul filosofiei, pentru că filosofii sunt foarte buni la a se citi unii pe alţii. Acest lucru e probabil mai puţin important în cazul romanelor sau al pieselor de teatru care, dacă sunt de calitate, pot fi citite pentru ele însele, deşi probabil criticul literar nu va dori să se limiteze la asta.

Cum să folosim comentariile şi rezumatele

O a treia categorie de ajutor extrinsec al lecturii se regăseşte în comentarii şi rezumate. Lucrul care trebuie subliniat în acest caz este că asemenea materiale ar trebui utilizate cu înţelepciune, ceea ce înseamnă cu moderaţie. Există două motive pentru a proceda aşa.

Primul este acela că autorii care comentează nu au întotdeauna dreptate în comentariile pe care le fac. Desigur, uneori lucrările lor sunt extrem de utile, dar asta se întâmplă mult mai rar decât ne-am dori. Ghidurile şi manualele disponibile în librăriile universităţilor sau în cele frecventate de liceeni sunt adeseori deosebit de slabe calitativ. Aceste materiale promit să-i spună studentului tot ce trebuie să ştie despre o lucrare care i-a fost dată spre lectură, dar interpretările lor sunt adeseori îngrozitor de proaste şi, mai mult decât atât, reuşesc să-i irite şi pe profesori.

În apărarea cărţilor de comentarii se poate spune că ele sunt adesea de nepreţuit în trecerea examenelor. Mai mult, pentru a contrabalansa faptul că unii profesori sunt iritaţi de ele, alţi dascăli le utilizează ei înşişi ca principal material de predare.

Al doilea motiv pentru care comentariile merită folosite cu măsură este acela că, şi dacă sunt de calitate,

nu sunt exhaustive. Asta înseamnă că aţi putea găsi în carte semnificaţii importante pe care comentatorul să nu le fi descoperit. Un comentariu, în special unul care pare foarte temeinic, vă va limita întotdeauna înţelegerea unei cărţi, chiar dacă până atunci v-aţi descurcat foarte bine.

Prin urmare, am vrea să vă dăm un mic sfat cu privire la folosirea comentariilor. Acest sfat aproape că reprezintă un principiu de bază al lecturii extrinsece. În timp ce una dintre regulile lecturii intrinsece este aceea de a citi prefaţazintroducerea înainte de a parcurge cartea, în cazul lecturii extrinsece regula este de a nu citi niciodată comentariul unei cărţi înainte de a citi cartea însăşi. Această regulă se aplică în primul rând introducerilor critice şi academice. Ele pot fi folosite în mod corect numai dacă aţi parcurs cartea anterior. Atunci şi numai atunci folosiţi-le pentru a răspunde întrebărilor care încă nu vă dau pace. Dacă le veţi citi înainte, cel mai probabil vă vor deforma înţelegerea cărţii. Veţi avea tendinţa de a vedea doar ideile subliniate sau detaliate de critic şi nu veţi reuşi să sesizaţi alte lucruri care pot fi la fel de importante.

Există o plăcere substanţială asociată citirii unor astfel de texte critice atunci când lectura se petrece în felul indicat aici. Aţi citit cartea şi aţi înţeles-o. Autorul studiului introductiv a citit-o de asemenea, poate de mai multe ori, şi are propria înţelegere a cărţii. De aceea, sunteţi pe poziţii similare cu el. Dacă însă parcurgeţi studiul introductiv înainte de a citi cartea, atunci vă aflaţi în totalitate la mâna criticului. Această regulă, de a citi comentariile după ce aţi citit cartea la care se referă ele, se aplică şi ghidurilor. Asemenea lucrări nu vă pot face niciun rău dacă parcurgeţi înainte cartea şi vă puteţi da seama unde au dreptate şi unde greşesc, dacă este cazul. Dar dacă depindeţi exclusiv de ghid, fără a fi citit lucrarea originală, s-ar putea să aveţi probleme serioase.

Şi ar mai fi ceva. Dacă vă veţi însuşi obiceiul de a depinde de comentarii sau de ghiduri, vă veţi afla într-o mare încurcătură atunci când nu veţi reuşi să găsiţi unul. Veţi izbuti să înţelegeţi cărţile cu ajutorul comentariilor, dar, în general, veţi rămâne un cititor prost.

Regula lecturii extrinsece formulată aici se aplică şi sintezelor sau altor lucrări de acest tip. Ele sunt utile în două privinţe, dar numai în aceste două privinţe. În primul rând, vă pot ajuta să vă reamintiţi rapid nişte lucruri, dacă aţi citit deja cartea. În mod normal, ar trebui să faceţi chiar dumneavoastră o astfel de sinteză, parcurgând cartea analitic, dar, în caz contrar, o sinteză sau un rezumat ar putea fi de mare ajutor. Apoi, sintezele sunt utile atunci când lecturăm în manieră sintopică şi vrem să ştim dacă o anumită operă are sau nu legătură cu ceea ce dorim. Un rezumat nu va înlocui niciodată lectura unei cărţi, dar ne va îndemna sau nu să citim acea carte.

Cum să folosim cărţile de referinţă?

Există cărţi de referinţă de numeroase feluri. În secţiunea care urmează, ne vom limita în principal la cele mai folosite dintre ele, dicţionarele şi enciclopediile. Cu toate acestea, multe dintre lucrurile pe care le vom spune se aplică şi altor cărţi de referinţă.

Nu toată lumea înţelege, deşi adevărul este cât se poate de la el acasă, că trebuie să cunoaşteţi o sumedenie de lucruri înainte de a putea să folosiţi în mod adecvat o carte de referinţă. Vă sunt necesare patru tipuri de cunoaştere, motiv pentru care o carte de referinţă reprezintă un antidot limitat împotriva ignoranţei. Nu vă poate scuti întru totul de ignoranţă. Nu poate înţelege în locul vostru.

Pentru a folosi o carte de referinţă aşa cum se cuvine, trebuie întâi să vă faceţi o idee, oricât de vagă, despre ceea ce vreţi să ştiţi. Ignoranţa dumneavoastră trebuie să

fie ca un cerc de întuneric înconjurat de lumină. Iar dumneavoastră vreţi să aduceţi lumina în acel cerc întunecat. Nu puteţi face asta decât dacă lumina înconjoară întunericul. Un alt mod de a spune aşa ceva este acela că trebuie să-i punem cărţii o întrebare inteligibilă. Altfel, nu vă va ajuta dacă veţi rătăci, orb, prin bezna ignoranţei.

În al doilea rând, trebuie să fiţi în stare să ştiţi unde trebuie să căutaţi ceea ce vreţi să ştiţi. Trebuie să ştiţi ce întrebare să puneţi şi ce cărţi de referinţă vă pot răspunde la ea. Nu există carte de referinţă care să dea răspuns tuturor întrebărilor; aceste opere sunt specializate, ca să spunem aşa. Practic, asta înseamnă că trebuie să cunoaşteţi destul de bine toate tipurile majore de cărţi de referinţă înainte de a-l putea folosi eficient pe oricare dintre ele.

Există şi un al treilea tip de cunoaştere, corelativ, care trebuie obţinut înainte ca o carte de referinţă să vă fie utilă. Trebuie să ştiţi cum e organizată o operă anume. Nu vă va fi de niciun folos să ştiţi ce anume vreţi să aflaţi, ce tip de carte de referinţă trebuie să folosiţi, dacă nu veţi şti cum să folosiţi o operă anume. De aceea, putem spune că există o artă de a citi cărţi de referinţă, aşa cum există o artă de a citi orice. Şi, apropo, există o artă corelativă de a scrie cărţi de referinţă. Autorul sau cel care a adunat din mai multe surse pentru a face o carte ar trebui să ştie ce fel de informaţii va căuta cititorul şi atunci îşi va proiecta cartea în aşa fel încât să răspundă nevoilor acestuia. Poate că nu va fi capabil să anticipeze toate aceste lucruri, motiv pentru care regula parcurgerii prefeţei sau studiului introductiv înainte de a citi cartea propriu-zisă se aplică cu precădere aici. Nu încercaţi să utilizaţi o carte de referinţă înainte de a citi sfatul editorului despre cum ar trebui s-o faceţi.

Desigur, o carte de referinţă nu poate răspunde la orice întrebare. Nu veţi afla în prea multe cărţi de referinţă răspunsurile la cele trei întrebări pe care Dumnezeu i le pune îngerului în povestirea lui Tolstoi cu ce trăiesc oamenii: „Ce se află în om?”, „Ce nu-i este dat omului?” şi „Cu ce trăiesc oamenii?” Nu veţi găsi răspunsul nici la întrebarea care dă titlul unei alte nuvele a lui Tolstoi, „De cât pământ are nevoie un om?” Şi există multe asemenea întrebări. Cărţile de referinţă sunt folositoare doar atunci când ştiţi la ce tipuri de întrebări pot răspunde ele şi la ce întrebări nu pot răspunde. Asta ne întoarce la a spune că trebuie cunoscute chestiunile asupra cărora oamenii se pot pune de acord. Doar acele lucruri în privinţa cărora oamenii sunt în mod convenţional de acord pot fi găsite în cărţile de referinţă. Opiniile care nu pot fi susţinute nu au ce căuta în aceste cărţi, deşi, din când în când, reuşesc să se strecoare şi aici.

Suntem de acord că e posibil să ştim când anume s-a născut cineva, când a murit sau alte lucruri asemănătoare. Suntem de acord că e posibil să definim cuvinte şi lucruri şi să descriem aproape orice desfăşurare de evenimente. Nu suntem de acord asupra chestiunilor morale sau a problemelor legate de viitor, astfel că asemenea lucruri nu pot fi găsite în cărţile de referinţă. Astăzi, noi presupunem că întreaga lume fizică e ordonabilă, motiv pentru care presupunem de asemenea că într-o carte de referinţă am putea găsi aproape orice. Dar lucrurile nu au stat întotdeauna aşa şi, prin urmare, istoria cărţilor de referinţă e interesantă în sine, pentru că ne dezvăluie istoria opiniilor oamenilor şi istoria a ceea ce, de-a lungul timpului, ei au considerat că poate fi cunoscut.

După cum puteţi vedea, tocmai am sugerat că există o a patra cerinţă pentru utilizarea inteligentă a cărţilor de referinţă. Trebuie să ştiţi ce anume vreţi să ştiţi; trebuie să

ştiţi în ce carte de referinţă trebuie să căutaţi; trebuie să ştiţi cum să găsiţi informaţia în lucrarea de referinţă; şi mai trebuie să ştiţi şi dacă informaţia căutată este considerată de către autorii materialului ca fiind cognoscibilă.

Toate acestea arată că trebuie să ştiţi destule lucruri înainte să vă apucaţi să consultaţi o lucrare de referinţă. Cărţile de referinţă sunt inutile pentru oamenii care nu ştiu nimic. Ele nu sunt ghiduri pentru cei săraci cu duhul.

Cum să folosim un dicţionar?

Întrucât dicţionarul este o carte de referinţă, lectura lui se supune tuturor sugestiilor date mai devreme. Dar dicţionarul invită în plus la o lectură ludică. Ne îndeamnă să stăm câteva clipe şi să îl răsfoim pe îndelete. Există căi mult mai rele de a pierde timpul.

Un dicţionar e plin de informaţii esoterice şi de ciudăţenii interesante. Dincolo de acestea, desigur, dicţionarele abordează şi chestiuni mai serioase. Pentru a profita cât mai mult de ele, un dicţionar trebuie citit ca o carte specială, aşa cum şi este. Remarca lui Santayana cu privire la greci – că au fost singurul popor needucat din istoria Europei – are o dublă semnificaţie. Masele erau, evident, needucate, însă chiar şi puţinii educaţi – aparţinând păturii aristocratice – nu erau instruiţi în sensul supunerii oarbe faţă de maeştrii străini. Educaţia începe în acest sens cu romanii, care mergeau la şcolile pedagogilor greci şi se cultivau prin intermediul culturii greceşti pe care o asimilaseră.

Nu este o surpriză deci că primele dicţionare au fost glosarele cuvintelor homerice, menite să-i ajute pe romani să citească Iliada şi Odiseea, precum şi alte bucăţi de literatură elină care foloseau vocabularul homeric.

Similar, cei mai mulţi oameni de azi au nevoie de glosare pentru a-l citi pe Shakespeare sau, dacă nu pe

Shakespeare, atunci pe Chaucer. Existau dicţionare şi în Evul Mediu, dar erau de obicei enciclopedii care conţineau principalii termeni folosiţi în discuţiile intelectuale. În Renaştere, existau dicţionare pentru limbi străine (atât greceşti, cât şi latine), care erau necesare, întrucât educaţia vremii se făcea în principal în aceste limbi vechi. Chiar şi atunci când aşa-zisele limbi vulgare (italiana, franceza, engleza) au înlocuit treptat latina ca limbă principală de educaţie, învăţarea a rămas tot privilegiul câtorva oameni. În aceste condiţii, dicţionarele erau dedicate unui număr restrâns de persoane, ca ajutor pentru lectură şi pentru scrierea de literatură de calitate.

Vedem deci cum, de la bun început, motivul educaţional a însoţit crearea dicţionarelor, deşi mai exista şi motivaţia păstrării purităţii şi integrităţii limbii. Contrazicând oarecum a doua motivaţie, Dicţionarul Oxford al Limbii Engleze (OED), început în 1857, a reprezentat un nou punct de pornire, prin faptul că nu s-a mulţumit să prezinte sensurile în care sunt utilizate cuvintele, ci şi să realizeze o istorie exactă a fiecărui tip de utilizare – cel mai fericit şi cel mai nefericit, luat din mediile populare sau din scrierea cultă. Acest conflict dintre lexicograf ca arbitru autoinstituit şi lexicograf ca istoric poate fi socotit însă o chestiune secundară, întrucât un dicţionar rămâne în cele din urmă un instrument educaţional.

Acest fapt este relevant în privinţa regulilor de bună folosire a unui dicţionar ca principală sursă ajutătoare. Prima regulă pentru a citi orice fel de carte este să ştim cu ce fel de carte avem de-a face. Asta înseamnă să ştim ce intenţii a avut autorul şi la ce ne putem aştepta să găsim în opera lui. Dacă veţi privi un dicţionar ca pe un manual de ortografie sau ca pe un ghid de pronunţie, exact atâta veţi şi obţine de la el, ceea ce înseamnă foarte puţin. Dacă veţi

înţelege că el conţine istorie valoroasă, cristalizată în procesul de creştere şi dezvoltare a limbii, atunci nu veţi acorda atenţie doar diferitelor sensuri prezentate sub cuvânt, ci şi ordinii şi relaţiilor dintre ele.

Mai presus de toate, dacă sunteţi interesat să vă sporiţi gradul de instrucţie, atunci veţi folosi un dicţionar în acord cu scopul lui fundamental, adică drept ajutor pentru lecturarea unor cărţi care altminteri ar fi prea dificile, cuprinzând termeni tehnici şi arhaici, aluzii literare sau chiar cuvinte familiare utilizate în sensuri dispărute.

Desigur, există probleme mult mai importante în citirea unei cărţi decât cele care derivă din vocabularul autorului. Şi am avertizat – mai ales în cazul unei cărţi dificile parcurse prima dată – asupra pericolului de a sta cu volumul într-o mână şi cu dicţionarul în cealaltă. Dacă trebuie de la început să căutăm prea multe cuvinte, cu siguranţă nu vom putea construi perspectiva unitară a cărţii. Serviciul fundamental pe care îl poate face un dicţionar unui cititor este de a-l ajuta atunci când cititorul dă peste vreun termen tehnic sau peste vreun cuvânt în totalitate nou. Chiar şi într-o asemenea situaţie însă, nu vă recomandăm să vă opriţi pentru a căuta aceste cuvinte încă de la prima lectură, decât dacă par a avea o importanţă deosebită în economia cărţii.

Această chestiune sugerează alte câteva practici negative. Nu există ins mai enervant decât cel care încearcă să abordeze o chestiune precum comunismul, justiţia sau libertatea citând din dicţionar. Lexicografii merită aprecierea noastră ca specialişti ai cuvintelor, dar ei nu sunt neapărat nişte piscuri de înţelepciune. O altă regulă negativă: nu ingurgitaţi dicţionare. Nu încercaţi să vă îmbogăţiţi vocabularul memorând cuvinte complicate, a căror semnificaţie nu este legată de nimic din ce aţi

experimentat. Altfel spus, nu uitaţi că un dicţionar este o carte despre cuvinte şi nu despre lucruri.

Dacă vom ţine minte acest adevăr, vom putea extrage din el toate regulile privitoare la folosirea inteligentă a unui dicţionar. Cuvintele pot fi privite în patru feluri:

1. CUVINTELE SUNT ENTITĂŢI FIZICE cuvinte care pot fi scrise şi sunete care pot fi auzite. De aceea, trebuie să existe reguli comune pentru a le scrie şi a le pronunţa, deşi aspectul comun este adesea condiţionat de variaţii şi, oricum, nu e o caracteristică eternă, aşa cum v-au spus probabil unii dintre profesorii voştri.

2. CUVINTELE SUNT PĂRŢI DE VORBIRE. Fiecare cuvânt are un rol gramatical în structura mai complicată a unui enunţ sau a unui paragraf. Acelaşi cuvânt poate varia în contexte diferite, oscilând între părţile de vorbire, în special într-o limbă noninflexională cum este engleza.

3. CUVINTELE SUNT SEMNE. Ele au semnificaţii – şi nu una, ci mai multe. Acestea sunt legate în multe feluri. Uneori, un cuvânt se transformă în altul; alteori, un singur cuvânt poate avea mai multe semnificaţii neînrudite. Cuvinte diferite sunt raportate unul la altul prin sensurile lor – precum sinonimele, care împărtăşesc sensul, deşi forma diferă, sau antonimele, care propun opoziţia sensurilor. Apoi, se află în chiar natura cuvintelor posibilitatea ca noi să deosebim între nume comune şi nume proprii (în funcţie de faptul că numesc un singur lucru sau mai multe, corelate în anumite privinţe); sau între substantive concrete şi substantive abstracte (în funcţie de faptul că numesc lucruri pe care le simţim sau lucruri pe care le înţelegem cu mintea, dar nu le percepem cu simţurile).

În cele din urmă, 4. CUVINTELE SUNT CONVENŢIONALE, sunt semne făcute de oameni. Acesta

este motivul pentru care fiecare cuvânt are o carieră culturală în decursul căreia trece prin anumite transformări. Istoria cuvintelor este dată de derivările lor din formele de bază, cu prefixe şi sufixe; ea include transformările lor fizice atât în ceea ce priveşte modul de scriere, cât şi pronunţia; ne vorbeşte despre schimbările de sens, ne arată care dintre sensuri este vechi sau depăşit şi care e curent şi comun, ce sensuri sunt idiomatice, colocviale sau în argou.

Un dicţionar bun va răspunde tuturor celor patru întrebări privitoare la cuvinte. Arta de a folosi un dicţionar stă în a şti ce întrebări pot fi puse despre cuvinte şi cum ar trebui aflate răspunsurile. Noi v-am dezvăluit întrebările. Cele care ar trebui să vă ajute să găsiţi răspunsurile sunt dicţionarele.

Luat ca atare, dicţionarul este o carte perfectă de autoinstruire, pentru că vă spune la ce să fiţi atent şi cum să interpretaţi diferitele abrevieri şi simboluri pe care le foloseşte atunci când vă livrează informaţii esenţiale despre cuvinte. Cine nu consultă notele explicative şi listele de abrevieri de la începutul unui dicţionar este singurul vinovat în caz că nu reuşeşte să se folosească de el aşa cum trebuie.

Cum să utilizăm o enciclopedie?

Multe dintre lucrurile pe care le-am spus despre dicţionare se aplică şi enciclopediilor. La fel ca dicţionarul, şi enciclopediile invită la o lectură ludică. Şi enciclopediile invită la divertisment, la bucurie textuală, iar pentru unii oameni la linişte. Dar este la fel de lipsit de sens să încercaţi să citiţi o enciclopedie în felul în care citiţi un dicţionar. Omul care ar şti pe de rost o enciclopedie s-ar afla într-un mare pericol de a întrupa un idiot savant „prostul învăţat”.

Multe persoane folosesc dicţionare pentru a afla cum

să scrie şi să pronunţe cuvinte. Analogă consultării unei enciclopedii este operaţia de a căuta doar acţiuni, locuri şi alte fapte simple de acest fel. Asta nu înseamnă însă subestimarea sau folosirea greşită a unei enciclopedii. La fel ca dicţionarele, aceste opere au un caracter educaţional şi o latură pur informativă. O scurtă incursiune în istoria lor va confirma asta.

Deşi cuvântul „enciclopedie" este grecesc, anticii greci nu au avut o enciclopedie în sensul deplin al termenului şi, din acelaşi motiv, nu au avut nici dicţionare. Acest cuvânt nu desemna o carte despre cunoaştere, un tom în care să fie reprezentată cunoaşterea, ci desemna cunoaşterea însăşi – toată cunoaşterea pe care un om educat ar trebui s-o deţină. Şi în acest caz, cei care au găsit că enclopediile sunt necesare au fost romanii, iar cel mai vechi exemplu în acest sens este cel al lui Plinius.

Ca o curiozitate, prima enciclopedie aranjată alfabetic a apărut abia în anul 1700. Cele mai multe dintre enciclopediile publicate de atunci încoace au fost ordonate alfabetic. Este cea mai simplă formă de aranjare şi a făcut posibili paşi mari în alcătuirea unor astfel de cărţi.

Enciclopediile presupun o problemă diferită de cele pe care le ridică dicţionarele. Se referă aceste enciclopedii concepute alfabetic la lume? în mod clar, nu. Atunci cum anume e aranjată şi ordonată lumea? Asta ne reîntoarce la întrebarea cum anume este ordonată cunoaşterea.

Ordonarea cunoaşterii s-a schimbat de-a lungul secolelor. Întreaga cunoaştere a fost cândva ordonată în raport cu cele şapte arte liberale – gramatica, retorica şi logica (triada); aritmetica, geometria, astronomia şi muzica (e vadra ta).

Enciclopediile medievale reflectă această împărţire. Cum universităţile erau organizate conform aceluiaşi principiu, iar studenţii învăţau de asemenea conform lui,

acest aranjament s-a dovedit util.

Universitatea modernă e foarte diferită de cea medievală, iar această diferenţă este reflectată şi de structura enciclopediilor. Cunoaşterea pe care o furnizează ele e distribuită în categorii şi specializări care corespund în cea mai mare parte departamentelor universităţii moderne. Dar acest aranjament, deşi formează scheletul unei enciclopedii, este ascuns de aranjarea alfabetică a materialului. Un bun cititor şi utilizator al unei asemenea enciclopedii va încerca să descopere această infrastructură – ca să preluăm un termen din sociologie. Este adevărat că, la început, va dori de la enciclopedia sa informaţii factual, dar n-ar trebui să se mulţumească doar cu fapte luate separat. Enciclopedia îi furnizează angrenaje de fapte – fapte în relaţie cu alte fapte, înţelegerea (care contrastează cu simpla informaţie) pe care o poate oferi o enciclopedie depinde de sesizarea acestor relaţii dintre fapte.

Într-o enciclopedie aranjată alfabetic, relaţiile acestea sunt în bună parte ascunse. Într-o enciclopedie organizată în funcţie de subiecte, relaţiile sunt mult mai bine evidenţiate. Dar al doilea tip de enciclopedie are mai multe probleme, una dintre ele fiind aceea că majoritatea cititorilor nu sunt obişnuiţi cu o astfel de carte. La modul ideal, cea mai bună enciclopedie este aceea ordonată atât pe subiecte, cât şi alfabetic. Prezentarea materialelor sub forma unor articole separate ar fi alfabetică, dar ar conţine şi o anumită cheie de interpretare sau o schemă analitică – în mod normal, un cuprins. (Un cuprins reprezintă o dispunere pe subiecte a conţinutului unei cărţi; spre deosebire de acesta, un index reprezintă o aranjare alfabetică.) Din câte ştim, în acest moment nu există pe piaţă o asemenea enciclopedie, dar efortul de a se face una ar fi benefic. Cum nu se pot bucura de cazul ideal, cititorii

vor trebui să se bazeze pe ajutorul şi sfaturile care le sunt livrate de editorii enciclopediei. Orice enciclopedie bună conţine instrucţiuni cu privire la felul în care trebuie utilizată corect, iar acestea ar trebui citite şi urmate. Adesea, ele îi cer cititorului să consulte indexul întregii enciclopedii înainte de a se ocupa de volumele aranjate alfabetic. Într-un asemenea caz, indexul îndeplineşte funcţia unei table de materii, deşi nu foarte bine, întrucât adună la un loc referinţe privitoare la discuţiile existente în enciclopedie, dar desfăşurate în locuri foarte diferite. Asta arată că, deşi un index e aranjat alfabetic, aşa-zisele lui componente analitice – adică elementele subordonate unei teme mai mari – sunt grupate în funcţie de subiect. Dar subiectele ar trebui aranjate ele însele alfabetic, o decizie care nu este în mod necesar cea mai bună. Şi indexul unei enciclopedii cu adevărat solide, aşa cum este Britannica, realizează doar parţial obiectivul de a reflecta cunoştinţele în ordinea pe care o propune lucrarea. Din acest motiv, orice cititor care nu reuşeşte să consulte indexul aşa cum trebuie se poate învinovăţi doar pe sine dacă volumul nu-i rezolvă nevoile. Există anumite probleme asociate utilizării enciclopediilor, la fel cum se întâmplă şi în cazul dicţionarelor. Enciclopediile, ca şi dicţionarele, sunt ajutoare valoroase pentru cititul cărţilor bune – cărţile proaste nu necesită de obicei asta, dar, aşa cum v-am sfătuit şi mai înainte, nu trebuie să deveniţi robii unei enciclopedii. Nici dicţionarele şi nici enciclopediile nu trebuie folosite pentru soluţionarea unor polemici, atunci când acestea pleacă de la diferenţe de opinie. Dar ar trebui să fie implicate în rezolvarea anumitor dispute legate de fapte – cât de repede şi, dacă se poate, permanent. Faptele nu ar trebui să devină vreodată subiecte de dispută. O enciclopedie face ca acest efort lipsit de sens să devină inutil, întrucât este plină de fapte.

La modul ideal, ea nici n-ar trebui să conţină altceva. În fine, dacă dicţionarele sunt în general de acord în privinţa sensului cuvintelor, enciclopediile nu sunt întotdeauna de acord în privinţa faptelor. De aceea, dacă vă interesează un subiect şi depindeţi de enciclopedii, încercaţi să nu vă limitaţi la una singură.

Am formulat despre cuvinte câteva enunţuri pe care cititorul ar trebui să le aibă în minte atunci când consultă un dicţionar. În cazul enciclopediilor este vorba de fapte, pentru că ele se ocupă de fapte aşa cum dicţionarele se ocupă de cuvinte.

1. FAPTELE SE EXPRIMĂ PRIN PROPOZIŢII. Enunţurile care exprimă fapte sunt combinaţii de cuvinte precum „Abraham Lincoln s-a născut pe 12 februarie 1802” sau „Numărul atomic al aurului este 79”. Faptele nu sunt entităţi fizice aşa cum sunt cuvintele, dar necesită totuşi explicaţii. Pentru o cunoaştere bună, pentru a înţelege, trebuie de asemenea să ştiţi care este semnificaţia anumitor fapte – cum afectează ele adevărul pe care îl căutaţi. Nu ştiţi foarte multe dacă ştiţi doar faptele.

2. FAPTELE SE EXPRIMĂ PRIN PROPOZIŢII „ADEVĂRATE”. Faptele nu sunt opinii. Atunci când cineva spune „De fapt, lucrurile stau aşa”, vrea să spună că, în acel caz, toată lumea este de acord că lucrurile stau într-un anumit fel. Cine susţine asta nu vrea să spună sau n-ar trebui să vrea să spună că aşa crede el – singur sau împreună cu o minoritate. Această caracteristică a faptelor dă tonul şi stilul unei enciclopedii. O enciclopedie care conţine părerile neavenite ale autorilor ei nu este o carte onestă; şi, cu toate că o enciclopedie poate prezenta opinii (ca într-o formulare de tipul „Unii susţin că lucrurile stau aşa, iar alţii – că lucrurile stau altfel”), este necesar să le prezinte drept opinii. Cerinţa ca o enciclopedie să

furnizeze fapte în privinţa unei chestiuni şi nu opinii cu privire la ea (cu excepţia cazurilor de tipul celui menţionat mai înainte) limitează clar atribuţiile cărţii. Enciclopedia nu poate aborda chestiuni în privinţa cărora nu există un consens – chestiuni morale, de exemplu. Dacă totuşi abordează aceste probleme, trebuie să prezinte în mod limpede divergenţele oamenilor în ceea ce le priveşte.

3. FAPTELE SUNT REFLECTĂRI ALE REALITĂŢII. Faptele sunt fie a. Informaţii referitoare la obiecte particulare, fie b. Generalizări relativ indubitabile, dar, în ambele cazuri, ele tind să reflecte realitatea. (Data naşterii lui Lincoln e o informaţie despre un fapt particular; numărul atomic al aurului implică o generalizare relativ indubitabilă cu privire la structura materiei.) Prin urmare, faptele nu sunt idei sau concepte şi cu atât mai puţin teorii, căci aşa ar deveni simple speculaţii privitoare la realitate. În mod similar, o explicaţie dată realităţii (sau unei părţi a ei) nu este un fapt până când nu există un acord general asupra ei.

Există o excepţie în cazul acestui ultim enunţ. Când tratează un anumit subiect, o persoană sau o şcoală, o enciclopedie poate descrie în mod corect o teorie care între timp s-a dovedit a fi incorectă parţial sau în întregime, ori o teorie care nu a fost validată pe deplin.

De exemplu, viziunea lui Aristotel asupra naturii materiei celeste poate fi expusă într-un articol despre aristotelianism, chiar dacă nu mai credem că viziunea lui ar fi corectă.

În cele din urmă, 4. FAPTELE SUNT ÎNTR-O OARECARE MĂSURĂ CONVENŢIONALE. Spunem că lucrurile se schimbă. Asta înseamnă că unele propoziţii, considerate a exprima fapte într-o anumită epocă, încetează să fie considerate astfel într-o alta. Dacă faptele sunt „adevărate” şi oglindesc realitatea, nu se pot

schimba, pentru că adevărul, strict vorbind, nu se schimbă, aşa cum nici realitatea nu se schimbă. Dar nu toate propoziţiile pe care le credem adevărate sunt adevărate şi trebuie să fim de acord că orice propoziţie pe care o considerăm veridică poate fi modificată în urma unor investigaţii şi observaţii de mai mare acurateţe. Acest lucru se aplică în special faptelor ştiinţifice. De asemenea, faptele sunt – iarăşi, până la un punct – determinate cultural. Un fizician atomist, de exemplu, are în minte o structură complicată, ipotetică a realităţii care determină – pentru el – un model de realitate diferit de cel acceptat şi conturat în mintea unui primitiv.

Asta nu înseamnă însă că omul de ştiinţă şi primitivul nu ar putea cădea de acord asupra anumitor fapte; ei trebuie să fie de acord că doi şi cu doi fac patru sau că întregul este mai mare decât părţile sale. Dar omul primitiv s-ar putea să nu fie de acord cu savantul în privinţa particulelor nucleare, aşa cum savantul nu ar fi de acord cu ritualurile magice ale primitivului. (A fost greu să scriem acest paragraf, pentru că şi noi, fiind determinaţi cultural la rândul nostru, tindem să dăm dreptate savantului şi am fost tentaţi să punem cuvântul „magic” între ghilimele. Dar exact despre asta e vorba.)

O enciclopedie bună va răspunde întrebărilor pe care le puneţi cu privire la fapte, dacă vă veţi aminti de lucrurile pe care le-am spus mai înainte referitor la fapte. Arta de a folosi o enciclopedie pe post de ajutor pentru lectură este arta de a răspunde unor întrebări potrivite privitoare la fapte. La fel ca în cazul dicţionarelor, n-am făcut decât să schiţăm aceste întrebări. Enciclopediile vă vor oferi răspunsurile.

Ar trebui de asemenea să vă amintiţi că o enciclopedie nu este cel mai bun material pentru a înţelege cum stau lucrurile. Din ea puteţi obţine o perspectivă asupra ordinii

şi a condiţiilor cunoaşterii. Dar această chestiune, deşi e importantă, rămâne limitată. Multe dintre lucrurile necesare înţelegerii nu se găsesc într-o enciclopedie.

Există două omisiuni care sar în mod deosebit în ochi. Strict vorbind, o enciclopedie nu conţine vreo argumentaţie, cu excepţia acelor pasaje în care se prezintă evoluţia unor argumentaţii acceptate astăzi drept corecte sau care prezintă măcar interes din punct de vedere istoric. Astfel, lipseşte un element major al operelor de tip teoretic. De asemenea, o enciclopedie nu conţine vreo poezie sau alt tip de literatură imaginativă, deşi poate include date cu privire la poezie sau la anumiţi poeţi. Cum atât imaginaţia, cât şi raţiunea sunt necesare pentru a înţelege, enciclopediile reprezintă unelte relativ nesatisfăcătoare din acest punct de vedere.

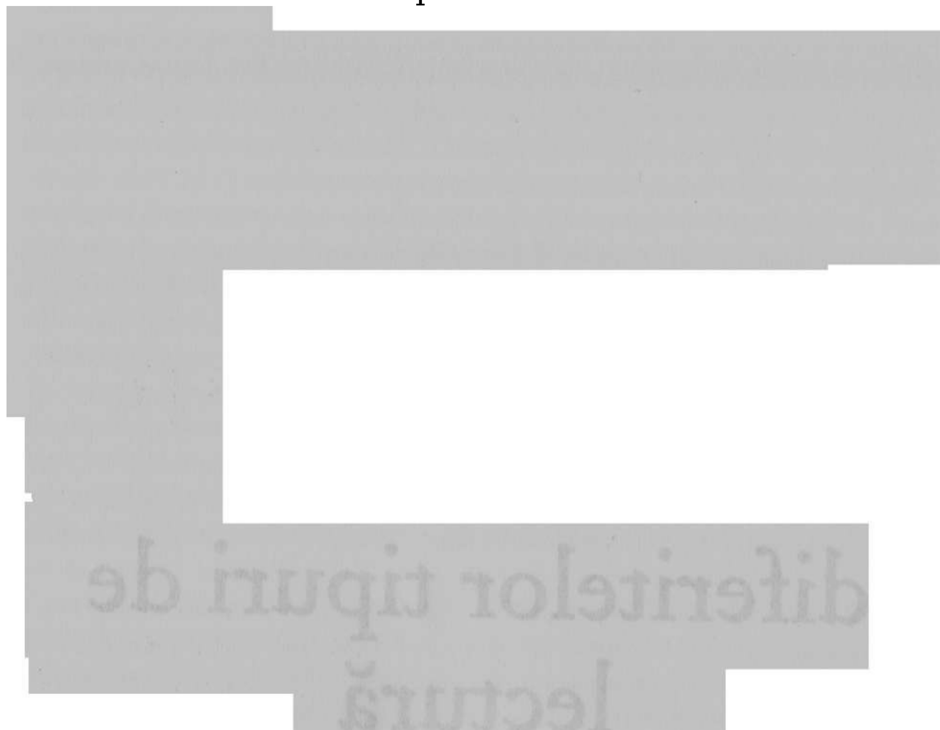

Partea a treia

Abordări ale diferitelor tipuri de lectură

13

CUM SĂ CITIM CĂRŢI PRACTICE

În orice artă sau domeniu practic, regulile au dezamăgitoarea însuşire de a fi prea generale. Cu cât sunt mai generale, cu atât sunt mai puţine, ceea ce este desigur un avantaj. Cu cât sunt mai generale, cu atât sunt mai inteligibile. Este mai uşor ca regulile să fie înţelese în şi prin ele însele. Dar e la fel de adevărat că o regulă, cu cât este mai generală, cu atât se află mai departe de complicaţiile situaţiilor reale în care încercaţi să o utilizaţi.

Am formulat regulile care privesc lectura analitică la

modul general, astfel încât să se poată aplica oricărei opere teoretice – oricărei opere care livrează cunoaştere, în sensul în care am folosit termenul până acum. Dar nu puteţi citi o carte în general. Citiţi o anumită carte sau alta şi fiece carte în parte este de un anumit fel. Poate fi o carte de istorie sau una de matematică, un tratat politic sau o lucrare despre ştiinţele naturale, un tratat filosofic sau unul teologic. Cu toate acestea, va trebui să daţi dovadă de flexibilitate şi adaptabilitate în urmarea regulilor. Cu puţin noroc, veţi începe să simţiţi cum funcţionează regulile în cazul fiecărei opere în parte, pe măsură ce vă veţi ocupa de ele. Este important să remarcaţi aici că niciuna dintre cele cincisprezece reguli ale lecturii, în forma în care le-am prezentat la finalul Capitolului 11, nu se aplică poeziei şi prozei. Crearea structurii analitice a unei opere ficţionale este diferită de procesul similar aplicat unei lucrări teoretice. Romanele, piesele de teatru şi poemele nu funcţionează pe baza termenilor, propoziţiilor şi argumentelor – cu alte cuvinte, conţinutul lor fundamental nu este logic, iar critica unor astfel de lucrări se supune altor rigori. Totuşi, ar fi o greşeală să credem că literaturii ficţionale nu i se aplică niciun fel de regulă. Există un Set paralel de reguli pentru citirea unor astfel de cărţi. Le vom detalia în capitolul următor. Ele sunt reguli utile în sine, dar examinarea lor prin comparaţie cu regulile aplicate operelor teoretice şi relevarea diferenţelor dintre ele sunt folositoare pentru descrierea corectă a celor din urmă.

Nu trebuie să vă temeţi că va trebui să învăţaţi un nou Set de cincisprezece reguli sau chiar mai multe pentru a citi cărţi de ficţiune ori de poezie. Legătura dintre regulile grupate în cele două seturi este uşor de sesizat şi formulat. Ea rezidă în faptul, pe care l-am subliniat de nenumărate ori, că, atunci când citiţi, trebuie să puneţi întrebări, mai precis, trebuie să puneţi patru întrebări cu privire la ceea

ce citiţi. Cele patru întrebări sunt relevante pentru orice carte, de ficţiune sau nu, fie că aceasta vizează poezia, istoria, ştiinţa sau filosofia. Am văzut cum regulile pentru citirea operelor teoretice se leagă şi derivă din aceste patru întrebări. În mod similar, regulile care se aplică literaturii imaginative provin tot din aceste întrebări, deşi diferenţele dintre materialele de lecturat produc anumite nepotriviri în timpul aplicării. Aşa stând lucrurile, în această parte a cărţii vom avea mai multe de spus despre aceste întrebări decât despre regulile de lectură. Ne vom referi uneori la reguli noi sau la variantele adaptate ori modificate ale unora vechi. Dar cel mai adesea, pe măsură ce vom sugera abordări pentru lecturarea cărţilor şi materialelor de diferite tipuri, vom pune accentul asupra unor întrebări care trebuie puse cu precădere şi asupra tipurilor de răspunsuri care trebuie aşteptate. În domeniul lucrărilor informative, am remarcat că diviziunea principală se face între cărţile teoretice şi cele practice – unele care vizează doar cunoaşterea şi altele care se preocupă de probleme practice. Domeniul teoretic poate fi împărţit mai departe, după cum am remarcat, în subdomeniile istorie, ştiinţe (inclusiv matematica) şi filosofic. Domeniul practic se poate întinde peste tot şi de aceea ne propunem să examinăm natura unor asemenea cărţi, să oferim un plus de ajutor şi îndrumare în această privinţă.

Cele două feluri de cărţi practice

Cel mai important lucru pe care trebuie să vi-l amintiţi despre orice carte practică este că ea nu poate rezolva singură problemele pe care le expune. Prin contrast, o carte teoretică poate soluţiona problemele pe care le ridică. Însă o problemă practică nu poate fi rezolvată decât prin acţiune directă. Atunci când, de exemplu, o asemenea problemă este cum să-ţi câştigi existenţa, o carte despre

felul cum vă puteţi face prieteni şi îi puteţi influenţa nu poate rezolva respectiva problemă, deşi poate sugera anumite lucruri de făcut. Ea, problema, nu poate fi soluţionată fără să faceţi ceva. O puteţi rezolva doar câştigându-vă efectiv existenţa.

Această carte, de exemplu, este o carte practică. Dacă, atunci când o citiţi, interesul dumneavoastră este practic (pentru că ar putea fi doar unul teoretic), atunci probabil că doriţi să rezolvaţi problema de a învăţa cum anume să citiţi. Nu veţi considera această problemă ca fiind rezolvată şi nu o veţi abandona până nu veţi fi învăţat efectiv cum să citiţi. Cartea nu poate rezolva problema în locul dumneavoastră. Va trebui efectiv să citiţi cărţi, nu doar pe aceasta, ci şi multe altele. Asta înseamnă să spui că doar acţiunea poate rezolva problemele practice, iar acţiunea apare în lume şi nu în cărţi.

Orice acţiune are loc într-o situaţie anume, într-un punct din spaţiu, într-un anumit moment şi în anumite circumstanţe. Nu puteţi acţiona în general. Tipul de judecată care trebuie să preceadă acţiunea trebuie particularizat în cel mai înalt grad. Judecata poate fi exprimată în cuvinte, dar arareori se întâmplă asta. Ea nu poate fi găsită aproape niciodată în cărţi, pentru că autorii cărţilor practice nu pot prevedea situaţiile particulare cu care s-ar putea confrunta cititorii lor. Cu toate că autorii vor încerca să vă fie de ajutor, rareori vor reuşi să vă ofere sfaturi concrete. Doar cineva care a trecut printr-o situaţie similară ar putea face asta.

Mai mult sau mai puţin, cărţile practice pot însă formula reguli aplicabile mai multor situaţii concrete de acelaşi tip. Oricine va încerca să folosească astfel de cărţi va trebui să aplice regulile la cazuri particulare şi, prin urmare, să folosească judecata practică. Altfel spus, chiar cititorul este cel care trebuie să adauge ceva cărţii, pentru

a o face utilă. Mai exact, trebuie să-i adauge cunoştinţele privitoare la situaţia particulară prin care a trecut şi judecata lui cu privire la felul în care se aplică regulile în acel caz. Orice carte care conţine reguli – prescripţii, maxime sau orice alt fel de dispoziţii generale – va fi uşor recunoscută ca fiind o carte practică. Dar o carte practică poate conţine mai mult decât reguli. S-ar putea să expună principiile care sunt presupuse de reguli, pentru a le face pe acestea mai inteligibile. De exemplu, în această carte practică despre lectură, am încercat ici şi colo să explicăm regulile prin expunerea pe scurt a principiilor gramaticale, retorice sau logice. De obicei, principiile pe care se bazează regulile sunt ele însele ştiinţifice, fapt care înseamnă că reprezintă ele însele cunoaştere de factură teoretică. Luate împreună, aceste principii formează teoria privitoare la lucrurile însele. Prin urmare, vorbim despre teoria construcţiei de poduri sau despre teoria contractelor. Vorbim despre principiile teoretice care fac regulile unei proceduri bune să fie ceea ce sunt.

Prin urmare, cărţile practice se împart în două mari categorii. Unele, precum aceasta, dar şi precum o carte de bucate sau un manual pentru şofat, sunt în primul rând lucrări în care se prezintă reguli. Orice alte lucruri s-ar găsi în aceste cărţi, ele se referă tot la reguli. Există doar câteva cărţi memorabile din această categorie. Celălalt tip de cărţi practice tratează despre principiile care generează regulile. Cele mai multe cărţi de economie, de politică sau de morală sunt de acest fel.

Această distincţie nu este categorică sau absolută. Putem găsi în aceeaşi carte şi principii, şi reguli. Criteriul acesta este unul relativ ferm. Nu veţi avea nicio problemă la categorisirea oricăreia dintre aceste cărţi. Cărţile cu reguli din orice domeniu de activitate vor fi imediat recunoscute ca fiind cărţi practice. Cărţile care se ocupă

de principiile practice pot părea la prima vedere teoretice. După cum am văzut, într-un sens, ele chiar şi sunt, căci se ocupă cu teoretizarea unui anumit tip de practică. Puteţi spune oricum despre ele că sunt cărţi practice. Natura problemelor pe care le tratează le vor da de gol. În ele este întotdeauna vorba despre un câmp de activitate uman în care oamenii se pot descurca mai bine sau mai rău.

Când citiţi o carte care este în primul rând una de reguli, propoziţiile fundamentale pe care trebuie să le căutaţi sunt în mod evident regulile. O regulă este exprimată mai direct atunci când se foloseşte o propoziţie imperativă în locul uneia declarative. Este o comandă, cum ar fi „Nu lăsa pe mâine ce poţi face azi!" Regula poate fi exprimată şi declarativ, în forma „Este mai bine să faci astăzi tot ce poţi în loc să amâni". Ambele formulări sugerează – imperativul ceva mai apăsat, dar nu necesarmente mai memorabil – că este preferabil să fim prompţi.

Fie că regula este formulată declarativ, fie sub forma unei comenzi, o puteţi întotdeauna recunoaşte după faptul că recomandă ceva ce trebuie făcut pentru a se ajunge la un anumit rezultat. De aceea, regula lecturii care stipulează obligaţia de a înţelege termenii autorului poate fi formulată şi sub forma unei recomandări: lectura de calitate implică înţelegerea termenilor. Expresia „de calitate" trădează sensul recomandării. Că o asemenea lectură merită făcută este un fapt implicit.

Argumentele dintr-o carte practică de acest tip vor fi încercări de a arăta că asemenea reguli sunt viabile. Este posibil ca scriitorul să apeleze la principii pentru a vă dovedi că sunt aşa sau ar putea să le ilustreze viabilitatea arătându-vă felul cum funcţionează ele în cazuri concrete. Căutaţi ambele tipuri de argumente. Apelul la principii este de obicei mai puţin convingător, dar are un avantaj:

poate explica raţiunea din spatele regulilor mai bine decât exemplele concrete.

În celălalt tip de cărţi practice, care se ocupă în primul rând de principiile ce fundamentează reguli, propoziţiile şi argumentele majore vor arăta, desigur, exact ca acelea dintr-o carte teoretică. Propoziţiile vor afirma că lucrurile stau într-un anumit fel, iar argumentele vor încerca să întărească acest lucru.

Dar există o diferenţă între a citi o astfel de carte şi a citi o carte pur teoretică. Dat fiind faptul că problemele ultime care trebuie rezolvate sunt practice – probleme de acţiune în domenii de activitate în care oamenii se pot descurca mai bine sau mai rău un cititor inteligent al unor cărţi despre asemenea „principii practice" va citi întotdeauna printre rânduri. El va încerca să sesizeze regulile, care s-ar putea să nu fie formulate întotdeauna în mod expres, dar care ar putea fi totuşi derivate din principii. Apoi, cititorul va merge mai departe. Va încerca să vadă cum anume se aplică aceste reguli în practică.

Dacă nu este citită în acest fel, o carte practică nu e citită ca o carte practică. A eşua în lectura unei cărţi practice în calitatea ei de carte practică înseamnă a o citi prost. N-o veţi înţelege şi nici n-o veţi putea critica în mod corect. Dacă e adevărat că inteligibilitatea regulilor poate fi găsită în principii, tot aşa de adevărat este şi că semnificaţia principiilor practice trebuie căutată în regulile la care conduc, în acţiunile pe care le recomandă.

Asta ne arată ce anume trebuie să facem pentru a înţelege orice tip de carte practică. Ne arată de asemenea criteriile ultime necesare pentru judecata critică. În cazul cărţilor pur teoretice, criteriul care presupune acceptarea sau respingerea se referă în ultimă instanţă la adevărul lucrurilor. Dar adevărul practic este deosebit de cel teoretic. O regulă de comportament este practic adevărată

cu două condiţii: prima e să funcţioneze, a doua – să funcţioneze în aşa fel încât să vă conducă unde doriţi, adică la scopul pe care vi l-aţi propus în mod legitim.

Să presupunem că scopul pe care un autor crede că ar trebui să-l urmăriţi nu este chiar cel pe care îl consideraţi potrivit pentru dumneavoastră. Chiar dacă recomandările lui ar fi perfect viabile, în sensul că v-ar conduce la capăt, nu aţi fi de acord cu el până la final. Iar judecata pe care aţi emite-o despre carte ca fiind adevărată sau falsă din punct de vedere practic ar fi construită în consecinţă. Dacă nu credeţi că lectura inteligentă şi atentă merită efortul, această carte are să vă spună prea puţine lucruri, oricât de corecte vi s-ar părea regulile pe care le expune.

Vă rugăm să observaţi ce înseamnă asta. Atunci când judecă o carte teoretică, cititorul trebuie să sesizeze acordul sau discrepanţa dintre asumpţiile şi principiile lui de bază şi cele ale autorului. În cazul cărţilor practice, totul se va referi la scopuri şi la ţeluri. Dacă nu împărtăşiţi fervoarea lui Marx în privinţa justiţiei sociale, atunci doctrina lui economică şi reformele pe care le sugerează probabil că vi se vor părea false din punct de vedere practic sau doar irelevante.

S-ar putea să credeţi, cum a făcut-o, de pildă, Edmund Burke, că păstrarea status quo-ului este cel mai dezirabil obiectiv; fiind luat în considerare totul, veţi crede că acest lucru este mai important decât înlăturarea neajunsurilor capitalismului. În acest caz, veţi fi înclinat să credeţi că o carte precum Manifestul Partidului Comunist este falsă într-un mod flagrant. Judecata principală se va exprima întotdeauna în termeni de scopuri, nu de mijloace. Nu avem interesul de a ne folosi nici măcar de cele mai bune mijloace care duc spre scopuri cu care nu suntem de acord sau de care nu ne pasă.

Rolul persuasiunii

Această scurtă discuţie vă va da un indiciu cu privire la cele două mari întrebări pe care trebuie să vi le puneţi ori de câte ori citiţi o carte practică. Prima întrebare: Care sunt obiectivele autorului? A doua întrebare: Ce modalităţi de a atinge un scop propune autorul? Este posibil să fie mult mai greu de răspuns la aceste întrebări în cazul unei cărţi despre principii decât atunci când vine vorba de o carte despre reguli. Scopurile şi mijloacele vor fi probabil şi ele mai puţin evidente. Cu toate acestea, faptul de a găsi răspunsuri la ambele întrebări este absolut necesar pentru a înţelege şi a critica o carte practică.

Vă amintim de un alt aspect al scrisului practic, semnalat mai devreme, în orice carte practică, există un amestec de oratorie şi propagandă. N-am citit niciodată o carte de filosofie politică – oricât de teoretică putea să pară, oricât de „abstracte” ar fi fost principiile sale – care să nu fi încercat să-l convingă pe cititor în privinţa „celei mai bune forme de guvernământ”. În mod similar, tratatele morale încearcă să-şi convingă cititorul cu privire la „viaţa bună” şi să-i furnizeze căi pentru a ajunge la ea. Şi noi am încercat continuu să vă convingem să citiţi cărţile într-un anumit fel, de dragul înţelegerii sporite pe care aţi putea-o obţine.

Puteţi înţelege astfel de ce autorul de cărţi practice trebuie să fie o combinaţie între orator şi propagandist. Cum judecata ultimă a cărţilor sale se va solda cu acceptarea de către dumneavoastră a scopului pentru care el furnizează mijloace, depinde de el să vă câştige de partea lui. Pentru a face asta, trebuie să apeleze la argumente adresate atât raţiunii, cât şi inimii. Trebuie să se adreseze emoţiilor dumneavoastră şi să vă poată influenţa voinţa.

Nu există nimic rău sau periculos în asta. Ţine chiar

de natura chestiunilor practice ca oamenii să poată fi făcuţi să gândească şi să se poarte într-un anumit fel. Nicio chestiune practică şi nicio acţiune nu se bazează doar pe raţiune. Nu se poate face abstracţie de emoţii. Nimeni nu construieşte judecăţi critice serioase şi nici nu trece la acţiune fără să fie atins afectiv. Poate că lumea ar deveni un loc mai bun dacă nu s-ar întâmpla aşa, dar cu siguranţă ar fi un loc diferit. Autorul de cărţi practice care nu realizează asta este ineficient. Iar cititorului care nu e conştient de asta riscă să-i fie impuse lucruri la care nici măcar nu se gândeşte.

Cea mai bună apărare împotriva propagandei de orice fel este ca ea să fie recunoscută ca propagandă. Doar argumentele viciate ascunse şi nedetectate sunt cu adevărat periculoase. Ceea ce ajunge la inimă fără a trece prin minte se poate întoarce asupra minţii şi o poate elimina din ecuaţie cu totul. Popaganda consumată astfel acţionează ca un drog pe care nici nu ştiţi că îl consumaţi. Efectul este misterios; mai târziu, nu veţi şti de ce aţi ajuns să gândiţi într-un anumit fel.

Persoana care citeşte o carte practică în mod inteligent, care îi cunoaşte termenii, propoziţiile şi argumentele, va reuşi să descopere de fiecare dată elementele propagandistice. Va detecta imediat paragrafele care fac exces de „uzul emoţional al cuvintelor”. Conştientă că e supusă unui exerciţiu de persuasiune, va putea cântări viabilitatea argumentelor. Va rezista încercărilor de convingere, deşi nu va trebui s-o facă în totalitate. Această rezistenţă este bună atunci când ne împiedică să fim lipsiţi de simţ critic sau neatenţi. Dar cititorul care ar rămâne imun la orice fel de apel emoţional s-ar putea lipsi fără nicio problemă de lectura unei cărţi practice. Mai este ceva de spus aici. Din pricina naturii problemelor practice şi a elementului oratoric din orice

argumentaţie, „personalitatea” autorului este mai importantă în cazul cărţilor practice decât în cazul celor teoretice. Nu e necesar să ştiţi absolut nimic despre autorul unui tratat de matematică; raţionamentele lui sunt fie corecte, fie greşite şi nu au nimic de-a face cu ce fel de om este respectivul autor. Dar, pentru a judeca şi a înţelege un tratat moral, o lucrare politică sau o discuţie economică, ar trebui să ştiţi câte ceva şi despre caracterul scriitorului, despre viaţa şi timpurile sale. Atunci când citim Politica lui Aristotel, este esenţial să ştim că societatea grecească a acelor vremuri admitea sclavia. În mod similar, o lumină revelatoare e aruncată asupra Principelui, dacă ştim câte ceva despre societatea italiană din vremea lui Machiavelli şi despre relaţia acestuia cu familia de Medici. Tot aşa se întâmplă şi cu Leviathan-ul lui Thomas Hobbes după ce aflăm că autorul a trăit în timpul războaielor civile britanice şi că a fost speriat în chip aproape patologic de violenţa şi dezordinea socială.

La ce se referă acordul în cazul cărţilor practice?

Vedeţi, desigur, că toate cele patru întrebări care trebuie puse cu privire la orice carte sunt întrucâtva modificate în cazul cărţilor practice. Să încercăm să detaliem aceste modificări.

Prima întrebare, Despre ce vorbeşte această carte?, nu se schimbă foarte mult. Deoarece o carte practică expune ceva, este necesar ca, în timp ce răspundeţi acestei prime întrebări, să realizaţi o schematizare analitică a cărţii.

Da, trebuie întotdeauna să identificaţi problemele propuse de un autor (regula 4 se referă la asta), iar aici, în cazul cărţilor practice, acest imperativ devine dominant. Am mai spus că trebuie să faceţi distincţie între obiectivele autorului. Asta e o altă cale de a spune că trebuie să vedeţi cum anume încearcă el să rezolve problemele. Trebuie să

ştiţi ce a intenţionat să facă – pentru că, în cazul unei cărţi practice, a şti ce vrea să facă autorul înseamnă a şti şi ce vrea să facem noi. Iar acest lucru este de o importanţă considerabilă.

Nici a doua întrebare nu se modifică prea mult. Pentru a răspunde chestiunii privitoare la semnificaţia sau conţinutul cărţii, va trebui să descoperiţi termenii, propoziţiile şi argumentele autorului. Dar, încă o dată, acesta este ultimul aspect al sarcinii de îndeplinit (sarcină acoperită de regula 8) şi pare a fi şi cel mai important. Regula 8, după cum vă amintiţi, cere să numiţi problemele care nu au fost rezolvate de autor. Forma acestei reguli adaptată la cărţile practice a fost deja elaborată. Trebuie să descoperiţi şi să înţelegeţi mijloacele pe care autorul le propune pentru a obţine ceea ce vrea. Cu alte cuvinte, dacă regula 4 adaptată la cărţi practice este AFLAŢI CE ANUME DOREŞTE AUTORUL SĂ FACEŢI, atunci regula 8 adaptată într-o manieră similară este AFLAŢI CUM ANUME PROPUNE AUTORUL SĂ FACEŢI ASTA.

A treia întrebare, Este adevărată cartea?, se modifică într-o măsură mai mare decât celelalte. În cazul unei cărţi teoretice, cititorul răspunde la întrebare după ce a comparat descrierile şi explicaţiile autorului în privinţa a ceea ce se petrece în lume cu propria sa cunoaştere a subiectului. Dacă ele concordă cu experienţa proprie, atunci cititorul trebuie să fie de acord că sunt veridice, măcar parţial. În cazul unei cărţi practice, deşi există o oarecare asemănare între carte şi realitate, întrebarea principală se concentrează asupra problemei dacă obiectivele autorului – ceea ce înseamnă scopurile pe care le urmăreşte, laolaltă cu mijloacele pe care le propune pentru atingerea scopurilor – sunt în acord cu concepţia cititorului despre ce trebuie căutat şi despre mijloacele care sunt propice căutării.

A patra întrebare, Ce profit obţinem din citirea cărţii?, este cel mai profund schimbată. Dacă, după ce aţi citit o carte teoretică, perspectiva dumneavoastră asupra subiectelor tratate s-a modificat, atunci veţi fi nevoit să faceţi nişte ajustări în viziunea dumneavoastră generală despre lume. (în caz că asemenea ajustări nu sunt necesare, atunci probabil că nu aţi învăţat mare lucru, dacă aţi învăţat ceva, din acea carte.) Dar ajustările nu trebuie să fie neapărat dramatice şi nici să implice vreo activitate din partea dumneavoastră.

Prin contrast, a fi de acord cu o carte practică implică necesitatea unei activităţi din partea dumneavoastră. Dacă sunteţi lămurit de autor că scopurile pe care le urmăreşte el merită efortul şi dacă sunteţi convins că mijloacele pe care le recomandă sunt potrivite pentru a atinge aceste scopuri, atunci e greu să nu acţionaţi în modul pe care îl recomandă el.

Recunoaştem, desigur, că acest lucru nu se întâmplă întotdeauna. Şi când nu se întâmplă? în această situaţie, în ciuda acordului evident cu scopurile şi mijloacele autorului, cititorul nu este de fapt de acord cu acestea. Dacă ar fi, nu ar avea cum să eşueze în acţiune.

Să exemplificăm. Dacă, după ce aţi citit partea a doua a acestei cărţi, 1) aţi fost de acord că ea merită citită analitic şi 2) aţi găsit regulile de lectură utile pentru asta, atunci probabil că aţi început să citiţi în maniera pe care am descris-o. Dacă nu aţi reuşit, asta nu s-a întâmplat pentru că aţi fi fost leneş sau obosit. S-a întâmplat pentru că de fapt nu aţi reuşit nici 1, nici 2.

Există şi o excepţie aparentă. Să presupunem, de exemplu, că parcurgeţi un articol despre felul cum se face un sufleu de ciocolată. Vă place sufleul şi sunteţi de acord cu autorul că scopul urmărit este bun. De asemenea, acceptaţi mijloacele propuse de autor pentru a obţine

rezultatul final – reţeta sa. Dar se întâmplă să fiţi bărbat şi să nu gătiţi, aşa că nu veţi face un sufleu. Este astfel invalidată experienţa dumneavoastră?

Nu, nu este, dar în acest fel se indică o diferenţă importantă între tipurile de cărţi practice care ar trebui pomenite. În privinţa scopurilor propuse de autorii unor astfel de opere, acestea sunt uneori generale sau universale – aplicabile tuturor fiinţelor umane –, iar alteori se aplică doar unui număr limitat de fiinţe umane. Dacă scopul este universal – aşa cum se întâmplă, de exemplu, cu această carte, care susţine că toate persoanele ar trebui să citească mai bine, nu doar unele –, atunci implicaţiile discutate în secţiunea de faţă se aplică oricărui cititor; dacă scopul este selectiv şi se aplică doar unei anumite clase de fiinţe umane, atunci cititorul trebuie să decidă dacă aparţine sau nu acelei clase. În caz că aparţine, tot ce s-a discutat aici îl priveşte şi cititorul este mai mult sau mai puţin obligat să se poarte în felurile indicate de autor. Dacă n-o face, probabil că nu a fost obligat într-o măsură prea mare. Am spus „probabil”, întrucât cititorul se poate amăgi pe sine sau îşi poate înţelege greşit motivele atunci când decide că nu aparţine clasei pentru care scopurile ar fi relevante. În cazul celui care citeşte articolul despre sufleul de ciocolată, probabil, prin inactivitatea sa, exprimă părerea că, deşi sufleul este delicios, nu el, ci altcineva – soţia sa, de exemplu – ar trebui să-l prepare. Şi, în multe cazuri, admitem faptul că un scop este dezirabil, iar mijloacele folosite sunt fezabile, dar, într-un fel sau altul, ne exprimăm reţinerea de a acţiona. S-o facă altcineva, vom spune mai mult sau mai puţin explicit.

Desigur, aceasta nu este atât o problemă de lectură, cât una psihologică. Dar aspectul psihologic influenţează direct felul cum citim efectiv o carte practică. Iată motivul pentru care am discutat această chestiune aici.

CUM SĂ CITIM LITERATURĂ IMAGINATIVĂ

Până acum, această carte s-a ocupat de aproximativ jumătate dintre lecturile pe care le fac oamenii. Chiar şi aşa, estimarea este prea largă. Probabil că, în cea mai mare parte a sa, timpul de lectură al oricărei persoane este folosit pentru a citi ziare, reviste şi materiale legate de slujbă. Iar în ceea ce priveşte cărţile, cei mai mulţi dintre noi citesc mai multă ficţiune decât nonficţiune. Apoi, dintre cărţile de nonficţiune, cele mai citite sunt acelea care, la fel ca ziarele şi revistele, abordează în manieră jurnalistică subiecte de interes larg.

Nu v-am dus de nas în ceea ce priveşte regulile stabilite în capitolele anterioare. Înainte de a le discuta în detaliu, v-am explicat că va trebui să ne limităm la a citi cărţi nonficţionale. Dacă am fi expus simultan şi regulile pentru citirea literaturii imaginative, am fi creat confuzie. Dar acum nu le mai putem ignora.

Înainte de a ne apuca de treabă, am vrea să atragem atenţia asupra unui paradox straniu. Problema de a şti cum trebuie citită literatura imaginativă este de departe mai dificilă decât aceea de a şti cum trebuie citită literatura expozitivă. Totuşi, această abilitate este mai răspândită decât arta de a citi ştiinţă sau filosofic, politică, economie sau istorie. Cum de se poate aşa ceva?

S-ar putea întâmpla aşa ceva pentru că oamenii se înşală în privinţa capacităţii lor de a citi cărţi într-o manieră inteligentă. Din experienţa pe care o avem ca profesori, vă putem spune cât de scumpi la vorbă devin oamenii atunci când îi întrebi ce le-a plăcut la o carte. Faptul că le-a plăcut li se pare evident, dar nu sunt capabili să explice de unde provine această plăcere sau să spună ce anume din carte le-a provocat-o. Asta ar putea însemna că oamenii pot fi buni cititori de ficţiune, fără a fi buni critici. Bănuim că aceasta este, în cel mai bun caz, o jumătate de

adevăr. O lectură critică de orice tip depinde de gradul de înţelegere a oricărei persoane. Persoanele care nu pot spune de ce le place o carte probabil că nu au reuşit să treacă dincolo de cele mai evidente aspecte ale ei. Oricum, mai există şi alte lucruri paradoxale. Literatura imaginativă produce mai degrabă plăcere decât instruieşte. Este mult mai uşor să produci plăcere decât să instruieşti, dar e foarte greu să afli de ce unii simt plăcere. Frumuseţea este mai greu de analizat decât adevărul.

Pentru a detalia această afirmaţie, ar fi nevoie de o analiză estetică mai amănunţită. Nu ne putem apuca de asta acum. Vă putem totuşi da nişte sfaturi privitoare la felul cum trebuie citită literatura imaginativă. Vom proceda iniţial negativ, arătând cum nu trebuie făcut acest lucru, înainte de a formula nişte reguli constructive. Apoi, vom recurge la analogie, traducând pe scurt regulile pentru cititul de nonficţiune în echivalentul lor pentru lectura ficţională. În final, în capitolul următor, ne vom apuca să examinăm problemele legate de lectura diferitelor tipuri de literatură imaginativă – şi anume romane, piese de teatru şi poeme.

Cum să nu citim literatură imaginativă înainte de a trece la expunerea despre ce nu trebuie făcut, trebuie să determinăm micile diferenţe care există între literatura ficţională şi cea expozitivă. Aceste diferenţe vor explica de ce nu putem citi un roman ca şi cum ar fi o operă filosofică sau o poezie ca şi cum ar fi o demonstraţie matematică.

Cea mai evidentă diferenţă, menţionată deja, se leagă de scopurile celor două tipuri de scriituri. Cărţile teoretice expun cunoştinţe – cu privire la experienţe pe care cititorul le-a avut sau le-ar fi putut avea. Literatura imaginativă încearcă să relateze experienţa însăşi – una pe care cititorul o poate avea sau o poate împărtăşi doar prin lectură iar dacă reuşeşte acest lucru, atunci cititorul va

avea ceva de care să se bucure. Din pricina scopurilor diferite pe care le au, cele două tipuri de scriitură apelează la intelect şi la imaginaţie în mod diferit.

Experimentăm lucrurile prin intermediul simţurilor şi imaginaţiei. Dar, pentru a şti ceva, trebuie să ne folosim de puterile raţiunii şi ale minţii, care sunt de natură intelectuală. Asta nu înseamnă că putem gândi fără a ne folosi imaginaţia sau că experienţa senzorială este lipsită în totalitate de aportul raţional sau introspectiv. Diferenţa e una de accent. Ficţiunea se adresează în primul rând imaginaţiei. Acesta este unul dintre motivele pentru care o numim imaginativă, în contrast cu textele ştiinţifice sau filosofice.

Această caracteristică a literaturii imaginative duce ta, probabil, cel mai important sfat pe care îl putem da în privinţa a ceea ce nu trebuie făcut. Nu încercaţi să rezistaţi efectului unei opere imaginative!

Am discutat pe larg importanţa lecturii active. Următorul lucru e adevărat în ceea ce priveşte orice carte, dar este adevărat în feluri diferite în cărţile expozitive comparativ cu cele de poezie. Cititorul primei categorii ar trebui să fie ca o pasăre de noapte, mereu treaz, mereu pregătit să intervină. Genul de activitate care se pretează lecturării poeziei sau ficţiunii nu e acelaşi. Este mai degrabă un soi de acţiune pasivă, dacă ni se permite expresia, sau, mai bine zis, o pasiune activă. Atunci când citim o poveste, trebuie să ne purtăm în aşa fel încât să o lăsăm să acţioneze asupra noastră. Trebuie să-i permitem să ne mişte, trebuie să-i permitem să facă orice ar avea de făcut cu noi. Trebuie să ne deschidem în faţa operei.

Datorăm mult literaturii teoretice – filosofia, ştiinţa, matematica –, care a conturat lumea reală în care trăim. Dar n-am putea trăi în această lume dacă nu am reuşi, din când în când, să ieşim din ea. Nu vrem să sugerăm că

literatura imaginativă este întotdeauna sau în mod esenţial evazionistă. În sensul cel mai comun, în termenul „a evada” există ceva demn de milă. Dacă tot e să evadăm din realitate, evadarea ar trebui să se facă într-o dimensiune mai largă, mai profundă. Aceasta este realitatea noastră interioară, viziunea noastră despre lume. Descoperirea acestei realităţi ne face fericiţi; o asemenea experienţă este extrem de dătătoare de satisfacţii pentru o parte din fiinţa noastră pe care nu o accesăm în mod obişnuit. În orice caz, regulile de lectură ale unei opere literare ar trebui să urmărească exact acest tip de experienţă profundă. Aceste reguli ar trebui să elimine tot ceea ce ne împiedică să trăim sentimente profunde.

Diferenţa fundamentală dintre lucrările expozitive şi cele literare duce la o altă diferenţă. Din pricina scopurilor profund diferite, cele două tipuri de scriitură utilizează limba în mod diferit. Scriitorul imaginativ încearcă să maximizeze ambiguitatea naturală a cuvintelor pentru a extrage toată puterea şi bogăţia existente în stare latentă în multitudinea lor de sensuri. El foloseşte metaforele ca unităţi de bază ale construcţiei sale, tot aşa cum scriitorul expozitiv foloseşte cuvintele în mod univoc.

Ceea ce a spus Dante despre Divina Comedie – şi anume că trebuie citită ca şi cum ar avea mai multe interpretări diferite, deşi înrudite – se aplică în general poeziei şi operelor de ficţiune. Logica scriiturii expozitive tinde către idealul lipsei de ambiguitate şi al caracterului explicit. Nimic nu ar trebui să poată fi citit printre rânduri. Tot ceea ce este relevant şi poate fi formulat într-un enunţ ar trebui să fie exprimat cât mai clar cu putinţă. Prin contrast, literatura imaginativă se bazează deopotrivă pe ceea ce este spus explicit şi pe ceea ce e spus implicit. Multiplicarea metaforelor aproape că aduce mai mult conţinut implicit decât acela prezent explicit în cuvinte.

Poemul sau povestea spun întotdeauna lucruri care nu sunt şi nici nu pot fi spuse prin cuvinte.

Plecând de aici, obţinem o altă sugestie negativă.

Nu căutaţi termeni, argumente sau propoziţii într-o operă imaginativă. Acestea sunt elemente logice şi nu poetice. „În poezie şi în teatru”, a observat cândva poetul Mark van Doren, „enunţurile formează unul dintre mediile cele mai obscure”. Ceea ce „spune” un anumit poem nu poate fi găsit în niciunul dintre rândurile care îl alcătuiesc. Iar întregul, care cuprinde toate cuvintele, ca şi relaţiile dintre ele, conţine ceva ce nu poate fi regăsit în ţesătura propoziţiilor. (Totuşi, literatura imaginativă înglobează elemente care sunt analoage termenilor, propoziţiilor şi argumentelor şi le vom discuta în cele ce urmează).

Desigur, putem învăţa din literatura imaginativă, din poeme şi povestiri şi, probabil, în special din piesele de teatru – dar nu în acelaşi fel în care învăţăm din lecturile ştiinţifice sau filosofice. Învăţăm din experienţă – din experienţa noastră cotidiană. Tot aşa, putem învăţa din substitutul de experienţă pe care îl produce în imaginaţia noastră lectura ficţiunii. În acest sens, poemele şi povestirile instruiesc în aceeaşi măsură în care produc plăcere. Dar sensul în care învăţăm din cărţile de ştiinţă sau filosofic este diferit. Lucrările expozitive nu ne pot furniza experienţa pe care ne-o dau romanele. Cele dintâi comentează aceste experienţe ca şi cum le-am fi parcurs sau le-am putea parcurge. De aceea, afirmaţia că menirea principală a lucrărilor expozitive este aceea de a produce învăţare în mod direct, pe când cărţile de ficţiune fac asta doar în mod secundar, creând experienţe din care putem învăţa, este adevărată. Pentru a învăţa din astfel de cărţi, trebuie să gândim cu capul nostru în privinţa experienţelor avute; pentru a-i înţelege pe oamenii de ştiinţă sau pe filosofi, trebuie să înţelegem felul în care au gândit ei.

În cele din urmă, o ultimă regulă negativă. Nu criticaţi opera de ficţiune plecând de la aceleaşi standarde de veridicitate şi consistenţă ca ale comunicării sau cunoaşterii. Adevărul unei poveşti bune este verosimilitatea, probabilitatea sau plauzibilitatea ei. O poveste trebuie să fie credibilă, dar nu trebuie să descrie faptele de viaţă sau sociale într-o manieră verificabilă prin experiment sau cercetare. Cu secole în urmă, Aristotel remarca faptul că „standardele de corectitudine nu sunt aceleaşi în poezie ca în politică" sau, din acelaşi motiv, în fizică ori în psihologie. Micile detalii incorecte de anatomie sau erorile istorice ori geografice ar trebui criticate numai în măsura în care cartea în care apar este un tratat asupra acelor subiecte. Dar micile inexactităţi nu produc vreun neajuns poveştii, dacă autorul ştie să le învăluie într-o aură de credibilitate. Atunci când citim despre adevăr, într-un anumit sens ceea ce căutăm este chiar adevărul şi avem dreptul să ne plângem dacă nu îl obţinem. Atunci când citim un roman, ne dorim adevărul doar în sensul că lucrurile prezentate acolo s-ar fi putut întâmpla în universul pe care autorul l-a creat şi l-a recreat în interiorul nostru.

Ce facem cu o lucrare filosofică după ce am citit-o şi am înţeles-o? O testăm – raportând-o la acea experienţă comună care a generat-o de la bun început şi care nu are altă raţiune de a fi. Ne întrebăm dacă afirmaţiile de acolo sunt adevărate. Am simţit aşa ceva? Am gândit cumva la fel fără să ne fi dat seama? Ni se par acum clare lucrurile, deşi nu ni se păreau aşa înainte? Oricât ar fi de complicată teoria sau explicaţia autorului, tot este mai simplă decât ideile haotice şi disparate pe care le aveam înainte asupra subiectului? Dacă putem răspunde afirmativ la cele mai multe dintre aceste întrebări, înseamnă că există deja punţi de înţelegere între autor şi noi. Atunci când

înţelegem o carte şi nu ne aflăm în dezacord cu conţinutul ei, trebuie să spunem: „Pentru noi, lucrurile citite sunt acum evidente. Am testat teoria propusă şi am găsit-o corectă”.

Lucrurile nu stau la fel şi cu poezia. Nu putem testa Othello şi nu putem compara ce se întâmplă acolo cu experienţa noastră decât dacă suntem noi înşine mauri şi suntem căsătoriţi cu o domniţă veneţiană, pe care o suspectăm de trădare. Însă, chiar şi dacă ar fi aşa, Othello nu este un maur oarecare şi nici Desdemona o veneţiană oarecare. Iar cele mai multe cupluri de acest fel ar fi avut probabil norocul să nu cunoască un Iago. De fapt, acest noroc nu l-ar fi putut avea decât un singur om. Atât figura lui Othello, cât şi piesa Othello sunt unice.

Reguli generale pentru citirea literaturii imaginative

Pentru a face cât mai utile restricţiile discutate anterior, ele trebuie completate cu câteva sugestii pozitive. Aceste sugestii pot fi extrase prin analogie din regulile pentru lecturile expozitive.

După cum am văzut, există trei grupuri de asemenea reguli. Primul grup se referă la descoperirea unităţii şi a relaţiei dintre părţi şi întreg; al doilea grup face referire la regulile de identificare şi interpretare a termenilor, propoziţiilor şi argumentelor care apar în carte; iar cel de-al treilea grup conţine reguli pentru criticarea teoriilor autorului, în aşa fel încât acestea să ne permită să ajungem la un acord sau la un dezacord cu el. Numim aceste grupuri structural, interpretativ şi critic. În mod analog, putem descoperi seturi de reguli care să ne ajute la citirea poemelor, romanelor sau pieselor de teatru.

Putem traduce primul Set de reguli, cele structurale, în forme ficţionale analoage, după cum urmează:

1) O operă literară trebuie clasificată şi introdusă în categoria care îi este proprie. O poezie spune ce are de

spus sub forma unei experienţe emoţionale individuale, pe când romanele sau piesele de teatru au intrigi mult mai complicate, implicând personaje numeroase, plus interacţiunile lor şi emoţiile pe care le încearcă ele în timpul desfăşurării acţiunii. Mai mult, toată lumea ştie că o piesă de teatru diferă de un roman prin aceea că narează desfăşurarea evenimentelor doar prin mijloacele limbajului şi ale acţiunii. (Există câteva excepţii interesante, pe care le vom discuta mai încolo.) Dramaturgul nu poate vorbi niciodată în numele lui, dar romancierul poate şi chiar o face pe parcursul acţiunii romanului. Toate aceste diferenţe care intervin în maniera de a scrie au corespondent în diferenţele ce privesc receptivitatea cititorului. De aceea, ar trebui să puteţi recunoaşte fără probleme tipul de literatură pe care o citiţi.

2) Trebuie să sesizaţi unitatea operei. Faptul că aţi reuşit să faceţi asta sau ba poate fi testat prin încercarea de a formula tema centrală a cărţii într-o propoziţie sau două. Unitatea unei opere expozitive este dată în cele din urmă de problema principală pe care încearcă să o rezolve. De aceea, formularea temei centrale se poate face identificând această problemă şi propoziţiile care încearcă să îi răspundă. Unitatea într-o operă ficţională este şi ea legată de problema pe care şi-a pus-o autorul, dar am văzut că problema este aceea de a da glas unei experienţe concrete, motiv pentru care unitatea unei opere de ficţiune trebuie căutată mereu în intriga sa. Nu puteţi spune că aţi surprins povestea până când nu puteţi formula intriga într-un mic rezumat – nu într-o propoziţie sau într-o argumentaţie. Acolo se află unitatea sa. Vă rog să remarcaţi că nu există o contradicţie reală între ceea ce am spus despre unitatea intrigii şi unicitatea limbajului ficţional. Chiar şi poezia are o „intrigă”, în sensul în care folosim termenul aici. Dar intriga nu este experienţa

concretă recreată în cititor de către operă, fie ea poem, nuvelă sau piesă de teatru. Este doar cadrul sau poate doar ocazia de a fi desfăşurată intriga. Ea reprezintă unitatea operei, care se află în experienţa însăşi, aşa cum suma logică a sensurilor reprezintă, în cazul unei opere expozitive, argumentaţia proprie întregului.

3) Se impune nu numai ca întregul să fie redus la cea mai simplă formă, ci şi ca dumneavoastră să descoperiţi cum este alcătuit întregul din părţile sale. Părţile unei lucrări expozitive sunt legate de părţile întregii probleme, soluţiile parţiale contribuind la soluţia finală. Părţile ficţiunii sunt reprezentate mai degrabă de diferiţii paşi pe care autorul îi urmează în construirea intrigii: detaliile personajelor şi acţiunea. Felul în care sunt ordonate părţile poate diferi în două feluri. În ştiinţă şi în filosofic, părţile trebuie ordonate logic, într-o povestire, ele trebuie integrate cumva într-o schemă temporală – o progresie care să meargă de la origine către final.

Ca să cunoaşteţi structura unei poveşti, trebuie să ştiţi unde începe aceasta din urmă – şi ea nu începe întotdeauna de pe prima pagină, în mod evident –, încotro se îndreaptă şi unde anume se sfârşeşte. Trebuie să cunoaşteţi diferitele puncte de turnură a acţiunii, să sesizaţi apogeul şi să vedeţi ce se întâmplă după. (Prin „după” nu înţelegem ce se întâmplă după ce se termină povestirea. Nimeni nu poate şti asta. Ne referim doar la ceea ce se întâmplă în interiorul naraţiunii după punctul culminant.)

Din cele discutate, decurg câteva concluzii importante. Părţile sau subsecţiunile unei cărţi expozitive vor fi probabil mult mai uşor de citit individual decât segmentele unei lucrări de ficţiune. Euclid şi-a publicat Elementele în treisprezece părţi – sau „cărţi”, cum le-a numit el – şi primele pot fi citite fiecare pentru ea însăşi.

Într-o măsură mai mare sau mai mică, aşa se întâmplă cu orice carte expozitivă bine structurată. Secţiunile sau capitolele, luate separat sau în subgrupuri, pot fi înţelese. Dar capitolele unui roman, actele unei piese de teatru sau versurile unui poem devin relativ lipsite de sens atunci când sunt desprinse din întreg.

În al doilea rând, care sunt regulile interpretative necesare pentru a citi ficţiune? Consideraţiile noastre anterioare cu privire la diferenţa dintre uzul logic şi cel poetic al limbii ne pregătesc pentru a realiza o traducere a regulilor privitoare la găsirea termenilor, a propoziţiilor şi argumentelor. Ştim că nu le putem folosi ca atare, dar va trebui să le utilizăm în mod analog.

1) Elementele unei ficţiuni sunt episoadele şi întâmplările din ea, personajele şi gândurile, cuvintele, sentimentele şi consecinţele lor. Fiecare dintre aceste componente reprezintă un element de sine stătător în lumea pe care o creează autorul. Manipulând elementele, autorul îşi spune povestea. Ele sunt ca termenii în discursul logic. Asemănător felului în care trebuie să asimilaţi termenii unui autor de opere expozitive, în cazul operelor de ficţiune trebuie să vă familiarizaţi cu momentele acţiunii şi cu însuşirile personajelor. Nu puteţi spune că ştiţi o poveste până nu îi cunoaşteţi personajele, până nu i-aţi urmărit firul narativ.

2) Termenii sunt uniţi în propoziţii. Elementele unei ficţiuni sunt conectate la tabloul de ansamblu sau la fundalul narativ pe care evoluează. După cum am văzut, scriitorul imaginativ creează o lume în care „personajele se mişcă, trăiesc şi îşi au făptura”. Prin urmare, analogul ficţional al regulii care ne îndeamnă să identificăm propoziţiile autorului poate fi forumulat astfel: simţiţi-vă ca acasă în această lume imaginară; priviţi-o ca şi cum aţi fi un observator din interior; deveniţi un personaj al ei,

dispus să vă împrieteniţi cu alte personaje şi gata să luaţi parte la trăirile lor prin empatie, aşa cum aţi face în cazul unui prieten. Dacă veţi proceda aşa, elementele ficţiunii vor înceta să mai semene cu nişte piese de şah mutate-n mod mecanic pe o tablă. Va trebui să găsiţi legăturile care le dau viaţă.

3) Dacă într-o carte expozitivă există o anumită mişcare, atunci aceasta este mişcarea argumentaţiei, translaţia logică de la dovezi şi temeiuri la concluziile pe care acestea le susţin. În cazul unor asemenea cărţi, este necesar să urmăm argumentaţia. De aceea, după ce aţi descoperit termenii şi propoziţiile, vi se cere să analizaţi modul de raţionare. Există un ultim pas analog în lecturarea interpretativă a ficţiunii. V-aţi obişnuit cu personajele. Le-aţi însoţit în lumea imaginară în care trăiesc, v-aţi supus legilor societăţii lor, aţi respirat aerul lumii lor, le-aţi mâncat mâncarea, aţi călătorit pe şoselele lor. Acum, trebuie să însoţiţi aceste personaje pe drumul aventurii lor. Scena sau fundalul, statutul social, este (ca şi propoziţia) un tip de conexiune statică între evenimente. Desfăşurarea intrigii (la fel cum se întâmplă cu argumentaţia sau cu raţionamentul) este o legătură dinamică. Aristotel spunea că intriga e sufletul unei poveşti. Este ceea ce îi dă viaţă. Pentru a citi o poveste cum trebuie, se impune să ţineţi degetul pe artera ei narativă, să-i simţiţi pulsul.

Înainte de a părăsi aceste echivalenţe pentru regulile de interpretare, trebuie să vă atenţionăm să nu cercetaţi prea îndeaproape analogia făcută. O analogie de acest fel este ca o metaforă, care se va dezintegra dacă o veţi presa prea puternic. Cei trei paşi pe care i-am sugerat subliniază calea pe care cineva devine tot mai conştient de dezvoltarea artistică din mintea unui autor de ficţiune. Departe de a vă strica bucuria de a citi o piesă sau un

roman, aceşti paşi ar trebui să vă sporească plăcerea, ajutându-vă să cunoaşteţi sursele desfătării dumneavoastră. Veţi şti nu doar ce vă place, ci şi de ce vă place acel ceva.

Încă o precauţie: regulile care urmează se aplică în principal romanelor şi pieselor de teatru. În măsura în care poemele au o linie narativă, li se aplică şi lor. De fapt, sunt valabile şi pentru poemele nenarative. Un poem este reprezentarea unei experienţe concrete: la fel ca o poveste lungă, şi poemul încearcă să recreeze în cititor această experienţă. Chiar şi în cel mai scurt poem, există o introducere, un cuprins şi o încheiere, aşa cum în fiecare secvenţă temporală există o desfăşurare, oricât de scurtă şi de efemeră ar fi ea.

Şi, cu toate că lista personajelor dintr-un poem poate fi foarte scurtă, întotdeauna va exista cel puţin un personaj: poemul.

În al treilea şi ultimul rând, care sunt regulile critice pentru lectura operelor de ficţiune? Poate vă mai amintiţi că, în cazul operelor expozitive, am făcut deosebirea între regulile generale ale criticii şi anumite remarci de natură punctuală. În ceea ce priveşte maximele generale, analogia poate fi creată printr-o tranziţie simplă. În cazul operelor expozitive, regula era să nu criticaţi o carte – adică să nu spuneţi că sunteţi de acord cu ea sau nu – până când nu aţi înţeles-o. În acest caz, regula este: Nu criticaţi o operă de ficţiune până când nu aţi gustat pe deplin experienţa pe care autorul a încercat s-o imagineze pentru dumneavoastră.

Există un corolar important al acestei reguli. Cititorul bun nu pune la îndoială lumea pe care autorul încearcă să o creeze – să o recreeze – pentru el. „Trebuie să-i lăsăm autorului ideea, subiectul, acel donne al lui”, spunea Henry James în a sa Artă a ficţiunii; „Să ne limităm la a critica

numai ceea ce face un autor cu ele”. Asta înseamnă, de exemplu, să luăm notă de faptul că un anumit autor îşi plasează acţiunea în Paris şi nu să obiectăm că nu a plasat-o în Minneapolis; dar avem dreptul să criticăm ceea ce face cu parizienii sau cu oraşul însuşi.

Cu alte cuvinte, nu putem fi în acord sau în dezacord cu o operă de ficţiune. Aceasta fie ne place, fie nu ne place. În cazul lucrărilor teoretice expozitive, judecata critică vizează în primul rând adevărul pe care-l conţin, pe când în cazul artelor frumoase, aşa cum le spune şi numele, ne preocupăm în primul rând de frumuseţe. Frumuseţea unei opere de artă este legată de plăcerea pe care ne-o produce ea atunci când o cunoaştem bine.

Să reformulăm deci maximele în aceeaşi manieră. Înainte de a spune că vă place sau că vă displace un anumit lucru, trebuie să fiţi sigur că aţi făcut tot ce v-a stat în putinţă pentru a aprecia opera. Prin apreciere înţelegem să încercăm să dobândim experienţa pe care autorul s-a străduit s-o producă lucrând asupra emoţiilor şi imaginaţiei dumneavoastră. Este motivul pentru care nu puteţi aprecia un roman citindu-l pasiv (aşa cum am remarcat, trebuie să-l citiţi cu pasiune), în orice caz nu mai mult decât puteţi înţelege o lucrare filosofică citind-o în mod similar. Pentru a gusta o operă literară, dar şi pentru a o înţelege, trebuie să citiţi în mod activ, iar asta înseamnă să faceţi toţi paşii pe care-i presupune lectura analitică, aşa cum i-am descris pe scurt mai înainte. Abia după ce aţi citit o carte până la capăt în felul acesta, sunteţi liber s-o judecaţi critic. Prima judecată pe care o veţi face va fi desigur una de gust. Nu veţi spune doar că vă place sau vă displace cartea, veţi spune şi de ce. Motivele pe care le veţi livra vor avea desigur o oarecare relevanţă în privinţa cărţii, dar ele vor vorbi în primul rând despre dumneavoastră – despre preferinţele şi

prejudecăţile dumneavoastră – şi abia apoi despre carte. De aceea, pentru a duce la bun sfârşit analiza critică, va trebui să vă obiectivaţi observaţiile privitoare la carte, arătând ce elemente au generat aceste observaţii. Va trebui să treceţi de la a spune ce vă place sau vă displace şi de ce, la a spune ce este bine sau rău în ceea ce priveşte cartea şi de ce.

Cu cât veţi reuşi să identificaţi mai clar cauzele care v-au provocat plăcere la citirea prozei sau a poeziei, cu atât vă veţi afla mai aproape de înţelegerea virtuţilor literare ale operei în sine. Astfel, veţi dezvolta gradual un anumit standard critic. Şi veţi descoperi cel mai probabil o comunitate largă care să vă împărtăşească opiniile critice. Aţi putea chiar descoperi, aşa cum credem noi că se întâmplă, că bunul-gust în literatură poate fi deprins de oricine a învăţat să citească.

15
SUGESTII PENTRU A CITI PROZĂ, PIESE DE TEATRU ŞI POEME

Regulile paralele pentru citirea literaturii care au fost discutate în capitolul anterior erau reguli generale, care se aplicau oricărui tip de literatură imaginativă – romane şi nuvele; versuri (incluzând aici poemele epice); piese de teatru (fie că era vorba de comedii, tragedii sau de ceva la mijloc între ele); poeme lirice, indiferent de lungime sau complexitate.

Fiind generale, aceste reguli trebuie să poată fi aplicate cumva la toate tipurile de literatură. În acest capitol, am vrea să vă arătăm despre ce adaptări este vorba. Vom avea câte ceva de spus despre lectura povestirilor, a pieselor de teatru şi poemelor lirice; de asemenea, vom include aici observaţii cu privire la problemele speciale pe care le ridică lectura poemelor

epice sau a tragediilor greceşti. Însă, înainte de a trece la aceste chestiuni, am vrea să facem câteva remarci privitoare la ultima dintre cele patru întrebări pe care un cititor activ şi pretenţios trebuie să le adreseze oricărei cărţi de ficţiune. Vă amintiţi că primele trei întrebări erau următoarele: 1. Despre ce anume vorbeşte cartea ca întreg? 2. Ce anume se spune în detaliu şi cum? 3. Este cartea adevărată în parte sau în totalitate? Aplicarea acestor trei întrebări la operele ficţionale a fost discutată deja. La prima întrebare puteţi considera că aţi răspuns atunci când deveniţi capabil să descrieţi unitatea intrigii unei povestiri, unei piese de teatru sau unui poem „intriga" trebuind înţeleasă suficient de larg încât să includă momentul de tensiune maximă şi dintr-un poem, şi dintr-o poveste. La a doua întrebare răspundeţi atunci când deveniţi capabil să sesizaţi rolurile pe care le joacă diferitele personaje şi să reformulaţi, cu propriile cuvinte, situaţiile-cheie prin care au trecut aceste personaje. La a treia întrebare răspundeţi, de asemenea, atunci când reuşiţi să emiteţi o judecată critică privitoare la adevărul operei. Conţine ea o poveste plauzibilă? Vă satisface inima şi mintea? Gustaţi frumuseţea ei? în fiecare dintre aceste cazuri, puteţi spune de ce?

A patra întrebare este Ce profit obţinem în urma lecturii? în cazul cărţilor teoretice expozitive, răspunsul la această întrebare presupune o anumită acţiune din partea dumneavoastră. „Acţiune" în acest caz nu înseamnă a face ceva. Am sugerat deja că acest tip de acţiune reprezintă o obligaţie pentru cititor atunci când el e de acord cu o lucrare practică – ceea ce înseamnă că se pune de acord cu scopurile propuse – şi acceptă drept viabile mijloacele prin care autorul spune că le poate atinge. În acest sens, acţiunea nu e obligatorie dacă lucrarea expozitivă este teoretică. Acolo, acţiunea mentală e suficientă. Dar, dacă

sunteţi convinşi că o astfel de carte este adevărată, total sau parţial, atunci trebuie să fiţi de acord cu concluziile ei, iar dacă ele implică o anumită reconsiderare a opiniilor privitoare la subiect, vă veţi vedea nevoit, într-o măsură mai mare sau mai mică, să le reconsideraţi.

Este important să realizăm că, în cazul unei opere de ficţiune, această a patra şi ultimă întrebare trebuie pusă altfel. Într-o anumită privinţă, întrebarea este relevantă pentru lectura povestirilor şi a poemelor. Vorbind foarte strict, cititorul nu trebuie să realizeze vreo acţiune atunci când citeşte un roman, o piesă de teatru sau o poezie aşa cum trebuie – adică analitic. Aţi renunţat la toate datoriile dumneavoastră de cititor atunci când aţi aplicat regulile paralele ale lecturii analitice la astfel de opere şi aţi răspuns primelor trei întrebări.

Am spus „vorbind foarte strict" pentru că e clar că operele de ficţiune i-au făcut adeseori pe cititori să se poarte într-un anumit fel. Uneori, o povestire este o cale mai bună de a expune un anumit lucru – fie că vorbim de o chestiune politică, de una economică sau de una morală – decât o lucrare teoretică expozitivă. Cărţile lui George Orwell Ferma animalelor[37] şi 1984[38]sunt, ambele, critici ale totalitarismului. Minunata lume nouă[39] a lui Aldous Huxley e o diatribă elocventă la adresa tiraniei progresului tehnologic. Primul cerc[40] al lui Aleksandr Soljeniţîn ne spune mai multe despre cruzimea îngrozitoare şi inumanitatea birocraţiei sovietice decât ar fi putut-o face o sută de studii şi de rapoarte. Asemenea opere au fost interzise şi cenzurate adeseori în istoria umanităţii, iar

---

37 George Orwell, *Ferma animalelor,* Polirom, Iaşi, 2002

38 George Orwell, *O mie nouă sute optzeci şi patru,* Polirom, Iaşi, 2002

39 Aldous Huxley, *Minunata lume nouă. Reîntoarcere în minunata lume nouă,* Polirom, Iaşi, 2003

40 Aleksandr Soljeniţîn, *Primul cerc,* Univers, Bucureşti, 2002

motivul pentru care s-a întâmplat asta e clar. După cum a remarcat cândva E.B. White, „un despot nu se teme de scriitorii elocvenţi care predică libertatea, el se teme de un poet beat care ar putea face o glumă ce va prinde”.

Oricum, asemenea consecinţe practice ale lecturii povestirilor şi poemelor nu ţin de substanţa chestiunii. Scrierile ficţionale pot duce la acţiune, dar nu este obligatoriu să o facă. Ele ţin de domeniul artelor frumoase.

O operă de artă este „fină” nu pentru că este rafinată sau finisată, ci pentru că ea însăşi e un produs final (în latină, „finis” înseamnă „final”). Nu urmăreşte ceva dincolo de ea însăşi. Ea este, precum a spus Emerson vorbind despre frumuseţe, singurul motiv pentru care există.

Aşadar, atunci când vine vorba de aplicarea acestei ultime întrebări la opera de ficţiune, ar trebui s-o faceţi cu precauţie. Dacă vă simţiţi îndemnat să ieşiţi şi să faceţi ceva legat de cartea pe care aţi citit-o, întrebaţi-vă dacă acea carte cuprinde vreun adevăr implicit care v-a determinat să simţiţi în felul în care simţiţi. Poezia nu conţine propriu-zis adevăruri, deşi multe poeme şi povestiri poartă în ele enunţuri adevărate, mai mult sau mai puţin ascunse. Şi este chiar un lucru normal să fiţi atins de ele, să reacţionaţi la ele. Dar trebuie să ştiţi că sunteţi atins şi că reacţionaţi la altceva decât la povestire sau la poemul însuşi. Acestea continuă să subziste prin ele însele. Pentru a fi un bun cititor, nu trebuie decât să le experimentaţi.

Cum să citim poveşti

Primul sfat pe care am vrea să vi-l dăm cu privire la citirea unei poveşti este acesta: citiţi-o repede şi cu o imersiune totală. În mod ideal, o poveste ar trebui citită dintr-odată, dar acest lucru este rareori posibil în cazul oamenilor ocupaţi care citesc romane lungi. Oricum, idealul rămâne acela de a comprima timpul de lectură cât

se poate de mult. Altfel, veţi uita ce s-a întâmplat, unitatea intrigii vă va scăpa şi vă veţi trezi pierdut în cazul acelei poveşti.

Atunci când le place un roman, unii cititori vor să-l guste, să se oprească din citit, să iasă din lectură cât de des se poate. Dar, în acest caz, cel mai probabil ei nu citesc cartea, ci îşi satisfac pornirile mai mult sau mai puţin conştiente legate de evenimente şi personaje. Ne vom întoarce la acest subiect în câteva clipe.

Vă sugerăm deci să citiţi repede şi cu implicare totală. Am remarcat deja importanţa faptului de a lăsa o operă literară să lucreze în noi. Asta înţelegem prin ultima propoziţie: lăsaţi personajele să vă intre în minte şi în suflet; nu vă îndoiţi, dacă vi se întâmplă asta cumva, de evenimentele narate. Nu criticaţi un personaj pentru ceea ce face înainte de a înţelege de ce face acel lucru – şi faceţi-o apoi, dacă mai este cazul. Încercaţi cât puteţi de mult să trăiţi în lumea lor şi nu în a dumneavoastră. Acolo, lucrurile pe care un personaj le face pot deveni inteligibile. Şi nu judecaţi „lumea” ficţională ca întreg până nu vă asiguraţi că aţi locuit-o cu toate puterile.

Respectarea acestei reguli ar trebui să vă permită să răspundeţi primei dintre cele patru întrebări care ar trebui puse despre fiecare carte Despre ce vorbeşte ea? Dacă nu o veţi citi rapid, probabil că veţi rata unitatea poveştii. Dacă nu o veţi citi cu intensitate, cel mai probabil nu veţi reuşi să sesizaţi detaliile.

După cum am observat, termenii unei poveşti sunt personajele şi întâmplările din ea. Va trebui să le cunoaşteţi şi să fiţi capabil să le triaţi. O mică avertizare, însă. Dacă luăm Război şi pace drept exemplu, putem spune că mulţi cititori au început lectura acestui roman şi s-au văzut copleşiţi de numărul mare de personaje din el, mai ales că toate au nume ciudate. Au renunţat repede,

convinşi că nu vor putea ordona niciodată relaţiile complicate de acolo, că nu vor şti niciodată cine este cine în roman. Acest lucru este adevărat despre orice roman, oricât ar fi de lung, iar dacă este un roman bun, ne dorim să fie cât mai lung posibil.

Cititorilor mai slabi de înger nu le trece prin cap că exact acelaşi lucru li se întâmplă şi lor, atunci când se mută într-un alt oraş sau într-un alt cartier, când schimbă şcoala şi slujba sau chiar când ajung la o petrecere. În niciuna dintre aceste situaţii, cititorul nu va renunţa la a face operaţiile respective; este conştient că, după un foarte mult timp, oamenii vor începe să fie vizibili în mulţime, că prietenii vor apărea din mulţimea anonimă a colegilor de serviciu, a colegilor de şcoală sau a musafirilor. S-ar putea să nu ne amintim de numele tuturor oamenilor pe care îi vedem la o petrecere, dar ne vom aminti de numele acelui om cu care am vorbit timp de o oră, de al fetei cu care am stabilit o întâlnire pentru seara următoare sau de al mamei al cărei copil merge la aceeaşi şcoală ca propriul copil. Acelaşi lucru se întâmplă şi într-un roman. Nu ne putem aştepta să ne amintim de fiecare personaj, unele dintre acestea fiind doar apariţii de fundal, menite să marcheze parcursul celorlalte personaje. Oricum ar fi, până veţi termina de citit Război şi pace sau orice alt roman voluminos, veţi şti ce personaje sunt importante şi nu le veţi mai uita. Pierre, Andrei, Nataşa, prinţesa Maria, Nicolae – probabil că toate aceste nume vă vor apărea imediat în memorie chiar şi după ani întregi de la lectura cărţii lui Tolstoi.

De asemenea, în ciuda incidentelor de tot felul, veţi învăţa ce anume este important şi ce nu. Autorii ne ajută de obicei foarte mult în această privinţă. Ei nu îşi doresc ca vreun cititor să rateze ceea ce e important în desfăşurarea intrigii, aşa că oferă destule indicii, în

nenumărate feluri. Ceea ce vrem să subliniem este faptul că nu trebuie să vă neliniştiţi dacă nu vă e totul clar de la început. De fapt, nici nu trebuie să fie clar de la început. O poveste este ca viaţa însăşi: în viaţă, nu ne aşteptăm să înţelegem lucrurile exact atunci când se petrec, dar, privindu-le apoi retrospectiv, ştim că le vom înţelege. La fel, cititorul unei poveşti, privind-o retrospectiv, va înţelege relaţiile dintre evenimente şi cursul acţiunii.

Toate astea se rezumă la un singur lucru: trebuie să terminaţi de citit o poveste pentru a fi sigur că aţi înţeles-o bine.

În mod paradoxal, însă, o poveste încetează să se mai asemene vieţii odată cu ultima pagină. Viaţa continuă, dar povestea – nu. Personajele nu au niciun fel de viaţă în afara cărţii, aşa că, înainte de prima şi după ultima pagină, fiecare cititor îşi poate imagina absolut ce doreşte cu privire la viaţa personajelor. De fapt, orice speculaţie este lipsită de sens. La Hamlet au fost scrise preludii, dar ele sunt ridicole. N-ar trebui să ne întrebăm ce se întâmplă cu Pierre şi Nataşa după ce se încheie Război şi pace. Creaţiile lui Shakespeare şi ale lui Tolstoi sunt atât de satisfăcătoare şi pentru faptul că sunt limitate în timp. Nu ne trebuie mai mult.

Cea mai mare parte a cărţilor care se citesc în lume sunt poveşti de un soi sau altul. Oamenii care nu pot citi ascultă poveşti. Uneori, inventăm aceste poveşti pentru noi. Ficţiunea pare a reprezenta o necesitate pentru fiinţele umane. De ce se întâmplă asta?

Unul dintre motivele pentru care ficţiunea este o necesitate general umană este acela că satisface şi nevoi inconştiente, şi nevoi conştiente. Ficţiunea ar fi importantă şi dacă s-ar adresa doar conştientului, aşa cum fac lucrările teoretice expozitive. Dar ficţiunea este atât de importantă şi pentru că atinge partea noastră inconştientă.

La cel mai simplu nivel – şi o discuţie pe acest subiect poate fi foarte complexă ne plac sau ne displac anumite tipuri de oameni fără să fim foarte siguri de ce se întâmplă asta. Dacă, într-un roman, astfel de oameni vor fi răsplătiţi sau pedepsiţi, vom avea sentimente puternice, fie pro, fie contra, faţă de carte, independent de meritele ei artistice.

De exemplu, adeseori suntem mulţumiţi atunci când un personaj dintr-un roman moşteneşte bani sau e norocos într-o anumită privinţă. Totuşi, acest lucru se dovedeşte adevărat numai dacă personajul este „simpatetic", adică dacă ne putem pune în locul lui. Nu recunoaştem faţă de noi înşine că ne-am dori să-i moştenim banii, abia dacă spunem că ne place cartea.

Probabil că ne-am dori cu toţii să iubim mai cu patos decât o facem. Multe romane vorbesc despre dragoste şi ne face plăcere să ne identificăm cu personajele îndrăgostite. Ele sunt libere, noi nu suntem. Dar s-ar putea să nu vrem să admitem asta; căci, dacă am face-o, mulţi dintre noi am admite că nu iubim cum trebuie. Apoi, fiecare dintre noi are ascuns în el un anumit sadism sau masochism. Aceste sentimente sunt satisfăcute adesea prin lectura romanelor, atunci când cititorul se poate identifica fie cu călăul, fie cu victima sau chiar cu ambii. În toate cazurile, vom spune doar că „acel tip de carte ne place", fără a putea să precizăm de ce.

În cele din urmă, bănuim şi că viaţa, aşa cum o ştim, e nedreaptă. Cum de oamenii buni suferă, iar cei nedrepţi prosperă? Nu ştim, nu putem şti, dar această constatare nelinişteşte foarte mult pe oricine. Într-o poveste, o asemenea situaţie haotică şi neplăcută e îndreptată, iar acest lucru este extrem de mulţumitor pentru noi.

Într-o poveste – roman, poem narativ sau piesă de teatru –, de obicei există dreptate. Oamenii capătă ceea ce merită; autorul, care este ca un Dumnezeu pentru

personajele sale, are grijă ca ele să fie răsplătite sau pedepsite după faptele lor. Într-o poveste bună sau chiar într-una satisfăcătoare, lucrurile se întâmplă aşa. Unul dintre aspectele cele mai iritante ale unei poveşti proaste este acela că personajele par a fi pedepsite sau recompensate fără vreun motiv anume. Povestitorul bun nu face greşeli. El este capabil să ne convingă că dreptatea – dreptatea literară, i-am spune noi – a fost făcută.

Acest lucru este adevărat până şi în tragedie. Acolo, unor oameni buni li se întâmplă lucruri teribile, dar putem vedea cum eroul, chiar dacă nu-şi merită soarta în totalitate, ajunge cel puţin s-o înţeleagă. Iar noi avem o dorinţă profundă de a împărtăşi această înţelegere. Dacă am şti, atunci am putea suporta orice ne-a pregătit viaţa. Vreau să ştiu de ce este titlul unei povestiri de Sherwood Anderson. Ar putea fi titlul multor poveşti. Eroul tragic se întreabă întotdeauna de ce, deşi o face de obicei abia după ce îşi ruinează viaţa. Noi putem împărtăşi perspectiva lui fără a-i împărtăşi suferinţa.

De aceea, atunci când criticăm cărţile de ficţiune, trebuie să fim foarte atenţi, pentru a face distincţie între cărţile care ne satisfac anumite nevoi inconştiente – cele care ne determină să spunem „îmi place această carte, deşi nu aş şti să spun exact de ce” şi acelea care satisfac nevoile inconştiente profunde ale tuturor. Cele din urmă sunt cu siguranţă marile cărţi, care trăiesc şi sunt citite de generaţii întregi, vreme de secole. Atâta timp cât omul rămâne om, aceste cărţi vor continua să-i aducă satisfacţie, să-i ofere ceea ce-i lipseşte – încrederea în dreptate, înţelegere şi alinarea durerilor. Nu ştim şi nici nu putem fi siguri că lumea reală e bună. Dar lumea unei mari poveşti este întotdeauna bună. Ne dorim să ajungem în ea cât de des se poate şi să rămânem acolo cât de mult putem.

O notă despre epopei

Probabil cele mai lăudate, dar şi cele mai puţin citite opere din marea tradiţie literară occidentală sunt epopeile, în special Iliada[41] şi Odiseea[42]lui Homer, Eneida[43] lui Virgiliu, Divina Comedie[44] a lui Dante şi Paradisul pierdut[45] al lui Milton. Acest paradox merită lămurit.

Judecând după numărul foarte mic al poemelor epice scrise în ultimii 2.500 de ani, acestea par a fi operele cele mai greu de scris de către o fiinţă umană. Nu că nu s-ar fi vrut scrierea lor; au fost începute sute de astfel de epopei, iar unele dintre ele, precum Preludiul[46] lui Wordsworth sau Don Juan[47] al lui Byron au ajuns la dimensiuni considerabile, însă fără să fi fost terminate vreodată. Aşadar, poetul care s-a apucat de aşa ceva şi a şi dus sarcina la bun sfârşit merită toate laudele. O şi mai mare glorie merită el dacă a produs o operă cu calităţile celor cinci pe care le-am pomenit. Dar, cu siguranţă, epopeile nu sunt uşor nici de citit. Acest lucru se întâmplă nu numai pentru că sunt scrise în versuri, deoarece în toate cazurile, mai puţin în cel al Paradisului pierdut, există disponibile şi versiuni în proză. Dificultatea pare să rezide mai degrabă în gradul de rafinament, în maniera de a aborda subiectul. Fiecare dintre aceste epopei exercită o presiune enormă asupra cititorului – îi cere atenţie, implicare şi imaginaţie. Efortul necesar pentru citirea lor este cu adevărat considerabil. Cei mai mulţi dintre noi nu realizează ce pierd nefăcând acest efort. Pentru că recompensele care

---

41 Homer, *Iliada*, Gramar, Bucureşti, 2011

42 Homer, *Odiseea,* Gramar, Bucureşti, 2011

43 Virgiliu, *Eneida*, Gramar, Bucureşti, 2010

44 Dante Alighieri, *Divina Comedie*, Minerva, Bucureşti, 1982

45 John Milton, *Paradisul pierdut,* Minerva, Bucureşti, 1972

46 William Wordsworth, *Preludiul,* Rao, Bucureşti, 2007

47 Byron, *Don Juan*, Univers, Bucureşti, 1987

vin în urma unei lecturi făcute aşa cum trebuie – adică o lectură analitică – sunt cel puţin la fel de mari ca acelea pe care le obţinem citind alte cărţi, cel puţin alte cărţi de ficţiune. Din păcate, cititorul care nu reuşeşte să citească bine o epopee nu poate obţine astfel de recompense.

Sperăm că vă veţi face curaj să începeţi lecturarea acestor cinci epopei şi că veţi reuşi să le parcurgeţi până la capăt. Vă asigurăm că, dacă o veţi face, nu veţi fi dezamăgiţi. Şi vă veţi mai bucura de un lucru. Homer, Virgiliu, Dante şi Milton sunt autori pe care i-a citit orice poet, ca să nu mai vorbim şi de alţi autori. Împreună cu Biblia, cele cinci epopei constituie fundamentul oricărui plan serios de lectură.

Cum să citim piese de teatru

O piesă de teatru este o operă de ficţiune, o poveste şi, fiind aşa, ar trebui citită ca o poveste. Probabil că un cititor va trebui să fie mai activ în recrearea fundalului, a lumii în care personajele trăiesc şi se mişcă, pentru că în piesele de teatru nu există descrierile care abundă în proză. Dar problemele sunt practic aceleaşi.

Totuşi, există o diferenţă importantă. Atunci când citiţi o piesă, nu citiţi o operă completă. Piesa întreagă (aşa cum a intenţionat autorul ca ea să ajungă la cititor) nu există decât pe scenă. Aidoma muzicii, care trebuie auzită, unei piese îi lipseşte o dimensiune fizică atunci când doar o citim. Cititorul trebuie să adauge el acea dimensiune.

Singurul mod în care puteţi face asta este să vă imaginaţi desfăşurarea lucrurilor. Aşadar, din momentul în care aţi descoperit despre ce anume este vorba în piesă, în ansamblu şi în detaliu, şi de îndată ce aţi răspuns întrebărilor care trebuie puse despre orice poveste, încercaţi să regizaţi piesa. Imaginaţi-vă că aveţi înaintea dumneavoastră o jumătate de duzină de actori buni care aşteaptă să vă transforme dorinţele în realitate. Explicaţi-

le cum să rostească o anumită replică şi cum să joace o anumită scenă. Explicaţi-le importanţa unor cuvinte şi arătaţi-le cum anume ajunge acţiunea la punctul culminant. Vă veţi distra de minune şi veţi afla multe lucruri noi despre piesă.

Un exemplu vă va lămuri cum trebuie procedat. În Hamlet, actul II, scena 2, Polonius le spune regelui şi reginei că Hamlet şi-a ieşit din minţi din pricină că Ofelia, pe care o iubea, l-a refuzat. Regele şi regina sunt neîncrezători, aşa că Polonius le propune să se ascundă în spatele unei draperii, pentru a asculta conversaţia dintre Hamlet şi Ofelia. Această propunere apare în actul II, scena 2; imediat după aceea, intră Hamlet, citind. Ceea ce îi spune lui Polonius este enigmatic, iar Polonius comentează: „Cu toată nebunia, metoda nu-i lipseşte” (W. Shakespeare, Opere II. Hamlet, traducere de Violeta Popa şi George Volceanov, Editura Paralela 45, Piteşti, 2010). Mai târziu, chiar la începutul actului III, Hamlet intră şi îşi ţine celebrul solilocviu, care începe cu „A fi să a nu fi” şi care este întrerupt de vederea Ofeliei. La început, îi vorbeşte acesteia destul de rezonabil, apoi răcneşte dintr-odată: „Ha, ha, ha! Eşti cinstită?” întrebarea este: oare l-a auzit Hamlet pe Polonius atunci când acesta punea la cale spionarea lui? Sau poate că l-a auzit spunând: „Fiicei mele îi dau drumul înainte-i”? Dacă este aşa, atunci conversaţia cu Polonius şi Ofelia va însemna un lucru; dacă Hamlet nu l-a auzit pe Polonius, atunci va însemna un alt lucru. Shakespeare n-a lăsat nicio indicaţie scenică în acest sens; cititorul (sau regizorul) trebuie să decidă singur. Decizia pe care o veţi lua va fi crucială pentru înţelegerea piesei.

Multe dintre piesele lui Shakespeare necesită acest tip de activitate din partea cititorului. Vrem să spunem că o astfel de activitate ar fi mereu de dorit, indiferent de cât de explicit a fost autorul în indicaţiile pe care le-a lăsat.

(Nu putem pune la îndoială replicile din piesă, întrucât textul scris stă în faţa noastră.) Probabil că nu veţi fi citit foarte bine o piesă până nu o veţi fi pus în scenă în felul acesta. În cel mai bun caz, veţi fi citit-o parţial.

Mai devreme, am sugerat că există excepţii interesante de la regula care spune că un dramaturg nu se poate adresa direct cititorului, aşa cum face frecvent romancierul. (în Tom Jones al lui Fielding găsim un bun exemplu de adresare directă către cititor.) Două dintre aceste excepţii sunt despărţite de aproape două milenii şi jumătate. Aristofan, celebrul comedian antic grec, a scris singurele exemple care s-au păstrat din ceea ce numim comedie antică. Din când în când, într-o piesă a lui Aristofan, actorul care joacă rolul principal se opreşte din întruchiparea personajului, iese în faţa scenei şi ţine un discurs politic care nu are nicio legătură cu desfăşurarea acţiunii. Se simte că aceste discursuri sunt expresia sentimentelor personale ale autorului. Acest lucru se face uneori şi în zilele noastre – niciun mijloc artistic valoros nu este abandonat vreodată în totalitate –, însă probabil nu la fel de eficient ca în piesele lui Aristofan.

Un alt exemplu este acela al lui George Bernard Shaw, care a sperat ca piesele sale să fie nu doar jucate, ci şi citite. Le-a publicat pe toate şi le-a însoţit cu prefeţe substanţiale, în care explica semnificaţia pieselor sale şi le arăta cititorilor cum ar trebui înţelese. (De asemenea, a inclus indicaţii de scenă consistente în versiunile publicate ale operelor sale.) A citi o piesă a lui Shaw fără a-i citi prefaţa înseamnă a întoarce intenţionat spatele ajutorului dat de autor în scopul înţelegerii piesei. Şi alţi dramaturgi l-au urmat pe Shaw procedând astfel, dar n-au făcut-o niciodată atât de eficient ca el.

Un alt sfat s-ar putea dovedi util în special în cazul operelor lui Shakespeare. Am vorbit deja despre cât de

important este să citim piesele cât mai aproape de felul în care le-ar citi un regizor, pentru a dobândi sentimentul întregului. Dar, cum multe dintre piesele de teatru ale lui Shakespeare sunt scrise în versuri, iar versurile sunt mai mult sau mai puţin opace din pricina schimbărilor suferite de limbă de la anul 1600 încoace, e preferabil să citim pasajele mai neclare cu voce tare. Citiţi rar, de parcă v-ar asculta publicul, şi „expresiv" adică faceţi cuvintele să fie pline de sens pentru voi. Acest truc simplu vă va feri de multe dificultăţi. Abia dacă nu aţi reuşit în felul acesta, ar trebui să vă folosiţi de note şi glosare.

O notă despre tragedie

Cele mai multe piese nu merită citite. Asta se întâmplă, credem, pentru că sunt incomplete. N-au fost scrise pentru a fi citite, ci pentru a fi jucate. Există multe lucrări expozitive de calibru, multe romane, povestiri sau poeme, însă foarte puţine piese de mare valoare. Aceste câteva piese de teatru – tragediile lui Eschil, Sofocle şi Euripide, piesele lui Shakespeare, comediile lui Molière, operele a foarte puţini moderni – sunt într-adevăr mari pentru că încorporează unele dintre cele mai profunde şi mai bogate perspective asupra omului din câte au fost puse vreodată în cuvinte.

Printre acestea, tragediile greceşti sunt probabil cea mai tare nucă pentru cititorii începători. În primul rând, în Antichitate, erau prezentate simultan trei tragedii, care aveau adesea o temă comună, dar, cu o singură excepţie (Orestia lui Eschil), au supravieţuit doar piesele (sau actele) individuale. Pe de altă parte, este aproape imposibil să punem mental în scenă piesele din moment ce nu ştim mai nimic despre felul cum procedau regizorii greci. În plus, de foarte multe ori, piesele se bazau pe poveşti care erau binecunoscute publicului, dar pe care noi nu le cunoaştem decât din aceste piese. Una este să ştim

povestea lui Oedip la fel de bine ca, să zicem, povestea lui George Washington sau a lui Cherry Tree şi să vedem capodopera lui Sofocle ca pe un comentariu la o poveste cunoscută şi cu totul altceva este să vedem în Oedip rege povestea primară şi să încercăm să găsim în spatele ei povestea originală. Oricum ar fi, piesele sunt atât de puternice, încât triumfă asupra acestor obstacole, ca şi asupra altora. Este important să le citim cum trebuie nu numai pentru că ne pot spune câte ceva despre viaţă cât timp încă trăim, ci şi pentru că formează un fundal valoros pentru multe alte piese scrise mai târziu – de exemplu, cele ale lui Racine sau ale lui O'Neill.

Primul lucru pe care trebuie să vi-l amintiţi este acela că esenţa oricărei tragedii este timpul sau mai degrabă lipsa lui. Nu există în tragediile greceşti nicio problemă care să nu fi putut fi rezolvată dacă ar fi existat mai mult timp, dar acesta nu e niciodată suficient. Hotărârile au fost luate şi alegerile au fost făcute într-o clipă, n-a existat timp pentru a cugeta şi a evalua consecinţele. Şi, cu toate că şi eroii tragici greci pot da greş – mai ales ei, am putea spune –, greşite sunt de fapt deciziile. Pentru noi, este uşor să vedem ce anume ar fi trebuit făcut, dar am fi văzut la fel de limpede dacă eram în locul lor? Aceasta este întrebarea pe care ar trebui să v-o puneţi întotdeauna când citiţi o tragedie greacă.

Al doilea sfat este acesta. Unul dintre puţinele lucruri pe care le ştim despre jocul grecilor este acela că actorii purtau în picioare nişte botine care îi înălţau cu câţiva centimetri. (De asemenea, purtau măşti.) Astfel, comparaţia dintre înălţimea actorilor principali şi aceea a corului era de asemenea foarte importantă. De aceea, va trebui să vă imaginaţi, ori de câte ori citiţi versurile cântate de cor, că acesta era format din oameni de înălţimea dumneavoastră, în timp ce cuvintele spuse de

protagonişti veneau de la nişte giganţi, de la nişte personaje care nu numai că păreau, ci chiar erau enorme, precum problemele vieţii.

Cum să citim poezie lirică

Cea mai simplă definiţie a poeziei (în sensul oarecum limitat pe care-l folosim aici) ar fi că ea este ceea ce scriu poeţii. Acest lucru pare destul de clar, însă, cu toate acestea, unii nu ar fi de acord cu definiţia dată. Poezia, ar spune ei, este produsul unei exaltări a personalităţii care poate fi exprimată în cuvinte scrise, dar care se poate manifesta şi ca acţiune fizică, mai mult sau mai puţin ca sunet muzical sau chiar ca sentiment. Există ceva adevăr în asta şi poeţii au recunoscut mereu acest adevăr. Există ideea foarte veche că poetul trebuie să ajungă până în profunzimile sufletului propriu pentru a-şi produce poemele, că locul de origine al acestora este aşa-numitul leagăn al creaţiei, care se află în minte şi în suflet. În acest sens, poezia poate fi făcută de oricine, în orice moment de sensibilitate solitară. Dar, deşi admitem că există o fărâmă de adevăr în această definiţie, înţelesul în care vom folosi noi termenul este mult mai îngust. Oricare ar fi originea impulsului poetic, poezia, pentru noi, este formată din cuvinte şi, mai important, din cuvinte aranjate într-o manieră mai mult sau mai puţin strictă.

Altă definiţie care poate de asemenea conţine o fărâmă de adevăr este aceea care spune că poezia (în primul rând cea lirică) nu este cu adevărat poezie decât dacă glorifică sau duce la acţiune (de obicei revoluţionară), dacă este scrisă în rime ori dacă implică un soi de limbaj numit „dicţie poetică”, în fraza anterioară, am amestecat cu bună ştiinţă noţiuni foarte moderne şi noţiuni foarte vechi. Ceea ce vrem să spunem este că toate aceste definiţii şi încă multe altele pe care le-am putea menţiona sunt prea înguste, aşa cum cea prezentată înainte era prea

largă (pentru noi).

Între aceste definiţii prea largi sau prea înguste stă un nucleu dur, despre care cunoscătorii, dacă vor privi chestiunea în mod rezonabil, vor fi de acord că este poezie. Dacă vom încerca să spunem cu precizie din ce anume este constituit acest nucleu dur, probabil că vom avea probleme, aşa că mai bine nu încercăm s-o facem. Cu toate acestea, suntem siguri că aţi înţeles ce vrem să spunem. Suntem siguri că, de nouă ori din zece sau de nouăzeci de ori dintr-o sută, veţi fi de acord cu noi că X este o poezie sau că Y nu este. Iar acest acord e suficient pentru scopurile pe care ni le-am propus în paginile următoare.

Mulţi oameni cred că nu pot citi poezie lirică – în special poezie modernă. Cred că, prea adesea, aceasta e dificilă, obscură, complexă şi că solicită atât de multă atenţie, încât nu merită atâta efort din partea lor. Am vrea să le spunem două lucruri. În primul rând, că poezia lirică, inclusiv cea modernă, nu necesită atât de mult efort pe cât aţi crede dacă o citiţi într-o manieră corectă. În al doilea rând, de cele mai multe ori, efortul merită făcut, oricât de mare ar fi.

Nu vrem să spunem că în cazul unui poem nu trebuie făcute eforturi. Asupra unui poem bun se poate lucra, el poate fi recitit şi se poate medita asupra lui de mai multe ori în timpul unei vieţi. Nu veţi înceta să găsiţi în el lucruri noi, plăceri şi desfătări noi, iar în final idei noi despre dumneavoastră şi despre lume. Spunem că sarcina iniţială de a aduce un poem suficient de aproape de noi încât să putem lucra cu el nu este atât de grea precum pare.

Prima regulă pe care o presupune citirea unei poezii este aceea de a o parcurge fără să vă opriţi, fie că aţi înţeles despre ce este vorba, fie că nu. E aceeaşi regulă pe care am sugerat-o pentru multe tipuri de cărţi, dar este mai importantă pentru o poezie decât pentru un tratat

filosofic sau ştiinţific, ba chiar pentru un roman sau o piesă de teatru. De fapt, cele mai multe probleme pe care par să le aibă oamenii cu cititul poeziei, în special al celei moderne, vine din ignorarea acestei reguli. Atunci când se află faţă în faţă cu un poem de T.S. Eliot, Dylan Thomas sau alt modern „obscur”, se apucă de citit cu cel mai mare avânt, dar se descurajează după primul vers. Nu înţeleg imediat şi nici în întregime, dar cred că ar trebui s-o facă. Rămân descumpăniţi în faţa cuvintelor, încearcă să pătrundă întunecatul hăţiş al sintaxei şi apoi renunţă, convinşi, aşa cum au fost de fapt de la bun început, că poezia modernă e prea dificilă pentru ei.

Nu doar poezia modernă este dificilă. Multe poeme sunt extrem de dificile, închise în limbajul şi gândirea lor. De asemenea, numeroase poeme care par simple ascund, dincolo de suprafaţă, o complexitate nebănuită.

Dar orice poem liric are o unitate. Dacă nu îl citim în întregime şi dintr-odată, nu putem surprinde această unitate. Nu putem descoperi, decât poate accidental, sentimentul de bază sau experienţa fundamentală din care a apărut.

În particular, esenţa unui poem nu va fi descoperită niciodată în primul vers şi nici măcar în prima strofă. Esenţa unui poem poate fi găsită doar în întreg, nu în părţile lui.

A doua regulă pentru cititul poeziei este asta: recitiţi poemul. Dar recitiţi-l cu voce tare. Am mai sugerat asta în cazul dramelor poetice shakespeariene. Acolo era util, aici este esenţial. Veţi descoperi că actul de a citi cu voce tare va forţa cuvintele poeziei să vă dezvăluie mai bine înţelesul lor. Nu puteţi trece peste un rând sau un vers înţeles greşit atunci când îl rostiţi cu voce tare. Urechea vă va fi ofensată de un accent pus prost, pe care privirea l-a ratat. Ritmul poeziei, rimele ei, dacă există, vă vor face să

înţelegeţi şi să puneţi accentul în mod corect. În cele din urmă, veţi fi capabili să vă apropiaţi de poem şi să-l lăsaţi să lucreze asupra dumneavoastră.

În cazul lecturii poeziilor, aceste două sugestii sunt mai importante decât orice altceva. Suntem convinşi că, dacă acei cititori care cred că nu pot citi poezie s-ar supune întâi acestor reguli, n-ar mai întâmpina dificultăţi ulterioare. Pentru că, odată ce aţi surprins unitatea poemului, chiar dacă într-o manieră neclară, veţi începe să vă puneţi întrebări. Şi, la fel ca în cazul operelor expozitive, acesta este secretul înţelegerii.

Întrebările pe care vi le puneţi cu privire la o operă expozitivă sunt în primul rând de natură gramaticală sau logică. Întrebările pe care vi le puneţi cu privire la un poem sunt de cele mai multe ori retorice, deşi ar putea, de asemenea, să fie sintactice. Nu puteţi asimila termenii unui poem, dar îi puteţi descoperi acestuia cuvintele-cheie. Sensul unui poem nu se descoperă printr-o formă de discernământ gramatical, ci prin discernământ retoric. De ce par anumite cuvinte că sar din poem drept în ochi? Este o chestiune de ritm? Sau de rimă? Ori de repetarea cuvintelor? Uneori, mai multe strofe vorbesc despre acelaşi lucru. Formează ele o unitate tematică? Orice răspuns la aceste întrebări vă va ajuta să înţelegeţi mai bine.

În majoritatea poemelor bune, există un anumit tip de conflict. Uneori, apar două elemente antagonice – doi oameni, două imagini sau două idei – şi este descris conflictul dintre ele. Dacă se întâmplă aşa, conflictul e greu de descoperit. Uneori, însă, conflictul este implicit, nu explicit. De exemplu, un mare număr de poeme lirice – poate chiar majoritatea – vorbesc despre conflictul dintre dragoste şi timp, dintre viaţă şi moarte, dintre frumuseţe şi lucrurile trecătoare şi despre triumful eternităţii. Dar

aceste cuvinte pot să nu apară explicit în poemul respectiv.

S-a spus că cele mai multe dintre poemele lui Shakespeare ar vorbi despre ravagiile pe care le face „timpul cel hapsân”. Este clar că unele dintre ele chiar o fac, întrucât o spune chiar el, explicit, de mai multe ori.

„Văd mâna timpului cum crudă sfarmă
Bogatul preţ al vârstelor tocite...”[48]

scrie poetul în sonetul 64 şi enumeră alte victorii ale timpului asupra a tot ceea ce oamenii ar vrea să îi opună. Apoi spune:

„Ruina m-a-nvăţat a ei poveste:
Timpul cu el ne ia iubirea toată”.

Nu există nicio îndoială cu privire la subiectul sonetului. La fel se întâmplă şi cu sonetul 116, care conţine următoarele versuri:

„Nu-i măscăriciul vremii chiar de-şi lasă
Sub raza coasei dulcea ei făptură”.

Şi cam tot aşa, faimosul sonet 138, care începe astfel:

„Ea jură că-i din adevăr icoană
Şi eu o cred deşi minciuna-i simt”.

vorbeşte tot despre conflictul dintre dragoste şi timp, deşi cuvântul „timp” nu apare nicăieri în poem.

Veţi sesiza asta fără nicio dificultate. Aşa cum nu vă va fi foarte greu să sesizaţi că faimoasa poezie a lui Marvell Sfioasei lui iubite (To His Coy Mistress) vorbeşte despre acelaşi subiect, pentru că o spune clar încă de la început:

„Totul, de-am fi avut şi timp.
Sfiala ţi-ar fi fost un nimb.”[49]

Faptul că nu avem tot timpul de pe lume îl exprimă Marvell în modul următor:

---

48 William Shakespeare, *Sonete,* Litera, Bucureşti, 2003 (în traducerea lui Gh. Tomozei).

49 Traducerea îmi aparţine (n.tr.). Observaţie: nu am găsit o traducere românească.

„... în spate-aud mereu trecând grăbit, înaripatul timp cum lasă-n faţa noastr-acum pustiul sfintei veşnicii”, aşa că îşi imploră iubita:

„Să ne-adunăm puterile şi harul într-un acelaşi ghem şi să legăm plăcerile cu ceartă de-a vieţii fermă, metalică poartă căci soarele în loc a-l ţine nu putem dar îl putem face să dispară dacă vrem”.

Probabil va fi un pic mai dificil de observat faptul că subiectul poeziei Tu, Andrew Marvell de Archibald MacLeish este acelaşi. Poezia începe astfel:

„Aici, sub soarele tăcut
Sau pe al lumii capăt, pe-al miazănopţii pisc
Să simţi cum creşte pururi
Din nopţi pustii venind”.[50]

Deci MacLeish ne cere să ne imaginăm pe cineva (poetul? cel care recită? cititorul?) zăcând la amiază, în mijlocul dogorii şi al strălucirii, conştient de „pacea lumească a răsăritului”.

Poetul îşi imaginează linia de umbră a soarelui care apune – de fapt, a tuturor sorilor care au apus de-a lungul istoriei, mişcându-se deasupra lumii, deasupra Persiei şi Bagdadului. El vede cum „Libanul dispare şi Creta...” „Şi Spania care dispare/ Sub ţărmul aurit al Africii”, iar „lumina lungă de pe mare” dispare de asemenea. Apoi conchide:

„Aici, sub soarele tăcut să simţi cât de rapid, de-n taină. Se lasă a nopţii umbră grea”.

Cuvântul „timp” nu este folosit în poem şi nici nu există vreo menţionare a vreunui iubit. Oricum, însă, titlul ne aminteşte de versul lui Marvell cu tema „Totul de-am fi avut, şi timp”, aşa că poemul în combinaţie cu titlul invocă acelaşi conflict, între dragoste (sau viaţă) şi timp, acesta fiind şi subiectul celorlalte poeme discutate aici.

---

50 Traducerea îmi aparţine, (n.tr.)

Încă un sfat cu privire la lectura poeziilor. În general, cititorii de poezie cred că ar trebui să ştie despre poet şi despre vremurile lui mai mult decât trebuie cu adevărat. Ne încredem foarte mult în cărţile de comentarii, în critică, în biografii – dar asta probabil că se întâmplă pentru că ne îndoim de propria abilitate de lectură. Oricine poate citi aproape orice poem, dacă este dispus să lucreze cu el. Orice descoperiţi în legătură cu opera şi vremurile unui autor poate fi de folos. Dar cunoaşterea exhaustivă a contextului scrierii unui poem nu e o garanţie că poemul în sine va fi înţeles. Pentru a înţelege ceva, acel ceva trebuie citit iarăşi şi iarăşi. A citi orice mare poem liric este o treabă de o viaţă – evident, nu în sensul că ar trebui să îl parcurgeţi toată viaţa, ci că, la fel ca orice mare poem, merită revizitări periodice. Iar în momentele în care nu citiţi acel poem, s-ar putea să învăţaţi mai multe despre el decât vă puteţi imagina.

CUM SĂ CITIM ISTORIE

„Istorie”, la fel ca „poezie”, este un cuvânt cu multe sensuri. Pentru ca acest capitol să vă fie util, trebuie să convenim asupra termenilor pe care îi vom utiliza, ceea ce, în acest caz, înseamnă să vă explicăm cum îi vom folosi, în primul rând, există o diferenţă între istoria înţeleasă ca succesiune a faptelor şi istoria înţeleasă ca înregistrare scrisă a evenimentelor. Aici, evident, folosim termenul în cel de-al doilea sens, întrucât, în modul în care utilizăm noi termenul „a citi”, nu putem „citi” fapte. Există însă multe scrieri care se numesc istorice. O colecţie de documente care se referă la un anumit eveniment sau la o anumită perioadă poate fi catalogată drept o istorie a acelui eveniment sau acelei perioade. Transcrierea unui interviu cu un participant la un eveniment poate fi numită o istorie a evenimentului la care a participat acesta. O operă scrisă cu o intenţie total diferită, precum un jurnal personal sau o

colecţie de scrisori, poate fi concepută ca fiind o istorie a unei anumite perioade. Cuvântul poate fi aplicat – şi chiar a fost – aproape fiecărui tip de scris care se referă la o perioadă de timp, în contextul unui eveniment de care cititorul este interesat.

Sensul în care vom folosi noi cuvântul „istorie” este, în acelaşi timp, mai larg şi mai îngust decât sensurile pe care le-am enumerat până acum. Este mai îngust pentru că vrem să ne limităm la sensul narativ al istoriei, prezentat într-o manieră mai mult sau mai puţin formală, ca referindu-se la anumite perioade sau evenimente din trecut. Aceasta este maniera tradiţională de a prezenta lucrurile şi nu avem de gând să ne cerem scuze pentru abordarea lucrurilor în felul acesta. La fel ca în cazul definiţiei poeziei lirice, credem că veţi fi de acord cu noi că acesta este sensul uzual al termenului şi în cazul de faţă dorim să ne limităm la ceea ce este uzual.

Însă termenul nostru are şi un sens mai larg decât cele implicate de majoritatea definiţiilor care se dau astăzi. Credem, deşi nu toţii istoricii ar fi de acord cu noi, că esenţa istoriei este naraţiunea şi că dublul sens al termenului „istorie” („poveste”) ne sugerează semnificaţia profundă a cuvântului. Chiar şi o colecţie de documente, întrucât este colecţie, spune o poveste. Acea poveste s-ar putea să nu fie explicită – ceea ce înseamnă că istoricul nu se va strădui să aranjeze documentele într-o ordine „cu sens”. Dar povestea e implicită în aceste documente, fie că sunt ordonate sau ba. Altfel, nu cred că respectiva colecţie ar putea fi numită o istorie a perioadei consemnate. Oricum, nu este foarte important ca toţi istoricii să fie de acord cu sensul pe care-l dăm noi noţiunii. Există multă istorie în sensul în care folosim noi termenul şi veţi vrea să citiţi măcar o parte din ea. Vom încerca să vă ajutăm în această privinţă.

Caracterul eluziv al faptelor istorice

Probabil vi s-a întâmplat cândva să faceţi parte dintr-o comisie de juraţi[51]şi să fiţi nevoit să ascultaţi o mărturie asupra unui fapt oarecare, cum ar fi un accident de automobil. Sau a trebuit să decideţi dacă o persoană a săvârşit sau nu o infracţiune. Dacă v-aţi aflat în aceste situaţii, atunci ştiţi cât de greu este să reconstruieşti trecutul – chiar şi un singur eveniment din trecut – plecând de la amintirile persoanelor care au asistat la el.

O curte cu juri se ocupă de evenimente care s-au întâmplat recent şi au fost văzute de martori încă în viaţă. Mai mult, există reguli stricte ale mărturiei. Un martor nu poate presupune nimic, nu poate ghici, avansa ipoteze sau estima desfăşurarea unei situaţii (decât în condiţii controlate cu mare atenţie). Şi, evident, îi este interzis să mintă. Însă chiar şi urmând aceste reguli stricte ale mărturiei şi coroborării declaraţiilor, aţi fost vreodată sigur, în calitate de membru al juriului, că ştiţi realmente ce s-a întâmplat?

Legea presupune că nu puteţi fi absolut sigur. Presupune că există o urmă de îndoială în mintea unui jurat. Ca o regulă practică, pentru a se asigura că se vor lua totuşi decizii juridice, ea stipulează că dubiile „trebuie să fie rezonabile". Îndoiala trebuie să fie suficient de puternică pentru a vă afecta conştiinţa.

Un istoric este preocupat de evenimentele care au avut loc, în majoritatea lor, cu mult timp în urmă. De obicei, toţi martorii la eveniment au murit. Mărturia lor nu poate fi adusă într-o sală de judecată – ceea ce înseamnă că nu e guvernată de reguli ferme şi minuţioase. Cel mai adesea, asemenea martori ghicesc, fac ipoteze, estimează, asumă şi presupun. Nu le putem vedea feţele pentru a ne

51 Sistemul juridic american presupune cooptarea periodică, prin tragere la sorţi, a cetăţenilor simpli în comisii de juraţi pentru cauze publice, (n.tr.)

da seama dacă mint. Nu există confruntări. Şi nu există niciun fel de garanţie că vom şti despre ce este vorba.

Dacă lucrurile stau aşa, dacă e greu de ştiut că o anumită persoană chiar ştie ceva despre un subiect simplu precum acelea disputate într-o sală de tribunal, cu cât mai greu este să ştim ce anume s-a întâmplat în istorie? Un fapt istoric, chiar dacă ni se pare un termen solid şi demn de încredere, este unul dintre cele mai vaporoase lucruri din lume.

Fireşte, putem fi destul de siguri în privinţa anumitor fapte istorice. În America a avut loc un război civil care a a început cu lupta de la Fort Sumter, din 12 aprilie 1861, şi s-a încheiat atunci când generalul Lee s-a predat generalului Grant, la Appomatox Court House, pe 9 aprilie 1865. Toată lumea este de acord în privinţa acestor date. Este improbabil (deşi nu e cu totul imposibil) ca toate calendarele americane să fi fost incorecte în acel moment. Dar cât de multe cunoaştem dacă ştim exact când a început şi când s-a sfârşit Războiul Civil? Da, aceste date au fost subiect de dispută – dar nu plecând de la premisa unor calendare greşite, ci de la ideea că acest război a început de fapt cu alegerea lui Lincoln, în toamna lui 1860, şi s-a terminat cu asasinarea lui, la cinci zile după ce s-a predat Lee. Alţii au pretins că războiul a început chiar mai devreme – cu cinci, zece sau douăzeci de ani înainte de 1861 şi că, în anumite părţi ale SUA în care nu ajunsese încă vestea despre victoria nordiştilor, s-au mai dus lupte până în mai, iunie sau iulie 1865.

Şi mai există, desigur, şi opinia că Războiul Civil nu s-a terminat încă şi nu se va termina niciodată, atâta timp cât americanii de culoare nu vor fi liberi şi egali în mod absolut cu ceilalţi sau până când Sudul nu va ieşi din Uniune ori până când dreptul guvernului federal de a controla toate statele va fi statuat şi acceptat în cele din

urmă de americanii de pretutindeni.

Cel puţin, ar putea argumenta cineva, indiferent că schimbul de focuri de la Fort Sumter a reprezentat cu adevărat începutul Războiului Civil, ştim sigur că acel eveniment a avut loc la 12 aprilie 1861. Acest lucru e adevărat – în limitele probabile discutate mai înainte. Dar de ce s-a tras la Sumter? Este o întrebare care urmează în mod evident. Mai putea fi războiul evitat după acel atac? Dacă nu s-ar fi ajuns la război, am mai fi repetat cu atâta obstinaţie că în ziua cutare din primăvara acelui an a avut loc un asalt? Dacă nu ne-ar păsa de asta – şi nu ne pasă de multe asemenea atacuri asupra unor forturi, care cu siguranţă au avut loc, dar despre care nu ştim nimic – ar mai avea atacul de la Fort Sumter vreo semnificaţie ca fapt istoric?

Teorii ale istoriei

Noi aşezăm istoria, istoria trecutului, mult mai adesea sub specia ficţiunii decât sub cea a ştiinţei, dacă este necesar să o plasăm undeva. Dacă nu e necesar, dacă istoria, aşa cum o concepem, poate fi plasată undeva între cele două tipuri majore, atunci este în general admis că istoria e mai degrabă ficţiune decât ştiinţă.

Asta nu înseamnă că un istoric inventează faptele, aşa cum face un poet sau un povestitor. Ba chiar am putea da de belea dacă am insista asupra faptului că un povestitor inventează faptele. El creează o lume, după cum am spus deja. Dar această nouă lume nu este cu totul diferită de a noastră – chiar ar fi bine să nu fie –, iar un poet este un om obişnuit, cu simţuri ca ale noastre, prin intermediul cărora a cunoscut şi el lumea. Nu poate vedea lucruri pe care noi nu le putem vedea (s-ar putea ca el să vadă mai bine sau într-o manieră uşor diferită). Personajele lui folosesc cuvinte pe care le folosim şi noi (altfel nu ar fi credibile). Numai în vise creează oamenii lumi cu adevărat bizare –

dar până şi în cele mai fantastice vise, evenimentele şi creaturile plăsmuite de imaginaţie sunt făurite tot din elemente ale experienţei comune, numai că sunt asamblate în moduri noi şi stranii.

Desigur, un bun istoric nu inventează trecutul. El se consideră restricţionat de anumite criterii pe baza cărora decide asupra acurateţei faptelor. E important să ne amintim însă şi că istoricii inventează totuşi anumite lucruri. Trebuie să găsească un anumit model ascuns în faptele ştiinţifice sau să impună chiar ei faptelor un anumit model; sau trebuie să presupună că ştiu de ce protagoniştii întâmplărilor pe care le studiază s-au comportat într-un anumit fel. S-ar putea să aibă o teorie sau o filosofie generală, cum ar fi aceea că providenţa conduce destinele oamenilor, şi atunci fac cumva ca faptele istorice să se potrivească acestei teorii. Sau ar putea renunţa să caute asemenea tipare impuse din afară şi ar putea pretinde că nu fac decât să relateze faptele aşa cum s-au petrecut. Dar, în acest caz, s-ar putea să fie forţaţi să identifice cauze pentru evenimente şi să descopere motivaţii pentru acţiunile oamenilor. Este esenţial să descoperiţi în ce fel procedează istoricul pe care îl citiţi. Singura cale de a evita să adoptaţi una dintre aceste poziţii este aceea de a accepta că oamenii nu fac lucrurile cu un anumit scop sau, dacă acel scop există, atunci nu poate fi descoperit – cu alte cuvinte, că nu există vreun tipar istoric.

Tolstoi avea o asemenea viziune asupra istoriei. Nu a fost istoric, fireşte. A fost romancier. Dar mulţi istorici împărtăşesc viziunea lui, în special în vremurile moderne. Cauzele oricărei acţiuni umane, credea Tolstoi, sunt atât de adânc întreţesute, atât de complexe, atât de profund îngropate în subconştient, încât e imposibil de aflat de ce anume s-a întâmplat un lucru. Pentru că teoriile asupra istoriei diferă, iar viziunea unui istoric influenţează mereu

maniera în care prezintă faptele, este nevoie să citiţi mai multe versiuni asupra aceluiaşi eveniment sau asupra aceleiaşi perioade, dacă vreţi să le înţelegeţi. Aceasta este prima regulă a citirii istoriei. Şi e şi cea mai importantă dacă evenimentul de care ne interesăm are relevanţă practică pentru noi. Probabil că e important şi semnificativ pentru toţi americanii să ştie câte ceva despre Războiul Civil. Trăim încă influenţaţi de umbra acelui conflict uriaş şi regretabil: trăim în lumea la a cărei formare a contribuit el. Dar nu putem spera să îl înţelegem dacă îl privim doar prin ochii unui singur om sau dinspre o singură parte implicată ori dinspre o singură şcoală modernă de istorie. Deunăzi, am deschis o nouă carte de istorie despre Războiul Civil şi am observat că autorul spunea despre propria lucrare că „oferă o istorie imparţială şi obiectivă a războiului din perspectiva sudiştilor”. Autorul părea serios. Şi poate chiar era; poate că aşa ceva chiar este posibil. Oricum, admitem fără nicio reţinere că orice istorie trebuie scrisă dintr-un anumit punct de vedere. Dar, dacă ţintim adevărul, atunci nu putem să ne limităm la un singur punct de vedere.

Universalul în istorie

Nu avem mereu posibilitatea de a citi mai mult de o istorie a unui eveniment. Atunci când acest lucru nu e posibil, ar trebui să admitem că nu avem cum afla adevărul în privinţa acelei chestiuni – aflând ce s-a întâmplat realmente. Oricum, acesta nu e singurul motiv pentru care merită să citim istorie. Se poate zice că doar istoricul profesionist, omul care scrie el însuşi o istorie, este obligat să verifice sursele în paralel, să le opună analitic pe una alteia. Nu trebuie să lase nimic deoparte, dacă vrea să ştie totul despre subiectul său. Noi, cei care citim istorie din plăcere, ne aflăm undeva între istoricul profesionist şi amatorul fără responsabilităţi; pe de altă parte, cine

citeşte istorie doar ca să se amuze? Să luăm exemplul lui Tucidide. S-ar putea să fiţi la curent cu faptul că a scris singura istorie a Războiului Peloponeziac, la sfârşitul secolului al V-lea î.Hr. Într-un anumit sens, nu există nimic cu care să putem compara opera lui. Ce ne putem aştepta atunci să învăţăm din ea?

Grecia este astăzi o ţară mică. Un război care a avut loc în urmă cu două mii cinci sute de ani nu ne mai poate afecta vieţile. Toţi cei care au luptat în acel război sunt morţi, iar lucrurile pentru care au luptat sunt şi ele moarte. Victoriile nu mai înseamnă nimic, iar înfrângerile nu mai sunt dureroase. Cetăţile cucerite sau pierdute în luptă sunt acum praf şi pulbere. De fapt, dacă stăm să ne gândim mai bine, istoria Războiului Peloponeziac a lui Tucidide este tot ce-a mai rămas din acel eveniment.

Poate chiar de aceea, mărturia lui este importantă. Pentru că povestea lui Tucidide – putem folosi acest termen – a influenţat istoria ulterioară a omului. Conducători din epocile următoare l-au citit pe Tucidide. Atunci când s-au aflat în situaţii care semănau fie şi vag cu tragica situaţie a cetăţilor greceşti despărţite, au comparat poziţia lor cu aceea a Atenei sau Spartei. L-au folosit pe Tucidide ca pe o scuză, ca pe o justificare şi chiar ca pe un model de urmat în conducere. Rezultatul a fost acela că, într-o mică măsură, perceptibil totuşi, istoria lumii s-a modificat ca urmare a viziunii despre o parte a ei, susţinută de Tucidide în secolul V î.Hr. Astfel, îl citim pe Tucidide nu pentru că a descris perfect ceea ce s-a întâmplat înainte ca el să scrie acea lucrare, ci pentru că, până la un anumit punct, ceea ce a scris a determinat ce s-a întâmplat după. Şi, oricât de straniu ar părea, îl citim şi pentru a înţelege ceea ce se întâmplă acum.

„Poezia este mai filosofică decât istoria”, a scris Aristotel. Prin asta, a vrut să spună că poezia este mai

generală, mai universală. Un poem nu este bun doar în epoca lui şi în locul în care a fost scris, ci oricând şi peste tot. Are sens şi forţă pentru oricine. Istoria nu e într-atât de universală. Este legată de evenimente într-un fel în care poezia nu e. Dar orice istorie bună este de asemenea universală.

Tucidide însuşi a spus că a scris acea istorie pentru ca oamenii să nu repete în viitor greşelile pe care le-a văzut el, pe care le-a resimţit personal şi care au însemnat agonia ţării lui. A descris erorile care puteau avea sens şi pentru alţi oameni decât grecii. Şi, cu toate acestea, unele dintre greşelile făcute de atenieni şi spartani în urmă cu 2.500 de ani sau altele foarte similare se comit şi acum şi s-au tot comis de atunci.

Dacă viziunea dumneavoastră asupra istoriei este limitată, dacă încercaţi să descoperiţi doar ce anume s-a întâmplat, veţi rata exact lucrul cel mai important pe care Tucidide sau oricare alt istoric îl are de spus. Dacă îl citiţi cum trebuie pe Tucidide, s-ar putea chiar să renunţaţi să descoperiţi ce s-a întâmplat în trecut. Istoria este povestea lucrurilor care ne-au adus în punctul în care ne aflăm azi. Este prezentul care ne interesează – prezentul şi viitorul. Viitorul va fi într-o oarecare măsură determinat de prezent. De aceea, putem învăţa lucruri despre viitor şi de la un istoric – chiar şi de la unul care, ca Tucidide, a trăit în urmă cu două milenii şi jumătate.

Să rezumăm cele două sugestii pentru citirea istoriei pe care le-am făcut până acum.

Prima e aceasta: dacă puteţi, citiţi mai mult decât o singură istorie a perioadei care vă interesează. Al doilea sfat este: citiţi o istorie nu numai pentru a afla ce s-a întâmplat într-un anumit loc şi într-un anumit moment, ci şi pentru a descoperi felul cum se petrec lucrurile în orice moment sau loc, în special acum.

Întrebări de pus unei cărţi istorice în ciuda faptului că sunt mai aproape de ficţiune decât de ştiinţă, cele mai multe istorii pot fi citite drept lucrări expozitive – şi aşa ar şi trebui citite. De aceea, trebuie să adresăm unei cărţi de istorie aceleaşi întrebări pe care le adresăm oricărei cărţi expozitive. Datorită naturii speciale a istoriei, trebuie să punem aceste întrebări puţin diferit şi, de asemenea, să ne aşteptăm la răspunsuri uşor diferite.

În ceea ce priveşte prima întrebare, fiecare istorie are un subiect particular şi limitat. Este surprinzător cum, de cele mai multe ori, cititorii nu depun niciun efort ca să-l afle. În particular, nu urmăresc cu atenţie nici limitările pe care şi le impune autorul. O istorie a Războiului Civil nu este o istorie a lumii în secolul al XIX-lea. Probabil că nu e nici măcar o istorie a Vestului american în deceniul şase din secolul al XIX-lea. Probabil că ea va ignora, deşi nu ar trebui, stadiul educaţiei americane în acel deceniu, evoluţia frontierelor americane sau progresul făcut în extinderea libertăţilor. Prin urmare, dacă este să citim istorie aşa cum trebuie, atunci trebuie să ştim exact despre ce e şi despre ce nu e vorba într-un discurs istoric. Iar dacă vine vorba să construim un discurs critic, ar trebui să ştim bine măcar al doilea lucru. Un autor nu poate fi învinuit că nu a făcut ceea ce nu şi-a propus să facă.

Privitor la cea de-a doua întrebare, un istoric spune o poveste, iar acea poveste se derulează, desigur, în timp. Prin urmare, liniile ei generale sunt predeterminate şi nu trebuie să le căutăm noi. Dar există mai multe feluri de a spune o poveste, iar noi trebuie să ştim în ce fel a ales un istoric s-o spună pe a lui. Îşi va împărţi capitolele în unităţi care corespund anilor, deceniilor sau generaţiilor? Sau le va împărţi în alte feluri, doar de el ştiute? Va discuta el într-un capitol despre economia acelei perioade, iar în celelalte se va ocupa de războaie, mişcări religioase şi

producţii literare? Care dintre aceste chestiuni e mai importantă pentru el? Dacă vom descoperi asta, dacă vom afla ce aspect al istoriei pe care o spune i se pare fundamental, atunci îl vom înţelege mai uşor. S-ar putea să nu considerăm fundamentale aceleaşi lucruri pe care le consideră el, dar putem învăţa totuşi anumite lucruri de la el.

Critica istoriei ia două forme. Putem aprecia – iarăşi, ca de fiecare dată, doar după ce am înţeles – că povestea unui istoric nu este verosimilă. Pur şi simplu, oamenii nu se poartă aşa. Chiar dacă istoricul îşi susţine opiniile oferindu-ne acces la sursele sale şi chiar dacă aceste surse sunt relevante în ceea ce ne priveşte, tot putem avea impresia că le-a înţeles greşit, că le-a judecat într-o manieră eronată, poate din pricina dificultăţii de a înţelege natura umană. De exemplu, avem această impresie atunci când venim în contact cu lucrările unor istorici care nu includ în studiile lor referiri la chestiunile economice din perioada respectivă. Oamenii, vom avea tendinţa să gândim într-un asemenea caz, acţionează din interes; prea multă nobleţe atribuită protagonistului ne-ar face suspicioşi.

Pe de altă parte, s-ar putea să gândim, în special dacă deţinem o anumită cunoaştere a subiectului, că istoricul nu şi-a folosit sursele aşa cum trebuia. S-ar putea să descoperim cu indignare că nu a citit o carte pe care am citit-o noi. Sau că l-a informat greşit pe cititor în privinţa anumitor fapte. În acest caz, istoria pe care a scris-o nu are cum şi una de calitate. Ne aşteptăm ca un istoric să fie bine informat.

Prima critică este totuşi mai importantă. Un bun istoric trebuie să combine talentul de povestitor cu cel de om de ştiinţă. El trebuie să ştie şi ce anume era probabil să se întâmple, şi ce spun anumiţi martori sau alţi istorici că

s-a întâmplat.

Privitor la ultima întrebare, Ce profit obţinem din asta?, e posibil ca niciun alt tip de literatură să nu aibă o influenţă mai mare asupra acţiunilor oamenilor ca istoria. Satirele şi utopiile filosofice au un efect redus; cu toţii am vrea să fim mai buni, dar suntem arareori influenţaţi de recomandările autorilor care nu fac decât să descrie, uneori cu amărăciune, diferenţele dintre realitate şi ideal.

Istoria, care ne vorbeşte despre isprăvile oamenilor din trecut, ne determină deseori să facem anumite schimbări pentru a deveni mai buni. În general, în istorie, oamenii politici au fost mai instruiţi decât contemporanii lor. Istoria sugerează ceea ce este posibil, pentru că descrie lucruri care s-au întâmplat deja. Dacă acestea s-au întâmplat, poate că se vor întâmpla din nou – sau poate că e posibil să fie evitate.

Principalul răspuns la Ce profit obţinem din asta? trimite în direcţia acţiunii practice şi politice. Din acest motiv, e de mare importanţă ca istoria să fie citită bine. Din nefericire, liderii au acţionat întotdeauna cu o anumită cunoaştere a istoriei, dar nu cu una suficientă. Şi, cum lumea în care trăim a devenit una mică şi periculoasă, nu ar fi o idee rea să ne apucăm cu toţii să citim istoria aşa cum trebuie.

Cum să citim biografii şi autobiografii

O biografie este o poveste despre o persoană reală. Această caracteristică o face să aibă o natură compozită. Unii biografi nu ar fi de acord cu descrierea noastră. Dar, cel puţin în sensul obişnuit, o biografie este o dare de seamă narativă asupra unei vieţi, povestea unui bărbat, a unei femei sau a unui grup de oameni. De aceea, o biografie pune multe probleme specifice istoriei. Cititorul trebuie să pună acelaşi tip de întrebări: Care este scopul autorului? Care sunt pentru el criteriile de adevăr?

întrebări pe care ar trebui să le punem cu privire la orice carte.

Există mai multe feluri de biografii. Biografia definitivă este concepută ca un text final, exhaustiv, o lucrare academică despre viaţa unei persoane suficient de importante pentru a merita o astfel de biografie. Biografiile definitive nu sunt scrise despre oameni încă vii. Ele apar rareori înaintea unor biografii nedefinitive, fiecare dintre acestea din urmă suferind de lipsuri într-o măsură mai mare sau mai mică. În cele dintâi, au fost parcurse toate sursele şi toată istoria perioadei. Şi cum abilitatea de a aduna materiale este diferită de aceea de a le prinde pe toate într-o carte bună, biografiile definitive nu sunt întotdeauna uşor de citit. E păcat că se întâmplă aşa. O carte academică nu trebuie să fie neapărat plictisitoare. Una dintre cele mai interesante biografii scrise vreodată este Viaţa lui Johnson de Boswell, care nu încetează să fascineze. E cu siguranţă definitivă (deşi au mai apărut de atunci şi alte biografii ale dr. Johnson), dar este şi interesantă într-o manieră unică.

O biografie definitivă reprezintă o bucată de istorie – istoria unui om şi a timpurilor lui, aşa cum le-a văzut acesta cu propriii ochi. Ar trebui citită ca o carte de istorie. O biografie autorizată nu înseamnă însă acelaşi lucru. Asemenea opere sunt scrise de obicei cu acordul moştenitorilor sau al prietenilor unei persoane importante şi sunt elaborate cu mare atenţie, în aşa fel încât erorile sau reuşitele persoanei respective să fie văzute în cea mai favorabilă lumină cu putinţă. Asemenea biografii pot fi foarte bune uneori, pentru că autorul are avantajul – pe care de obicei alţi scriitori nu-l au – de a fi avut acces la toate materialele pertinente, acces care i-a fost acordat de cei ce deţineau materialele cu pricina. Dar, fireşte, o biografie oficială nu e demnă de încredere în aceeaşi

măsură ca una definitivă. În loc s-o parcurgă la fel ca pe o carte de istorie, cititorul ar trebui să înţeleagă că scrierea respectivă ar putea fi una viciată – că acela este modul în care i se cere să înţeleagă subiectul cărţii, modul în care prietenii şi asociaţii protagonistului vor ca acesta să fie cunoscut de lume.

Biografia oficială este un fel de istorie, însă cu o diferenţă. Am putea fi curioşi să aflăm ce anume doresc persoanele interesate ca publicul să afle despre viaţa cuiva, dar nu ne putem aştepta să aflăm cum a fost efectiv viaţa privată a personalităţii vizate. Citirea unei biografii autorizate ne va spune aşadar foarte multe despre vremea în care a fost scrisă, despre obiceiurile şi manierele timpului respectiv, despre acţiunile sau atitudinile considerate potrivite – şi, implicit, printr-o uşoară extrapolare, şi despre cele care nu erau considerate astfel. Nu ne putem însă aştepta să descoperim viaţa reală a unei fiinţe umane – sau nu mai mult decât putem spera să aflăm povestea reală a unui război citind comunicatele unei singure părţi implicate în conflict. Pentru a ajunge la adevăr, trebuie să cunoaştem punctele de vedere ale tuturor părţilor, să întrebăm oamenii care au participat la evenimente şi să ne folosim mintea pentru a ordona toate aceste fragmente. O biografie definitivă face toate aceste lucruri; în cazul unei biografii autorizate (şi cele mai multe sunt de felul acesta), mai sunt încă multe de făcut.

Rămân apoi biografiile care nu sunt nici definitive, nici autorizate. Poate le-am putea numi biografii obişnuite. În asemenea scrieri, ne aşteptăm ca autorul să fie exact, să cunoască bine faptele. Mai presus de orice, vrem să ni se dea sentimentul că urmărim viaţa unei persoane reale, dintr-un alt loc şi din alte vremuri. Oamenii sunt fiinţe curioase, în special în privinţa altor oameni.

Asemenea cărţi, deşi nu sunt la fel de demne de

încredere ca biografiile definitive, reprezintă adeseori lecturi foarte bune. De exemplu, oamenii ar fi mai săraci fără Vieţile prietenilor de Izaak Walton, despre poeţii John Donne şi George Herbert, sau fără mărturia lui John Tyndall cu privire la prietenul său Michael Faraday, în cartea Faraday descoperitorul.

Unele biografii au un rol didactic şi un scop moral. Astăzi nu se mai scriu prea multe astfel de cărţi, dar cândva erau un fapt comun (se mai scriu încă pentru copii, desigur). Volumul lui Plutarh Vieţile vechilor nobili greci şi romani este o astfel de operă. Plutarh a scris poveştile unor greci şi romani măreţi din trecut pentru a-şi ajuta contemporanii să devină la rândul lor măreţi şi pentru a-i ajuta să evite erorile pe care foarte adesea le fac cei măreţi – sau cel puţin aşa a crezut.

Vieţile… este o carte minunată. Dar, deşi găsim acolo multe mărturii unice privitoare la vieţile respective, nu citim cartea atât pentru amănuntele biografice, cât pentru viziunea generală asupra lumii. Subiectul ei sunt oamenii interesanţi, buni sau răi, dar niciodată obişnuiţi. Plutarh a realizat asta de unul sigur. Intenţia lui iniţială fusese aceea de a-i învăţa pe alţii, dar, pe măsură ce scria, a descoperit că el însuşi reuşeşte să câştige de pe urma cercetărilor sale, de pe urma faptului că „i-a invitat pe aceşti oameni, unul după altul, în casa lui”.

Întâmplător, cartea lui Plutarh este una dintre lucrările care au exercitat influenţă asupra istoriei ulterioare. De exemplu, exact aşa cum Plutarh îl înfăţişează pe Alexandru cel Mare modelându-şi viaţa după cea a lui Ahile (despre care a aflat de la Homer), tot aşa mulţi cuceritori îşi vor modela mai târziu faptele după cele ale lui Alexandru descris de Plutarh.

Autobiografiile prezintă câteva probleme diferite şi interesante. În primul rând, ne putem întreba dacă,

vreodată, a scris cineva o autobiografie perfect onestă. E greu să cunoaştem viaţa cuiva, dar este şi mai greu să ne cunoaştem propria viaţă. Şi mai apare, desigur, şi faptul că orice autobiografie vorbeşte despre o viaţă care încă nu s-a încheiat.

Tentaţia de a spune mai mult sau mai puţin decât adevărul (al doilea caz pare să fie mai frecvent) atunci când nu există persoane care să te contrazică este aproape irezistibilă. Fiecare om are anumite secrete pe care n-ar suporta să le vadă dezvăluite; de asemenea, fiecare are despre propria persoană iluzii pe care i-ar fi imposibil să le privească drept iluzii. Însă, dacă nu e posibil să scriem o biografie cu totul sinceră, este imposibil şi să scriem una care să nu conţină nimic adevărat. Cum nimeni nu poate fi un mincinos perfect, orice autobiografie ne spune câte ceva despre autorul ei, chiar dacă acesta încearcă să ascundă lucrurile pe care ni le spune.

Este ceva obişnuit să spunem că, bunăoară, Confesiunile[52] lui Rousseau sau altă carte scrisă cam în aceeaşi perioadă (pe la mijlocul secolului al XVIII-lea) este prima autobiografie veritabilă. Dar asta înseamnă să ignorăm Confesiunile[53] lui Augustin sau Eseurile[54] lui Montaigne. Însă eroarea este chiar mai serioasă de atât. De fapt, destul de mult din ce scrie cineva despre orice subiect este material autobiografic. Există mult din viaţa lui Platon în

RepublicaM, din cea a lui Milton în Paradisul pierdut, din viaţa lui Goethe în Faust6$ deşi e posibil să nu putem spune exact ce. Dacă ne interesează umanitatea, vom avea tendinţa de a citi, măcar parţial, orice operă cu intenţia de

52 Jean Jacques Rousseau, *Confesiuni,* Minerva, Bucureşti, 1969

53f'2 Augustin, *Confesiuni,* Humanitas, Bucureşti, 2007

54 Michel de Montaigne, *Eseuri,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1966-1971

a descoperi câte ceva din caracterul autorului.

Această grijă nu ar trebui să fie prima, iar când se exagerează cu căutarea elementelor biografice, se ajunge la erori jalnice. Dar ar trebui să ne amintim că vorbele nu se scriu singure – cele pe care tocmai le citim au fost gândite şi aşternute pe hârtie de un om în carne şi oase. Platon şi Aristotel au spus anumite lucruri similare şi altele nesimilare; însă, chiar şi dacă ar fi fost cu totul de acord unul cu celălalt, tot n-ar fi putut scrie exact aceleaşi cărţi, întrucât erau persoane diferite. Am putea descoperi informaţii despre Toma d'Aquino chiar şi într-o operă atât de ermetică precum Summa Theologica[55].

De aceea, faptul că autobiografiile formale sunt un gen literar relativ nou contează foarte puţin. Nimeni nu a reuşit să se ţină pe sine complet în afara cărţii despre propria viaţă. Montaigne spunea: „Eu nu am scris propria mea carte mai mult decât m-a scris ea pe mine; o carte consubstanţială cu autorul ei, o carte care mă priveşte, o parte integrantă din viaţa mea”. Apoi adăuga: „Oricine mă recunoaşte în cartea mea recunoaşte şi cartea în mine”. Faptul este adevărat nu numai cu privire la Montaigne. „Aceasta nu este o carte”, zicea Whitman despre Fire de iarbă61, „cine o atinge atinge un om”.

Mai există oarecari recomandări de a citi biografii şi autobiografii? Iată una care este importantă. În ciuda faptului că asemenea cărţi şi, în special, autobiografiile vorbesc mult despre autorii lor, n-ar trebui să petrecem prea mult timp încercând să aflăm secretele autorilor în loc să înţelegem ce spun aceştia în mod clar. Dincolo de asta, dat fiind faptul că asemenea cărţi sunt mai degrabă poetice decât teoretice sau filosofice şi că până la urmă sunt cărţi de istorie, probabil că n-ar mai fi multe de adăugat. Ar trebui să vă amintiţi totuşi că, dacă vreţi să

55 Toma d'Aquino, *Summa Theologica,* Polirom, Iaşi, 2009

ştiţi adevărul cu privire la viaţa unei persoane, trebuie să citiţi cât mai multe biografii ale acelei persoane, inclusiv pe cea scrisă chiar de ea, dacă există aşa ceva. Citiţi biografia ca pe o istorie şi ca pe o cauză a istoriei; iar la întrebarea „Ce profit vom obţine din asta?” vom răspunde numai atât: biografia, ca şi istoria, poate fi o cauză pentru acţiunea practică şi morală. O biografie poate fi o adevărată sursă de inspiraţie. Este povestea unei vieţi de mai mult sau mai puţin succes – iar noi avem propriile vieţi.

Cum să citim despre evenimentele curente

Tot ceea ce am afirmat cu privire la arta cititului analitic se aplică tuturor materialelor de citit, nu doar cărţilor. Am vrea acum să detaliem puţin acest enunţ. Lectura analitică nu este necesară întotdeauna. Există multe lucruri citite care nu necesită nivelul de efort şi de îndemânare specific acestui al treilea nivel al lecturii. Însă, deşi regulile de lectură nu trebuie aplicate întotdeauna, cele patru întrebări trebuie puse în privinţa a tot ce citiţi. Asta înseamnă, desigur, că trebuie puse şi cu referire la acele mijloace de informare cărora cei mai mulţi dintre noi le dedică majoritatea timpului lor: ziare reviste, cărţi mondene şi altele de acelaşi fel.

Până la urmă, istoria nu s-a oprit acum o mie de ani şi nici acum o sută. Lumea merge mai departe, iar oamenii continuă să scrie despre ceea ce se întâmplă şi despre felul cum se schimbă lucrurile. Probabil că nicio istorie modernă nu este la fel de măreaţă precum cea a lui Tucidide; posteritatea va judeca asta. Dar, în calitate de fiinţe umane şi de cetăţeni, avem obligaţia de a încerca să înţelegem lumea în care trăim.

Problema se reduce la a şti ce anume se întâmplă în mod actual. Am ales intenţionat în ultima propoziţie cuvântul „actual”. Echivalentul franţuzesc pentru „ştiri”

este „actualités” şi întregul concept al literaturii care urmăreşte cotidianul este legat cumva de ceea ce numim „ştiri”. Cum aflăm ştirile şi cum ştim care dintre ele sunt veritabile?

Puteţi observa dintr-odată că ne confruntăm cu acelaşi tip de probleme pe care îl ridică şi literatura istorică. Nu putem şti sigur că avem acces la fapte – nu putem fi siguri că ştim ce se întâmplă în acest moment, în orice caz nu mai mult decât putem fi siguri că ştim ce s-a întâmplat în trecut. Şi totuşi trebuie să încercăm să aflăm, atâta cât ne stă în putinţă.

Dacă ne-am putea afla peste tot în fiecare moment, dacă am putea auzi fiecare conversaţie de pe glob, dacă am putea privi în inima fiecărei persoane, atunci poate că am reuşi să zărim faţa adevărului. Cum suntem însă doar nişte făpturi limitate, trebuie să ne bazăm pe reporteri. Reporterii sunt persoane despre care se presupune că trebuie să ştie ce anume se întâmplă într-o arie restrânsă. Ei prezintă ceea ce ştiu în ziare, în reviste sau în cărţi. Ceea ce ştim noi depinde de ei.

În mod ideal, un reporter, nu contează de ce fel, ar trebui să fie asemenea unei oglinzi limpezi care reflectă realitatea. Dar mintea umană nu e o oglindă. Nu e nici măcar un reflector bun, care să arunce lumină asupra realităţii, şi cu atât mai puţin un filtru foarte bun. Ea doar separă ceea ce consideră a fi ireal de real, ceea ce este fals de ceea ce e adevărat. Acest lucru e util, desigur. Un reporter ar trebui să deosebească ceea ce crede că este adevărat de ceea ce crede că e fals. Dar ar putea să se înşele.

De aceea, atunci când citiţi un raport jurnalistic, cel mai important lucru este să aflaţi cine anume l-a scris. Ne referim aici nu la a-l cunoaşte personal pe reporter, ci la a-i cunoaşte modul de a gândi. Diferitele genuri de reporteri

se împart în categorii. Pentru a înţelege ce fel de filtru se află mintea reporterului pe care îl citiţi, trebuie să vă puneţi o serie de întrebări privitoare la ea. Aceste întrebări trebuie puse cu privire la orice material care face referire la evenimentele curente. Întrebările sunt următoarele:

1. Ce vrea să dovedească autorul?
2. Pe cine vrea el să convingă?
3. La ce cunoştinţe speciale face referire?
4. Ce fel de limbă foloseşte?
5. Ştie într-adevăr despre ce vorbeşte?

În general, este mai bine să presupuneţi că toate cărţile de actualităţi vor să dovedească un anumit lucru. De obicei, e destul de uşor să descoperim ce. Cel mai adesea, prezentările publicitare ne spun suficient de multe cu privire la conţinutul sau tezele unei astfel de cărţi. Iar dacă nu apar acolo, le veţi găsi în prefaţa autorului.

După ce v-aţi întrebat ce anume încearcă să demonstreze autorul, urmează să vă întrebaţi pe cine anume încearcă el să convingă. Este cartea dedicată „cunoscătorilor”? Şi, dacă da, vă aflaţi în acea categorie? Este cartea destinată acelui grup restrâns de persoane care poate face ceva rapid în privinţa situaţiei pe care o descrie autorul? Sau e destinată oricărei categorii de public? Dacă nu aparţineţi categoriei de public pe care o vizează cartea, poate că nici nu ar trebui s-o citiţi.

Trebuie apoi să descoperiţi ce cunoştinţe speciale se presupune că ar trebui să aveţi. Cuvântul „cunoştinţe” este folosit aici într-un sens larg. „Opinii” sau „prejudecăţi” ar fi fost mai corect. Mulţi autori scriu doar pentru cititorii care sunt de acord cu ei. Dacă nu sunteţi deloc de acord cu un reporter, atunci probabil că nu veţi dori să-i citiţi cartea.

Asumpţiile pe care le face un autor şi pe care se presupune că le face şi cititorul sunt uneori greu de

descoperit. În The Seventeenth Century Background, Basil Wiley are de spus următoarele lucruri:

...este o dificultate aproape de netrecut aceea de a deveni conştient de asumpţiile pe care le face cineva în mod curent; „doctrinele resimţite drept fapte” pot fi văzute ca fiind doctrine şi nu fapte numai după eforturi importante de gândire şi de obicei cu ajutorul unui metafizician de primă mână.

Mai departe, autorul sugerează că este mai uşor să descoperim „doctrinele resimţite drept fapte” ale altor epoci şi asta şi încearcă să facă în cartea lui. Atunci când citim însă cărţi despre propria noastră epocă, nu avem avantajul distanţei. De aceea, nu trebuie să vedem lucrurile numai prin mintea-filtru a autorului-reporter, ci să le trecem şi prin propria noastră minte.

Apoi, trebuie să vă întrebaţi dacă există vreun jargon pe care îl foloseşte autorul. Acest lucru este important în special atunci când citim reviste sau ziare, dar se aplică şi tuturor cărţilor de istorie recentă. Anumite cuvinte provoacă anumite reacţii pe care probabil nu le-ar mai provoca peste un secol. Un astfel de exemplu este „comunism” sau „comunist”. Ar trebui să putem controla astfel de termeni sau măcar să ştim când anume apar.

În cele din urmă, va trebui să luaţi în considerare ultima dintre cele cinci întrebări, la care este, probabil, şi cel mai greu de răspuns. Cunoaşte faptele reporterul al cărui material îl citiţi? Este el părtaş la gândurile şi deciziile probabil secrete despre care scrie? Ştie el tot ce ar trebui să ştie pentru a oferi o dare de seamă corectă şi echilibrată asupra situaţiei?

Cu alte cuvinte, sugerăm că ar putea fi o eroare să luăm în considerare doar reporterul-autor. În ultima vreme, am auzit multe despre „managementul ştirilor”; este important să înţelegem că asta nu ni se aplică doar

nouă, ca exponenţi ai publicului, ci şi reporterilor, despre care se presupune că ar fi „persoane cunoscătoare”. S-ar putea să nu fie. Cu toată bunăvoinţa din lume, având doar buna intenţie de a ne prezenta adevărul într-o anumită chestiune, un reporter ar putea fi totuşi „neinformat” în privinţa anumitor activităţi sau tratate secrete ş.a.m.d. Ar putea fi conştient de asta sau nu. În cel de-al doilea caz, situaţia este periculoasă cu precădere pentru cititor.

Veţi observa desigur că aceste cinci întrebări nu sunt decât variaţii ale uneia singure, despre care am spus că trebuie pusă cu privire la orice lucrare expozitivă. A cunoaşte jargonul unui autor, de exemplu, nu înseamnă altceva decât a-i asimila termenii. Dar, pentru că lucrările despre situaţii curente şi alte materiale de actualitate ridică probleme pentru cititori într-o manieră diferită, trebuie să abordăm şi noi situaţia într-o manieră diferită.

Poate că, mai degrabă decât într-un Set de reguli pentru citirea unor cărţi de acest fel, e mai bine să sintetizăm această diferenţă într-un avertisment.

O notă privitoare la rezumate

Mai există o consecinţă legată de distincţia noastră de bază – distincţia dintre a citi pentru a te informa şi a citi pentru a înţelege care este presupusă de tot ceea ce am spus cu privire la citit. Uneori, trebuie să citim pentru a ne informa în privinţa înţelegerii – adică pentru a afla cum au interpelat alţii faptele. Să încercăm să explicăm ce înseamnă asta.

Cel mai adesea, citim ziare, reviste şi chiar materiale publicitare pentru informaţiile pe care le conţin. Cantitatea materialelor de acest fel este mare, atât de mare că nimeni nu ar putea citi astăzi decât o mică parte din ea. Necesitatea a fost mama unui număr apreciabil de invenţii importante în acest domeniu. Revistele de ştiri, ca de exemplu Time sau Newsweek, fac o muncă inestimabilă

pentru noi prin aceea că citesc ştirile şi realizează rezumate reducându-le la informaţiile strict esenţiale. Oamenii care scriu aceste reviste sunt în primul rând cititori. Au deprins arta de a citi informaţii la un nivel total inaccesibil cititorului obişnuit.

Acest lucru este adevărat şi când vorbim despre o publicaţie ca Reader's Digest, care se străduieşte să ne aducă sub ochi mare parte dintre lucrurile din reviste care merită atenţia noastră, într-un volum unic şi compact, de mici dimensiuni. Desigur, cele mai bune articole, ca şi cele mai bune cărţi, nu pot fi sintetizate fără pierderi. Dacă, de exemplu, eseurile lui Montaigne ar apărea într-o astfel de publicaţie, probabil că nu ne-am mulţumi citind doar o sinteză a lor. În acest caz, o sinteză funcţionează aşa cum trebuie doar dacă devine un impuls pentru citirea originalului. În cazul unui articol obişnuit însă, o condensare este bună, ba uneori e chiar mai bună decât originalul, pentru că articolele obişnuite conţin în primul rând informaţii. Abilitatea care produce Reader's Digest şi alte publicaţii similare este în primul rând aceea de a citi şi abia apoi abilitatea de a scrie clar şi simplu. Aceste publicaţii fac ceea ce puţini dintre noi pot face singuri, chiar dacă au timp: extrag informaţiile interesante din mii de pagini plictisitoare.

Dar, oricum ar fi, trebuie să citim astfel de periodice care oferă sinteze de ştiri şi informaţii. Dacă vrem să fim informaţi, nu putem evita sarcina de a citi, indiferent de calitatea acestor sinteze. Iar sarcina de a le citi este, în ultimă instanţă, similară cu aceea pe care o îndeplinesc editorii revistelor menţionate anterior atunci când citesc materialele originale, pe care le fac accesibile într-o formă mai compactă. Dacă ne referim la sarcina de a citi, ne-au scutit de efort, dar nu ne-au scutit şi nu ne vor putea scuti de sarcina de a citi. Într-un anumit sens, aceste sinteze nu-

şi pot îndeplini funcţia şi nu ne pot aduce beneficii decât în măsura în care sunt citite la fel de bine cum au fost informaţiile care au dus la crearea lor.

Iar asta implică a citi atât pentru informare, cât şi pentru înţelegere. Desigur, cu cât o sinteză este mai condensată, cu atât cuprinde mai multă informaţie. Nu trebuie să ne facem prea multe griji că un text de 1.000 de pagini este redus la unul de 900, să spunem; dar dacă 1.000 de pagini au fost reduse la 10, problema a ce anume a fost lăsat pe dinafară devine critică. De aceea, cu cât s-a produs o condensare mai semnificativă, cu atât devine mai important să ştim câte ceva despre persoana care a făcut-o; acelaşi avertisment pe care l-am menţionat anterior se aplică aici cu forţă sporită. În cele din urmă, totul se reduce la a citi printre rândurile unei sinteze realizate în mod expert. Nu ne putem raporta la original pentru a afla ce anume a fost lăsat afară; trebuie să aflăm cumva asta chiar din sinteza însăşi. A citi sinteze este, prin urmare, unul dintre cele mai solicitante şi mai dificile tipuri de lectură care se pot face.

CUM SĂ CITIM ŞTIINŢE ŞI MATEMATICĂ?

j

Titlul acestui capitol poate suna înşelător. Nu ne propunem să vă sfătuim cum să citiţi orice fel de cărţi de ştiinţe sau de matematică. Ne vom limita la a discuta numai două tipuri: marile cărţi clasice de matematică şi de ştiinţe ale tradiţiei noastre, pe de o parte, şi cărţile ştiinţifice de popularizare, pe de alta. Ceea ce vom spune se va aplica adesea lecturii monografiilor specializate care tratează subiecte abstacte şi limitate, dar pe acestea nu vă putem ajuta să le citiţi, din două motive. Unul dintre ele este pur şi simplu acela că nu suntem suficient de pregătiţi s-o facem.

Celălalt motiv e acela că, până spre sfârşitul secolului al XIX-lea, cărţile ştiinţifice erau scrise pentru un număr restrâns de persoane. Autorii lor, oameni precum Galileo, Newton sau Darwin, nu au avut şansa de a fi citiţi de specialişti din domeniul lor, deşi şi-ar fi dorit astfel de cititori. Dar nu exista încă o specializare instituţională în acel moment, pe care Einstein îl numea „copilăria fericită a ştiinţei”. De la persoanele inteligente şi instruite se aştepta să citească ştiinţă, filosofic sau istorie; nu existau încă distincţii dure şi tranşante, nu existau graniţe de încălcat. Nu exista nici desconsiderarea generală a publicului mediu, aşa cum se manifestă în ştiinţa de azi. Celor mai mulţi oameni de ştiinţă contemporani nu le pasă azi de ceea ce ar putea crede cititorii medii şi nici nu li se adresează.

În ziua de astăzi, ştiinţa tinde să fie scrisă de specialişti pentru specialişti. O comunicare ştiinţifică serioasă presupune atâtea cunoştinţe specializate, încât nu poate fi urmărită de cititorul care nu este specializat în domeniul respectiv. Există anumite avantaje legate de această abordare, în special acela că ea ajută ştiinţa să avanseze mai repede. Experţii care discută între ei despre anumite probleme pot ajunge foarte rapid la frontierele disciplinei – pot vedea problemele fără efort şi pot încerca să le rezolve. Dar costurile sunt la fel de evidente. Dumneavoastră – cititorul inteligent căruia i se adresează această carte – nu sunteţi luat în seamă.

De fapt, situaţia descrisă, deşi e mai evidentă în ştiinţă decât în alte domenii, poate fi întâlnită şi altundeva. În ziua de azi, filosofii mai scriu rareori pentru altcineva decât pentru filosofi; economiştii scriu pentru economişti; până şi istoricii au descoperit că genul de comunicare concisă şi monografică folosită în ştiinţe vreme îndelungată este o cale mult mai accesibilă de a transmite

informaţii decât tradiţionalele lucrări narative destinate tuturor.

Ce face cititorul generic în astfel de circumstanţe? Nu poate deveni expert în toate domeniile. În acest caz, trebuie să se bazeze pe operele de popularizare ştiinţifică. Unele dintre ele sunt bune, altele au o calitate mai scăzută. Dar nu este important doar să le poată deosebi; e important de asemenea să le înţeleagă pe cele bune.

Înţelegerea demersului ştiinţific

Una dintre disciplinele ştiinţifice cu o dezvoltare spectaculoasă în ultimul timp este istoria ştiinţei. Am văzut schimbări importante în acest domeniu în ultimii ani. Nu cu mult timp în urmă, savanţii obişnuiau încă „să-i privească de sus” pe istoricii ştiinţei. Aceştia erau văzuţi ca nişte oameni care studiau istoria unui anumit subiect pentru că nu erau capabili să-şi extindă graniţele. Atitudinea savanţilor faţă de istoricii ştiinţei poate fi rezumată prin faimoasa remarcă a lui George Bernard Shaw: „Cei care pot fac; cei care nu pot predau”.

Asemenea atitudini se întâlnesc tot mai rar în ziua de azi. Departamentele de istoria ştiinţei au devenit respectabile; oameni de ştiinţă excelenţi studiază şi scriu despre istoria subiectului lor. Avem un exemplu în ceea ce s-a numit „industria Newton”. În momentul de faţă, în diferite ţări se desfăşoară ample cercetări privitoare la opera şi strania personalitate a lui Isaac Newton. Recent, au fost publicate sau anunţate o mulţime de cărţi pe această temă. Motivul este acela că oamenii de ştiinţă sunt mai preocupaţi ca oricând de natura demersului ştiinţific în sine. De aceea, nu avem nicio reţinere în a vă recomanda să citiţi măcar câteva dintre titlurile clasice ale tradiţiei noastre.

De fapt, nu există nicio scuză pentru a nu încerca să le citiţi. Niciuna dintre ele nu e excesiv de dificilă, nici măcar

Principiile matematice ale filosofiei naturale[56] a lui Newton, dacă sunteţi dispuşi să faceţi efortul. Cel mai util sfat pe care vi-l putem da este acesta: una dintre regulile de citire a lucrărilor expozitive vă cere să formulaţi cu maximă claritate problema pe care autorul încearcă să o rezolve. Această regulă a lecturii analitice e relevantă pentru orice operă expozitivă, însă este cu precădere relevantă în domeniul ştiinţelor şi al matematicii.

Mai există un mod de a spune asta. Dacă sunteţi un cititor mediu, nu parcurgeţi aceste cărţi pentru a învăţa subiectul lor. Le parcurgeţi pentru a înţelege istoria şi filosofia ştiinţei. Această sarcină privitoare la ştiinţă îi revine nespecialistului. Modul major în care vă puteţi achita de ea este acela de a deveni conştient de problemele pe care încercau să le rezolve savanţii, adică de a deveni conştient şi de abordări, şi de fundalul lor teoretic.

A urmări etapele dezvoltării ştiinţifice, a identifica modalităţile prin care faptele, asumpţiile, principiile şi dovezile sunt inter-relaţionate, înseamnă a pătrunde în inima raţiunii umane unde, probabil, legătura dintre ele a funcţionat cu cel mai mare succes. E posibil ca acest lucru să fie suficient în sine pentru a justifica studiul istoric al ştiinţei. Iar un asemenea studiu serveşte la clarificarea situaţiilor în care demersul ştiinţific poate părea ininteligibil. Şi mai important însă, el este o activitate a minţii esenţială pentru educaţie, iar principalul ei scop a fost mereu, de la Socrate până în zilele noastre, eliberarea minţii prin puterea de a ne mira.

Câteva sugestii pentru citirea cărţilor clasice de ştiinţă

Prin „carte ştiinţifică” înţelegem un raport cu privire

---

56 Isaac Newton, *Principiile matematice ale filosofiei naturale*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1956

la descoperirile sau concluziile care s-au tras într-un anumit domeniu de investigaţie, fie prin experimente de laborator, fie prin observarea liberă a naturii. Problema ştiinţifică prin excelenţă este întotdeauna aceea de a descrie fenomenele cu maximă acurateţe şi de a descoperi legăturile dintre diversele tipuri de fenomene.

În marile opere ştiinţifice, nu există nici oratorie, nici propagandă, deşi pot apărea erori, în special în privinţa presupunerilor de bază. Puteţi descoperi aceste erori şi puteţi deveni conştient de ele făcând distincţia dintre ceea ce presupune şi ceea ce susţine autorul prin argumente. Cu cât un autor de literatură ştiinţifică este mai „obiectiv”, cu atât vă cere să acceptaţi mai multe afirmaţii fără dovezi. Însă obiectivitatea ştiinţifică nu înseamnă lipsa oricăror presupoziţii iniţiale. Înseamnă asumarea lor onestă.

Într-o lucrare ştiinţifică, termenii cei mai importanţi sunt exprimaţi de obicei prin cuvinte neuzuale sau tehnice. Ei sunt relativ uşor de descoperit, iar prin intermediul lor puteţi identifica rapid propoziţiile. Propoziţiile principale sunt de obicei generale. Prin urmare, ştiinţa nu este cronotopică, ba chiar funcţionează pe dos: spre deosebire de istoric, omul de ştiinţă încearcă să scape de condiţionările spaţiului şi ale timpului. Încearcă să ne arate cum stau lucrurile la modul general, cum se comportă ele mereu.

Este foarte probabil să existe două piedici principale în citirea unei cărţi ştiinţifice. Una priveşte argumentaţia. Ştiinţa este în mod fundamental inductivă, ceea ce înseamnă că argumentaţia ei primară stabileşte adevăruri generale prin raportare la dovezi observabile – fie un caz creat prin experiment, fie o întreagă colecţie de cazuri adunate prin observaţie minuţioasă. Există şi alte feluri de argumente, aşa-numitele argumente deductive. În acestea,

o propoziţie e dedusă din alte propoziţii al căror adevăr a fost stabilit deja. În ceea ce priveşte dovezile, ştiinţa nu se deosebeşte deloc de filosofic. Dar argumentul inductiv este specific ştiinţei.

Prima dificultate apare deoarece, pentru a înţelege argumentele inductive dintr-o carte, trebuie să putem cerceta dovezile care formează baza acceptării lor. Din păcate, acest lucru nu este posibil întotdeauna fără altceva în mână decât cartea. Dacă volumul în sine nu reuşeşte să lumineze adevărul, autorul mai are doar o singură soluţie, aceea de a testa dovezile pe cont propriu. S-ar putea să fie nevoit să ia parte la o demonstraţie de laborator. S-ar putea să fie nevoit să observe şi să mânuiască piesele unui aparat similar celui despre care se vorbeşte în carte. S-ar putea să fie nevoit să meargă la muzee şi să studieze exponate sau machete.

Oricine doreşte să înţeleagă istoria ştiinţei trebuie nu doar să citească textele clasice, ci şi să fie obişnuit, în mod direct, cu experimentele cruciale ale acestei istorii. Clasicii ştiinţei pot fi mai bine înţeleşi de către cei care au văzut cu ochii lor şi au făcut cu propriile mâini experimentele concepute pentru susţinerea teoriilor.

Asta nu înseamnă că nu puteţi începe fără a trece prin toţi paşii descrişi. Luaţi o carte ca Elementele de chimie a lui Lavoisier, de exemplu. Publicată în 1789, cartea nu mai e considerată utilă în chimie, aşa că n-ar fi o idee bună să o consultaţi nici măcar pentru a trece un test de liceu. Cu toate acestea, metoda ei a fost revoluţionară la vremea aceea, iar concepţia privitoare la elementul chimic o utilizăm în mare şi acum. Ideea e că nu trebuie să citim cartea în întregime şi în detaliu pentru a primi aceste impresii de la ea. Prefaţa, de exemplu, cu accentul pe care îl pune pe importanţa metodei în ştiinţă, este revelatoare: „Fiecare ramură a ştiinţei fizice”, scrie Lavoisier, „trebuie

realizată din trei elemente: faptele care sunt obiectul ştiinţei, ideile care reprezintă aceste fapte şi cuvintele prin care sunt exprimate aceste idei... Şi, cum ideile sunt conservate şi comunicate cu ajutorul cuvintelor, nu putem îmbunătăţi limbajul vreunei ştiinţe fără a îmbunătăţi ştiinţa însăşi; pe de altă parte, nu putem face mai bună o ştiinţă fără a-i îmbogăţi vocabularul sau terminologia”.

Exact asta a făcut şi Lavoisier. A îmbogăţit chimia îmbogăţindu-i vocabularul, la fel cum Newton, cu un secol înainte, perfecţionase fizica sistematizând-o şi ordonându-i limbajul – în timpul acestui proces, după cum s-ar putea să vă amintiţi, inventând calculul diferenţial şi integral.

Această referire la calcul ne trimite către a doua dificultate importantă în citirea cărţilor ştiinţifice. Iar acesta este problema matematicii.

Înfruntând problema matematicii

Mulţi oameni se tem de matematică şi cred că n-o pot citi deloc. Nimeni nu ştie exact de ce este aşa. Unii psihologi cred că există ceva numit „orbire în faţa simbolurilor” incapacitatea de a te desprinde de concret şi de a urmări înlănţuirea acestor simboluri. S-ar putea să fie ceva adevărat în asta dacă nu luăm în considerare faptul că şi cuvintele se înlănţuie, iar înlănţuirea lor, mai puţin controlată, ar trebui să fie mai greu de urmărit. Alţii cred că problema stă în predarea matematicilor. Dacă e aşa, trebuie să fim mulţumiţi că în ultima vreme s-au făcut eforturi serioase pentru a lămuri problema felului în care matematica ar putea fi predată mai bine.

Parţial, situaţia este următoarea. Nu ni se spune sau nu ni se spune suficient de clar pentru a putea înţelege că matematica este o limbă şi că o putem învăţa ca pe oricare alta, inclusiv ca pe propria noastră limbă. Trebuie să ne învăţăm limba de două ori: prima dată când învăţăm să vorbim, a doua oară când învăţăm să scriem. Din fericire,

matematica trebuie învăţată o singură dată, întrucât este, în cea mai mare măsură, o limbă scrisă.

După cum am observat, faptul de a învăţa o nouă limbă scrisă ne face să ne confruntăm cu problemele cititului elementar. După ce, în şcoală, ne căpătăm instrucţia iniţială pentru lectură, problema principală cu care suntem confruntaţi e aceea de a reuşi să recunoaştem anumite simboluri arbitrare de pe o pagină şi de a surprinde anumite relaţii între aceste simboluri. Chiar şi cei mai buni cititori continuă să citească, fie şi ocazional, la nivel elementar. Abia când sunt rezolvate aceste probleme, putem începe să citim la niveluri superioare.

Întrucât matematica este o limbă, cu propriul vocabular, propria gramatică, propria sintaxă, ea trebuie realmente învăţată de cititorul începător. Anumite simboluri şi relaţii între simboluri trebuie memorate. Problema e diferită de altele pentru că limba e diferită, dar învăţarea acesteia nu reprezintă o operaţie mai dificilă teoretic decât însuşirea limbilor engleză, franceză sau germană. De fapt, la nivel elementar, ar putea fi chiar mai uşoară.

Orice limbă este un mediu de comunicare despre subiecte pe care cei implicaţi în comunicare le pot înţelege deopotrivă. Subiectele discursului obişnuit sunt legate în principal de aspecte emoţionale şi de relaţii. Ele nu sunt pe deplin comprehensibile pentru două persoane diferite, însă aceste persoane pot înţelege lucruri care nu le privesc direct şi în care nu au niciun fel de implicare emoţională, cum ar fi un circuit electric, un triunghi isoscel sau un silogism. Doar atunci când investim noţiuni precum acestea cu încărcătură sentimentală începem să avem dificultăţi în a le înţelege. Matematica ne permite să evităm asta. În termenii matematici, în propoziţii sau în ecuaţii, nu există încărcătură emoţională atunci când sunt

folosiţi corect.

În plus, nu ni se spune – sau cel puţin nu suficient de devreme – cât de frumoasă şi de satisfăcătoare din punct de vedere intelectual poate fi matematica. Probabil că oricine sesizează asta atunci când trece printr-un mic necaz. Aţi putea începe cu Euclid, ale cărui Elemente de geometrie reprezintă una dintre cele mai lucide şi mai frumoase opere de acest fel din istorie. Să ne uităm de pildă la primele cinci propoziţii ale Cărţii I (dacă aveţi un exemplar la îndemână, vă rugăm să-l consultaţi). Propoziţiile geometriei elementare sunt de două feluri: 1) cele care exprimă problemele legate de construcţia figurilor şi 2) teoreme cu privire la relaţiile dintre figuri sau dintre părţile lor. Chestiunile care ţin de construcţie cer să fie făcute anumite lucruri, iar teoremele impun ca anumite lucruri să fie demonstrate. La finalul unei demonstraţii care priveşte construcţia veţi întâlni iniţialele QEF, care provin de la Quod erat faciendum, în traducere „Ceea ce era de făcut”. La finalul demonstraţiei unei teoreme, vom întâlni QED, care, în traducere, înseamnă „Ceea ce era de demonstrat”.

Primele trei propoziţii ale cărţii ridică, toate, probleme de construcţie. De ce se întâmplă aşa? Un răspuns este acela că asemenea construcţii geometrice sunt necesare pentru realizarea demonstraţiilor teoremelor. Acest lucru nu apare ca evident în primele patru propoziţii, dar devine clar în cea de-a cincea, care este o teoremă. Aceasta spune că, într-un triunghi isoscel (adică un triunghi cu două laturi egale), unghiurile de la bază sunt şi ele egale. Acest fapt implică propoziţia 3, întrucât un segment trebuie divizat. Cum propoziţia 3 depinde de regula de construcţie formulată în propoziţia 2, iar propoziţia 2 are nevoie de propoziţia 1, concluzionăm că aceste trei reguli de construcţie sunt de fapt necesare

pentru a susţine propoziţia 5.

Regulile matematice de construcţie pot fi înţelese şi ca servind altor scopuri. Ele sunt foarte asemănătoare postulatelor; atât regulile, cât şi postulatele spun că anumite operaţii geometrice sunt posibile. În cazul postulatelor, se presupune că se poate; în cazul propoziţiilor, lucrul este dovedit ca posibil. Dovada presupune desigur utilizarea postulatelor; altfel, ne-am putea întreba dacă există realmente ceva numit triunghi echilateral, aşa cum a fost definit acesta în propoziţia 20. Fără a ne pune aici problema dificilă a existenţei obiectelor matematice, putem sesiza cel puţin că propoziţia 1, pornind de la asumpţia că există linii drepte şi cercuri, trage concluzia că există ceva numit triunghi echilateral.

Să ne întoarcem la propoziţia 5, teorema privitoare la egalitatea unghiurilor de la baza unui triunghi isoscel. Atunci când ajungem la concluzie, printr-o serie de paşi care includ referinţa la alte propoziţii sau la o serie de postulate, putem spune că propoziţia a fost demonstrată. S-a arătat că, dacă un lucru este adevărat (şi anume asumpţia că există un triunghi isoscel) şi dacă mai există câteva adevăruri valide (definiţiile, postulatele sau propoziţiile anterioare), atunci devine adevărat şi altceva – anume concluzia. Propoziţiile susţin această relaţie de tip dacă-atunci. Nu asertează adevărul ipotezei şi nu asertează nici adevărul concluziei decât atunci când ipoteza e adevărată. Nici legătura dintre ipoteză şi concluzie nu este socotită adevărată până când propoziţia nu a fost dovedită. Este dovedit exact adevărul acestei legături şi nimic altceva.

Ar fi o exagerare să spunem că găsim aici frumuseţe? Ne-am întâlnit cu expunerea logică a unei probleme extrem de limitate. Există însă ceva atrăgător atât în natura expunerii, cât şi în caracterul limitat al subiectului.

Discursul obişnuit (dacă nu chiar şi discursul filosofic de cea mai bună calitate) găseşte dificilă limitarea problemelor în acest fel. Iar utilizarea logicii pe teritoriul problemelor filosofice este arareori atât de clară ca aici.

Gândiţi-vă la diferenţa dintre argumentul exprimat de propoziţia 5 şi cel mai simplu dintre silogisme, precum acesta:

Toate animalele sunt muritoare.

Toţi oamenii sunt animale.

De aceea, toţi oamenii sunt muritori.

Există ceva satisfăcător şi în privinţa asta. Am putea trata silogismul anterior ca pe un raţionament de tip matematic. Presupunând că există ceva numit animal şi ceva numit om şi că toate animalele sunt muritoare, concluzia urmează cu aceeaşi necesitate precum aceea care priveşte unghiurile unui triunghi. Dar treaba este că există realmente animale şi oameni; presupunem ceva cu privire la lucruri reale, iar acest ceva poate fi adevărat sau fals. Trebuie să ne examinăm asumpţiile într-un alt mod decât ne vedem nevoiţi s-o facem în matematică. Propoziţia lui Euclid nu suferă de acest tip de problemă. Pentru matematician, nu contează foarte mult dacă există ceva numit triunghi isoscel. Ceea ce contează este că, dacă acesta există şi dacă e definit într-o asemenea manieră, atunci, în mod absolut necesar, unghiurile de la bază trebuie să fie egale. Nu poate exista niciun dubiu în această privinţă – acum ori vreodată.

Cum să ne descurcăm cu matematica din cărţile ştiinţifice

Această digresiune despre Euclid ne-a îndepărtat puţin de subiectul iniţial. Am observat că prezenţa matematicii în cărţile ştiinţifice este unul dintre principalele obstacole în calea citirii lor. Trebuie spuse câteva lucruri despre asta.

Pentru început, să presupunem că, la nivel elementar, citiţi matematică mai bine decât credeţi. Am sugerat deja că ar trebui să începeţi cu Elementele lui Euclid şi suntem convinşi că, dacă v-aţi petrece câteva seri în compania acestei cărţi, v-aţi depăşi temerile privitoare la acest subiect. După ce aţi terminat cu Euclid, aţi putea trece la scrierile altor geometri greci Arhimede, Apoloniu, Nicomah. Nu sunt foarte dificile şi, în plus, puteţi renunţa la lectură oricând.

Asta ne duce la al doilea lucru pe care vrem să-l subliniem. Dacă intenţia dumneavoastră este să citiţi o carte de matematică m şi pentru ea însăşi, atunci, desigur, trebuie s-o citiţi de la început la sfârşit cu un creion în mână – şi poate că un carnet de notiţe ar fi mai necesar ca oriunde în altă parte. S-ar putea însă ca intenţia dumneavoastră să nu fie asta, ci aceea de a citi o carte ştiinţifică având înglobată în ea ceva matematică. Într-un asemenea caz, operaţia de a evita părţile matematice poate fi cea mai bună soluţie.

Să luăm drept exemplu Principia lui Newton. Cartea conţine numeroase propoziţii – atât indicaţii de construcţie a figurilor geometrice, cât şi teoreme –, dar nu este necesar să le citiţi pe fiecare în detaliu, cel puţin nu de prima dată. Parcurgeţi textul propoziţiei, iar apoi aruncaţi o privire asupra demonstraţiei, pentru a vă face o idee asupra modului în care s-a procedat; citiţi aşa-numitele leme şi corolare; citiţi şi aşa-numitele şcolii, care discută relaţiile dintre propoziţii şi despre legătura acestora cu opera în ansamblu. Dacă procedaţi aşa, începeţi să percepeţi şi dumneavoastră acest întreg şi să înţelegeţi cum e construit sistemul lui Newton – care sunt noţiunile primare şi cele derivate şi cum anume se îmbină părţile. Parcurgeţi întreaga carte în acest fel, evitaţi diagramele dacă vă deranjează (aşa cum se întâmplă în cazul multor

cititori), aruncaţi doar câte o privire fugară asupra pasajelor intermediare, dar aveţi grijă să le citiţi pe cele în care Newton îşi formulează ideile fundamentale. Unul dintre aceste pasaje fundamentale apare spre finalul lucrării, la sfârşitul cărţii a treia, intitulată Sistemul lumii. Această scolie generală, cum a numit-o Newton, nu numai că sintetizează ce s-a întâmplat până la el în acea chestiune, ci formulează şi marea problemă a întregii fizici.

Optica lui Newton este o altă carte ştiinţifică clasică pe care s-ar putea să vreţi s-o citiţi. Există foarte puţină matematică în această carte, deşi la prima vedere lucrurile nu par să stea aşa, întrucât paginile sunt pline de diagrame. Dar aceste diagrame sunt de fapt ilustraţii care descriu experimentele lui Newton cu orificii prin care soarele să intre într-o cameră întunecată, cu prisme prin care să fie interceptate razele sau cu bucăţi de hârtie pe care să fie proiectate diferitele culori ce alcătuiesc lumina albă a soarelui. Cu siguranţă că aţi putea reface şi dumneavoastră unele dintre aceste experimente şi ar fi chiar distractiv, întrucât culorile sunt minunate, iar descrierile – extrem de clare. Veţi dori să parcurgeţi, pe lângă descrierile experimentelor, propoziţiile, teoremele şi discuţiile care apar la finalul fiecăreia dintre cele trei cărţi şi în care Newton sintetizează descoperirile făcute de el şi anticipează consecinţele descoperirilor sale. Finalul Cărţii a III-a este celebru, întrucât conţine câteva formulări care privesc demersul ştiinţific în sine.

Matematica e folosită adeseori de scriitorii ştiinţifici, în primul rând datorită clarităţii, preciziei şi caracterului ei limitat, pe care le-am subliniat deja. De obicei, se pot înţelege multe şi fără a intra prea adânc în aparatul matematic al lucrării, aşa cum se întâmplă în cazul scrierilor lui Newton.

Dar, dacă matematica vi se pare ciudată, absenţa ei

din anumite lucrări v-ar putea crea şi mai mari probleme. Un astfel de caz este cel al cărţii lui Galileo Două ştiinţe noi, faimosul său tratat privitor la tăria materialelor şi la mişcare. Această operă este dificilă pentru cititori tocmai pentru că nu reprezintă în primul rând o lucrare matematică, fiind derulată sub forma unui dialog. Dialogul, deşi atât de util pe scenă şi atât de valoros în filosofie atunci când e folosit de un maestru precum Platon, nu este deloc potrivit în ştiinţă. De aceea, nu vă va fi uşor să înţelegeţi ce anume spune Galileo, însă, atunci când, în cele din urmă, o veţi face, veţi vedea că spune lucruri absolut revoluţionare.

Nu toate cărţile ştiinţifice clasice implică matematica sau au nevoie de ea. Lucrările lui Hipocrat, fondatorul medicinei greceşti, nu conţin matematică. Le puteţi citi pentru a descoperi arta antică a medicinei, adică arta de a ţine oamenii sănătoşi mai degrabă decât de a-i vindeca. Din păcate, această idee a devenit neobişnuită în lumea de azi. Nici discursul lui William Harvey cu privire la circulaţia sângelui nu este matematic, tot aşa cum nu este nici cartea lui William Gilbert despre magneţi. Puteţi citi fără prea mare dificultate cărţi precum acestea dacă vă amintiţi mereu că sarcina dumneavoastră principală nu este aceea de a deveni specialist într-un anumit domeniu, ci de a înţelege problemele ridicate.

O notă despre ştiinţa populară într-un anumit sens, ar mai fi ceva de spus şi despre cărţile de popularizare ştiinţifică. Prin definiţie, acestea sunt lucrări – cărţi sau articole – scrise pentru un public larg şi nu pentru specialişti. De aceea, dacă aţi reuşit să citiţi câteva dintre cărţile clasice ale tradiţiei noastre, nu ar trebui să aveţi mari probleme cu ele. Şi asta se întâmplă pentru că, deşi sunt lucrări de ştiinţă, ele reuşesc să evite două probleme care apar de obicei în cărţile ştiinţifice. În primul rând, ele descriu un număr foarte redus de experimente (şi prezintă mai degrabă rezultatele lor). În al doilea rând, conţin destul de puţină matematică (dacă nu cumva sunt chiar cărţi de popularizare a matematicii).

Articolele de popularizare sunt în general mai uşor de citit, deşi nu întotdeauna. Uneori, ele sunt foarte bune, precum cele pe care le găsim în revista lunară Scientific American sau în Science, o publicaţie ceva mai tehnică. Desigur, aceste reviste, indiferent de cât de bune ar fi şi de atenţia cu care sunt editate, pun problema discutată la finalul ultimului capitol. Citindu-le, depindem de reporterii care au filtrat pentru noi informaţia. Dacă sunt reporteri buni, atunci avem noroc. Dacă nu, aproape că nu mai e de făcut nimic.

Scrierile de popularizare a ştiinţei nu sunt niciodată uşor de citit, aşa cum e o poveste. Chiar şi un articol de trei pagini despre ADN, care nu conţine relatarea unor experimente, diagrame sau formule matematice, presupune un efort considerabil din partea cititorului. Nu puteţi citi aşa ceva pentru a vă spori înţelegerea fără a vă ţine mintea trează. De aceea, cerinţa de a citi în mod activ este mult mai importantă aici decât oriunde în altă parte. Identificaţi subiectul. Descoperiţi relaţia dintre întreg şi părţi. Asimilaţi termenii şi identificaţi propoziţiile şi argumentele. Încercaţi să înţelegeţi înainte de a critica sau

de a atribui sensuri. Toate aceste reguli ne sunt deja familiare. Dar aici se pun în aplicare cu o forţă deosebită.

Articolele scurte sunt în cea mai mare parte informative şi de aceea presupun mai puţin efort din partea cititorului. Va trebui să faceţi totuşi efortul de a înţelege, de a urmări dovezile furnizate de autor, dar, în mod normal, nu veţi fi obligat să mergeţi mai departe de atât. În cazul unor cărţi de popularizare excelente, cum este Introducerea în matematică a lui Whitehead, Universul şi dr. Einstein a lui Lincoln Barnett sau Cercul care se închide a lui Barry Commoner, este însă nevoie de mai mult. Faptul e cu deosebire adevărat în privinţa cărţii lui Commoner, care abordează un subiect – criza privitoare la mediu – de o importanţă deosebită şi de interes maxim. Scrierea este compactă şi necesită atenţie constantă. Dar cartea are implicaţii care nu îi vor scăpa cititorului atent. Deşi lucrarea nu este practică, în sensul descris în Capitolul 13, concluziile ei teoretice au consecinţe dintre cele mai importante. Simpla menţionare a subiectului ei – criza mediului – sugerează deja asta. Mediul despre care e vorba este mediul în care trăim; dacă el trece printr-o criză, din asta decurge, chiar dacă autorul n-o spune explicit – deşi, în acest caz, o face că suntem şi noi afectaţi de criză. Lucrul pe care trebuie să-l facem într-o criză este acela de a ne purta sau de a înceta să ne purtăm într-un anumit fel. De aceea, cartea lui Commoner, deşi e una teoretică, are o semnificaţie care ne trimite dincolo de domeniul teoretic, în cel practic.

Nu vrem să spunem prin asta că lucrarea lui Commoner este importantă, pe când cărţile lui Whitehead şi Barnett nu. Atunci când a apărut Universul şi dr. Einstein, o carte ca o dare de seamă, concepută pentru publicul larg, asupra istoriei cercetărilor din domeniul atomic, oamenii erau deja conştienţi în mare măsură de

pericolele inerente fizicii atomice, reprezentate în primul rând, dar nu exclusiv, de bomba atomică, pe atunci proaspăt inventată. Astfel, această lucrare teoretică avea consecinţe practice. Dar şi dacă astăzi oamenii nu mai trăiesc cu senzaţia unui pericol nuclear iminent, există încă necesitatea de a citi o astfel de carte teoretică sau alta similară. Motivul este acela că fizica atomică şi nucleară este una dintre marile realizări intelectuale ale timpurilor noastre. Ea înseamnă lucruri măreţe pentru omenire, la fel cum poate implica pericole substanţiale. Un cititor informat şi interesat ar trebui să afle tot ceea ce poate despre acest subiect.

O problemă de un tip diferit este ridicată de Introducerea în matematică a lui Whitehead. Matematica este unul dintre misterele moderne fundamentale.

Poate că e chiar misterul prin excelenţă, jucând un rol similar misterelor religioase din vechime. Dacă vrem să înţelegem specificul epocii noastre, ar trebui să înţelegem ce anume este matematica şi cum gândeşte şi operează un matematician. Cartea lui Whitehead, deşi nu pătrunde foarte adânc în chestiuni abstracte, este extrem de elocventă atunci când vine vorba despre principiile raţionării matematice. Chiar şi dacă nu ar face altceva, ea îi arată măcar cititorului interesat că matematicianul e un om obişnuit, nu un magician. Iar această revelaţie devine importantă pentru fiecare cititor care doreşte să-şi extindă orizonturile dincolo de interesele imediate ale vieţii şi gândirii lui.

CUM SĂ CITIM FILOSOFIE?

Copiii pun întrebări magnifice. „De ce există oamenii?”, „Care e numele de familie al lumii?”, „De ce toarce pisica?”, „A avut Dumnezeu vreun motiv pentru a crea lumea?” Din gurile celor mici, chiar dacă nu iese înţelepciune, iese măcar dorinţa de a ajunge la ea. Pentru

Aristotel, filosofia provine din mirare. Iar mirarea apare în copilărie, chiar dacă, pentru unii dintre noi, tot acolo se şi opreşte.

Copilul are o curiozitate naturală. El se deosebeşte de adult nu prin numărul de întrebări pe care le pune, ci prin natura acestor întrebări. Adulţii nu-şi pierd curiozitatea, care pare să fie o trăsătură umană fundamentală, însă curiozitatea lor pierde din calitate. Adulţii doresc să ştie dacă un lucru este aşa şi nu de ce este astfel. Întrebările copiilor însă nu sunt de felul celor cărora poţi să le răspunzi doar răsfoind o enciclopedie. Ce se întâmplă oare între maternitate şi facultate de se opreşte acest flux al întrebărilor sau, mai bine spus, de ce se transformă el în acea succesiune de întrebări mult mai terne care privesc doar faptele? O minte care nu se află în stare de efervescenţă graţie întrebărilor bune nu poate aprecia nici răspunsurile bune. E destul de uşor să învăţăm răspunsuri. Dar să dezvoltăm minţi scormonitoare însufleţite de întrebări adevărate este o altă poveste.

De ce ar trebui să construim asemenea minţi, dacă cei mici se nasc cu ele? Undeva de-a lungul procesului de instruire, adulţii eşuează în acţiunea de a susţine curiozitatea copiilor la nivelul iniţial. Poate că şcoala însăşi slăbeşte mintea – prin memorare excesivă, mult peste cât ar fi necesar. Eşecul decurge probabil, într-o măsură şi mai mare, din vina părinţilor. Aceştia le spun prea des copiilor că nu există răspunsuri la întrebările lor, chiar şi atunci când ele există, sau le cer să nu mai pună întrebări. Ne ascundem cu greu iritarea atunci când suntem confruntaţi cu întrebări aparent fără răspuns. Toate acestea îl descurajează pe copil. Va căpăta impresia că este nepoliticos să pună atât de multe întrebări. Curioizitatea umană nu poate fi înăbuşită, dar e rapid deviată către tipul de întrebări standardizate pe care le pun elevii de liceu. La

fel ca adulţii, aceştia vor pune întrebări doar pentru a obţine informaţii.

Nu avem o soluţie la această problemă; nu suntem nici pe departe atât de impertinenţi încât să sugerăm că am putea să vă spunem cum să răspundeţi întrebărilor minunate şi scormonitoare pe care le pun copiii. Capacitatea de a păstra conştiinţa infantilă a lumii, împreună cu abilitatea matură de a înţelege ceea ce trebuie păstrat, este extrem de rară şi o persoană care reuşeşte aşa ceva contribuie semnificativ la dezvoltarea gândirii umane.

Nu vi se cere să gândiţi ca nişte copii pentru a înţelege existenţa. Copiii nu pot şi nici nu înţeleg existenţa – iar noi nu ştim dacă poate face asta cineva, în schimb, trebuie să ne arătăm capabili să vedem ceea ce văd copiii, să ne mirăm aşa cum o fac ei, să punem întrebările pe care le pun ei. Complexitatea vieţii adulte se interpune în calea adevărului. Filosofii au fost mereu capabili să dea bariera deoparte şi să vadă adevărurile simple – simple de îndată ce au fost formulate, foarte complicate înainte de acest moment. Dacă vrem să le răspundem, trebuie să ne formulăm răspunsurile copilăreşte şi să fim foarte maturi în răspunsuri.

Întrebările pe care le pun filosofii

Ce sunt aceste întrebări copilăresc de simple pe care le pun filosofii? Atunci când le aşternem pe hârtie, nu ni se pare că ar fi simple, pentru că răspunsul la ele pare teribil de greu de dat. Cu toate acestea, putem spune că sunt simple în sensul că sunt fundamentale.

Să luăm de pildă următoarea întrebare cu privire la ceea ce este sau la existenţă: Care este diferenţa dintre a exista şi a nu exista? Ce anume au în comun toate lucrurile care există şi ce proprietăţi au ele? Există moduri diferite în care pot exista lucrurile? Există unele lucruri numai în

minte sau pentru minte şi există altele în afara conştiinţei, indiferent că sunt cunoscute sau chiar cognoscibile de către noi? Tot ceea ce este există fizic sau pot exista şi forme de existenţă necorporală? Se transformă totul sau există şi lucruri imuabile? Tot ceea ce există există în mod necesar sau unele lucruri ar fi putut să nu existe niciodată? Tărâmul posibilităţilor este mai extins decât cel al realului?

Acestea sunt întrebările tipice pe care un filosof le pune atunci când vrea să determine natura realului şi nivelurile acestuia. Nu sunt întrebări dificil de formulat sau de înţeles, însă răspunsul la ele este cumplit de dificil – atât de dificil, încât există filosofi, în special ai timpurilor moderne, care susţin că acestor întrebări nu li se poate răspunde într-o manieră satisfăcătoare.

O altă categorie de întrebări filosofice priveşte transformarea şi schimbarea mai degrabă decât existenţa. Acceptăm că toate lucrurile accesibile experienţei noastre cărora le atribuim existenţă fără a ezita pot fi subiecte ale schimbării. Au apărut pe lume şi apoi dispar; atâta timp cât există, cele mai multe dintre ele se deplasează dintr-un loc în altul; unele îşi schimbă cantitatea sau calitatea; devin mai mari sau mai mici, mai grele sau mai uşoare; sau, precum mărul curăţat ori friptura care se învecheşte, îşi schimbă culoarea.

Ce anume implică schimbarea? Există, în orice proces de acest fel, ceva ce rămâne neschimbat, în timp ce altceva se modifică? Atunci când învăţaţi ceva ce n-aţi ştiut înainte, cu siguranţă vă schimbaţi graţie cunoaşterii acumulate; în acelaşi timp însă, rămâneţi acelaşi individ care eraţi înainte, căci altfel nu s-ar putea spune despre dumneavoastră că aţi fost supus unei schimbări. Este schimbarea reală? Putem oare spune că este reală referindu-ne atât la schimbările fundamentale – naşterea şi moartea, de exemplu cât şi la schimbările mai mărunte,

cum sunt mişcarea, creşterea sau alterarea calităţii lucrurilor? Câte tipuri de schimbare există? Suferă toate elementele sau stările fundamentale acelaşi tip de schimbări? Putem spune că schimbarea este produsă de aceeaşi cauză? Ce înţelegem prin „cauzele schimbării”? Există tipuri diferite de cauze ale schimbării? Sunt cauzele schimbării şi devenirii similare cu cauzele existenţei, ale fiinţării?

Astfel de întrebări sunt puse de filosofi care încercă să-şi mute privirea de la fiinţă la devenire şi se străduiesc să le relaţioneze. Încă o dată, remarcăm că nu sunt întrebări dificil de formulat sau greu de înţeles, dar sunt întrebări la care e foarte greu de răspuns în mod clar şi adecvat. Puteţi însă remarca faptul că ele derivă dintr-o atitudine copilărească şi simplă faţă de lume.

Din păcate, nu avem suficient de mult spaţiu pentru a intra mai adânc în problematica acestor întrebări. Putem doar trece în revistă alte întrebări cărora filosofii încearcă să le răspundă. Nu există numai întrebări despre flintă şi devenire, ci şi despre necesitate şi contingenţă, despre material şi imaterial, despre lumea fizică şi cea nefizică, despre libertate şi nedeterminare, despre puterea minţii umane, despre limitele cunoaşterii, despre libertatea voinţei.

Toate aceste întrebări sunt speculative sau teoretice, în sensul pe care l-am dat termenului atunci când am făcut distincţia dintre tărâmul teoretic şi cel practic. Dar filosofia, după cum ştiţi, nu este restrânsă exclusiv la domeniul teoretic.

Să luăm de pildă noţiunile de bine şi rău. Copiii par mult mai interesaţi de diferenţa dintre ceea ce este permis şi ceea ce e interzis. Pentru că probabil o vor păţi dacă vor confunda cele două noţiuni.

Dar nu încetăm să ne punem întrebări asupra acestei

diferenţe nici atunci când creştem. Există între bine şi rău vreo distincţie validă în mod universal? Există lucruri mereu bune şi altele mereu rele indiferent de circumstanţe? Avea dreptate Hamlet când, precum Montaigne, afirma: „Nu există nimic bun sau rău, gândirea noastră face lucrurile astfel”?

Binele şi răul nu înseamnă desigur acelaşi lucru cu a fi permis şi a fi interzis. Cele două perechi de termeni par să se refere la două clase diferite de lucruri. În treacăt fie spus, chiar dacă simţim că un lucru care e permis este mereu bun, nu putem spune mereu că tot ceea ce e interzis este mereu rău. Dar cum putem face ca aceste distincţii să fie mai precise?

„Binele” e un termen filosofic important, dar este un cuvânt important şi în vocabularul cotidian. A încerca să spunem ce anume înseamnă el reprezintă un exerciţiu dificil; ne cufundă în domeniul filosofic mult mai adânc decât am putea crede. Există multe lucruri care sunt bune sau, cum ne place să spunem, care sunt bunuri. Sunt unele mai importante ca altele? Există situaţii în care lucrurile bune pot să intre într-un conflict de aşa natură încât să trebuiască să alegem un singur lucru bun şi să renunţăm sau să amânăm un altul?

Încă o dată, nu avem suficient spaţiu pentru a aprofunda aceste chestiuni. Putem doar trece în revistă alte câteva întrebări din domeniul practic. Sunt întrebări nu numai despre ceea ce e bun sau rău, permis sau interzis, nu numai despre ordinea bunurilor, ci şi despre îndatoriri şi obligaţii, despre virtuţi şi vicii, despre fericire şi despre scopul vieţii, despre dreptate şi drepturi ale oamenilor în sfera relaţiilor interumane, despre stat şi despre relaţia lui cu individul, despre societatea bună şi despre politica şi economia ei, despre război şi pace.

Cele două tipuri de întrebări pe care le-am discutat

determină existenţa a două mari domenii ale filosofiei. Primul tip de întrebări, cele despre fiinţă şi devenire, au de-a face cu ceea ce este sau cu ceea ce se întâmplă în lume. Aceste întrebări aparţin domeniului teoretic sau speculativ al filosofiei. Întrebările din al doilea grup, cele care privesc binele şi răul, ceea ce este permis şi ceea ce e interzis, se referă la ceea ce ar trebui să facem sau să căutăm şi aparţin unui domeniu al filosofiei care e numit cel mai adesea practic, dar care, şi mai corect, s-ar putea numi normativ. Cărţile care vă învaţă să faceţi ceva, aşa cum este o carte de bucate sau o carte despre şofat, nu încearcă să argumenteze că ar trebui să deveniţi un bun bucătar sau că ar trebui să învăţaţi să conduceţi maşina corect; ele presupun că vă doriţi aceste lucruri şi vă sfătuiesc cum s-o faceţi. Prin contrast, cărţile de filosofic se preocupă de scopurile pe care ar trebui să le urmărească toţi oamenii – precum a trăi o viaţă bună sau a conlucra la binele societăţii – şi, spre deosebire de manualele menţionate mai înainte, nu fac decât să prezinte în termenii cei mai generali mijloacele care ar trebui utilizate pentru atingerea acestor scopuri.

Întrebările pe care le pun filosofii servesc întotdeauna la realizarea distincţiei dintre diversele subramuri ale celor două domenii principale ale filosofiei. O lucrare de filosofic teoretică sau speculativă este metafizică dacă se preocupă în principal de chestiuni privitoare la fiinţă sau existenţă. Este o lucrare de filosofia naturii dacă se ocupă de problema devenirii – cu natura schimbării, cu condiţiile şi cauzele ei. Dacă principala preocupare este cunoaşterea – întrebări care privesc elementul implicat în orice cunoaştere umană, cauzele, sfera de cuprindere şi limitele cunoaşterii –, atunci avem de-a face cu o lucrare de epistemologie, care este doar un alt nume pentru teoria cunoaşterii umane. Trecând apoi de la filosofia teoretică la

cea normativă, principala distincţie survine între întrebările care privesc condiţiile unei vieţi bune şi întrebările care privesc ceea ce este bine şi ceea ce e rău în viaţa unui individ, toate acestea intrând în sfera eticii, după cum întrebările privitoare la o societate bună şi la felul cum ar trebui să se comporte un individ în relaţie cu comunitatea cad în sfera filosofici politice.

Filosofia modernă şi marea tradiţie

Pentru o mai mare concizie în cele ce urmează, vom numi întrebările privitoare la ceea ce este sau se întâmplă, ca şi întrebările referitoare la ceea ce ar trebui să facă sau să caute oamenii, „întrebări de prim rang”. Va trebui să recunoaştem aşadar că există şi întrebări „de rang secund”, care privesc întrebările de prim rang, referindu-se la ceea ce gândim atunci când încercăm să răspundem întrebărilor de prim rang şi la felul în care exprimăm asemenea gânduri cu ajutorul limbajului.

Distincţia dintre întrebările de prim rang şi cele de rang secund este utilă, pentru că ne ajută să înţelegem ce anume s-a petrecut cu filosofia în ultimii ani. Majoritatea filosofilor profesionişti ai zilelor noastre nu mai cred că întrebărilor de prim rang li se poate răspunde. Majoritatea filosofilor profesionişti de azi se ocupă exclusiv cu probleme de rangul doi, de cele mai multe on probleme care privesc limbajul prin care sunt exprimate gândurile.

Toate aceste lucruri sunt bune pentru că nu alterează niciodată o atitudine critică. Problema este însă că se renunţă tocmai la întrebările de prim rang, care i-ar interesa cel mai mult pe cititorii medii. Însă, în ziua de azi, filosofia, la fel ca matematica sau celelalte ştiinţe, nu mai este scrisă pentru cititorul mediu. Întrebările de rangul doi privesc prin definiţie arii restrânse de interes; iar filosofii profesionişti, la fel ca oamenii de ştiinţă, nu mai sunt interesaţi decât de părerile unor experţi.

Asta face filosofia modernă foarte greu de citit – la fel ca ştiinţa pentru cei ce nu sunt oameni de ştiinţă. În cartea de faţă nu vă putem da sfaturi legate de felul cum ar trebui citită filosofia modernă, atâta timp cât ea este preocupată doar de chestiuni de rangul doi. Cu toate acestea, există cărţi de filosofic pe care le puteţi citi şi pe care credem că ar trebui să le citiţi. Aceste cărţi pun întrebări de felul celor pe care le-am numit de prim rang. Şi nu este o întâmplare faptul că au fost scrise pentru o audienţă medie şi nu exclusiv pentru filosofi.

Până prin anii ’30 şi poate chiar puţin după aceea, cărţile filosofice erau scrise pentru cititorul obişnuit. Filosofii voiau să fie citiţi atât de confraţii lor, cât şi de oamenii obişnuiţi, indivizi inteligenţi. Cum întrebările pe care le puneau erau de interes general, s-au gândit că fiecare om ar trebui să ştie ce gândesc ei.

De la Platón încoace, toate marile opere clasice de filosofic au fost scrise din această perspectivă. Sunt cărţi accesibile cititorului obişnuit; le puteţi citi dacă doriţi. Tot ce avem de spus aici este menit să vă ajute să realizaţi acest lucru.

Despre metoda filosofică

Este important să înţelegem în ce anume constă metoda filosofică – măcar în măsura în care filosofia îşi propune să abordeze şi să rezolve chestiunile de prim rang. Să presupunem că sunteţi un filosof preocupat de una dintre acele întrebări copilăreşti pe care le-am menţionat mai devreme – de exemplu, de întrebarea privitoare la proprietăţile a tot ce există sau de întrebarea cu privire la natura şi cauzele schimbării. Cum anume veţi proceda?

Dacă întrebările pe care le puneţi ar fi fost ştiinţifice, aţi şti de la bun început că le puteţi răspunde doar realizând un anumit tip de cercetare – fie punând la cale

experimente pentru a vă testa răspunsurile, fie observând o gamă largă de fenomene. Dacă întrebarea pe care v-o puneţi ar fi istorică, aţi şti de asemenea că trebuie să faceţi un anumit tip de cercetare, deşi de un alt fel decât cel precedent. Dar nu există niciun experiment care să vă spună ce au în comun toate lucrurile, mai exact ce este acel ceva care le conferă existenţă. Nu există niciun tip de fenomene pe care să le puteţi observa, nu există documente pe care să le căutaţi şi să le citiţi pentru a afla ce este schimbarea şi de ce anume se schimbă lucrurile. Nu puteţi face altceva decât să reflectaţi asupra acestor chestiuni. Pe scurt, nu puteţi face altceva decât să gândiţi.

Nu începeţi să gândiţi absolut de la zero, desigur. Filosofia, atunci când este de calitate, nu e o pură „speculaţie” gândire fără nicio legătură cu experienţa. Ideile nu pot fi asamblate oricum. Există teste extrem de convingătoare care privesc validitatea răspunsurilor filosofice. Dar asemenea teste sunt bazate exclusiv pe experienţa comună – experienţă dobândită ca fiinţe umane, nu ca filosofi. Suntem la fel de obişnuiţi cu schimbarea ca oricine altcineva, în temeiul experienţei comune. Tot ce există în lume este supus schimbării. În ceea ce priveşte experienţa schimbării, vă aflaţi într-o poziţie la fel de bună ca a oricărui mare filosof atunci când încercaţi să răspundeţi acestei probleme. Diferenţa e dată de faptul că filosofii au meditat mai adânc asupra acestei chestiuni. Au formulat cele mai pătrunzătoare întrebări care putea fi puse şi au elaborat răspunsurile cu atenţie. Cum au făcut asta? Nu prin cercetare ştiinţifică. Nu încercând sau având mai multă experienţă decât ceilalţi. Ci, mai degrabă, meditând mai profund asupra unei experienţe pe care o avem cu toţii.

Nu este suficient să înţelegeţi asta. Trebuie să înţelegeţi şi faptul că nu toate întrebările pe care le-au pus

şi pe care au încercat să le rezolve filosofii sunt de natură filosofică. Uneori, nici filosofii nu au fost conştienţi de un asemenea lucru, iar faptul că au ignorat acest aspect îi poate crea cititorului neatent probleme serioase. Pentru a evita astfel de piedici, este necesar să învăţaţi să faceţi distincţia între întrebările cu adevărat filosofice şi întrebările pe care un filosof ar putea să şi le pună, deşi ar fi fost mai indicat să n-o facă şi să le lase spre rezolvare ştiinţei.

Filosoful a fost indus în eroare nerealizând că acele probleme puteau fi rezolvate printr-o cercetare ştiinţifică ulterioară, deşi e posibil şi să nu fi avut cum să realizeze asta la momentul la care a scris despre ele.

Un astfel de exemplu este dat de întrebarea pe care şi-o puneau anticii cu privire la diferenţa dintre materia corpurilor celeste şi cea a corpurilor pământeşti. Neavând instrumente de observare corectă a corpurilor cereşti, li se părea că acestea nu suferă schimbări decât în privinţa poziţiei; astrele nu păreau să se nască ori să dispară, ca plantele sau animalele; de asemenea, nu păreau să-şi schimbe mărimea sau calitatea.

Şi, cum corpurile cereşti nu sunt supuse decât unui singur tip de mişcare – cea locală –, în timp ce corpurile terestre se schimbă în toate privinţele, cei vechi au tras concluzia că primele trebuie să fie alcătuite dintr-o altă materie. Nu au prevăzut şi poate că nici nu aveau cum să prevadă că, prin inventarea telescopului, noi vom căpăta informaţii despre transformările acestor corpuri dincolo de experienţa comună. Prin urmare, ei au luat o întrebare care ar fi trebuit rezervată cercetării ştiinţifice ulterioare drept o întrebare filosofică validă. Perioada investigaţiei filosofice a început cu Galileo, cu utilizarea de către el a telescopului şi cu descoperirea lunilor lui Jupiter; acest fapt a dus la legendara aserţiune a lui Kepler că toate

corpurile cereşti sunt făcute din exact aceeaşi materie ca Pământul; iar această observaţie, la rândul ei, a oferit temelia formulării de mai târziu a mecanicii newtoniene a corpurilor cereşti, conform căreia tuturor corpurilor fizice, oriunde s-ar afla ele, li se aplică aceleaşi legi ale mişcării.

Dincolo de aceste aspecte, dincolo de concluziile care se pot trage cu privire la lipsa de informaţie ştiinţifică sau la informaţiile ştiinţifice greşite din opera filosofilor, chestiunea în sine este irelevantă. Motivul e acela că, atunci când citim o operă filosofică, ne interesează în primul rând chestiunile filosofice, nu cele ştiinţifice. Şi, chiar cu riscul de a ne repeta, vom sublinia din nou că, pentru a răspunde la astfel de întrebări, nu există alt mijloc decât gândirea proprie. Dacă am putea inventa un telescop sau un microscop cu care să studiem proprietăţile existenţei, am face-o, desigur. Dar o asemenea operaţie nu este posibilă.

Nu vrem să sugerăm că doar filosofii fac greşeli de tipul celor menţionate aici. Să ne imaginăm că un filosof ar deveni preocupat de felul cum trebuie trăite vieţile fiecăruia dintre noi. În filosofic, aceasta e o întrebare de tip normativ şi singura cale de a-i răspunde este de a medita asupra ei. Dar omul de ştiinţă s-ar putea să nu îşi dea seama că lucrurile stau în felul acesta şi să presupună că răspunsul i-ar putea fi oferit de un anumit experiment sau cercetare personală. S-ar putea să-şi propună să întrebe o mie de persoane ce viaţă ar vrea să trăiască ele şi să-şi bazeze propriul răspuns pe informaţiile obţinute de la acestea. Dar, într-un asemenea caz, ar trebui să devină limpede faptul că răspunsurile lui vor fi la fel de irelevante precum acelea ale lui Aristotel cu privire la materia celestă.

Despre stilurile filosofice

Deşi există o singură metodă filosofică, se pot

enumera cel puţin cinci stiluri diferite de expunere care au fost utilizate în tradiţia occidentală. Un student la filosofic sau un cititor de filosofic ar trebui să le cunoască şi să ştie care sunt avantajele şi dezavantajele fiecăruia.

1. DIALOGUL FILOSOFIC. Primul stil filosofic, cel puţin din punct de vedere cronologic, dacă nu şi din punctul de vedere al eficienţei, este cel adoptat de Platon în Dialogurile sale.

Stilul este unul al conversaţiei – chiar colocviale.

Mai mulţi bărbaţi discută un anumit subiect cu Socrate (sau, în dialogurile mai târzii, cu cineva numit Străinul din Atena). De cele mai multe ori, după numeroase tatonări, Socrate se lansează într-o serie de întrebări sau de comentarii care îl ajută să rezolve problema. Atunci când e folosit de un maestru ca Platon, stilul este euristic, adică îi permite cititorului (şi chiar îl dirijează în această direcţie) să descopere singur răspunsul. Atunci când în umbră există mereu marea tragedie – unii ar spune „marea comedie” a morţii lui Socrate, opera platoniciană devine extrem de puternică. Am spus „un maestru ca Platon”, dar adevărul este că nu există vreun alt filosof ca Platon. Au mai încercat dialogul şi alţi filosofi – precum Cicero sau Berkeley –, dar rezultatele au fost îndoielnice. Dialogurile celor doi sunt plate, încâlcite, aproape de necitit. Este o măsură a măreţiei lui Platon faptul că acesta a reuşit să compună dialoguri filosofice care, în privinţa profunzimii, a farmecului şi a forţei de pătrundere, sunt comparabile cu orice carte mare, scrisă pe orice subiect. Poate fi însă un semn al ineficientei acestui stil filosofic faptul că numai Platon a reuşit să-l fosească aşa cum trebuie. Că Platon a făcut-o cum trebuie este indiscutabil. Întreaga filosofic europeană, remarca Whitehead, este doar „o notă de subsol la Platon”; chiar şi grecii de după el spuneau:

„Oriunde ar merge mintea mea, îl întâlneşte pe Platon”. Totuşi, asemenea declaraţii nu trebuie înţelese greşit. Nici despre Platon nu se poate spune că are un sistem filosofic, o doctrină – dacă nu cumva doctrina lui era aceea că nu trebuie să existe de fapt nicio doctrină şi că trebuie doar să vorbim. Şi să punem întrebări. Pentru că Platon, la fel ca Socrate înaintea lui, a pus câteva dintre cele mai substanţiale întrebări la care filosofii de după aceea au încercat să răspundă.

2. TRATATUL FILOSOFIC SAU ESEUL. Aristotel a fost cel mai bun discipol al lui Platon, studiind cu acesta vreme de douăzeci de ani. Se spune că ar fi scris chiar şi dialoguri, dar niciunul dintre acestea nu a supravieţuit.

Au supravieţuit însă mai multe tratate dificile, cu subiecte diferite. Aristotel a fost fără îndoială un ins cu o gândire limpede, însă dificultatea scrierilor care i s-au păstrat i-a făcut pe savanţi să creadă că acestea erau mai degrabă note pentru cursuri sau pentru cărţi ce trebuiau scrise – note realizate fie de Aristotel însuşi, fie de discipoli care îl auziseră pe maestru vorbind.

Nu vom şti probabil niciodată adevărul în această privinţă, dar este cert că tratatul aristotelic reprezintă un nou stil în filosofic.

Subiectele acoperite de Aristotel în tratatele sale, precum şi varietatea stilurilor abordate au servit şi la clasificarea ramurilor şi la stabilirea principalelor domenii ale filosofiei în secolele următoare. Există, mai întâi, aşa-numitele opere populare – în majoritate, dialoguri din care ne-au parvenit doar anumite părţi. Există apoi colecţiile documentare. Cea mai mare colecţie de acest tip despre care avem ştire este formată din 158 de constituţii diferite ale statelor greceşti. Doar una dintre acestea a supravieţuit, Constituţia Atenei, care a fost recuperată de pe un papirus în anul 1890. Apoi, există tratatele majore,

dintre care unele, Fizica[57], Metafizica[58] sau Etica, Politica şi Poetica, sunt lucrări filosofice pure, fie teoretice, fie normative; altele, precum Despre suflet[59], reprezintă o combinaţie de discurs filosofic şi cercetare ştiinţifică timpurie; în fine, lucrările de biologie sunt în special lucrări ştiinţifice orientate înspre câmpul istoriei naturale.

Deşi a fost probabil mai influenţat de Platon din punct de vedere filosofic, Immanuel Kant a adoptat maniera de a scrie a lui Aristotel. Însă lucrările filosofului german sunt nişte veritabile opere de artă, mult mai finisate decât cele ale filosofului grec. Kant formulează întâi problema, apoi tratează chestiunea într-o manieră foarte precisă şi profesionistă şi aduce în discuţie anumite probleme speciale pe parcurs sau la final. Claritatea celor doi filosofi, Aristotel şi Kant, este, putem spune, generată de ordinea internă a tratării subiectelor. Vedem o introducere, un cuprins şi o încheiere. De asemenea, în special în cazul lui Aristotel, ne sunt prezentate părerile şi obiecţiile altor persoane, atât filosofi, cât şi oameni obişnuiţi. De aceea, într-un anumit sens, stilul acestei lucrări este similar celui al dialogului. Dar elementul dramatic lipseşte din lucrările lui Kant şi Aristotel; viziunea filosofică este dezvoltată mai degrabă printr-o expoziţie sobră decât printr-un război al opiniilor şi vederilor filosofice, ca la Platon.

3. LUPTA ARGUMENTELOR. Stilul filosofic dezvoltat în Evul Mediu şi folosit de Toma d'Aquino în a sa Summa Theologica se aseamănă cu ambele stiluri deja discutate. După cum am arătat deja, Platón ridică unele dintre cele mai persistente probleme filosofice; iar Socrate, după cum aţi observat, pune în cursul dialogurilor sale acele întrebări simple pe care le pun copiii. Aristotel, după cum

---

57 Aristotel, *Fizica,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966

58 Aristotel, *Metafizica,* Paideia, Bucureşti, 1998

59 Aristotel, *Despre suflet,* Humanitas, Bucureşti, 2005

am arătat de asemenea, identifică posibilele obiecţii şi le răspunde.

Stilul lui D'Aquino este o combinaţie de întrebări prin care se pun probleme, se dau răspunsuri şi se fac obiecţii. Summa este divizată în părţi, tratate, întrebări şi articole. Forma tuturor articolelor este aceeaşi. Se pune o întrebare. Se dă un răspuns eronat. Sunt aduse argumente în sprijinul răspunsului greşit. Acestor argumente li se răspunde întâi cu un argument de autoritate (de obicei, un citat din Scriptură). La final, D'Aquino îşi introduce propriul răspuns, prin formula „La asta răspund". După ce şi-a expus propria versiune, dă replică fiecăruia dintre argumentele aduse în sprijinul viziunii greşite.

Precizia şi rigoarea acestui stil sunt atrăgătoare pentru oamenii cu minţi ordonate, dar ele nu reprezintă principala trăsătură a stilului de filosofare aquinian. Trăsături mai specifice sunt disponibilitatea autorului de a recunoaşte deschis conflictele, de a prezenta diferitele viziuni şi de a răspunde pe cât posibil tuturor întâmpinărilor cu propriile soluţii. Ideea că adevărul apare cumva din confruntarea ideilor şi argumentelor era una obişnuită în Evul Mediu. Filosofii din vremea lui D'Aquino acceptau faptul că trebuia să fie pregătiţi pentru a-şi apăra punctul de vedere în public, în confruntări deschise tuturor, la care participau adesea studenţi sau alte persoane interesate, ca pe ceva de la sine înţeles. Civilizaţia medievală a fost, în mare măsură, una orală, în parte şi pentru că era greu de găsit cărţi, acestea fiind foarte puţine. O propoziţie nu era acceptată ca adevărată decât dacă putea trece testul unei discuţii libere; filosoful nu era un gânditor solitar, ci mai degrabă o persoană care trebuia să-şi înfrunte adversarii în piaţa publică (aşa cum ar fi spus Socrate). De aceea, Summa Theologica este impregnată de spiritul polemic.

4. SISTEMATIZAREA FILOSOFIEI. În secolul al XVII-lea, un al patrulea stil filosofic a fost dezvoltat de doi gânditori, Descartes şi Spinoza. Fascinaţi de succesul matematicii în organizarea cunoaşterii umane a naturii, au încercat să organizeze la rândul lor discursul filosofic într-o manieră similară celei matematice.

Descartes a fost un mare matematician şi, cu toate că se înşela în anumite privinţe, a fost şi un mare filosof. În principal, ceea ce a încercat el să facă a fost să îmbrace filosofia în hainele gândirii matematice – să îi dea certitudinea şi rigoarea formală pe care Euclid, cu două mii de ani înainte, le dăduse geometriei. Descartes a reuşit într-o oarecare măsură, iar pretenţiile lui la claritate şi caracter distinct din partea filosofiei erau oarecum justificate în climatul intelectual haotic al vremii lui. A scris de asemenea tratate filosofice într-o formă mai mult sau mai puţin tradiţională, incluzând şi o serie de răspunsuri la obiecţiile aduse teoriilor sale.

Spinoza a dus această concepţie încă şi mai departe. Etica12 lui este scrisă într-o formă strict matematică – şi anume cu propoziţii, dovezi, corolare, leme, şcolii şi altele asemenea. Totuşi, subiectele de metafizică sau de morală nu sunt foarte bine tratate în această manieră, care e mai potrivită geometriei şi altor abordări matematice, decât cercetării filosofice. Un semn că lucrurile se petrec aşa este acela că la Spinoza putem sări fragmente întregi, la fel cum putem face şi la Newton. Nu putem sări însă nimic la Kant sau la Aristotel, pentru că raţionamentele sunt continue; şi nu putem sări nimic la Platón, aşa cum nu putem face asta nici într-o piesă de teatru sau într-un poem.

Probabil că nu există reguli absolute ale retoricii. Oricum, însă, e util să ne întrebăm dacă o operă filosofică ar putea fi scrisă într-o formă geometrică satisfăcătoare,

aşa cum a încercat să facă Galileo. Adevărul e că Descartes şi Spinoza au eşuat în a transmite tot ceea ce voiau să transmită şi se pare că forma în care au ales să facă asta a fost unul dintre motivele majore ale eşecului.

5. STILUL AFORISTIC. Mai există un stil de filosofare care merită amintit, deşi probabil că nu e la fel de important precum celelalte patru. Acesta este stilul aforistic folosit de Nietzsche în Aşa grăit-a Zarathustra[60]şi de alţi câţiva autori francezi moderni. Celebritatea acestui stil în secolul al XIX-lea se datorează probabil preferinţei manifestate de cititorii vestici pentru cărţile scrise în est, majoritatea cu o abordare aforistică. Desigur, acest stil s-ar putea să datoreze ceva şi Cugetărilor[61] lui Pascal. Dar, cu siguranţă, Pascal nu a intenţionat să-şi scrie opera capitală sub forma unor enunţuri scurte şi enigmatice; el însă a murit înainte de a-şi aduce scrierile la forma eseistică completă.

Marele avantaj al acestei forme filosofice constă în faptul că e una euristică; cititorul are impresia că se spun mai multe decât se poate citi explicit, asta şi pentru că depune un efort apreciabil pentru a înţelege de unul singur – a realiza conexiuni între enunţuri şi a construi argumente. Totodată, există şi mari dezavantaje pentru acest stil care nu este deloc expozitiv. Autorul unei astfel de scrieri este ca un şofer care fuge de la locul accidentului – atinge un subiect, sugerează un anumit adevăr sau o anumită perspectivă şi aleargă către un alt subiect fără a apăra cum se cuvine ceea ce a spus. Iată motivul pentru care, deşi stilul aforistic le place oamenilor cu înclinaţii poetice, el este iritant pentru filosofii profesionişti, care ar vrea să urmărească şi să critice argumentaţia.

---

60 Friedrich Nietzsche, *Aşa grăit-a Zarathustra,* Humanitas, Bucureşti, 1996

61 Blaise Pascal, *Cugetări,* Aion, Bucureşti, 1998

Din câte ştiu, nu mai există niciun alt stil filosofic important care să fi fost utilizat în tradiţia noastră occidentală. (O lucrare precum poemul lui Lucreţiu Despre natura lucrurilor15, nu face excepţie. A fost scris în versuri, dar, în ceea ce priveşte abordarea, nu se deosebeşte foarte mult de alte eseuri filosofice; oricum, astăzi îl citim în traducere în proză.) Asta înseamnă că toţi marii filosofi au folosit unul sau mai multe dintre cele cinci stiluri prezentate aici; uneori, desigur, un filosof încearcă mai mult de un stil. Tratatul sau eseul este probabil forma cea mai obişnuită, atât în trecut, cât şi în prezent. El acoperă opere dintre cele mai diverse, de la cele ale lui Kant, la eseurile sau scrisorile filosofice. Dialogurile sunt foarte greu de scris, iar operele redactate în stilul geometric sunt greu şi de scris, şi de citit. Stilul aforistic e extrem de nesatisfăcător din punct de vedere filosofic. Stilul tomist nu a fost folosit prea mult în ultimul timp. Probabil că acest fapt nu-i pare acceptabil cititorului modern şi este păcat că se întâmplă aşa, dacă ne gândim la avantajele pe care le prezintă.

Câteva ponturi pentru a citi filosofie

Poate că, din discuţia purtată până acum, rezultă clar că lucrul cel mai important pe care trebuie să-l faceţi atunci când încercaţi să citiţi filosofic este să descoperiţi problema sau problemele puse. Întrebările pot fi formulate explicit sau pot fi implicite. În ambele cazuri, trebuie să încercaţi să le descoperiţi.

Felul în care va răspunde acestor întrebări autorul va fi puternic influenţat de principiile sale fundamentale. Şi acestea pot fi formulate, dar nu este cazul întotdeauna. L-am citat deja pe Basil Willey cu privire la dificultatea – şi importanţa – de a descoperi asumpţiile ascunse şi neformulate ale unui autor, ca să nu mai vorbim de sugestiile făcute de noi în direcţia respectivă. Acest lucru

este valabil pentru orice carte. Se aplică însă cu precădere cărţilor de filosofie.

Marilor filosofi nu li se poate reproşa că ar fi încercat, în mod necinstit, să-şi ascundă asumpţiile sau că ar fi fost neclari în ceea ce priveşte definiţiile sau postulatele pe care le-au folosit. Mai mult, este marca marilor filosofi

75 Lucreţiu, Despre natura lucrurilor, Minerva, Bucureşti, 1978

244 să reuşească să fie mai clari decât alţii în privinţa acestor lucruri. Principiile fundamentale sunt uşor de sesizat dacă sunt formulate în cartea pe care o citiţi, dar e posibil ca filosoful să nu procedeze aşa şi să lase formularea lor pentru o altă carte. Sau e posibil să nu le formuleze explicit nicăieri, deşi ele îi impregnează fiecare pagină a operei.

Este dificil să dăm exemple ale unor astfel de principii fundamentale. Orice principii am alege pentru exemplificare, ele ar fi probabil contestate de anumiţi gânditori şi nu avem aici posibilitatea de a ne apăra opţiunile. Putem totuşi aminti ideea lui Platón că dialogul pe tema chestiunilor filosofice este cea mai importantă dintre activităţile umane. Această idee este arareori formulată explicit în opera lui, deşi probabil asta vrea să spună Socrate în Apărarea lui Socrate[62] atunci când afirmă că o viaţă care nu e petrecută în cercetare nu merită trăită (Platón menţionează şi el aceeaşi idee în Scrisoarea a VII-a"). Platón mai spune acelaşi lucru şi în alte părţi, deşi nu în atât de multe cuvinte: de exemplu, în dialogul Protagoras[63], acolo unde ascultătorii îşi exprimă dezaprobarea faţă de decizia lui Protagoras de a continua să discute cu Socrate. Un alt moment este acela când Cefalus, în cartea I a Republicii, se întâmplă să aibă alte

62 Platon, *Opere 1,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975

63 Platon, *Opere 1,* ed. cit.

lucruri de rezolvat şi pleacă. Platón pare să spună şi aici, deşi nu o face explicit, că, indiferent de motiv, refuzul de a te alătura căutării adevărului e o ofensă adusă naturii celei mai profunde a omului. Dar, după cum am văzut, acest principiu nu este citat ca fiind una dintre „ideile lui Platón" pentru că apare rareori formulat explicit în opera acestuia.

Putem găsi un alt exemplu în Aristotel. Întâi de toate, este important să recunoaştem că, în cazul oricărei opere aristotelice, lucrurile spuse în alte lucrări sunt relevante. De exemplu, principiile logice expuse în Organon sunt asumate deja în Fizica. În al doilea rând, din pricina faptului că aceste tratate nu au formă definitivă, principiile lor de bază sunt rareori enunţate într-o formă satisfăcătoare. Etica, de exemplu, vorbeşte despre multe lucruri: despre fericire, obiceiuri, virtuţi, plăcere ş.a.m.d. lista ar putea fi foarte lungă. Însă principiul director al operei ar putea fi identificat doar de cititorii atenţi. Acesta spune că fericirea este întregul binelui şi nu doar un lucru bun, pentru că în acest caz ar fi doar un lucru bun printre altele. Dacă admitem asta, vedem că fericirea nu înseamnă autoperfecţionare sau dezvoltare personală continuă, deşi acestea sunt cele mai înalte dintre bunurile parţiale. Fericirea, spune Aristotel, înseamnă calitatea întregii vieţi, iar prin acest cuvânt nu înţelege doar aspectul temporal, ci toate celelalte aspecte prin care poate fi privită viaţa. Un om fericit este acela care poate strânge împreună toate aspectele vieţii lui – şi le poate ţine aşa până la sfârşit. Acest principiu este fundamental în sensul că influenţează toate celelalte teze prezente în carte, deşi nu e formulat atât de clar pe cât ar trebui.

Încă un exemplu. Gândirea de maturitate a lui Kant este cunoscută sub numele de criticism. Kant însuşi a opus criticismul dogmatismului, pe care li l-a reproşat multora dintre înaintaşi. Prin „dogmatism", el înţelegea prezumţia

că mintea umană poate ajunge la adevăr prin gândire pură, fără conştientizarea limitărilor inerente ale acesteia. Este nevoie întâi, susţine Kant, de o cercetare critică şi de o evaluare a resurselor şi puterilor reale ale gândirii. De aceea, limitările intelectului uman reprezintă unul dintre principiile directoare ale lui Kant, într-un fel în care nu s-a mai petrecut la vreun gânditor de dinaintea lui. Dar, în vreme ce acest principiu e clar întrucât este formulat explicit în Critica raţiunii pure 19, nu se poate spune acelaşi lucru şi despre Critica facultăţii de judecare[64], lucrarea majoră de estetică a lui Kant, unde principiul este asumat doar tacit. Cu toate acestea, este un principiu director şi în acea operă.

Asta e tot ce vă putem spune despre principiile fundamentale din operele filosofice, întrucât nu credem că vă putem învăţa cum să le descoperiţi. Uneori, pentru a face asta, este nevoie de ani şi de lecturi repetate şi atente. Oricum ar fi, acesta rămâne obiectivul ideal al unei lecturi atente şi de calitate şi ar trebui să vă amintiţi că asta aveţi de făcut dacă încercaţi să înţelegeţi un autor. Oricât de greu ar fi să-i descoperiţi principiile, nu vă sugerăm să o apucaţi pe calea uşoară a cititului de cărţi despre filosofi, despre vieţile şi opiniile lor. Descoperirile pe care le veţi face singuri se vor dovedi mult mai valoroase decât ideile altora.

De îndată ce aţi descoperit principiile unui autor, trebuie să încercaţi să aflaţi dacă acesta le rămâne fidel pe parcursul întregii opere. Din păcate, adesea, filosofii, chiar şi cei mai buni dintre ei, nu procedează aşa. Consistenţa, spunea Emerson, este „păsărică minţilor mici”. Aceasta e o idee lipsită de orice consideraţie şi, cu toate că probabil vă va ajuta să o rememoraţi din când în când, nu trebuie să uitaţi că lipsa de consistenţă se poate dovedi o problemă

64 Immanuel Kant, *Critica facultăţii de judecare,* AII, Bucureşti, 2008

majoră şi la un filosof. Dacă un filosof este lipsit de consistenţă, va trebui să vă întrebaţi ce Set de idei susţine cu adevărat: principiile pe care le-a formulat la început sau concluziile care nu derivă în mod corect din aceste principii? Sau s-ar putea să hotărâţi să nu le susţineţi de fapt pe niciunele.

Lecturarea unei opere filosofice implică şi anumite aspecte care privesc diferenţa dintre discursul filosofic şi cel ştiinţific. Nu luăm aici în considerare decât lucrările speculative de filosofic, cum sunt tratatele sau lucrările de filosofia naturii.

Problema filosofică este aceea de a explica şi nu de a descrie, aşa cum face ştiinţa. Filosofia se întreabă asupra a mai mult decât legăturile dintre fenomene. Ea încearcă să pătrundă până la ultimele cauze ale lucrurilor. Asemenea probleme sunt abordate în mod corespunzător atunci când răspunsurile la ele sunt susţinute de o gândire clară şi de argumente.

Prin urmare, efortul major pe care îl face cititorul trebuie să privească termenii autorului şi propoziţiile lui iniţiale. Deşi filosoful, la fel ca omul de ştiinţă, foloseşte o terminologie tehnică, termenii prin care îşi exprimă gândirea sunt luaţi de obicei din vorbirea comună, însă sunt folosiţi cu sensuri aparte.

Acest lucru presupune din partea cititorului o atenţie specială. Dacă nu depăşeşte dificultatea de a trece cu interpretarea termenilor dincolo de uzul comun al limbii, atunci probabil că nu va înţelege mare lucru şi cartea întreagă pe care o are în faţă i se va părea un nonsens.

Termenii de bază dintr-o discuţie filosofică sunt, desigur, abstracţi. Dar aşa sunt şi cei ştiinţifici. Cunoaşterea generală nu poate fi exprimată decât în termeni ştiinţifici. Abstracţiunile despre care vorbim nu sunt în mod deosebit dificile. Le folosim zilnic, în tot felul

de conversaţii banale. Cu toate acestea, noţiunile de „abstract” şi „concret” par să le creeze dificultăţi multor persoane.

Ori de câte ori vorbiţi la modul general despre ceva, utilizaţi abstracţiuni. Ceea ce percepeţi prin simţuri este întotdeauna concret şi particular. Ceea ce gândiţi însă este întotdeauna abstract şi general. A înţelege un cuvânt „abstract” înseamnă a stăpâni ideea pe care o exprimă el. „A stăpâni ideea” este doar o formulare pentru a spune că aveţi o reprezentare generală cu privire la lucrurile pe care le experimentaţi concret. Nu puteţi atinge şi nici măcar nu vă puteţi imagina aspectul general la care v-aţi referit. Dacă aţi putea, n-ar mai exista diferenţe între simţuri şi minte. Oamenii care încearcă să-şi imagineze obiectul unei abstracţiuni nu fac decât să devină mai confuzi şi în cele din urmă mai sceptici cu privire la orice abstracţiune.

Aşa cum, în cazul unei cărţi ştiinţifice, cititorul ar trebui să se concentreze în principal asupra argumentelor inductive, tot aşa, în cazul lecturării unei cărţi filosofice, ar trebui să se concentreze asupra principiilor. Acestea sunt lucruri pe care filosoful fie vă roagă să i le concedeţi, fie le asumă ca fiind evidente de la sine. Nu există nicio problemă în privinţa asumpţiilor. Plecaţi de la asumpţiile filosofilor pentru a vedea ce rezultă din ele, chiar dacă dumneavoastră aveţi păreri contrarii. Este un exerciţiu intelectual benefic să pretindeţi că aveţi o părere pe care de fapt n-o susţineţi. Cu cât vă vor fi mai limpezi propriile prejudecăţi, cu atât va fi mai puţin probabil să cădeţi pradă prejudecăţilor celorlalţi.

Celălalt tip de principii vă poate crea necazuri. Doar câteva cărţi filosofice nu reuşesc să formuleze adevărurile pe care autorul le consideră evidente prin ele însele. Aceste adevăruri-propoziţii sunt mai degrabă extrase prin

experienţă decât deduse din alte propoziţii.

Lucrul pe care trebuie să vi-l amintiţi e acela că, aşa cum am atras atenţia şi înainte, experienţa din care sunt extrase adevărurile filosofice nu este experienţa specială a omului de ştiinţă, ci experienţa comună a omului obişnuit. Filosoful nu lucrează în laborator şi nici nu face cercetare de teren. De aceea, pentru a înţelege şi a testa principiile unui filosof, nu e nevoie să vă bazaţi pe vreo experienţă specială, obţinută prin investigaţie metodică. Este nevoie doar de bun-simţ şi de observarea atentă a lumii în care trăiţi.

Cu alte cuvine, metoda după care trebuie citită o carte de filosofie este foarte asemănătoare cu metoda după care a fost scrisă. Atunci când este confruntat cu o problemă, un filosof nu poate face altceva decât să se gândească la ea. Un cititor, atunci când are în faţă o carte de filosofie, nu poate face altceva decât s-o citească, iar asta înseamnă, după cum ştim, să se gândească la ea. Nu există alt ajutor în afară de mintea însăşi.

Dar această situaţie, în care există doar cititorul şi cartea în relaţia lor esenţială, este exact cea pe care am descris-o la începutul discuţiei noastre despre regulile lecturii analitice. Prin urmare, puteţi vedea de ce regulile lecturii, aşa cum le-am formulat şi le-am explicat, se aplică într-o mai mare măsură cărţilor de filosofic decât altor cărţi.

Despre cum vă puteţi hotărî

O carte teoretică de calitate este, în filosofic, lipsită de retorică excesivă şi de discurs propagandistic, la fel ca orice tratat ştiinţific de calitate. Nu trebuie să vă intereseze „personalitatea” autorului sau situaţia lui economică ori socială. Este util totuşi să citiţi opera oricărui alt filosof care s-a preocupat de aceleaşi probleme ca autorul de care v-aţi apucat. De-a lungul istoriei

gândirii, filosofii au purtat o lungă conversaţie. Nu ar strica s-o ascultaţi înainte de a vă face o idee cu privire la ce spune fiecare dintre ei. Faptul că filosofii nu sunt de acord între ei nu ar trebui să vă tulbure – şi asta din cel puţin două motive. În primul rând, lipsa acordului poate sugera o problemă nerezolvată sau poate nerezolvabilă. Este bine de ştiut unde anume se află misterele autentice. În al doilea rând, dezacordul altora nu ar trebui să vă intereseze. Singura dumneavoastră responsabilitate este aceea de a vă hotărî. Trebuie să hotărâţi ce lucruri sunt adevărate şi ce lucruri sunt false din lunga conversaţie pe care au purtat-o filosofii prin intermediul cărţilor lor. Abia când aţi citit aşa cum trebuie o operă filosofică – iar asta implică şi citirea celorlalţi filosofi care au exprimat păreri privitoare la aceeaşi chestiune – aveţi căderea de a judeca.

Este într-adevăr o marcă a chestiunilor filosofice aceea că fiecare ar trebui să gândească pe cont propriu în privinţa lor. A lua drept bune opiniile altora nu înseamnă a rezolva aceste probleme, ci a le eluda. Răspunsurile pe care le daţi trebuie să fie întemeiate solid, pe argumente. Dincolo de toate, asta înseamnă că, în privinţa cercetării filosofice, nu vă puteţi baza pe părerea experţilor, aşa cum se întâmplă în cazul ştiinţei. Motivul este acela că întrebările puse de filosofi sunt mai importante decât întrebările puse de oricine altcineva. Cu excepţia copiilor.

O notă despre teologie

Există două feluri de teologie: teologia naturală şi teologia dogmatică. Teologia naturală e o ramură a filosofiei, mai exact este ultimul capitol al metafizicii. Dacă vă întrebaţi, de exemplu, dacă procesul cauzal e nesfârşit, dacă totul este cauzat, vă veţi găsi, în cazul în care veţi răspunde afirmativ, în situaţia logică a unui regres la infinit. De aceea, va trebui să postulaţi o cauză primară care nu este ea însăşi cauză. Aristotel a numit această

cauză mişcătorul nemişcat. Îi puteţi spune cum vreţi – inclusiv că este un alt nume pentru Dumnezeu dar ideea e că aţi ajuns la această concluzie neajutat, prin efortul natural al minţii dumneavoastră.

Teologia dogmatică diferă de filosofic prin aceea că principiile şi articolele sale de credinţă sunt comunicate întotdeauna de reprezentanţii unui cult. O lucrare de teologie dogmatică depinde întotdeauna de dogme şi de autoritatea unei biserici care proclamă aceste dogme.

Dacă nu aparţineţi unui cult, dacă nu îi împărtăşiţi credinţa, nu veţi putea citi niciodată o asemenea carte aşa cum trebuie, tratându-i dogmele ca pe asumpţiile unui matematician. Nu trebuie să uitaţi însă niciun moment că un adevăr dogmatic nu este ceva ce asumă pur şi simplu credinciosul. Credinţa, pentru cei care o au, este cea mai certă formă de cunoaştere şi nu o opinie care aşteaptă dovezi. A înţelege acest lucru pare a fi extrem de dificil pentru mulţi cititori din ziua de azi. În mod tipic, aceştia fac cel puţin una dintre următoarele două erori, dacă nu pe amândouă, în abodarea teologiei dogmatice. Prima eroare este aceea de a accepta, măcar pentru o vreme, principiile care fac obiectul credinţei. Prin urmare, cititorul se luptă cu aceste principii fără a fi atent vreo clipă la carte. A doua eroare este aceea de a asuma că, din moment ce principiile sunt dogmatice, argumentele bazate pe ele, raţionamentele folosite şi concluziile pe care le generează sunt dogmatice în aceeaşi măsură. Este adevărat de bună seamă că, dacă anumite principii sunt acceptate, iar argumentaţia bazată pe ele e coerentă, atunci şi concluziile trebuie acceptate ca atare – cel puţin în aceeaşi măsură ca principiile. Dacă însă raţionamentul este viciat, şi cele mai acceptabile principii vor conduce la concluzii false.

După cum puteţi vedea, ne ocupăm aici de dificultăţile

pe care le-ar întâmpina un necredincios aflat în situaţia de a citi o lucrare de teologie dogmatică. Sarcina lui este aceea de a accepta drept adevărate primele principii, iar apoi de a citi cartea cu atenţia pe care ar acorda-o oricărei lucrări expozitive. Cititorul credincios care citeşte una dintre cărţile de căpătâi ale credinţei sale se confruntă cu altfel de probleme. Aceste probleme nu sunt însă limitate la lectura cărţilor de teologie.

Cum să citim cărţile „canonice”.

Există încă un tip foarte interesant de carte şi un tip foarte interesant de lectură pe care nu le-am discutat încă. Vom folosi termenul „canonic” pentru a denumi cărţile de acest fel; în tradiţia mai veche, le-am fi numit „sacre” sau „sfinte”, dar aceste cuvinte nu se mai aplică tuturor acestor cărţi, deşi unora încă li se aplică.

Un prim exemplu este Sfânta Scriptură, atunci când nu este citită ca simplă literatură, ci drept cuvânt revelat al lui Dumnezeu. Pentru un marxist ortodox, de exemplu, scrierile lui Marx se vor citi în acelaşi fel în care se citeşte Sfânta Scriptură de către un evreu sau un creştin. La fel cum Mica Cărticică Roşie a lui Mao Zedong are un caracter „canonic” pentru comuniştii chinezi.

Noţiunea de carte canonică poate fi extinsă dincolo de aceste exemple evidente. Gândiţi-vă la orice instituţie – o biserică, un partid politic sau un grup ştiinţific – care, printre altele 1) este o instituţie educativă, 2) are de predat o doctrină şi 3) are ascultători fideli şi docili. Membrii unei astfel de asociaţii citesc în mod reverenţios. Ei nu vor – şi de fapt nu pot – să reflecteze critic la lectura cărţilor care pentru ei sunt canonice. Cel credincios este scutit de găsirea unor erori în textul „sacru”, de aflarea acolo a unor nonsensuri.

Eveii ortodocşi citesc aşa Vechiul Testament; musulmanii citesc aşa Coranul, marxiştii ortodocşi, operele

lui Marx sau ale lui Lenin şi, în funcţie de climatul politic, şi pe cele ale lui Stalin; psihanaliştii ortodocşi freudieni – operele lui Freud, ofiţerii americani Manualul infanteristului. Şi vă mai puteţi gândi singuri la multe alte exemple.

De fapt, fiecare dintre noi, chiar dacă nu a ajuns încă acolo, se va vedea confruntat cu situaţia de a trebui să citească în manieră canonică. Un avocat aspirant, care intenţionează să treacă examenele de magistratură, va trebui să citească anumite texte într-un anumit fel pentru a obţine notele care îi trebuie. Aşa se întâmplă şi cu medicii ori cu cei din alte profesii şi aşa se întâmplă cu fiecare dintre noi atunci când, studenţi fiind, suntem siliţi, sub ameninţarea „dezastrului", să înţelegem câte un text în maniera preferată de profesorul nostru. (Desigur, nu toţi profesorii îşi pică studenţii atunci când aceştia nu sunt de acord cu ei.)

Caracteristicile acestui tip de lectură converg toate în cuvântul „ortodox", care li se potriveşte aproape de fiecare dată. Cuvântul provine din alte două cuvinte greceşti şi înseamnă „credinţă dreaptă". Există cărţi pentru care e acceptată o singură lectură corectă; orice altă lectură sau interpretare este sortită neantului şi pedepsei, de la pierderea unei note de zece, până la pierderea sufletului. Această caracteristică atrage o obligaţie. Cititorul credincios este obligat să găsească un sens în ceea ce citeşte şi să accepte adevărul – într-un sens sau altul – al acestui cuvânt. Dacă nu o poate face singur, atunci este obligat să găsească pe cineva care o poate face. Acesta ar putea fi un preot sau un rabin, superiorul pe linie de partid sau un profesor.

Oricum ar fi, cititorul e obligat să accepte rezolvarea problemei care îi este prezentată. El trebuie să citească fără a se bucura de libertate; obţine, în schimb, o anumită

satisfacţie care nu poate fi obţinută de regulă lecturând alte tipuri de cărţi.

Aici, de fapt, trebuie să ne oprim. Lectura Cărţii Sfinte – dacă credeţi că ea e cuvântul lui Dumnezeu – este cea mai grea lectură posibilă. S-au scris mai multe cărţi despre felul cum trebuie să citim Sfânta Scriptură decât s-au scris despre orice alt tip de lectură. Cuvântul lui Dumnezeu este în mod evident cea mai dificilă scriere care poate ajunge în faţa unui om. Iar dacă şi credeţi că e într-adevăr cuvântul lui Dumnezeu, chiar este cea mai importantă. Efortul omului credincios este direct proporţional cu dificultatea sarcinii. Ar fi adevărat să spunem că, în tradiţia europeană cel puţin, Biblia este cartea în mai multe sensuri. Este cartea cea mai citită şi e abordată cu cea mai mare atenţie.

CUM SĂ CITIM ŞTIINŢE SOCIALE?

y

Conceptele şi terminologia ştiinţelor sociale au pătruns în aproape orice citim azi. Jurnalismul modern, de exemplu, nu se limitează la a raporta fapte, decât în bucăţi concentrate („cine – ce – de ce – când – unde”) aşezate pe prima pagină. Mult mai des, jurnaliştii comentează azi faptele sau comentează şi analizează noutăţile.

Asemenea interpretări şi comentarii conturează conceptele şi terminologia ştiinţelor sociale. Aceste concepte şi întreaga terminologie sunt reflectate în numărul mare de cărţi şi articole care pot fi grupate astăzi sub numele de criticism social. Suntem confruntaţi cu o adevărată hemoragie de scrieri pe teme precum rasismul, criminalitatea, legalitatea, sărăcia, educaţia, calitatea vieţii, războiul şi pacea, guvernarea bună sau cea proastă. Mare parte din această literatură îşi împrumută ideologia şi limbajul din ştiinţele sociale.

Literatura socială nu se limitează la nonficţiune. Există astăzi multe texte de literatură socială care ar putea

sta în rândul textelor ficţionale. Scopul este acela de a produce modele artificiale ale societăţii care să ne permită să studiem, de exemplu, consecinţele sociale ale inovaţiei tehnologice. Organizarea puterii sociale, tipurile de drepturi şi proprietăţi, distribuţia bunurilor sunt toate descrise, deplânse sau lăudate în romane, piese de teatru, poveşti, filme, producţii de televiziune. Atâta timp cât ele fac toate aceste lucruri, putem spune că au o semnificaţie socială sau că transmit „mesaje relevante" în această privinţă.

Mai mult de atât, aproape că nu există problemă care să nu fi fost abordată de specialiştii în aceste domenii, fie din proprie iniţiativă, fie la invitaţia celor care se confruntă cu asemenea probleme.

Nu pe ultimul loc se află importanţa crescândă a ştiinţelor sociale la nivelul programelor de liceu, dar şi la nivelul şcolii gimnaziale sau al facultăţilor. De fapt, studenţii se înscriu mult mai des la cursurile de ştiinţe sociale decât la tradiţionalele cursuri de literatură sau limbi străine. De asemenea, înscrierea la aceste cursuri o depăşeşte numeric şi pe cea pentru cursurile de ştiinţe exacte.

Ce este o ştiinţă socială?

Am vorbit despre ştiinţele sociale ca şi cum ar reprezenta ceva unitar. Lucrurile nu stau deloc aşa.

Ce sunt, de fapt, ştiinţele sociale? Pentru a răspunde acestei întrebări, una dintre căi ar fi să vedem ce departamente şi discipline universitare se adăpostesc sub acest nume. Diviziile de ştiinţe sociale cuprind adesea departamente de antropologie, economie, politică şi sociologie. De ce nu includ ele în mod normal dreptul, ştiinţele educaţiei, tehnica afacerilor, serviciile sociale sau administraţia publică, toate bazându-se în dezvoltarea lor pe conceptele ştiinţelor sociale? Explicaţia care se dă de

obicei faptului că departamentele din a doua categorie sunt în general despărţite de cele de ştiinţe sociale e aceea că scopul principal al acestor şcoli este de a pregăti forţă de muncă pentru piaţa liberă, în timp ce departamentele din prima categorie sunt orientate mult mai limpede spre dezvoltarea cunoaşterii umane, o activitate care în mod normal se desfăşoară în universităţi.

Actualmente, în universităţi, există un curent favorabil deschiderii de centre şi institute interdisciplinare. Aceste centre abordează preocupările departamentelor şi şcolilor profesionale tradiţionale în mod transversal şi implică ştiinţele sociale în studierea teoriilor şi metodelor statistice, în demografie, psefologie (ştiinţa alegerilor şi a sondajelor), politică şi ştiinţa luării deciziilor, recrutarea şi tratamentul personalului, administraţia publică, ecologia umană şi multe altele. Studiile din aceste centre includ date şi rapoarte care încorporează informaţii provenite de la multe asemenea discipline. Este nevoie de abilităţi sofisticate chiar şi pentru a discerne între diferitele feluri ale acestor întreprinderi intelectuale, ca să nu mai vorbim de faptul de a judeca validitatea acestor demersuri.

Ce putem spune despre psihologie? Acei savanţi care tind să-şi trateze cu stricteţe propriile discipline înclină să excludă dintre ele psihologia, pe considerentul că aceasta se preocupă exclusiv de caracteristicile individuale şi personale, pe când ştiinţele sociale se concentrează asupra factorilor culturali, instituţionali şi de mediu. Cei mai puţin stricţi sunt de acord că psihologia fiziologică ar trebui subsumată ştiinţelor biologice şi, de asemenea, că şi psihologia normală, şi cea patologică ar trebui acceptate în rândul ştiinţelor sociale în temeiul faptului că nu pot fi separate de contextul social.

Uneori, psihologia este un bun exemplu de domeniu ştiinţific care se bucură de popularitate printre studenţi.

Probabil că numărul de înscrieri la cursurile de psihologie din ţară e mai mare decât în cazul oricărei alte discipline. De asemenea, literatura psihologică, de la cea populară la cea tehnică, este enormă.

Ce se poate spune despre ştiinţele comportamentului? Unde anume îşi găsesc ele locul în ansamblul ştiinţelor sociale? în sens originar, ştiinţele comportamentului includeau antropologia, sociologia şi aspectele comportamentale ale biologiei, economiei, geografiei, dreptului, psihologiei, psihiatriei şi ştiinţelor politice. Accentul pus pe comportament a servit la sublinierea trăsăturilor observabile şi măsurabile, investigabile în mod sistematic şi capabile să producă informaţii verificabile. În ultima vreme, termenul „ştiinţe comportamentale” a ajuns aproape sinonim cu cel de ştiinţe sociale, dar mulţi purişti se opun acestei utilizări.

La final, ce putem spune despre istorie? Este notoriu faptul că ştiinţele sociale apelează la istorie pentru date şi pentru exemplificări ale principiilor lor generale. Oricum, istoria, înţeleasă ca o dare de seamă asupra evenimentelor şi persoanelor, poate fi socotită o disciplină ştiinţifică măcar în sensul minimal că reprezintă o cunoaştere sistematică, dar nu poate fi considerată o ştiinţă în sensul mai strict, deoarece aceasta presupune metode ştiinţifice sau existenţa unor legi comportamentale şi de dezvoltare.

Este posibil atunci să specificăm clar ce anume înţelegem prin ştiinţe sociale? Credem că da, măcar pentru atingerea scopurilor acestui capitol. Domenii de tipul antropologiei, economiei, politicii sau sociologiei constituie nucleul a ceea ce numim ştiinţe sociale şi aproape orice om de ştiinţă le-ar include într-o definiţie. În plus, credem că majoritatea savanţilor din domeniul ştiinţelor sociale ar fi de acord că o parte însemnată, dacă nu toată literatura din domeniul juridic, economic sau al administraţiei

publice şi o parte din literatura care priveşte afacerile şi serviciile sociale, laolaltă cu o parte consistentă din literatura psihologică, intră în cadrele unei definiţii rezonabile. Vom presupune că o astfel de definiţie, deşi încă destul de imprecisă, va deveni clară în cele ce urmează.

Aparenta uşurinţă a citirii ştiinţelor sociale

O mare parte a textelor pe teme de ştiinţe sociale par a fi cel mai simplu lucru de citit de pe lume. Se face adesea referire la experienţe familiare cititorilor – în această privinţă, ştiinţele sociale asemănându-se cu filosofia şi poezia iar stilul este narativ şi de cele mai multe ori familiar cititorului, cum se întâmplă şi cu scrierile ficţionale sau istorice. Mai mult, am devenit cu toţii familiarizaţi cu jargonul ştiinţelor sociale şi îl folosim des. Termeni precum „cultură” (cultură încrucişată, contrasau subcultură), „grup”, „alienare”, „statut”, „imput/output”, „infrastructură”, „etnic”, „comportamental”, „consens” şi altele de acelaşi fel tind să apară în aproape orice conversaţie şi în aproape orice citim. Gândiţi-vă chiar şi la cuvântul „societate”: ce cuvânt cameleonic este, ce pleiadă de adjective pot fi puse înaintea lui, în timp ce el continuă să desemneze în sens larg mai mulţi oameni care trăiesc în acelaşi loc. Vorbim despre societatea aberantă, nepăsătoare, rapace, bogată şi putem s-o ţinem tot aşa până ajungem la societatea zimotică, una care se află într-o stare de continuă formare, spre deosebire de a noastră.

Adjectivul „social” este şi el un termen cu multe sensuri familiare. Există forţă socială, presiune socială, promisiuni sociale – şi există bineînţeles peste tot probleme sociale. În particular, ultima propoziţie este un bun exemplu al uşurinţei cu care se poate citi şi scrie despre acest subiect. Am putea jura că în ultimele luni sau poate chiar săptămâni aţi citit sau poate chiar aţi scris

expresiile „politică economică” sau „probleme sociale”. Când aţi citit sau aţi scris aceste expresii, probabil că vi s-au părut clare. Dar ce anume aţi vrut să spuneţi prin ele?

Jargoanele şi metaforele celei mai largi părţi a literaturii sociale, laolaltă cu trăirile comune pe care le generează ele, o fac dezamăgitor de uşor de citit. Referinţele care apar sunt în triare parte familiare cititorului, deoarece acesta aude sau citeşte despre de aproape zilnic. Mai mult de atât, poziţia afectivă faţă de chestiunile în cauză este, de obicei, clar precizată şi fermă.

Şi filosofia se ocupă de lucrurile comune, însă, în mod normal, nu avem o legătură permanentă cu interogaţiile filosofice. Prin contrast, în chestiuni precum acelea de care se ocupă ştiinţele sociale, este foarte probabil să avem opinii foarte puternice.

Dificultăţi în citirea ştiinţelor sociale în mod paradoxal, factorii pe care i-am discutat, factorii care fac ca ştiinţele sociale să pară atât de uşor de citit, sunt şi cei care o fac dificil de citit în aceeaşi măsură. Luaţi în considerare ultimul factor menţionat, de exemplu situarea afectivă pe care dumneavoastră, cititorul, o aveţi în raport cu unele dintre chestiunile discutate de autor. Mulţi cititori simt că ar fi un act de trădare faţă de crezul lor să încerce să citească neutru un conţinut şi să-l judece impersonal. Totuşi, acest lucru este necesar ori de câte ori citim analitic. O astfel de atitudine este cerută de regulile lecturii, cel puţin de cele ale schematizării structurale şi interpelării. Dacă vreţi să răspundeţi primelor două întrebări care trebuie puse cu privire la orice citiţi, trebuie să vă analizaţi opiniile pe care le aveţi deja. Nu veţi putea înţelege o carte dacă veţi refuza să auziţi ceea ce spune ea.

Familiaritatea accentuată a termenilor şi propoziţiilor din ştiinţele sociale este şi ea un obstacol în calea

înţelegerii. Mulţi autori de ştiinţe sociale recunosc ei înşişi asta şi obiectează viguros la ideea utilizării unor termeni mai mult sau mai puţin tehnici în jurnalismul popular sau în alte scrieri de acest gen. Un astfel de exemplu este aşa-numitul Produs Naţional Brut (PIB). În scrierile economice serioase, termenul e folosit într-un sens relativ restrâns.

Dar mulţi reporteri şi editorialişti, spun unii specialişti în ştiinţe socio-umane, cer prea multe de la acest concept. Îl folosesc într-un sens prea larg, fără să ştie efectiv ce înseamnă. În mod evident, dacă autorul unui text pe care îl citiţi este confuz în privinţa utilizării unui termen-cheie, dumneavoastră, cititorul, veţi fi la fel. Permiteţi-ne să clarificăm acest lucru făcând o distincţie între ştiinţele sociale, pe de o parte, şi aşa-numitele „ştiinţe tari” chimia, fizica –, pe de alta. Am observat că autorii de cărţi ştiinţifice („ştiinţific” în acest al doilea sens) spun foarte clar care le sunt asumpţiile şi ce anume vor să dovedească şi se asigură totodată că termenii şi propoziţiile lor sunt uşor de identificat. Cum asimilarea termenilor şi înţelegerea propoziţiilor sunt fundamentale în citirea oricărei opere expozitive, înseamnă că, pentru dumneavoastră, operaţia cea mai grea este deja realizată. S-ar putea să întâmpinaţi încă dificultăţi cu forma matematică a prezentării; iar dacă nu aveţi o foarte bună înţelegere a argumentelor sau a bazei lor observaţionale şi experimentale, vă va fi greu să criticaţi cartea, adică să răspundeţi la întrebările „Este adevărată?” şi „Ce profit obţinem din citirea ei?” Oricum, într-un anumit sens, parcurgerea unei astfel de cărţi este mai uşoară decât parcurgerea majorităţii cărţilor expozitive.

Un alt fel de a descrie ce anume face în sensul tare un savant este acela de a spune că „stipulează folosirea termenilor” adică vă informează ce termeni sunt esenţiali pentru viabilitatea argumentelor lui şi cum anume

intenţionează să-i folosească. Asemenea stipulări apar de obicei la începutul cărţii, sub forma definiţiilor, postulatelor, axiomelor ş.a.m.d. Şi, cum stipulările acestea terminologice sunt esenţiale pentru diferitele domenii ale cunoaşterii, s-a spus că ele seamănă cu nişte jocuri, că au o „o structură ludică”. Stipularea folosirii termenilor este asemănătoare stabilirii regulilor unui joc. Dacă vreţi să jucaţi poker, nu veţi contesta regula conform căreia trei cărţi de acelaşi fel sunt mai bune decât două perechi; dacă vreţi să jucaţi bridge, nu veţi contesta regula conform căreia un rege este mai puternic decât un valet (la aceeaşi mână) sau cu regula conform căreia cartea cu valoarea cea mai mare ia orice altă carte. În mod similar, nu vom contesta stipulările pe care le face un om de ştiinţă în lucrarea sa. Le acceptăm aşa cum sunt şi citim mai departe.

Cel puţin până de curând, stipulările de termeni în cazul ştiinţelor sociale nu erau atât de frecvente ca în cazul ştiinţelor tari. Unul dintre motive îl reprezenta faptul că, în mod tradiţional, aceste ştiinţe nu erau matematizate. Un al doilea motiv era acela că, în ştiinţele sociale şi comportamentale, stipularea este mai greu de făcut. Una e să defineşti un cerc sau un triunghi isoscel şi cu totul altceva e să defineşti o criză economică sau sănătatea mintală. Chiar dacă savanţii din domeniul ştiinţelor sociale ar încerca să definească aceşti termeni, cititorii ar fi tentaţi să le pună sensurile la îndoială. În consecinţă, aceste ştiinţe se vor afla într-o polemică permanentă cu propriii termeni, pe tot parcursul unei opere – iar acest fapt îi va crea probleme cititorului.

Cea mai importantă sursă de dificultăţi în parcurgerea cărţilor de ştiinţe sociale derivă din faptul că acest câmp literar este mixt – şi nu doar o operă pur teoretică, expozitivă. Am văzut că istoria poate fi înţeleasă ca un

amestec de ficţiune şi ştiinţă şi v-am spus cum trebuie s-o citim având în minte acest lucru. Ne este familiar acest tip de amestec; l-am întâlnit destul de frecvent. Situaţia în ştiinţele sociale este diferită. Cea mai multă literatură din acest domeniu e un amestec de ştiinţă, filosofic, istorie, uneori chiar şi ficţiune. Dacă ştiinţele sociale ar fi reprezentat mereu acest gen de amestec, atunci am fi putut deveni familiari cu discursul lor, aşa cum s-a întâmplat şi cu cel istoric. Dar lucrurile nu stau nici pe departe aşa. Amestecul îşi schimbă compoziţia de la o carte la alta, aşa încât cititorul trebuie să identifice diferitele ingrediente care contribuie la formarea lui. Iar ingredientele se pot combina, în proporţii variate, de mai multe ori în decursul aceleiaşi cărţi, aşa încât a le separa nu este nici pe departe un lucru uşor.

Vă veţi aminti că primul pas pe care trebuie să-l facă cititorul analitic e acela de a răspunde primei întrebări, „Ce fel de carte este aceasta?” Dacă este una de ficţiune, atunci răspunsul este relativ uşor. În cazul istoriei sau al filosofiei, este de asemenea uşor de răspuns. Şi chiar dacă istoria reprezintă un amestec, cititorul ştie limpede că ceea ce citeşte este istorie. Însă diferitele componente care alcătuiesc ştiinţele sociale şi se combină în felurite tipare fac ca răspunsul la întrebare să fie foarte greu de dat. De fapt, problema este la fel de dificilă ca şi aceea de a defini ştiinţele sociale în ansamblu. Oricum ar fi, cititorul analitic trebuie să reuşească în vreun fel să răspundă întrebării. Nu e doar prima lui sarcină, este şi cea mai importantă. Dacă reuşeşte să identifice elementele care compun cartea pe care o citeşte, atunci înseamnă că a parcurs deja o bună parte din drumul spre înţelegerea ei. A realiza schema structurală a unei cărţi din câmpul ştiinţelor sociale nu ridică foarte mari probleme, dar a vă înţelege cu autorul în privinţa termenilor utilizaţi poate fi

un lucru extrem de dificil, din pricina relativei incapacităţi a autorului de a stipula utilizarea termenilor. Oricum ar fi, o anumită înţelegere a termenilor-cheie este întotdeauna posibilă. De la termeni, avansăm spre propoziţii şi argumente, iar în continuare nu ar trebui să mai existe dificultăţi, dacă avem de-a face cu o carte de calitate. Dar ultima întrebare, „Ce profit obţinem?”, confruntă cititorul cu probleme serioase. Aici poate apărea situaţia descrisă mai devreme – cea în care cititorul poate spune „Nu găsesc erori în concluziile autorului, dar, oricum ar fi, nu pot fi de acord cu ele”. Desigur, acest lucru se întâmplă din pricina prejudecăţilor legate de maniera de a gândi şi proceda a autorului.

A citi ştiinţe sociale

Pe parcursul acestui capitol, am folosit de mai multe ori sintagma „literatură din domeniul ştiinţelor sociale” în loc de „cărţi de ştiinţe sociale”. Unul dintre motive este acela că în domeniul ştiinţelor sociale e un fapt obişnuit să citim mai multe cărţi pe acelaşi subiect decât una singură. Asta nu se întâmplă numai pentru că domeniul ştiinţelor sociale este unul relativ nou, cu relativ puţine texte clasice. Se întâmplă şi pentru că, atunci când citim cărţi de ştiinţe sociale, atenţia noastră este fixată de la bun început asupra unui subiect anume şi nu asupra unui autor sau a unei cărţi. De exemplu, ne interesează dreptul penal şi am citit o jumătate de duzină de cărţi despre acest subiect. Sau ne-ar putea interesa numeroase alte subiecte: relaţiile interrasiale, educaţia, fiscalitatea sau problemele de guvernare locală. În mod normal, nu există o singură operă de o autoritate de netăgăduit în aceste domenii, motiv pentru care trebuie să citim mai multe lucrări. Acest adevăr reiese şi din faptul că, pentru a rămâne de actualitate, autorii din domeniul ştiinţelor sociale trebuie să producă periodic ediţii revăzute ale lucrărilor lor; iar

ediţiile vechi pot deveni foarte repede depăşite.

Până la un punct, aşa cum am observat, întâlnim această situaţie şi în filosofic. Pentru a înţelege un filosof, trebuie să-i citiţi şi pe filosofii pe care i-a citit acesta. Până la un punct, aşa se întâmplă şi în cazul istoriei, unde am sugerat că, dacă vrem să înţelegem ce s-a întâmplat, trebuie să citim mai mult de o singură carte cu referire la un anumit eveniment. Dar, în acest caz, şansele de a găsi câte o lucrare de o autoritate indubitabilă sunt mai mari. În cazul ştiinţelor sociale, acest lucru se întâmplă cu mult mai rar, motiv pentru care necesitatea de a consulta mai multe lucrări privitoare la un subiect devine şi mai stringentă.

Regulile lecturii analitice nu sunt aplicabile prin ele însele citirii mai multor cărţi care tratează acelaşi subiect. Se aplică, desigur, fiecărei opere în parte şi trebuie urmate dacă doriţi o lectură de calitate. Dar, în trecerea de la al treilea nivel de lectură (lectura analitică) la cel de-al patrulea (lectura sintopică), sunt necesare noi reguli de lectură. Ne apropiem în sfârşit de acest al patrulea nivel şi am văzut că el este necesar în cazul de faţă, fiind impus de caracteristicile diiscutate ale ştiinţelor sociale.

Devine acum clar de ce am lăsat discutarea ştiinţelor sociale pentru ultimul capitol al Părţii a treia. Ar trebui să devină clar în acest moment de ce am organizat discuţia în felul în care am făcut-o. Am început cu discutarea cărţilor practice, care sunt diferite de toate celelalte pentru că ne obligă să acţionăm într-un anumit fel, dacă suntem de acord cu cele spuse în ele. Ne-am ocupat apoi de ficţiune şi de poezie, care pun probleme diferite de cele legate de cărţile expozitive. Apoi, ne-am confruntat cu trei tipuri de lucrări teoretice expozitive – ştiinţă şi matematici, filosofic, ştiinţe sociale. Ştiinţele sociale au fost tratate ultimele din necesitatea de a fi citite într-o manieră sintopică. Prin

urmare, acest capitol serveşte atât ca final al Părţii a treia, cât şi ca început al Părţii a patra.

If.:, „»?”

Partea a patra

Scopurile ultime ale lecturii

Partea a patra

Scopurile ultime ale lecturii

AL PATRULEA NIVEL
AL LECTURII: LECTURA SINTOPICĂ

Până acum, nu am spus nimic despre felul cum ar trebui citite două sau mai multe cărţi focalizate asupra unui singur subiect. Am încercat să sugerăm faptul că, atunci când anumite subiecte sunt discutate în mai multe cărţi, acestea din urmă trebuie obligatoriu citite şi, după cum am spus din vreme în vreme, trebuie citiţi autori înrudiţi şi cărţi înrudite din acelaşi domeniu. A şti că, în ceea ce priveşte un anumit subiect, e necesară mai mult de o carte este prima cerinţă a oricărui proiect de lectură sintopică. A doua cerinţă este ceva mai greu de îndeplinit decât prima.

Dificultatea devine limpede din momentul în care analizăm sintagma „două sau mai multe cărţi focalizate asupra unui singur subiect”. Ce înţelegem prin „acelaşi subiect”? Poate că acest lucru este suficient de clar atunci când subiectul vizează o singură perioadă sau un singur eveniment, dar cu greu am putea găsi la fel de multă claritate în alte cazuri. Romanele Pe aripile vântului şi Război şi pace vorbesc ambele despre câte un mare război – dar asemănările dintre ele se opresc aici. Deşi

Mănăstirea din Parma[65] a lui Stendhal tratează acelaşi subiect – războaiele napoleoniene – ca Război şi pace[66] de Lev Tolstoi, niciunul dintre romane nu vorbeşte pur şi simplu despre război.

Războiul furnizează contextul sau background-ul ambelor poveşti – aşa cum face de obicei pentru mulţi oameni –, dar autorii s-au concentrat de fapt asupra poveştii. S-ar putea chiar să învăţăm ceva despre război Tolstoi a spus la un moment dat că a învăţat tot ce ştia din relatarea lui Stendhal despre Bătălia de la Waterloo –, dar nu vom face apel la aceste romane sau la altele asemenea dacă intenţia noastră va fi aceea de a studia războiul ca atare. În cazul ficţiunii, era previzibil că se va ajunge la o astfel de situaţie. Ea decurge din faptul că romancierii nu îşi comunică mesajele în acelaşi fel în care o fac autorii de texte expozitive. Dar se poate ajunge la această situaţie şi în cazul operelor expozitive.

Să presupunem, de exemplu, că sunteţi interesat să citiţi despre ideea de „iubire". Cum literatura pe această temă este vastă, nu veţi avea prea mari probleme în a alcătui o bibliografie cu privire la acest subiect. Să presupunem că aţi făcut asta, că aţi cerut sfaturi, aţi căutat în catalogul unei biblioteci bune sau aţi examinat bibliografia unei lucrări de calitate referitoare la iubire. (Vă vom explica mai târziu de ce este recomandat să faceţi asta.) începeţi să examinaţi cărţile din bibliografie chiar acum? Ce anume descoperiţi?

Chiar şi o răsfoire rapidă dă la iveală un număr uriaş de referinţe. Aproape că nu există vreo acţiune umană care să nu fi fost numită, într-un fel sau altul, un act de iubire. Iar lucrurile nu se limitează la specia umană. Dacă veţi continua să citiţi, veţi constata că dragostea a fost

65 Stendhal, *Mănăstirea din Parma,* Minerva, Bucureşti, 1970

66 Lev Tolstoi, *Război şi pace,* Univers, Bucureşti, 1985

atribuită aproape fiecărui lucru din Univers; fiecare lucru care există a fost invocat de cineva care iubea sau era iubit.

Se spune că pietrele iubesc centrul Pământului. Mişcarea în sus a flăcării este una de dragoste. Atragerea piliturii de fier de către un magnet este asemuită cu dragostea. Au fost scrise tratate despre viaţa amoroasă a amoebelor, paramecilor, melcilor sau furnicilor, fără a mai vorbi de aşa-numitele animale superioare, despre care se spune că îşi iubesc stăpânii şi că se iubesc între ele. Când ajungem la fiinţele umane, descoperim că se scrie despre dragostea pentru bărbaţi, femei, pentru un bărbat, pentru o femeie, pentru copii, dragostea de sine, de bani, de artă, de viaţa de familie, de principii, de o cauză anume, de o ocupaţie sau profesie, dragostea de aventură, dragostea pentru anumite idei, dragostea pentru viaţa la ţară, dragostea pentru o friptură de vită sau pentru vin. În anumite tratate, se spune că mişcarea corpurilor cereşti este dictată de dragoste, în altele diferenţa dintre îngeri şi demoni e dată de felul în care ei iubesc. Şi, desigur, Dumnezeu este dragoste.

Confruntaţi cu o asemenea inflaţie de referinţe, cum anume am putea identifica subiectul de care ne ocupăm? Am putea susţine măcar că există un singur subiect? Atunci când cineva spune „Iubesc brânza”, când altul spune „Iubesc fotbalul”, iar cel de-al treilea, „Iubesc oamenii”, se poate afirma că tustrei folosesc cuvântul în acelaşi sens? La urma urmei, unul mănâncă brânză dar nu mănâncă oameni, altul joacă fotbal dar nu joacă brânză sau oameni şi, în sfârşit, orice ar însemna faptul că cineva iubeşte oamenii, acest fapt nu se referă în mod sigur la brânză sau la fotbal. Şi, cu toate acestea, tustrei folosesc acelaşi cuvânt. Există vreun motiv profund pentru care fac asta, un motiv care nu sare în ochi de la început? Oricât de

dificilă ar fi întrebarea, putem spune că am identificat un „subiect comun” până ce nu i-am răspuns?

Confruntaţi cu asemenea întrebări, s-ar putea să decideţi restrângerea abordării dumneavoastră la dragostea umană – la dragostea între fiinţe umane de acelaşi sex sau de sexe diferite, de aceeaşi vârstă sau de vârste diferite ş.a.m.d. Asta ar limpezi cele trei enunţuri pe care le-am discutat. Dar încă vă veţi vedea confruntat, chiar şi dacă veţi citi doar o mică parte din literatura dedicată subiectului, cu evidenţa că există încă debusolant de multe referinţe. Veţi descoperi, de exemplu, că, după unii autori, dragostea nu este altceva decât dorinţă acaparatoare; că dragostea e doar un nume pentru atracţia pe care toate animalele o simt pentru sexul opus. Dar veţi descoperi că există şi autori care susţin că dragostea, în sensul propriu, nu are nimic de-a face cu posesia şi nu este altceva decât pură bunăvoinţă. Au ceva în comun bunăvoinţa şi dorinţa de a poseda, ţinând cont că ultima presupune a dori lucruri bune pentru sine, iar prima presupune a dori lucruri bune pentru alţii?

Cel puţin, dorinţa de a avea şi bunăvoinţa împărtăşesc un anumit sens comun: dorinţa, fie şi în sensul abstract al termenului. Dar, dacă vă veţi continua investigaţiile, veţi descoperi în curând autori care susţin că dragostea este mai degrabă intelectuală decât emoţională. Aceşti scriitori pretind că iubirea este mai degrabă un act intelectual decât unul afectiv. Cu alte cuvinte, a şti că un om este admirabil reprezintă un act ce precede întotdeauna dorinţa de a-l avea aproape, în oricare dintre cele două sensuri ale dorinţei. Asemenea autori nu neagă că există dorinţă sexuală, însă spun că nu o putem numi dragoste. Să presupunem însă – de fapt, credem că poate fi făcut lucrul ăsta – că puteţi găsi o semnificaţie comună în toate aceste utilizări. Nici măcar atunci, însă, nu putem spune că sunt

rezolvate toate problemele. Întrebaţi-vă asupra felului în care se manifestă dragostea printre fiinţele umane. Poate fi vorba de aceeaşi dragoste între un bărbat şi o femeie în perioada când se curtează, comparativ cu cea de pe durata căsniciei? Este ea la fel când au douăzeci de ani ca atunci când au şaptezeci? Dragostea unei femei pentru soţul ei poate fi comparată cu dragostea pentru copiii ei? Se schimbă dragostea pentru copii pe măsură ce aceştia cresc? Poate fi comparată dragostea unui bărbat pentru o femeie, fie că e soţia lui sau ba, cu prietenia pe care o poate simţi pentru un alt bărbat şi are vreo importanţă genul de relaţie pe care o are cu acel bărbat – de exemplu, dacă merge cu el la meciuri, dacă sunt colegi de serviciu sau dacă se bucură pur şi simplu de prezenţa lui? înseamnă că, dacă „dragoste” şi „prietenie” sunt cuvinte diferite, emoţiile pe care le desemnează (dacă asta fac într-adevăr) sunt şi ele diferite? Pot fi prieteni doi oameni de vârste diferite? Pot fi ei prieteni dacă diferă prin anumite lucruri, cum ar fi averea, poziţia personală sau gradul de inteligenţă? Pot fi femeile prietene între ele? Pot fi fraţii prieteni unii cu alţii? Putem rămâne prieteni cu un om dacă i-am împrumutat bani sau dacă am luat de la el bani cu împrumut? Iar dacă nu, de ce? îşi poate iubi un elev profesorul? Are vreo importanţă dacă profesorul este bărbat sau femeie? Dacă vor exista roboţi humanoizi, vor putea oamenii să-i iubească? Dacă vom descoperi fiinţe inteligente pe Marte sau altundeva în spaţiu, le vom putea iubi? Putem iubi pe cineva pe care nu l-am întâlnit niciodată, cum ar fi un actor sau însuşi preşedintele? Dacă urâm pe cineva, putem înţelege ura ca pe o manifestare a dragostei?

Acestea sunt câteva dintre întrebările-standard pe care vi le veţi pune dacă veţi citi fie şi măcar o parte din literatura clasică despre dragoste. Există multe alte

întrebări de ridicat. Oricum, cred că am expus destul de clar lucrurile despre care este vorba. Orice lectură sintopică implică un paradox. Deşi acest nivel este definit ca nivelul la care se citesc două sau mai multe cărţi despre acelaşi subiect, ceea ce înseamnă că subiectul ar trebui identificat înainte de a vă începe lectura, totuşi este cumva adevărat şi că respectiva identificare trebuie să urmeze lecturii şi nu să o preceadă.

În cazul dragostei, va trebui să citiţi zeci sau sute de cărţi înainte de a vă da seama ce este ea. Şi, după ce veţi face asta, s-ar putea să decideţi că jumătate dintre cărţile pe care le-aţi citit nici nu aveau de fapt legătură cu subiectul respectiv.

Rolul inspecţiei în lectura sintopică

Am spus de mai multe ori că nivelurile lecturii sunt cumulative, că un anumit nivel le include pe cele de sub el sau anterioare lui. A sosit momentul să explicăm ce presupune acest lucru în cazul lecturii sintopice.

Vă veţi reaminti că, atunci când am explicat relaţia dintre lectura inspecţională şi cea analitică, am arătat că paşii de urmat în lectura inspecţională – la început răsfoirea, apoi lectura superficială – anticipau primii doi paşi ai lecturii analitice. Răsfoirea vă pregăteşte pentru primul pas al lecturii analitice, în cursul căruia veţi identifica subiectul a ceea ce citiţi, veţi spune cu ce fel de carte aveţi de-a face şi îi veţi identifica structura. Lectura superficială, deşi este utilă şi în acest prim pas al lecturii analitice, reprezintă mai mult o pregătire pentru al doilea pas, pe parcursul căruia vi se cere să interpretaţi conţinutul unei cărţi prin înţelegerea termenilor autorului, găsirea propoziţiilor lui şi identificarea argumentelor. În mod analog, atât lectura inspecţională, cât şi cea analitică pot fi considerate nişte pregătiri sau anticipări ale lecturii sintopice. De fapt, abia la acest nivel, lectura inspecţională

îşi dezvăluie adevărata natură de unealtă pentru cititor.

Să presupunem încă o dată că aveţi o bibliografie de o sută sau mai multe titluri, fiecare dintre ele părând să aibă ca temă dragostea. Dacă veţi citi analitic fiecare dintre aceste cărţi, nu numai că vă veţi face o idee cu privire la subiectul pe care îl investigaţi – acelaşi ca în proiectul sintopic de lectură –, ci veţi şi afla care dintre cărţile pe care le-aţi citit nu vorbeşte despre subiectul cercetat şi prin urmare este irelevantă. Dar a citi analitic o sută de cărţi s-ar putea să vă ia şi un deceniu. Chiar şi dacă v-aţi dedica în totalitate acestui proiect, tot s-ar putea să vă ia câteva luni bune. Trebuie găsită o soluţie mai simplă, deoarece suntem confruntaţi cu paradoxul despre care am vorbit mai devreme.

O asemenea soluţie derivă din abilitatea dumneavoastră de a citi inspecţional. Primul lucru pe care îl aveţi de făcut în momentul în care v-aţi creat o bibliografie este acela de a inspecta fiecare carte din listă. N-ar trebui citită analitic niciuna înainte de a fi inspectate toate cărţile. Poate că lectura inspecţională nu vă va ajuta la desluşirea tuturor complicaţiilor subiectului, a întregii viziuni a autorilor, dar va îndeplini două funcţii principale. Întâi de toate, va reuşi să vă dea o idee suficient de clară despre subiectul cercetat încât lectura analitică pe care o veţi face unora dintre cărţile din bibliografie să fie productivă. În al doilea rând, vă va permite să vă reduceţi bibliografia la nişte dimensiuni mai acceptabile.

Cu greu ne putem gândi la ceva mai profitabil pentru studenţi, în special pentru cei care îşi fac lucrările finale sau lucrează în cercetare. Din experienţa noastră, putem spune că unii studenţi ajunşi la aceste niveluri superioare au capacitatea de a citi analitic şi activ. Poate că nu sunt suficient de mulţi şi poate că nu sunt cititori perfecţi, dar măcar ştiu cum să ajungă la substanţa unei cărţi, să emită

judecăţi pertinente în legătură cu ea şi să desluşească intriga sau planul ei general. Dar eforturile lor nu sunt nici pe departe atât de utile pe cât ar trebui să fie, pentru că studenţii nu ştiu cum să citească anumite cărţi mai repede decât pe altele. Au nevoie de la fel de mult timp sau efort pentru fiecare carte şi articol pe care le citesc. Din această cauză, nu reuşesc să citească suficient de bine cărţi care ar merita o lectură bună, în timp ce cărţilor care nu ar merita nicio atenţie le acordă prea multă.

Un cititor inspecţional experimentat face mai mult decât să clasifice o carte în catalogul lui mental şi să dobândească o cunoaştere superficială a ei. El descoperă, în puţinul timp pe care îl are la dispoziţie, şi dacă respectiva carte spune ceva important despre subiect sau ba. S-ar putea ca încă să nu ştie ce anume este acel ceva, aşa că, pentru a şti, va trebui să aştepte o altă lectură, dar acum are habar de un lucru din două: fie acea carte este una la care va trebui să revină, fie e una care, oricât de amuzantă ar fi sau oricât de multe ne-ar spune, nu ne poate spori înţelegerea asupra unui subiect şi prin urmare nu merită citită.

Există un motiv pentru care acest sfat este rareori urmat. În cazul lecturii analitice, am spus deja că un cititor priceput reuşeşte simultan lucruri pe care începătorul trebuie să le ia pe rând. Prin analogie, ar putea să pară că pregătirea pentru lectura sintopică – inspectarea tuturor cărţilor de pe listă înainte de citirea lor analitică – poate fi făcută simultan cu lectura analitică. Nu credem că acest lucru poate fi realizat de către orice cititor, oricât ar fi de priceput. Şi asta e greşeala pe care o fac mulţi cititori tineri. Faptul că ei cred că pot uni aceşti doi paşi într-unul singur îi determină să citească totul în acelaşi mod, adică fie prea rapid, fie prea lent pentru o anumită carte; însă, oricum ar fi, este greşit pentru majoritatea cărţilor pe care

le au de citit. Odată ce aţi identificat prin inspecţie cărţile relevante pentru subiectul dumneavoastră, puteţi începe să citiţi sintopic. Vă rugăm să remarcaţi că nu am spus „puteţi începe să citiţi analitic”, aşa cum v-aţi fi putut aştepta. Într-un anumit sens, desigur, trebuie să citiţi fiecare dintre lucrările care alcătuiesc împreună bibliografia asociată subiectului avut în vedere, folosindu-vă de capacităţile dobândite prin intermediul lecturii analitice. Dar nu trebuie uitat nicio clipă că arta lecturii analitice se aplică unei singure cărţi, atunci când scopul rezidă în înţelegerea ei. După cum vom vedea, scopul lecturii sintopice este destul de diferit.

Cei cinci paşi ai lecturii sintopice în sfârşit, suntem pregătiţi să explicăm felul cum se citeşte sintopic. Vom presupune că, inspectând un anumit număr de cărţi, v-aţi dumirit despre ce anume vorbesc măcar unele dintre ele şi, în plus, că acesta este subiectul pe care doriţi să-l investigaţi. Ce veţi face apoi?

În lectura sintopică, există cinci paşi. Nu le spunem reguli, deşi am putea proceda şi aşa, întrucât, dacă nu facem fie şi doar unul dintre aceşti paşi, lectura sintopică devine mult mai anevoioasă, poate chiar imposibilă. Îi vom discuta în ordinea în care apar, cu toate că, într-un anumit sens, toţi trebuie parcurşi simultan pentru ca oricare dintre ei să funcţioneze.

PASUL ÎNTÂI ÎN LECTURA SINTOPICĂ: IDENTIFICAREA PASAJELOR IMPORTANTE. Din moment ce putem presupune că fiecare dintre dumneavoastră poate citi analitic, vom presupune şi că aţi putut citi cu mare atenţie fiecare carte din bibliografie. Dar asta ar fi însemnat ca, în ordinea priorităţilor dumneavoastră, să plasaţi cărţile individuale pe locul întâi, iar problema pe care o urmăriţi – pe locul al doilea. De fapt, ordinea este inversă. În cadrul lecturii sintopice, sunt prioritare nevoile

şi preocupările dumneavoastră, nu cărţile care trebuie citite. Deci întregul efort în cadrul acestui prim pas se orientează spre inspectarea cărţilor pe care le-aţi identificat ca fiind relevante. Scopul este să găsiţi acele paragrafe care răspund cel mai bine nevoilor dumneavoastră. Este puţin probabil ca respectivele cărţi să fie orientate în totalitate către subiectul care vă interesează. Şi chiar dacă lucrurile stau aşa, ceea ce se întâmplă extrem de rar, ar trebui să citiţi cartea foarte rapid. Nu veţi dori să pierdeţi din vedere motivul pentru care o citiţi, adică faptele relevante pe care le-ar putea aduce în privinţa subiectului ce vă interesează. Acest pas ar putea să pară că se află la concurenţă cu cel anterior, al inspectării cărţilor, care urmărea încă de la bun început să stabilească dacă o carte răspunde cumva nevoilor dumneavoastră. În multe cazuri, chiar aşa se şi întâmplă, dar nu e o idee bună să credeţi că lucrurile stau întotdeauna aşa. Aduceţi-vă aminte: unul dintre scopurile primei inspectări a cărţii era acela de a o raporta la subiectul care vă interesa. Am mai spus şi că o înţelegere adecvată a problemei nu este posibilă înainte de a fi consultat multe dintre cărţile de pe lista bibliografică. De aceea, a încerca să identificaţi pasajele relevante simultan cu încercarea de a stabili cărţile relevante poate fi o operaţie periculoasă. Dacă nu sunteţi foarte priceput sau dacă subiectul pe care-l cercetaţi nu vă e profund familiar, atunci e mai bine să trataţi cei doi paşi separat.

Important aici este să sesizaţi diferenţa dintre primele cărţi pe care le-aţi citit în decursul lecturii sintopice şi cele pe care le-aţi citit după ce aţi aflat mult mai multe despre acest tip de lectură. În cazul celor din urmă, probabil că v-aţi făcut deja o bună idee cu privire la subiect, situaţie în care cele două etape pot fi unite. La început însă, ele trebuie separate riguros. Altfel, sunteţi pândit de pericolul

de a face greşeli grave în identificarea pasajelor importante, greşeli ce trebuie corectate ulterior, cu mari pierderi de timp şi cu un efort considerabil. Înainte de toate, amintiţi-vă că sarcina dumneavoastră nu este atât să dobândiţi o înţelegere foarte profundă a cărţii pe care o aveţi în faţă, ci să identificaţi felul cum vă poate fi ea de folos într-o privinţă care s-ar putea să fie foarte îndepărtată de intenţiile originare ale autorului. Aşa ceva nu contează în acest stadiu al procesului. Autorul vă poate ajuta să vă rezolvaţi problema fără să fi intenţionat s-o facă. În cazul lecturii sintopice, aşa cum am observat, cărţile pe care le citiţi se leagă de interesele dumneavoastră şi nu invers. Din acest punct de vedere, lectura sintopică este cea mai activă formă de lectură pe care o puteţi realiza. Lectura analitică este şi ea activă, dar, atunci când citiţi o carte în chip analitic, vă plasaţi faţă de autorul ei într-o relaţie ca de la discipol la maestru. Atunci când citiţi sintopic, cel care controlează situaţia sunteţi dumneavoastră.

Pentru că lucrurile stau aşa, trebuie să asimilaţi cumva termenii autorului într-un alt fel decât aţi făcut-o până acum.

PASUL AL DOILEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: ASIMILAREA TERMENILOR AUTORILOR. În lectura interpretativă (a doua etapă a lecturii analitice), prima regulă vă cere să asimilaţi termenii autorului, ceea ce înseamnă să-i identificaţi cuvintele-cheie şi să vedeţi cum anume le foloseşte. Dar acum vă vedeţi confruntat cu mai mulţi autori şi e foarte puţin probabil ca toţi să folosească aceleaşi cuvinte-cheie sau măcar aceiaşi termeni. Prin urmare, veţi fi chiar dumneavoastră cel care va stabili termenii şi îi va repera în operele autorilor, nu invers. Acesta este poate cel mai dificil pas în lectura sintopică. Totul se reduce mai degrabă la a forţa un autor să-şi pună

termenii de acord cu ai dumneavoastră decât invers. Toate obiceiurile noastre sunt opuse acestui fel de lectură. Aşa după cum am spus de mai multe ori, presupunem că autorul cărţii pe care vrem s-o citim analitic ne este superior, iar acest lucru e cu atât mai adevărat cu cât cartea este mai valoroasă. Avem tendinţa de a accepta termenii autorului şi felul în care acesta şi-a organizat lucrarea indiferent de cât de activi considerăm că suntem în postura de cititori. Dacă vom accepta autoritatea oricărui autor, vom fi pierduţi pe dată. Îi vom înţelege probabil cartea, dar vom eşua în a le înţelege pe ale altora şi vom afla că există prea puţine lucruri lămuritoare cu privire la subiectul care ne interesează.

Nu numai că trebuie să refuzăm categoric să acceptăm terminologia vreunui autor anume, ci, mai mult, trebuie să fim pregătiţi să acceptăm că este posibil ca terminologia niciunui autor să nu fie potrivită pentru noi. Cu alte cuvinte, trebuie să acceptăm că potrivirea dintre terminologia noastră şi cea a unui autor este mai degrabă accidentală. În majoritatea cazurilor, această coincidenţă va fi neconvenabilă; pentru că, dacă vom folosi un termen sau mai mulţi ai unui autor, vom fi tentaţi să citim şi alţi autori plecând de la aceşti termeni, iar acest lucru ar putea mai degrabă să ne stea în cale decât să ne ajute. Pe scurt, cititul sintopic este un exerciţiu prea larg pentru a apela la traducere. Nu trebuie să traducem ca dintr-o limbă străină într-alta, ca şi cum am traduce din franceză în engleză. Dar putem impune o terminologie comună unui număr de autori care, indiferent dacă au în comun vreo limbă naturală sau nu, s-ar putea să nu fi fost foarte interesaţi de problema care ne preocupă pe noi şi s-ar putea să nu fi creat o terminologie special pentru noi.

Asta înseamnă că, atunci când începem să lecturăm sintopic, trebuie să creăm o terminologie care să ne ajute

în primul rând să-i cititm pe toţi autorii, nu doar pe o parte dintre ei, iar în al doilea rând să ne dea o mână de ajutor la rezolvarea problemei. Asta ne conduce la cel de-al treilea pas.

PASUL AL TREILEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: CLARIFICAREA ÎNTREBĂRILOR. A doua regulă a lecturii interpretative ne cere să identificăm propoziţiile-cheie ale autorului şi, plecând de la ele, să construim înţelegerea noilor propoziţii. Propoziţiile sunt făcute din termeni; prin urmare, trebuie să facem aceeaşi treabă şi în cazul operelor pe care le citim sintopic. Dar, din moment ce persoanele care stabilesc terminologia suntem, în acest caz, noi, ne vedem confruntaţi cu sarcina de a stabili şi un Set de propoziţii neutre. Operaţiunea cea mai potrivită ar fi să identificăm un Set de propoziţii care privesc direct problema ce ne interesează şi la care au răspuns diverşi autori.

Şi ăsta e un lucru dificil. Întrebările trebuie puse într-un asemenea fel şi într-o asemenea ordine, încât să rezolvăm problemele cu care am început. De asemenea, ordinea trebuie să fie suficient de bine gândită pentru ca autorii, în majoritatea lor, să poată găsi răspunsuri la chestiunea pusă. Dificultatea e aceea că problemele pe care noi le-am fi dorit rezolvate nu au fost privite ca probleme de către autor. Este posibil ca viziunea pe care a avut-o acesta asupra subiectului să fie mult diferită de a noastră.

Uneori, va trebui să admitem că un autor nu dă niciun răspuns uneia sau mai multor întrebări care ne interesează. În acest caz, ne va obliga să-l privim ca pe un autor tăcut sau nehotărât în privinţa subiectului. Însă, chiar dacă nu va răspunde problemei în mod explicit, vom putea găsi uneori răspunsuri implicite în abordarea lui. În acest caz, ne putem gândi că, dacă autorul ar fi abordat

acea problemă, atunci i-ar fi răspuns aşa şi aşa. Aici, este esenţială moderaţia: nu putem pune gânduri în mintea autorilor, nici vorbe în gurile lor. Dar nici nu putem depinde în totalitate de sistemul lor explicit de enunţuri. Dacă am dezvolta o astfel de dependenţă, probabil că n-am ajunge vreodată să ne punem probleme.

Am mai spus că întrebările trebuie formulate astfel încât să ne ajute în cercetarea noastră. Desigur, ordinea depinde de subiect, dar anumite principii pot fi sugerate. Primele întrebări au de-a face cu existenţa, caracterul sau natura ideii pe care vrem s-o investigăm. Dacă un autor afirmă că un anumit fenomen există sau că o anumită idee are o anumită caracteristică, atunci putem pune întrebări suplimentare cu privire la carte. Acestea ar putea fi legate de felul în care e cunoscut fenomenul sau de modul cum se manifestă o idee. Un Set final de întrebări se referă la eventualele consecinţe pe care le au răspunsurile la celelalte întrebări. Nu trebuie să ne aşteptăm ca toţi autorii pe care i-am consultat să răspundă întrebărilor în acelaşi fel. Dacă ar face-o, iarăşi nu ar exista vreo problemă de rezolvat; toate problemele ar fi rezolvate prin consens. Cum autorii sunt diferiţi şi din punctul ăsta de vedere, va trebui să trecem la următorul pas al lecturii sintopice.

PASUL AL PATRULEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: DEFINIREA PROBLEMELOR. Dacă o întrebare e limpede şi dacă putem fi siguri că autorii îi pot răspunde în diverse feluri – eventual pro sau contra atunci problema este bine definită. Ea se interpune între scriitorii care îi răspund într-un fel şi cei care îi răspund în alt fel, inclusiv cei care dau un răspuns contrar. Atunci când autorii implicaţi în discuţie furnizează numai două răspunsuri, chestiunea e relativ simplă. De cele mai multe ori, este livrată mai mult de o alternativă. În acest caz, răspunsurile care se

contrazic trebuie puse unele în relaţie cu altele, iar autorii care le formulează trebuie sortaţi în funcţie de răspunsurile pe care le dau. Problema se conturează cu adevărat în momentul în care doi autori care o înţeleg în acelaşi fel îi dau răspunsuri contradictorii. Dar asta nu se întâmplă atât de des pe cât v-aţi aştepta. Diferenţele dintre răspunsuri se datorează uneori modurilor diferite de a concepe întrebările, iar alteori modurilor diferite de a înţelege chestiunea implicată. Sarcina cititorului sintopic este aceea de a defini problemele în aşa fel încât ele să se unească în cea mai bună manieră posibilă. Uneori, asta îl va duce la fragmentarea problemelor într-o manieră care nu a fost intenţionată în niciun fel de autori.

S-ar putea să existe multe chestiuni implicate în discutarea problemei cu care avem de-a face, dar este foarte probabil ca ele să poată fi plasate în anumite categorii. Întrebările privitoare la caracteristicile ideii luate în considerare pot genera un număr important de chestiuni interconectate. Un anumit număr de aspecte care gravitează în jurul unui anumit număr de întrebări poate fi socotit o controversă cu privire la o problemă. O asemenea controversă poate fi extrem de complicată şi este sarcina cititorului sintopic să o ordoneze şi să-i dea o formă riguroasă, chiar dacă niciunul dintre autorii implicaţi nu a reuşit asta. Aranjarea şi ordonarea controverselor, laolaltă cu a chestiunilor teoretice care le compun, ne aduc la pasul final al lecturii sintopice.

PASUL AL CINCILEA ÎN LECTURA SINTOPICĂ: ANALIZA DISCUŢIILOR. Până acum am găsit pasajele relevante din lucrările examinate, am creat o terminologie neutră care se aplică tuturor sau majorităţii autorilor examinaţi, am fragmentat şi examinat un Set de întrebări dintre care cele mai multe pot fi interpretate ca rezolvabile şi am definit şi aranjat noile probleme produse de

răspunsurile diferite date întrebărilor. Ce mai rămâne de făcut? Primii patru paşi care trebuie făcuţi corespund primelor două categorii de reguli ale lecturii analitice. Atunci când sunt urmate şi aplicate oricărei cărţi, aceste reguli ne permit să răspundem întrebărilor „Ce anume se spune?” şi „Cum anume se spune?” în proiectul nostru de lectură sintopică, suntem acum capabili să răspundem aceloraşi întrebări în discuţia privitoare la problema noastră. În cazul lecturii analitice a unei singure opere, a mai rămas de răspuns la două întrebări: „Este adevărat ce spune autorul?” şi „Ce profit putem obţine din asta?” în cazul lecturii sintopice, suntem acum pregătiţi să ne adresăm nouă înşine întrebări similare cu privire la discuţia dintre autori.

Să presupunem că problema cu care am început nu era una simplă, ci era mai degrabă una dintre acele probleme venerabile cu care s-au luptat cei mai mari gânditori ai lumii vreme de secole şi în privinţa cărora oamenii nu s-au înţeles întotdeauna şi continuă să nu se înţeleagă. Plecând de aici, veţi realiza că sarcina noastră, în calitate de cititori sintopici, este mai puţin aceea de a răspunde singuri la întrebări – pe care le-am structurat foarte atent şi le-am ordonat pentru a elucida atât discuţia, cât şi subiectul însuşi. Adevărul cu privire la o problemă de acest fel nu e uşor de găsit. De fapt, ar fi exagerat să presupunem că adevărul ar putea fi găsit într-un singur Set de răspunsuri la întrebări. Mai degrabă, ar putea să rezulte din confruntarea dintre răspunsurile opuse, multe dintre ele, dacă nu toate, având în sprijinul lor dovezi solide sau argumente convingătoare.

Prin urmare, răspunsul, în măsura în care poate fi găsit – soluţia la problemă, în măsura în care ne este la îndemână –, stă chiar în discuţia desfăşurată într-o manieră ordonată, mai degrabă decât într-un Set de

propoziţii sau aserţiuni cu privire la ea. De aceea, pentru a reuşi să prezentăm adevărul – nouă şi altora va trebui să facem mai mult decât să punem pur şi simplu întrebări şi să răspundem la ele. Va trebui să punem întrebările într-o anumită ordine şi să ne dovedim capabili să respectăm acea ordine; să arătăm cum anume capătă întrebările răspunsuri diferite şi să încercăm să spunem de ce; şi va trebui să fim capabili să indicăm în cărţile studiate acele texte care sprijină clasificarea făcută de noi răspunsurilor. Numai după ce am realizat toate aceste obiective, putem spune că am finalizat discutarea problemei noastre. Şi doar atunci putem pretinde că am înţeles-o.

Dar s-ar putea să fi făcut mai mult de atât. O analiză atentă a discuţiei din jurul unei probleme poate furniza temeiul pentru dezvoltări ulterioare ale problemei respective. Poate desţeleni terenul şi pregăti explozia unui mare gânditor. Fără o astfel de analiză, acest lucru n-ar fi posibil, pentru că dimensiunile problemei nu ar fi vizibile.

Nevoia de obiectivitate

O analiză adecvată a discuţiei unei probleme sau a unui subiect identifică şi raportează componentele sau opoziţiile intelectuale fundamentale ale acelei chestiuni. Asta nu înseamnă neapărat că dezacordul este trăsătura dominantă a oricărei discuţii. Dimpotrivă, de cele mai multe ori, acordul însoţeşte permanent dezacordul; asta înseamnă că, în cazul majorităţii chestiunilor discutate, opiniile sau părerile ambelor părţi sunt împărtăşite de diverşi autori, uneori numeroşi. Rareori vom găsi câte un susţinător solitar al unei păreri.

Acordul fiinţelor umane cu privire la diverse chestiuni din orice domeniu al cunoaşterii se bazează pe presupunerea fiecăreia dintre ele că opiniile susţinute în comun sunt adevărate. Dezacordul dintre oameni sugerează însă presupoziţia contrară, anume că niciuna

dintre opiniile susţinute nu este integral adevărată. Este posibil ca, printre opiniile aflate în conflict, una să fie integral adevărată şi toate celelalte false; dar este de asemenea posibil ca fiecare opinie să prezinte numai o parte din adevăr, şi, cu excepţia contradicţiilor pure şi izolate (care sunt rare în cazul problemelor de felul celor menţionate aici), este de asemenea posibil ca toate opiniile prezentate să fie false, aşa cum e posibil să fie falsă exact opinia asupra căreia toată lumea este de acord. Anumite opinii încă nerostite s-ar putea să reprezinte adevărul sau să se apropie cât mai mult de el.

Acesta e un alt mod de a spune că principalul scop al unui proiect de lectură sintopică nu este acela de a oferi răspunsuri definitive la întrebările puse pe parcursul lui sau de a oferi o soluţie la problema cu care a debutat. Acest lucru este în mod deosebit adevărat în privinţa raportului pe care încercăm să-l facem în urma lecturii sintopice. Ar fi un raport dogmatic şi nu unul dialectic dacă, în privinţa oricăreia dintre chestiunile identificate şi analizate, ar încerca să aserteze sau să încerce să demonstreze adevărul ori falsitatea vreuneia dintre opiniile prezentate. Dacă ar face aşa, analiza sintopică ar înceta să fie sintopică; ea ar deveni pur şi simplu încă o voce în cadrul conversaţiei, pierzându-şi astfel caracterul obiectiv şi imparţial. Însă ideea nu este că încă o voce nu ar fi importantă în cadrul unei discuţii privitoare la subiectele importante. Ideea este că poate şi trebuie adusă o contribuţie diferită la înţelegerea lucrurilor. Iar această contribuţie rezidă în faptul de a fi absolut obiectiv şi detaşat pe tot parcursul acestei discuţii. De aceea, caracteristica specială pe care încearcă să o obţină o analiză sintopică poate fi numită „obiectivitate dialectică”.

Prin urmare, cititorul sintopic încearcă să privească toate părţile, dar să nu ia partea nimănui. Desigur, nu va

reuşi să îndeplinească întocmai acest scop ideal. Obiectivitatea absolută nu este omeneşte posibilă. S-ar putea să reuşească să nu ia partea nimănui, să prezinte lucrurile iară a avea vreo prejudecată în favoarea sau împotriva vreunui punct de vedere şi să fie imparţial. Dar este mai uşor să nu iei partea nimănui decât să cunoşti toate părţile. În această privinţă, cititorul sintopic va eşua în mod sigur. Aspectele unei probleme nu pot fi numărate exhaustiv. Cu toate acestea, merită încercat.

A nu lua partea nimănui este mai uşor decât a observa toate părţile, spunem noi, dar, chiar şi aşa, sarcina e destul de dificilă. Cititorul sintopic trebuie să reziste anumitor tentaţii şi să-şi cunoască bine propria minte. Obiectivitatea dialectică totală nu este asigurată prin simpla evitare a judecăţilor explicite privitoare la opiniile care se contrazic. Părtinirea se poate insinua în foarte multe feluri subtile – în felul în care sunt rezumate argumentele, prin accentuare sau omitere, prin tonul cu care e pusă o întrebare sau e făcută o remarcă în trecere şi prin ordinea în care sunt prezentate diferite răspunsuri la întrebările-cheie.

Pentru a evita unele dintre pericolele enumerate, cititorul sintopic conştient poate apela la un anumit dispozitiv şi îl poate folosi cât de mult posibil. Mai exact, trebuie să se refere mereu la textele autorilor pe care îi studiază, să citească pasajele fundamentale mereu şi mereu; iar atunci când prezintă rezultatele muncii sale unui public mai larg, trebuie să citeze sau să redea opinia unui autor în limbajul acestuia. Această regulă nu contrazice ceea ce am spus mai devreme cu privife la necesitatea de a găsi o terminologie neutră pentru prezentarea problemei. Această necesitate rămâne, iar atunci când sunt prezentate sinteze ale argumentelor autorului, ele trebuie redate în limbaj neutru şi nu în

termenii proprii autorului. Dar cuvintele autorului, reproduse cu atenţie pentru a nu fi scoase din context, trebuie să însoţească mereu aceste sinteze, pentru ca orice cititor să poată judeca singur dacă interpretarea celui dintâi este corectă sau ba.

Numai dorinţa fermă a cititorului sintopic de a ocoli aceste probleme poate fi folosită pentru a evita alte devieri de la obiectivitatea dialectică. La modul ideal, este nevoie de un efort conştient de a pune în balanţă fiecare întrebare, de a evita orice comentariu nepotrivit, de a fi atenţi la orice tentativă de subestimare sau supraestimare a anumitor lucruri. În ultimă instanţă, deşi cel care judecă eficacitatea unei dări de seamă cu privire la o expunere dialectică poate fi cititorul, numai cel care a scris-o – cititorul sintopic însuşi – poate şti dacă a îndeplinit toate cerinţele.

Un exemplu de exerciţiu în lectura sintopică: ideea de progres

Un exemplu s-ar putea dovedi util pentru a înţelege cum anume funcţionează lectura sintopică. Să ne gândim la ideea de progres. Nu alegem întâmplător acest subiect. Am făcut cercetări extinse asupra lui.[67] Dacă n-ar fi fost aşa, exemplul nu v-ar fi atât de util.

Investigarea acestei atât de importante idei istorice şi filosofice a durat câţiva ani. Prima sarcină a fost aceea de a întocmi o listă de lucrări ale căror paragrafe relevante trebuiau consultate – de a întocmi o bibliografie (care, în cele din urmă, a ajuns să conţină peste 450 de titluri). Am îndeplinit această sarcină citind într-o manieră inspecţională şi mai multe cărţi, articole sau alte materiale. Este important de arătat că, în cazul ideii de

---

67[63] Rezultatele acestei cercetări au fost publicate în lucrarea *The Idea of Progress,* New York, Praeger, 1967. Lucrarea a fost scrisă sub auspiciile Institutului de Cercetări Filosofice, la care autorii sunt directori, (n.a.)

progres, aşa cum se întâmplă şi în cazul altor mari idei, destul de multe dintre materialele care s-au dovedit a fi relevante au fost descoperite mai mult sau mai puţin din întâmplare sau oarecum cu ajutorul unor intuiţii de persoane educate. Existau locuri evidente de unde să începi. Multe cărţi recente conţin în titlu cuvântul „progres”. Dar multe nu-l conţin, iar unele dintre cărţile mai vechi, deşi sunt relevante pentru subiect, nici măcar nu se referă în vreun fel la acest termen.

Am citit puţine opere poetice sau de ficţiune, căci ne-am axat în special pe lucrări expozitive. Am văzut deja că a include piese de teatru, romane sau povestiri într-un proiect de lectură sintopică este un lucru dificil, iar situaţia stă aşa din mai multe motive. În primul rând, din acela că scheletul sau fundalul unei poveşti este dat întotdeauna de intrigă, nu de discutarea unor poziţii teoretice. În al doilea rând, chiar şi cele mai locvace personaje dintr-o povestire adoptă rareori poziţii clare într-o chestiune sau alta – tind să vorbească despre alte lucruri, în special despre chestiuni sentimentale. În al treilea rând, chiar dacă un personaj produce o astfel de cuvântare – cum face Settembrini referindu-se la progres în Muntele vrăjit” al lui Thomas Mann nu putem fi niciodată siguri că avem în faţă viziunea autorului cu privire la chestiunea discutată. Poate că autorul este ironic atunci când îşi lasă personajul să exprime respectivele puncte de vedere. Poate că intenţionează să reliefeze prostia personajului mai degrabă decât înţelepciunea. Vorbind la modul general, este necesar un intens efort de interpretare înainte ca o operă de ficţiune să poată fi folosită de vreuna dintre taberele prinse într-o argumentaţie. Efortul este atât de semnificativ, iar rezultatele sunt atât de îndoielnice, încât, de obicei, e bine să ne abţinem.

Discutarea ideii de progres în restul cărţilor care rămăseseră de citit a fost, aşa cum se întâmplă de cele mai multe ori, aparent haotică. Puşi în faţa acestui fapt, sarcina noastră a fost, aşa cum am spus, găsirea unei terminologii neutre. A fost o sarcină complexă, iar un mic exemplu ar putea fi revelator.

Însuşi cuvântul „progres" este folosit de autori în numeroase feluri. Multe dintre ele reflectă sensuri diferite şi pot fi folosite în analize. Dar anumiţi autori utilizează acest cuvânt pentru a denota o anumită mişcare istorică ce nu presupune neapărat o îmbunătăţire. Cum însă cei mai mulţi autori folosesc termenul pentru a desemna o transformare în bine a condiţiei umane, iar transformarea în bine e o componentă fundamentală a acestei concepţii, cele două viziuni nu pot fi susţinute simultan. În acest caz, majoritatea a câştigat dreptul de a folosi termenul, pe când minoritatea a susţinut „avansul neameliorativ". Ideea este aceea că, atunci când discutăm părerile celor aflaţi în minoritate, nu putem folosi termenul de „progres", deşi autorii înşişi l-au folosit în lucrările lor.

Al treilea pas al lecturii sintopice este, după cum am văzut, acela al clarificării întrebărilor. Intuiţia noastră privitoare la prima întrebare ce trebuia pusă în cazul ideii de progres s-a dovedit corectă. Prima întrebare care trebuie pusă şi la care autorii dau diferite răspunsuri este dacă există în istorie ceva numit progres. E adevărat că devenirea istorică urmează cursul îmbunătăţirii condiţiei umane? Bazându-ne pe literatura dedicată subiectului, putem spune că există trei răspunsuri principale: I) „Da"; 2) „Nu"; 3) „Nu putem şti". Oricum, există mai multe feluri de a spune „Da", câteva feluri de a spune „Nu" şi cel puţin trei căi diferite de a spune că nu ştim dacă progresul uman are loc sau ba.

Răspunsurile diverse şi variate la această primă

întrebare formează ceea ce am decis să numim controversa generală cu privire la progres. Ea este generală în sensul că fiecare autor pe care l-am studiat şi care are ceva de spus despre acest subiect se plasează de o parte sau de alta a diferitelor chestiuni care pot fi identificate în interiorul problemei. Dar există şi o controversă specială cu privire la natura progresului, care e compusă din chestiuni abordate doar de autori care afirmă progresul – autori care susţin că progresul are loc. Aceste chestiuni au de-a face cu natura sau cu proprietăţile pe care toţi autorii care afirmă progresul susţin că le are acest fenomen. Nu există aici decât trei elemente, deşi discutarea fiecăruia dintre ele este una complexă. Ele pot fi enunţate sub forma unor întrebări: 1) Este progresul un fenomen necesar sau unul care depinde de alte circumstanţe? 2) Este progresul un fenomen care va continua indefinit sau va ajunge la un final şi se va aplatiza? 3) Există deopotrivă un progres al naturii umane şi al instituţiilor umane? Se manifestă el doar în ceea ce-l priveşte pe animalul uman sau vizează deopotrivă şi condiţiile exterioare?

În fine, există şi un Set de controverse pe care le-am numit subordonate, de asemenea doar între autorii care afirmă progresul, cu privire la aspectele vizate de acest fenomen. Am identificat şase arii în care aceşti autori spun că ar apărea progresul; există şi autori care neagă apariţia lui într-una sau alta dintre aceste arii, deşi niciodată în toate (din moment ce sunt autori care cred că progresul are loc într-o formă sau alta). Cele şase arii sunt: 1) progresul în cunoaştere; 2) progresul tehnologic; 3) progresul economic; 4) progresul politic; 5) progresul moral şi 6) progresul artistic. Discutarea ultimei forme ridică probleme speciale, întrucât, după părerea noastră, niciun autor nu susţine efectiv că are loc un astfel de

progres, iar alţi autori chiar neagă existenţa lui.

Structura analizei progresului, pe care abia am descris-o, exemplifică efortul nostru de a defini elementele acestei discuţii şi de a analiza discuţia în sine – cu alte cuvinte, de a realiza cel de-al patrulea şi cel de-al cincilea pas al lecturii sintopice. Un cititor sintopic trebuie să procedeze întotdeauna aşa, deşi nu e mereu necesar ca el să scrie o carte lungă pentru a-şi face cunoscute rezultatele.[68]

Despre sintopicon şi despre felul cum trebuie folosit el

Dacă aţi citit acest capitol cu atenţie, aţi realizat că, deşi am petrecut ceva timp discutându-l, nu am rezolvat de fapt ceea ce am numit paradoxul lecturii sintopice. Paradoxul poate fi formulat astfel: în afara cazului în care ştiţi ce cărţi să citiţi, nu puteţi citi sintopic, însă, dacă nu puteţi citi sintopic, nu veţi şti ce cărţi să citiţi. O altă cale de a-l formula constă în ceea ce putem numi problema fundamentală a lecturii sintopice, care spune că, dacă nu ştiţi de unde să începeţi, nu puteţi citi sintopic şi, chiar dacă aţi avea o vagă idee asupra punctului de pornire, timpul necesar pentru a găsi cărţile relevante şi pasajele relevante din ele poate depăşi timpul necesar pentru toţi ceilalţi paşi la un loc.

De fapt, există o rezolvare teoretică a paradoxului şi o soluţie a problemei. Teoretic, se poate întâmpla să cunoaşteţi literatura majoră a tradiţiei noastre atât de bine, încât să aveţi o idee destul de corectă cu privire la locul în care poate fi găsită o noţiune în interiorul ei. Dar, dacă sunteţi o astfel de persoană, nu aveţi nevoie de ajutor din partea nimănui şi atunci nu vă putem spune nimic din

68 Acum, că o astfel de carte a fost scrisă şi publicată, sperăm că ea va face posibilă o transformare a gândirii, de felul celei care reprezintă rezultatul lecturii sintopice, şi că lucrarea despre progres va impulsiona cercetările ulterioare în acelaşi fel ca alte cărţi realizate de Institutul pentru Cercetări Filosofice - cărţi despre ideile de libertate, dreptate sau iubire. O astfel de sarcină era mult mai dificilă înainte, (n.a.)

ce nu ştiaţi despre lectura sintopică.

Pe de altă parte, chiar dacă nu aveţi personal o astfel de cunoaştere, puteţi apela la cineva care o are. Dar trebuie să recunoaşteţi că, şi dacă aţi avea cum să apelaţi la o astfel de persoană, sfatul ei s-ar putea dovedi mai degrabă o ameninţare decât un ajutor. Dacă subiectul este unul asupra căruia a făcut ea însăşi investigaţii speciale, îi va fi greu să vă spună pur şi simplu care sunt pasajele ce merită citite fără a vă spune şi cum anume să le citiţi – iar asta s-ar putea să vă încurce. În caz că nu a făcut asemenea investigaţii, s-ar putea să nu ştie mai multe decât ştiţi deja dumneavoastră, deşi s-ar putea să i se pară şi ei şi să vi se pară şi dumneavoastră că aşa stau lucrurile.

Prin urmare, ceea ce vă trebuie este un volum care să poată fi consultat şi care să vă spună ce cărţi să citiţi şi unde anume să căutaţi pasajele relevante, fără să vă sfătuiască în acelaşi timp şi cum anume să le citiţi – şi asta fără a diminua semnificaţia sau a altera înţelesul. Sintopiconul este un exemplu de astfel de lucrare. Produs în 1940, el e un index pe subiecte ale cărţilor fundamentale, numite şi Mari cărţi ale Occidentului (Great Books of the Western World) *6. Sub fiecare dintre cele 3.000 de subiecte sau teme, se află listate paginile unde pot fi găsite referinţe din volumul în care e discutat acel subiect. Unele referinţe trimit spre bucăţi ce acoperă pagini întregi, altele trimit către anumite paragrafe sau chiar fragmente de paragrafe. Timpul în care pot fi găsite aceste referinţe nu îl depăşeşte pe acela în care poate fi găsit volumul la care se face referire.

Evident, trebuie să existe şi un defect major al sintopiconului. Este un index (chiar dacă unul de mari dimensiuni) care se referă numai la o anumită colecţie de cărţi şi nu dă decât indicaţii vagi cu privire la referinţele din alte cărţi. Totuşi, el vă poate oferi măcar punctul de

pornire pentru orice proiect sintopic de lectură. Este de asemenea adevărat că volumele la care face referire se numără printre cele pe care oricum veţi dori să le citiţi în cursul unei lecturi sintopice. De aceea, sintopiconul ar trebui să fie capabil să-l scutească pe student sau pe cititorul obişnuit care începe un proiect de cercetare privitor la un anumit subiect de cea mai mare parte a muncii preliminare şi să îl ducă rapid până în punctul din care să înceapă să gândească independent, pentru că ştie care sunt precedentele în acea chestiune. Oricât i-ar fi de util cititorului de acest tip, sintopiconul îi este şi mai util cititorului începător. Sintopiconul poate ajuta un astfel de cititor în trei feluri: stimulându-i iniţiativa, prin sugestie şi prin instrucţie.

El stimulează iniţiativa prin aceea că ajută la depăşirea dificultăţilor iniţiale pe care le întâlnim la citirea cărţilor clasice ale tradiţiei noastre. Asemenea lucrări pot fi epuizante. Ne-am dori să le fi citit, dar cel mai adesea nu aceasta e problema. Ni se spune din toate părţile să le citim, ni se oferă programe de lectură, începem cu lucrările cele mai uşoare şi continuăm cu cele mai dificile. Dar asemenea programe presupun citirea acestor cărţi în întregime sau, în cel mai bun caz, citirea integrală a unor pasaje consistente din ele. Nu este de mirare că astfel de soluţii duc rareori la obţinerea rezultatelor dorite.

O lectură sintopică a operelor majore cu ajutorul unui sintopicon poate conduce la o modificare radicală a situaţiei. Sintopiconul iniţiază lectura titlurilor fundamentale prin aceea că îl face pe cititor capabil să parcurgă anumite cărţi în funcţie de subiectele care îl interesează. Iar în privinţa acestor subiecte, îl instruieşte să citească pasaje scurte dintr-un număr mare de autori. Ne ajută să trecem prin cărţile mari înainte să le parcurgem integral.

Lectura sintopică a marilor cărţi cu ajutorul sintopiconului poate lucra şi la nivelul sugestiei. Plecând de la existenţa interesului autorului pentru un anumit subiect, se poate crea interes pentru subiecte conexe. Şi, odată ce s-a început cu un autor, este dificil să nu fie explorat contextul. Înainte s-o ştiţi, veţi fi citit o parte substanţială din carte.

În cele din urmă, cititul cu ajutorul sintopiconului lucrează şi la nivel instructiv, în trei feluri distincte. Acesta este de fapt unul dintre avantajele majore ale acestui nivel de lectură.

În primul rând, subiectul la care se referă pasajul citit îi dă cititorului o idee despre felul cum trebuie interpretat pasajul, fără a-i spune ce anume înseamnă acesta, din moment ce pasajul poate fi relevant pentru subiect în multe feluri diferite. De aceea, cititorul este invitat să descopere exact relevanţa pe care o are pentru subiect respectivul paragraf. Dacă învăţaţi să faceţi asta, puteţi spune că aţi dobândit o competenţă majoră în lectură.

În al doilea rând, adunarea, din diverse opere şi din diverşi autori, a unor pasaje privitoare la acelaşi subiect ajută cititorul să interpreteze mai bine fiecare paragraf citit. Uneori, când paragrafele din aceleaşi cărţi sunt citite unele în continuarea celorlalte şi sunt interpretate unul în contextul celorlalte, fiecare dintre ele devine mai clar. Alteori, înţelesul fiecărui paragraf dintr-o serie de pasaje din cărţi diferite, care se contrazic sau se opun, se accentuează atunci când sunt citite prin contrast. Iar în alte cazuri, pasajele aceluiaşi autor, atunci când întăresc sau comentează pasajele altui autor, ajută efectiv la înţelegerea pasajelor acestuia din urmă.

În al treilea rând, dacă lectura sintopică se concentrează asupra unui număr de subiecte diferite, faptul că acelaşi pasaj va fi găsit adesea în Sintopicon

încadrat la două sau mai multe subiecte va avea de asemenea un efect instructiv. Pasajul are o încărcătură de sensuri la care cititorul va ajunge interpretându-l din perspectiva unor subiecte diferite. O asemenea interpelare multiplă nu numai că este un exerciţiu de bază în arta lecturii, dar şi tinde să ţină mintea trează în mod constant în privinţa diverselor niveluri de sens pe care le poate conţine un pasaj.

Întrucât credem că sintopiconul poate fi util oricărui cititor care doreşte să citească în maniera descrisă în acest capitol – fie el un începător, un savant matur sau un cercetător versat –, ne-am luat libertatea de a-i adopta numele pentru a boteza acest nivel al lecturii. Sperăm că cititorul ne va ierta ceea ce pare a fi o mică libertate luată cu de la noi putere. Pentru a-i răsplăti bunăvoinţa, am dori să subliniem un fapt important. Există o diferenţă considerabilă între lectura sintopică, aceea cu literă mică, şi lectura Sintopică, unde litera mare se referă la parcurgerea marilor cărţi cu ajutorul unui sintopicon. Lectura în cel de-al doilea sens poate constitui parte a oricărui proiect de lectură sintopică în care termenul e folosit în prima sa accepţiune şi probabil că ar fi înţelept să începeţi de acolo. Dar lectura sintopică (cu smic) este un termen cu o arie mult mai largă decât lectura Sintopică.

Despre principiile care stau la baza lecturii sintopice

Există oameni care spun că lectura sintopică (în sensul mai larg pe care l-am evocat) nu există. Este un lucru greşit, spun ei, să impunem o terminologie, fie şi una „neutră” (dacă există aşa ceva), unui autor. Terminologia acestuia trebuie tratată ca şi cum ar fi sacrosanctă, pentru că nu ar trebui să citim niciodată cărţile „scoţându-le din contextul lor” şi nici să trecem de la un Set de termeni la altul numai pentru că nu putem controla cuvintele ca pe nişte simboluri matematice. Mai mult, susţin cei care

obiectează, lectura sintopică presupune citirea unor autori despărţiţi în spaţiu şi timp, ale căror abordări şi stiluri diferă în mod fundamental, aşa încât tratarea lor ca şi cum ar fi membri ai aceluiaşi univers discursiv, ca şi cum ar discuta unii cu alţii, este eronată, întrucât distorsionează drastic faptele. Fiecare autor realizează el însuşi un mic univers şi, cu toate că pot fi făcute conexiuni între diferitele cărţi scrise de acelaşi autor în momente diferite (chiar şi aici apar pericole, suntem avertizaţi), nu există legături clare care să lege un autor de altul. În fine, mai susţin ei, subiectele discutate de autori nu sunt la fel de importante ca modurile în care sunt abordate aceste subiecte. Omul, zic ei, este stilul. Şi, dacă vom ignora felul cum spune un autor un anumit lucru, atunci, în timp ce vom încerca să determinăm ce spune acel autor, vom rata ambele forme de înţelegere.

Credem că este evident că nu putem fi de acord cu toate aceste acuzaţii, motiv pentru care e firesc să le răspundem. Să luăm lucrurile unul câte unul.

În primul rând, să ne referim la terminologie. A nega faptul că o idee poate fi exprimată în mai multe feluri înseamnă a nega şi posibilitatea traducerii dintr-o limbă naturală într-alta. Asemenea poziţii există, desigur. Am citit recent o nouă tălmăcire din Coran în a cărei introducere era scris că traducerea Coranului e imposibilă. Dar cum, după aceea, autorul s-a apucat să ne relateze cum a realizat respectiva traducere, presupunem că a vrut să spună de fapt cât de greu este să realizezi traducerea unei cărţi considerate sfinte de un mare număr de oameni. Cu asta putem fi de acord. Dar dificil nu înseamnă imposibil.

De fapt, a susţine că termenii unui autor sunt sacrosancţi este probabil un alt fel de a spune că traducerea dintr-o terminologie într-alta este extrem de

dificilă. Şi cu asta suntem de acord. Dar o mai spunem o dată: ceea ce este dificil nu e neapărat imposibil.

În al doilea rând, să vorbim despre caracterul separat şi unic al fiecărui autor. Asta înseamnă că, dacă Aristotel ar intra acum în biroul nostru îmbrăcat în robă şi însoţit de un traducător care ar şti deopotrivă engleza şi greaca clasică, nu am fi în stare să înţelegem ce spune şi nici el nu ne-ar înţelege pe noi. Nu putem crede aşa ceva. Desigur că filosoful ar fi uimit de câteva lucruri pe care le-ar vedea, dar suntem convinşi că, în zece minute, dacă am dori asta, am putea avea deja împreună o discuţie cu privire la temele filosofice care ne interesează. Ar putea să apară câteva dificultăţi mai vechi cu privire la anumite concepţii, dar, imediat ce le-am recunoaşte, le-am putea probabil rezolva.

Dacă e posibil aşa ceva (şi nu cred că ar nega cineva asta), atunci este la fel de posibil ca o carte „să vorbească” cu alta prin intermediul unui interpret – şi anume dumneavoastră, cititorul sintopic. Este nevoie de prudenţă, desigur, şi va trebui să ştiţi ambele „limbi”, adică ambele cărţi, cât de bine puteţi, dar problema nu este ¡rezolvabilă şi e o prostie să susţii că ar fi aşa.

În fine, să ne referim la problema manierei de a scrie sau a stilului. A susţine aşa ceva este, după părerea noastră, echivalent cu a susţine că între oameni nu există nici măcar posibilitatea unei comunicări raţionale şi că toţi oamenii comunică între ei la nivel strict emoţional, adică la acelaşi nivel la care comunică, bunăoară, cu animalele de companie. Dacă îi veţi spune câinelui dumneavoastră cu o voce severă că îl iubiţi, acesta se va speria şi se va ghemui; dar el nu vă înţelege. Poate cineva susţine la modul serios că între fiinţele umane care comunică vocal nu există altceva decât tonul vocii? Tonul este important, în mod particular, atunci când relaţiile emoţionale reprezintă

contextul primar în care are loc comunicarea; de asemenea, credem că limbajul trupului ar avea să ne spună multe lucruri dacă l-am asculta (sau l-am privi...). Dar mai există ceva în comunicarea umană. Dacă întrebaţi pe cineva cum se ajunge la o anumită ieşire şi vi se spune să urmaţi coridorul B, nu contează foarte mult pe ce ton zice asta. Că are sau nu dreptate, că spune sau nu adevărul, oricum, în curând veţi afla dacă omul minte sau ba mergând pur şi simplu de-a lungul coridorului B. Aţi înţeles ce anume spune, chiar dacă, fără îndoială, aţi reacţionat în diferite feluri şi la cum o spune.

Crezând deci că traducerea este posibilă (pentru că e făcută tot timpul), iar cărţile pot „vorbi" una cu alta (pentru că oamenii fac acelaşi lucru) şi mai crezând şi că există un conţint raţional obiectiv implicat în comunicarea umană atunci când oamenii încearcă să fie raţionali (pentru că putem şi chiar reuşim să învăţăm unii de la alţii), suntem convinşi că lectura sintopică este posibilă.

Rezumat privitor la lectura sintopică

Am terminat astfel discutarea lecturii sintopice. Să parcurgem încă o dată, într-o formă schematizată, paşii care trebuie urmaţi la acest nivel de lectură.

După cum am văzut, există două etape majore ale lecturii sintopice. Una dintre ele este pregătitoare, iar în cealaltă are loc efectiv lectura sintopică. Să trecem din nou în revistă aceşti paşi:

Supravegherea ariei de interes Pregătirea pentru lectura sintopică

1.Creaţi o bibliografie a subiectului care vă interesează consultând cataloagele librăriilor, ghidurile sau bibliografiile cărţilor.

2.Inspectaţi toate cărţile din bibliografia pe care aţi alcătuit-o pentru a vă da seama care dintre ele privesc subiectul preocupării dumneavoastră şi, totodată, pentru a

vă clarifica subiectul dumneavoastră înşivă.

Notă. Aceşti doi paşi nu trebuie să fie neapărat diferiţi. Ei se pot desfăşura concomitent şi se pot influenţa reciproc, cel de-al doilea având în mod particular capacitatea de a-l modifica pe primul.

Lectura sintopică a cărţilor din bibliografia întocmită la pasul I

3.Inspectaţi cărţile pe care le-aţi identificat în stadiul anterior ca fiind relevante, pentru a găsi cele mai importante pasaje.

4.Creaţi o medie terminologică între autori, construind o terminologie neutră, pe care o folosesc toţi autorii sau măcar cei mai mulţi dintre ei, fie că utilizează sau nu cuvintele care o exprimă.

5.Stabiliţi un Set de propoziţii neutre pentru toţi autorii, identificând un Set de întrebări la care toţi sau cei mai mulţi dintre ei ar putea încerca să răspundă, fie că tratează aceste întrebări explicit, fie că nu.

6.Definiţi controversele, atât pe cele majore, cât şi pe cele minore, evaluând diversele răspunsuri contradictorii pe care autorii le dau cu privire la variate aspecte ale lucrurilor aflate în discuţie. Trebuie să reţineţi că, între autori, motivele de dispută nu sunt întotdeauna directe şi explicite, fiind deduse de multe ori în urma interpretării poziţiei autorilor în chestiunea care interesează, deşi poate subiectul cu pricina nu s-a numărat printre preocupările lor primare.

5. Ordonaţi discuţia aranjând întrebările şi motivele de dispută în aşa fel încât să arunce o lumină cât mai revelatoare asupra subiectului. Chestiunile generale ar trebui să le preceadă pe cele mai simple, iar relaţiile dintre problemele discutate ar trebui indicate clar.

Notă. La modul ideal, detaşarea dialectică sau obiectivitatea ar trebui menţinută pe tot parcursul analizei.

O cale de reuşită în acest sens este însoţirea interpretării unui autor cu pasaje relevante luate chiar din textul său.

21

CITITUL ŞI DEZVOLTAREA MINŢII

y

Am reuşit să realizăm ceea ce ne-am propus la începutul acestei cărţi. Am arătat că activitatea este esenţa cititului de calitate şi că lectura e cu atât mai de calitate, cu cât este mai activă.

Am definit cititul activ ca fiind legat de interogare şi am aflat ce întrebări ar trebui puse despre fiecare carte, dar şi cum anume ar trebui să se răspundă acestor întrebări în maniere diferite, în funcţie de tipul cărţilor.

Am identificat şi am discutat cele patru niveluri de lectură, arătând că ele sunt cumulative, nivelurile inferioare sau anterioare fiind conţinute în cele superioare sau ulterioare. Consecvenţi acestui principiu, am pus accentul asupra stadiilor superioare ale lecturii şi ne-am concentrat mai puţin asupra celor inferioare, subliniind în primul rând rolul lecturii analitice şi sintopice. Deoarece lectura analitică îi este probabil cea mai străină cititorului obişnuit, am discutat-o mai mult decât pe oricare alta, formulându-i regulile şi explicând felul cum trebuie ele aplicate şi ordinea aplicării lor. Noi am făcut ce aveam de făcut, dar nu ştim dacă acest lucru e valabil şi pentru dumneavoastră. Nu trebuie să vă reamintim că aceasta este o carte practică şi nici că un cititor are obligaţii faţă de o carte practică. Am spus că, atunci când un cititor acceptă scopul pe care şi-l propune o carte practică şi este de acord că mijloacele propuse de ea sunt potrivite şi eficiente, atunci trebuie să se comporte aşa cum cere autorul. S-ar putea să nu acceptaţi scopul principal pe care ni l-am propus, ba poate nici mijloacele pe care le-am propus pentru a-l atinge – şi anume regulile cititului

inspecţional, analitic sau sintopic. (însă, dacă lucrurile ar fi stat aşa, probabil că nu aţi fi ajuns la această pagină.) Dacă acceptaţi scopul şi sunteţi de acord că mijloacele propuse sunt potrivite, atunci probabil că va trebui să faceţi efortul de a citi aşa cum nu aţi mai făcut-o până acum.

Aceasta este sarcina şi obligaţia dumneavoastră. Vă putem ajuta cu ceva în această privinţă? Noi credem că da. Sarcina vă priveşte în primul rând pe dumneavoastră – dumneavoastră sunteţi cel care trebuie să facă toată munca (şi să obţină toate beneficiile). Dar mai sunt de spus câteva lucruri cu privire la scop şi la mijloace. Să discutăm întâi despre cele din urmă.

Ce pot face pentru noi cărţile bune

Cuvântul „mijloace” poate fi înţeles în două feluri. În paragraful anterior, am folosit acest cuvânt în legătură cu regulile lecturii, adică în legătură cu metoda prin care putem deveni cititori mai buni. Dar cuvântul „mijloace” se poate referi şi la cărţile pe care le citim. A avea o metodă fără a avea materialele asupra cărora să o aplicăm este la fel de inutil ca a avea materialele fără a dispune de o metodă.

În cel de-al doilea sens, mijloacele care vor servi dezvoltării dumneavoastră ulterioare sunt chiar cărţile pe care le citiţi. Am spus deja că această metodă se aplică la orice veţi citi – lucru perfect adevărat dacă prin asta veţi înţelege orice fel de carte – ficţiune, nonficţiune, literatură imaginativă sau expozitivă, practică sau teoretică. Dar, de fapt, metoda, aşa cum a fost ea exemplificată cel puţin în discuţia noastră despre lectura analitică sau sintopică, nu se aplică oricărei cărţi. Pentru că unele cărţi nu au nevoie de această metodă.

Am mai spus asta, dar am vrea s-o repetăm, pentru că există un lucru un foarte important legat de sarcina care

vă stă în faţă. Dacă citiţi pentru a deveni un cititor mai bun, atunci pur şi simplu nu puteţi citi orice carte sau orice articol. Nu veţi reuşi să vă dezvoltaţi aptitudinile dacă veţi citi doar cărţi aflate la nivelul dumneavoastră de înţelegere. Trebuie să vă apropiaţi de cărţi situate peste nivelul dumneavoastră la un moment dat sau, cum am mai spus, chiar de cărţi care vă depăşesc. Doar lucrările de acest fel vă vor pune mintea la lucru. Iar dacă n-o veţi pune la lucru, atunci nu veţi învăţa.

Astfel, devine de o importanţă crucială pentru dumneavoastră nu doar faptul de a citi bine, ci şi acela de a identifica lucrările care îndeplinesc condiţiile cerute de dezvoltarea dumneavoastră intelectuală. O carte care nu poate face altceva decât să vă amuze poate fi o delectare agreabilă cale de o oră, dar nu vă puteţi aştepta să obţineţi de la ea altceva decât amuzament. În principiu, nu avem nimic împotriva amuzamentului, dar vrem să subliniem că, de regulă, acesta nu este însoţit de dezvoltare intelectuală. Lucrul e valabil şi pentru cărţile care vă furnizează informaţii ce vă lipseau, dar nu vă sporesc în vreun fel înţelegerea. A citi pentru a vă informa nu vă solicită mintea mai mult decât o face cititul pentru amuzament. S-ar putea să pară că o face, pentru simplul motiv că mintea vă este mai plină de fapte decât era înainte să citiţi cartea. Însă mintea vă arată exact ca înainte. Există o modificare cantitativă, dar nu există o sporire a înţelegerii.

Am spus întotdeauna că orice cititor activ are pretenţii de la sine. Citeşte în mod activ făcând eforturi. Acum, spunem însă altceva. Cărţile pe care veţi dori să vă practicaţi lectura, în special cea analitică, vor avea şi ele pretenţii de la dumneavoastră. S-ar putea să vi se pară că se află dincolo de puterile dumneavoastră. Nu trebuie să vă temeţi de asta, pentru că nu există nicio carte care să vă rămână total inacccesibilă dacă aplicaţi regulile pe care

le-am enumerat. Asta nu înseamnă că respectivele reguli vor face imediat minuni în ceea ce vă priveşte. Vor exista desigur cărţi care vor continua să ajute la dezvoltarea dumneavoastră, indiferent de cât de bun cititor veţi fi. De fapt, acestea sunt cărţile pe care ar trebui să le căutaţi, pentru că ele sunt cele care vă vor ajuta să deveniţi un cititor mai mult decât calificat.

Unii cititori fac greşeala de a crede că asemenea cărţi – cele care aduc o provocare constantă şi fără sfârşit abilităţilor lor – sunt întotdeauna cărţi care aparţin unor domenii nefamiliare. În practică, asta ar însemna că, în cazul majorităţii cititorilor, doar cărţile ştiinţifice şi eventual cele filosofice se încadrează aici. Dar lucrurile sunt departe de a sta aşa. Am spus deja că marile cărţi ştiinţifice sunt în multe cazuri mai uşor de citit decât cele neştiinţifice, datorită grijii cu care autorii ştiinţifici vă ajută să le asimilaţi termenii, să descoperiţi propoziţiile principale şi să reformulaţi argumentele de bază. Toate aceste elemente ajutătoare lipsesc din operele poetice, aşa că, pe termen lung, aceste opere sunt probabil cele mai dificil de citit şi cele care cer cel mai mult de la cititorul lor. Homer, de exemplu, este un autor mult mai dificil decât Newton, cu toate că, foarte probabil, veţi rămâne cu mai multe de la Homer după prima lectură. Motivul este acela că Homer scrie despre lucruri despre care e mai dificil să scrii.

Dificultăţile despre care vorbim aici sunt de o cu totul altă natură decât cele pe care le ridică o carte proastă. Este greu de citit şi o carte proastă, pentru că ea vă zădărniceşte eforturile de a o analiza şi vă scapă printre degete ori de câte ori credeţi că aţi putea-o desluşi. De fapt, în cazul unei cărţi proaste, nu este nimic de desluşit. Nici nu merită să încercaţi. Vă irosiţi inutil energia.

O carte bună va răsplăti mereu efortul dumneavoastră

de a o citi. Cărţile cele mai bune sunt cele care vă răsplătesc în cea mai mare măsură. Răsplata este desigur de două feluri: în primul rând, o îmbunătăţire a abilităţilor de lectură, care survine întotdeauna după ce v-aţi străduit cu o carte de calitate; în al doilea rând – şi asta se petrece pe termen lung şi e faptul cel mai important –, o carte bună vă poate învăţa numeroase lucruri despre lume şi despre propria persoană. Nu învăţaţi doar să citiţi mai bine; învăţaţi mai multe despre viaţă. Deveniţi mai înţelepţi. Nu e vorba doar despre a şti mai mult – cărţile care conţin doar informaţie pot face asta. Este vorba despre a deveni mai înţelepţi în sensul de a deveni conştienţi într-un mod mai profund de adevărurile durabile ale condiţiei umane.

Există anumite probleme umane care nu au soluţii. Există anumite legături, atât între fiinţele umane, cât şi între oameni şi lumea nonumană, în care nimeni nu poate avea ultimul cuvânt. Acest lucru e adevărat nu doar în ceea ce priveşte ştiinţa şi filosofia, în cazul cărora, evident, anumite chestiuni privind natura şi legile ei, precum fiinţa şi devenirea, n-au fost rezolvate de nimeni şi nici nu vor fi; aşa ceva este adevărat inclusiv în privinţa relaţiilor cotidiene, precum acelea dintre femei şi bărbaţi, părinţi şi copii sau dintre om şi Dumnezeu. Sunt chestiuni în privinţa cărora nu poţi gândi niciodată prea mult sau prea bine. Marile cărţi vă vor ajuta să gândiţi mai bine în privinţa unor asemenea subiecte, pentru că au fost scrise de oameni care gândeau mai bine decât ceilalţi.

Piramida cărţilor

Cele mai multe dintre milioanele de cărţi care au fost scrise în tradiţia vestică – peste 99% dintre ele – nu vă vor solicita suficient încât să vă îmbunătăţiţi abilităţile de cititor. Acest fapt s-ar putea să pară supărător, iar procentele – cam supraestimate. Dar, în privinţa cifrelor

avansate, faptul este cât se poate de real. Atâtea sunt cărţile care pot fi citite doar pentru informaţie sau pentru amuzament. Divertismentul poate fi de multe feluri, iar informaţia se poate dovedi şi ea utilă în multe feluri. Dar nu vă puteţi aştepta să învăţaţi ceva cu adevărat important din ele. De fapt, nu este deloc nevoie să le citiţi analitic. O simplă răsfoire ajunge. Există şi o categorie de cărţi din care puteţi învăţa – deopotrivă să citiţi şi să trăiţi. Mai puţin de o carte dintr-o sută aparţine acestei categorii – mult mai probabil, vorbim de una dintr-o mie sau poate de una din zece mii. Acestea sunt cărţile bune, cele care au fost scrise cu multă grijă de către autorii lor, cele care oferă cititorului perspective profunde cu privire la temele veşnice ale gândirii umane. Probabil că nu există pe lume mai mult de câteva mii de cărţi de acest fel. Acestea îşi solicită cititorul într-un mod sever şi merită să fie citite analitic o singură dată. Dacă sunteţi un cititor priceput, atunci vă veţi arăta capabil să obţineţi de la carte tot ceea ce poate oferi ea după o singură lectură. Există cărţi pe care le veţi citi o dată, apoi le veţi uita undeva pe un raft. Ştiţi că nu le veţi mai citi niciodată, deşi probabil vă veţi întoarce din când în când la ele pentru a revedea anumite puncte de vedere sau a vă reaminti anumite idei sau teorii. (în cazul acestor cărţi, notele pe care le veţi face pe marginea paginilor sau oriunde altundeva în interior vor fi cu precădere importante.)

De unde veţi şti că nu vă veţi mai întoarce niciodată la asemenea cărţi? O veţi şti din propria reacţie mentală la citirea lor. O carte din această categorie vă solicită mintea şi vă sporeşte gradul de înţelegere. Dar mintea se forţează, iar gradul de înţelegere creşte printr-un proces mai mult sau mai puţin misterios; la un moment dat însă, acesta se opreşte, aşa că nu veţi mai fi vreodată modificat cumva de acea carte. Înţelegeţi că aţi asimilat-o. Aţi stors-o complet.

Îi sunteţi recunoscător pentru ceea ce v-a oferit, dar sunteţi conştient că nu mai are ce să vă ofere.

Din cele câteva mii de cărţi de acest fel, există şi mai puţine – probabil că numărul lor nu trece de o sută – care nu pot fi epuizate oricât de bine ar fi citite. De unde ştim asta? Şi în acest caz, procesul este oarecum misterios, dar, la închiderea cărţii, după ce aţi citit-o cât aţi putut de bine în manieră analitică şi aţi aşezat-o la loc pe raft, aveţi încă bănuiala că nu aţi obţinut de la ea tot ce se putea obţine. Am spus „bănuială” pentru că, în acest stadiu, asta s-ar putea să fie tot ce aveţi. Dacă ştiţi exact ce anume aţi ratat din carte, aveţi obligaţia, în calitate de cititor analitic, să reveniţi la ea imediat pentru a căuta acel lucru. Desigur, nu-l puteţi indica exact, dar ştiţi că se află acolo. Veţi descoperi că nu puteţi uita acea carte, că vă gândiţi în continuare la ea şi la reacţia pe care aţi avut-o atunci când aţi citit-o. În cele din urmă, vă veţi întoarce la ea. Şi atunci se vor întâmpla nişte lucruri uimitoare.

Atunci când cartea aparţine celei de-a doua categorii la care ne-am referit înainte, descoperiţi că în ea se află mai puţin decât aţi crezut. Motivul este bineînţeles acela că, între timp, v-aţi dezvoltat. Mintea vă este mai plină, înţelegerea mai substanţială. Cartea nu s-a schimbat; în schimb, dumneavoastră da. Acest lucru este de bună seamă dezamăgitor.

Dacă însă cartea aparţine categoriei celei mai înalte – aceea, foarte restrânsă, de cărţi inepuizabile –, veţi descoperi că, întorcându-vă la ea, cartea pare să fi crescut odată cu dumneavoastră. Veţi găsi în ea lucruri noi, lucruri complet noi, pe care nu le-aţi observat de la început, înţelegerea iniţială a cărţii nu este anulată – presupunând că aţi citit-o bine de la bun început –, însă acum cartea pare să fie adevărată în mult mai multe feluri.

Cum e posibil ca o carte să crească laolaltă cu

dumneavoastră? Este imposibil, de bună seamă. Odată ce a fost scrisă şi publicată, o carte nu se mai schimbă. Dar ceea ce abia începeţi să realizaţi este că respectiva carte s-a situat de la bun început deasupra nivelului dumneavoastră intelectual şi că probabil aşa va continua să rămână. Din moment ce rămâne o carte bună – o carte magnifică, am îndrăzni să spunem –, va fi accesibilă la diferite niveluri. Impresia că nivelul dumneavoastră de înţelegere a crescut la citirile anterioare nu a fost una falsă. Cartea chiar v-a ridicat atunci. Dar şi acum, cu toate că aţi devenit mai înţelept şi mai cunoscător, va continua s-o facă. Până în ziua în care veţi muri.

În mod evident, nu există multe cărţi care pot face asta. Estimările noastre spun că avem de-a face cu un număr de mult sub o sută. Dar numărul este încă şi mai mic pentru fiecare cititor luat în parte. Fiinţele umane sunt diferite unele de altele în multe alte privinţe decât puterea minţii. Ele au gusturi diferite şi preferă lucruri dintre cele mai diverse. S-ar putea să nu aveţi niciodată aceleaşi sentimente pentru Newton ca pentru Shakespeare, poate pentru că sunteţi capabil să îl citiţi pe Shakespeare atât de bine, încât să nu mai fie nevoie să reveniţi vreodată la el sau poate că sistemele matematice ale lumii nu vi se par defel atrăgătoare. Iar dacă vi se par Charles Darwin este un bun exemplu în această privinţă –, s-ar putea ca Newton să se numere printre acei puţini autori care sunt mari pentru dumneavoastră, în timp ce Shakespeare nu este.

Nu intenţionăm să vă sugerăm ferm că o carte sau alta ar trebui să reprezinte o autoritate pentru dumneavoastră, deşi, în prima anexă, vă vom oferi o listă a cărţilor în legătură cu care experienţa cititorilor a arătat că este foarte probabil să aibă o asemenea valoare. Ceea ce vrem să spunem este că ar trebui să căutaţi acele câteva cărţi care pot avea această valoare pentru

dumneavoastră. Ele vă vor învăţa cel mai mult, atât despre citit, cât şi despre viaţă. Sunt cărţile la care veţi dori să reveniţi mereu şi mereu. Sunt cărţile care vă vor ajuta să creşteţi.

Viaţa şi dezvoltarea minţii

Există un test vechi – foarte popular cu câţiva ani în urmă – care a fost conceput ca să vă spună ce cărţi ar fi potrivite pentru dumneavoastră din punctul ăsta de vedere. Testul vă cere să vă imaginaţi că urmează să trăiţi izolat pe o insulă pustie pentru tot restul vieţii dumneavoastră sau pentru o perioadă foarte îndelungată. Să presupunem că aţi avea timp să vă pregătiţi pentru asta. Cu siguranţă, ar exista anumite articole practice pe care le-aţi lua cu dumneavoastră. Să zicem că vi s-ar permite să luaţi şi zece cărţi. Care ar fi acestea?

A crea o asemenea listă este un fapt instructiv nu doar pentru că vă ajută să descoperiţi ce cărţi aţi dori să citiţi şi să recitiţi mereu. Probabil că acest lucru va fi mai puţin important în comparaţie cu ceea ce veţi putea afla despre dumneavoastră atunci când vă veţi imagina cum ar fi viaţa dacă aţi fi rupt de orice sursă de amuzament, informaţie sau înţelegere a lucrurilor care vă înconjoară în mod obişnuit. Amintiţi-vă că pe insulă nu aţi avea nici radio, nici reviste şi nicio bibliotecă de la care să luaţi cărţi cu împrumut. Aţi fi doar dumneavoastră şi cele zece cărţi.

Dacă vă gândiţi la ea cu mai multă atenţie, această situaţie imaginată pare necredibilă şi bizară. Dar este ea realmente necredibilă? N-am spune. Dintr-un anumit punct de vedere, suntem cu toţii exilaţi pe o insulă pustie. Toţi ne confruntăm cu aceeaşi sarcină cu care ne-am fi confruntat dacă am fi fost în acea situaţie – situaţia de a găsi în interiorul nostru resurse pentru a trăi o viaţă umană de calitate.

Există o caracteristică specială a minţii umane, una

care o deosebeşte serios de trup. Trupul e limitat în feluri în care mintea nu este. Una dintre aceste caracteristici e aceea că trupul nu continuă să crească indefinit şi să-şi dezvolte la infinit abilităţile. În jurul vârstei de treizeci de ani, cei mai mulţi dintre oameni şi-au atins potenţialul maxim de dezvoltare corporală; de fapt, în jurul acelei vârste, trupurile celor mai mulţi au intrat deja într-un proces de involuţie. Nu există însă nicio limită în gradul de dezvoltare şi de creştere pe care îl suportă mintea unui om. Mintea nu încetează să se dezvolte la o vârstă anume. Doar atunci când se ajunge la senilitate şi mintea îşi pierde vigoarea, ea încetează să câştige în forţă sau abilitate.

Aceasta este o trăsătură remarcabilă a fiinţei umane şi s-ar putea să reprezinte diferenţa cu adevărat fundamentală între Homo sapiens şi celelalte animale, care nu par să poată creşte intelectual dincolo de un anumit stadiu al evoluţiei lor. Dar acest avantaj enorm pe care îl are omul ascunde un mare pericol. La fel ca muşchii, atunci când nu este folosită, mintea se poate atrofia. Atrofierea muşchilor mentali este pedeapsa pe care o primim pentru neexersarea minţii. Şi este o pedeapsă îngrozitoare, întrucât s-a dovedit că duce la moarte. Nu pare să existe o altă explicaţie pentru faptul că atât de mulţi oameni mor la puţină vreme după ce s-au pensionat. Au fost ţinuţi mult timp în viaţă de solicitările la care le era supusă mintea în munca pe care o făceau. Erau ţinuţi vii de această proptea externă. Dar, imediat ce aceste solicitări dispar, nemaigăsind niciun fel de resursă în interior sub forma activităţii mentale, oamenii încetează să gândească şi dispar.

Televiziunea, radioul şi celelalte surse zilnice de amuzament sunt tot proptele de acest tip. Ele ne pot crea impresia unei minţi active, pentru că mintea e silită să răspundă unor stimuli externi. Dar puterea acestor stimuli

de a ne ţine în stare de veghe e limitată. Sunt precum drogurile. Creştem obişnuindu-ne cu ele şi devenim dependenţi într-un grad tot mai mare. În cele din urmă, efectul se diminuează sau dispare cu totul. După aceea, dacă încetăm să mai găsim resurse în interiorul nostru, încetăm să creştem din punct de vedere intelectual, spiritual sau moral. Şi, atunci când încetăm să creştem, începem să murim.

A citi bine, ceea ce înseamnă a citi activ, nu este doar un lucru bun şi un mijloc de a avansa în munca şi în cariera noastră. A citi activ ne ajută să ne ţinem minţile treze şi în continuă dezvoltare.

Anexa A

O LISTĂ RECOMANDATĂ DE LECTURĂ

În paginile următoare, vom prezenta o listă care ar merita o parte din timpul dumneavoastră. Folosim expresia „o parte din timpul dumneavoastră" cât se poate de serios. Deşi nu toate cărţile de pe ea sunt „mari" în sensul comun al acestui termen, cele mai multe vă vor răsplăti pentru efortul pe care îl veţi face ca să le citiţi. Majoritatea acestor cărţi îi depăşesc pe cei mai mulţi dintre oameni – suficient de mult încât să îi facă să îşi forţeze minţile şi să aprecieze cărţile. Desigur, acestea sunt genul de cărţi pe care doriţi să le găsiţi dacă vreţi să vă dezvoltaţi abilităţile de lectură şi în acelaşi timp să descoperiţi ceea ce a fost creat mai bun în tradiţia dumneavoastră culturală. Unele dintre cărţi sunt „mari" în sensul special în care am folosit termenul în ultimul capitol. Întorcându-vă la ele, veţi descoperi mereu lucruri noi. Sunt recitibile la nesfârşit. O altă cale de a spune asta este aceea că unele dintre aceste cărţi – nu vom spune exact câte, nici nu vom încerca să le identificăm, deoarece, până la un punct, asta ţine de o judecată individuală – îi depăşesc pe toţi cititorii, indiferent de cât ar fi de pricepuţi. După cum am spus în

ultimul capitol, ele sunt cărţile pe care ar trebui să facă un efort să le citească toată lumea. Sunt cărţile cu adevărat importante; sunt cărţile pe care oricine ar trebui să decidă să le ia cu sine pe o insulă pustie. Lista este lungă şi s-ar putea să pară copleşitoare. Vă îndemnăm ferm să nu vă simţiţi jenat din pricina ei. În primul rând, s-ar putea să recunoaşteţi numele majorităţii autorilor de pe ea. Nu e aici nimic ascuns sau esoteric. Este important să vă reamintim că ar trebui să începeţi cu cărţile care vă interesează cel mai mult, indiferent de motivul pentru care vă interesează. După cum am arătat de mai multe ori, scopul principal este să citiţi bine, nu neapărat mult. Nu trebuie să fiţi dezamăgit dacă nu citiţi mai mult de o mână de cărţi pe an. Lista nu presupune un anumit timp în care să fie parcursă. A parcurge fiecare carte de pe ea nu este vreun scop final pe care să vi-l propuneţi. Orice listă este o invitaţie făcută cu graţie de a începe de oriunde doriţi.

Autorii sunt grupaţi împreună după data naşterii, pe care o cunoaştem sau o presupunem. Acolo unde apar mai multe cărţi ale aceluiaşi autor, ele sunt de asemenea listate cronologic, dacă acest lucru e posibil. Savanţii nu sunt întotdeauna de acord cu data publicării unei cărţi, dar acest lucru nu trebuie să vă preocupe în mod deosebit. Ceea ce merită să reţineţi este că, în ansamblu, lista prezintă o anumită progresie în timp. De bună seamă însă, asta nu înseamnă că ar trebui să citim cărţile cronologic. Aţi putea chiar începe cu ultima carte şi parcurge lista în sens invers, până la Homer sau la Vechiul Testament. Nu am listat toate operele unui autor. Am listat de obicei operele mai importante, selectându-le, în cazul celor expozitive, pentru a arăta contribuţia diversă a unui autor la dezvoltarea unui anumit câmp conceptual. În anumite cazuri, am listat operele fundamentale ale unui autor şi am specificat în paranteză că acele opere sunt importante sau

utile în mod deosebit.

În alcătuirea unei astfel de liste, cele mai mari dificultăţi care apar privesc lucrările contemporane. Cu cât un autor este mai apropiat de epoca în care trăiţi, cu atâta e mai dificil de emis o judecată critică în ceea ce-l priveşte. Este înţelept să spunem că timpul va hotărî, dar e posibil şi să nu vrem să aşteptăm. De aceea, în privinţa autorilor şi a operelor mai recente, este întotdeauna loc de polemici şi diferenţe de opinie şi nu am putea pretinde că judecăţile noastre sunt la fel de fundamentate în privinţa ultimelor opere de pe listă ca în cazul celor mai vechi.

Pot exista diferenţe de opinie şi în privinţa operelor mai vechi şi s-ar putea să ni se reproşeze că am avut prejudecăţi atunci când n-am trecut pe listă anumiţi autori. Suntem dispuşi să admitem că, în anumite cazuri, acest lucru ar putea fi adevărat. Aceasta este lista noastră şi s-ar putea să difere în anumite momente de listelealtora. Dar nu va diferi în mod fundamental dacă toată lumea va pune umărul la crearea unui program de lectură pentru o viaţă de om. În cele din urmă, desigur, va trebui să vă alcătuiţi propria listă şi apoi să începeţi să lucraţi asupra ei. Ar fi însă înţelept să citiţi cât mai multe dintre cărţile despre care s-a afirmat unanim că ar fi de mare calibru, înainte să rămâneţi complet pe cont propriu. Această listă este un loc din care să începeţi.

Am vrea să semnalăm o omisiune care multor cititori li s-ar putea părea o scăpare nefericită. Această listă conţine numai autori vestici: nu apar autori chinezi, japonezi sau indieni. Există câteva motive pentru care lucrurile stau aşa. Unul dintre ele este acela că noi nu ne pricepem în mod special la operele din afara tradiţiei noastre şi de aceea recomandările pe care le-am face în această direcţie nu ar avea prea multă greutate. Un alt motiv este acela că în Orient nu există o singură tradiţie

literară, aşa cum se întâmplă cu Vestul, motiv pentru care ar fi trebuit să fi fost specialişti în numeroase tradiţii pentru a ne face treaba aşa cum se cuvine. Există foarte puţini savanţi care au asemenea cunoştinţe în materie de tradiţii ale Orientului. Apoi, există obligaţia de a cunoaşte propria tradiţie înainte de a ne apropia de altele. Mulţi dintre cei care încearcă azi să citească opere precum Tao te Ching" sau Bhagavad Gitaw sunt confuzi nu numai din pricina dificultăţii interne a acestor opere, ci şi din cauză că nu şi-au exersat abilităţile de cititori pe opere mai accesibile – mai accesibile pentru ei – din cultura proprie. Iar ultimul motiv este acela că lista este şi aşa suficient de lungă.

De asemenea, trebuie să vorbim şi despre o altă omisiune. Lista, fiind una literară, include un număr de persoane cunoscute iniţial sub numele de poeţi. Unii dintre autorii de pe listă au scris desigur şi poezie lirică, dar sunt mai cunoscuţi pentru alte opere, mai lungi. Acest fapt nu trebuie luat ca un afront la adresa poeziei. Vă recomandăm totuşi să începeţi mai degrabă cu o antologie de poezie bună, decât cu operele complete ale unui singur poet. De exemplu, The Golden Treasury[69] a lui Palgrave sau Antologia Oxford de Poezie sunt extraordinare volume de început. Aceste antologii vechi trebuie suplimentate cu altele noi – de exemplu, cu o sută de poeme moderne[70] de Selden Rodman, o carte accesibilă în multe ediţii, care lărgeşte în mod interesant conceptul de poezie lirică. Şi cum a citi poezie lirică necesită o înzestrare specială, vă recomandăm şi manualele care abordează acest subiect – de exemplu cartea lui Mark van Doren Introduction to

---

69 Francis Turner Palgrave, *Palgrave Golden 's Treasury*, Oxford University Press, 6th Edition, Oxford, 2002

70 Selden Rodman, *One Hundred Modern Poems*, Mentor Books, 10,h Edition, Dublin, 1964

Poetryn, o antologie care conţine de asemenea scurte sfaturi cu privire la felul cum trebuie citite poeziile acestea.

Am listat cărţile în funcţie de autor şi de titlu, dar nu am prezentat o anumită editură sau o ediţie anume. Aproape fiecare lucrare de pe listă se află disponibilă într-o formă sau alta, iar unele sunt valabile în mai multe ediţii, atât pe hârtie normală, cât şi în ediţii de lux. Am indicat de asemenea autorii şi titlurile din cele două seturi pe care le-am editat noi. Titlurile incluse în Great Books[71] sunt identificate printr-un singur asterisc; autorii care apar în Gateway to the Great Books sunt marcaţi printr-un asterisc dublu.

1. Homer (sec al IX-lea î.Hr.)
Iliada
— Odiseea
2. Vechiul Testament
3. Eschil (525 – 456 î.Hr.)
„Tragediile
4. Sofocle (cca. 495 – 406 î.Hr.)
Tragediile
5. Herodot (484 – 425 î.Hr.)
Istoriile (războaielor persane)
6. Euripide (485 – 406 î.Hr.)
Tragediile
(în special Medeea, Hipolit, Bahicele)
7. Tucidide (460 – 400 î.Hr.)
— Istoria războiului peloponeziac
8. Hipocrate (460 – 377? î.Hr.)
Scrieri medicale
9. Aristofan (448 – 380 î.Hr.)
Comediile

---

71 R. Hutchins, M. Adler, F. Steffen (ed.), *Gateway to the Great Books,* William Benton, London, **1963**

(în special Norii, Păsările, Broaştele)
10. Platon (427 – 347 î.Hr.)
Dialogurile
(în special Republica, Banchetul, Phaidon, Menon, Apărarea lui Socrate, Phaidros, Protagoras, Gorgias, Sofistul, Theaitetos)
11. Aristotel (384 – 322 î.Hr.)
Operele
(în special Organon, Fizica, Metafizica, Despre suflet, Etica nicomahică, Politica, Retorica, Poetica)
12. Epicur (341 – 270 î.Hr.)
— Scrisoare către Herodot
— Scrisoare către Menoiceus
13. Euclid (aprox. 300 î.Hr.)
— Elementele (de geometrie)
14. Arhimede (287 – 212 î.Hr.)
— Opere
(în special Despre echilibrul suprafeţelor plane, Despre corpurile plutitoare, Calculul firelor de nisip)
15. Apoloniu din Perga (aprox. 240 î.Hr.)
— Despre secţiunile conice
16. Cicero (106 – 43 î.Hr.)
Opere
(în special Oraţiile, Despre prietenie, Despre bătrâneţe)
17. Lucreţiu (95 – 55 î.Hr.)
— Despre natura lucrurilor
18. Virgiliu (70 – 19 î.Hr.)
Opere
19. Horaţiu (65 – 8 î.Hr.)
Opere
(în special Odele şi epodele, Arta poeziei)
20. Titus Livius (59 î.Hr. 17 d.Hr.)
Istoria Romei

21. Ovidiu (43 î.Hr. 17 d.Hr.)
Opere
(în special Metamorfozele)
22. Plutarh (45 – 125)
— Vieţile nobililor greci şi romani Moralia
23. Tacit (55 – 117)
Istorii Anale Agricole Germania
24. Nicomah din Gerasa (aprox. 100)
Introducere în aritmetică
25. Epictet (60 – 120)
— Discursurile Encheieridion (Manualul)
26. Ptolemeu (cca. 100 – 178; posibil 127 – 151)
Almagest
27.
28
29.
30.
31.
32.
33.
34.
35.
36.
37.
38.
39.
40.
41.
42.
43.
44
Lucian (cca. 12 cca. 190) Opere
(în special Cum trebuie scrisă istoria?, Istoria adevărată) Marc Aureliu (121 – 180)

— Cugetări Galen (aprox. 130 – 200)

— Despre facultăţile naturale Noul Testament

Plotin (205 – 270)

Enneadele Sf. Augustin (354 – 430) Opere

(în special de Magistro, Confesiuni, Cetatea lui Dumnezeu) Cântecul lui Roland (sec. XII?) Inelul Nibelungilor (sec. XIII)

(Volsunga Saga este versiunea scandinavă a aceleiaşi legende) Saga lui Burnt Njal Torna d'Aquino (aprox. 1225 – 1274)

— Summa Theologica Dante Alighieri (1265 – 1321)

Opere

(în special Viaţa nouă, Despre monarhie, Divina Comedie) Geoffrey Chaucer (aprox. 1340 – 1400) Opere

(în special Troilus şi Cresida, Povestirile din Canterbury) Leonardo da Vinci (1452 – 1519)

— Caiete

Niccolò Machiavelli (1469 – 1527) Prinţul

Discursuri asupra primelor zece cărţi ale lui Titus Livius Desiderius Erasmus (aprox. 1469 – 1536)

Elogiul nebuniei Nicolaus Coperaic (1473 – 1543)

— Despre revoluţia sferelor cereşti Sir Thomas Morus (aprox. 1478 – 1535)

Utopia

Martin Luther (1483 – 1546) Trei tratate

Scrisoarea despre tălmăcire

45. François Rabelais (aprox. 1495 – 1553)

Gargantua şi Pantagruel

46. Jean Calvin (1509 – 1564)

Instituţiile religiei creştine

47. Michel de Montaigne (1533 – 1592)

Eseuri

48. William Gilbert (1540 – 1603)

— Despre magnet, corpuri magnetice şi Pământ ca un

mare magnet

49. Miguel de Cervantes (1547 – 1616)

Don Quijote

50. Edmund Spenser (aprox. 1552 – 1599)

Prothalamion Regina zânelor

51. Francis Bacon (1561 – 1626)

Eseuri

Sporirea cunoaşterii Novum Organum Noua Atlantidă

52. William Shakespeare (1564 – 1616)

Opere

53. Galileo Galilei (1564 – 1642)

Mesagerul ceresc Dialoguri privind două ştiinţe noi

54. Johannes Kepler (1571 – 1630)

Epitomul astronomiei copernicane cu privire la armoniile lumii

55. William Harvey (1578 – 1657)

Despre mişcarea inimii şi a sângelui la animale Despre circulaţia sângelui Despre generare la animale

56. Thomas Hobbes (1588 – 1679)

Leviatanul

57. René Descartes (1596 – 1650)

Reguli pentru îndreptarea intelectului Discurs asupra metodei Geometria

I

300

Meditaţii despre filosofia primă

58. John Milton (1608 – 1674) Opere

(în special poemele minore, Areopagitica, Paradisul pierdut, Samson Agonistes) 59 Molière (1622 – 1673) Comedii

(în special Avarul, Şcoala nevestelor, Mizantropul, Doctor fără voie, Tartuffe)

60. Blaise Pascal (1623 – 1662)

Scrisori provinciale Cugetări

— Tratatele ştiinţifice

61. Christiaan Huygens (1629 – 1695)

Tratatul despre lumină

62. Benedict de Spinoza (1632 – 1677)

Etica

63. John Locke (1632 – 1704)

Scrisoarea cu privire la toleranţă Despre guvernarea civilă (al doilea tratat din Două tratate despre guvernare) Eseu asupra intelectului omenesc

64. Jean Baptiste Racine (1639 – 1699)

Tragedii

(în special Andromaca, Fedra)

65. Isaac Newton (1642 – 1727)

Principiile matematice ale filosofiei naturale Optica

66. Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646 – 1716)

Discurs despre metafizică

Noi eseuri privind înţelegerea omenească

Monadologia

67. Daniel Defoe (1660 – 1731)

Robinson Crusoe

68. Jonathan Swift (1667 – 1745)

Povestea unui poloboc Jurnal către Stella Călătoriile lui Gulliver A Modest Proposal

69. William Congreve (1670 – 1720)

Calea lumii

70. George Berkeley (1685 – 1753)

Principiile cunoaşterii omeneşti

71. Alexander Pope (1688 – 1744)

Eseu despre criticism Rape of the Lock Eseu despre om

72. Charles de Secondat, baron de Montesquieu (1689 – 1775)

Scrisori persane Spiritul legilor

73. Voltaire (1694 – 1778)

Scrisori despre englezi Candide
Dicţionar filosofic
74. Henry Fielding (1707 – 1754)
Joseph Andrews Tom Jones
75. Samuel Johnson (1709 – 1784)
Vanitatea dorinţelor omeneşti
Dicţionarul
Rasselas
Vieţile poeţilor (în special eseurile despre Milton şi Pope)
76. David Hume (1711 – 1776)
Tratat despre natura umană
Eseuri morale şi politice
*0 cercetare privind înţelegerea omenească
77. Jean Jacques Rousseau (1712 – 1776)
Despre originile inegalităţii Despre economia politică Emile
Contractul social
78. Laurence Sterne (1713 – 1768)
Tristram Shandy
O călătorie sentimentală prin Franţa şi Italia
79. Adamsmith (1723 – 1790)
Teoria sentimentelor morale
Cercetare privind natura şi cauza avuţiei naţiunilor
80. Immanuel Kant (1724 – 1804)
Critica raţiunii pure Bazele metafizicii moravurilor Critica raţiunii practice
— Ştiinţa dreptului
Critica facultăţii de judecare Despre pacea eternă
81. Edward Gibbon (1737 – 1794)
Declinul şi căderea Imperiului Roman Autobiografie
82. James Boswell (1740 – 1795)
Jurnal
(în special Jurnalul londonez)

— Viaţa lui Samuel Johnson

83. Antoine Laurent Lavoisier (1743 – 1794)

jelemente de chimie

84. John Jay (1745 – 1829), James Madison (1751 – 1836) şi Alexander Hamilton (1757 – 1804)

Actele federaliste

(împreună cu Articolele Confederaţiei, Constituţia Statelor Unite şi Declaraţia de Independenţă)

85. Jeremy Bentham (1748 – 1832)

Introducere în principiile moralei şi legislaţiei Teoria ficţiunilor

86. Johann Wolfgang von Goethe (1749 – 1832)

Faust

Poezie şi adevăr

87. Jean Baptiste Joseph Fourier (1768 – 1830)

Teoria analitică a căldurii

88. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831)

Fenomenologia spiritului Filosofia dreptului Prelegeri de filosofie a istoriei

89. William Wordsworth (1770 – 1850)

Poeme

(în special Baladele lirice, poemele cu Lucy, sonetele; Preludiul)

90. Samuel Taylor Coleridge (1772 – 1834)

Poeme

(în special Kubla Khan, Balada bătrânului marinar, Biografia literaria)

91. Jane Austen (1775 – 1818)

Mândrie şi prejudecată Emma

92. Karl von Clausewitz (1780 – 1831)

Despre război

93. Stendhal (1783 – 1842)

Roşu şi negru Mănăstirea din Parma Despre dragoste

94. George Gordon, Lord Byron (1788 – 1824)

Don Juan

95. Arthur Schopenhauer

Studii despre pesimism

96. Michael Faraday (1791 – 1867)

Istoria chimică a unei lumânări Cercetări experimentale în electricitate

97. Charles Lyell (1797 – 1875)

Principii de geologie

98. Auguste Comte (1798 – 1857)

Filosofia pozitivă

99. Honoré de Balzac (1799 – 1850)

Moş Goriot Eugénie Grandet

100. Ralph Waldo Emerson (1803 – 1882)

Oameni reprezentativi

Eseuri

Jurnal

101. Nathaniel Hawthorne (1804 – 1864)

Litera stacojie

102. Alexis de Tocqueville (1805 – 1859)

Despre democraţie în America

103. John Stuart Mill (1806 – 1873)

Sistemul logicii Despre libertate Guvernarea reprezentativă

Utilitarismul Supunerea femeilor Autobiografie

104. Charles Darwin (1809 – 1882)

Originea speciilor Descendenţa omului Autobiografie

105. Charles Dickens (1812 – 1870)

Opere

(în special Documentele postume ale Clubului Pickwick, David Copperfield, Timpuri grele)

106. Claude Bernard (1813 – 1878)

Introducere în studiul medicinei experimentale

107. Henry David Thoreau (1817 – 1862)

Nesupunerea civilă Walden

108. Karl Marx (1818 – 1883)
Capitalul
(împreună cu Manifestul Partidului Comunist)
109. George Eliot (1819 – 1880)
Adam Bede Middlemarch
110. Herman Melville (1819 – 1891)
Moby Dick Billy Budd
111. Feodor Dostoievski (1821 – 1881)
Crimă şi pedeapsă Idiotul
Fraţii Karamazov
112. Gustave Flaubert (1821 – 1880)
Madame Bovary Trei povestiri
113. Henrik Ibsen (1828 – 1906)
Piese de teatru
(în special Hedda Gabler, O casă de păpuşi, Raţa sălbatică)
114. Lev Tolstoi (1828 – 1910)
Război şi pace Anna Karenina Ce este arta?
Douăzeci şi trei de povestiri
115. Marktwain (1835 – 1910)
Aventurile lui Huckleberry Finn Străinul misterios
116. William James (1842 – 1910)
Principiile psihologiei Felurile experienţei religioase Pragmatismul
Eseuri privind empirismul radical
117. Henry James (1843 – 1916)
Americanul Ambasadorii
118. Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844 – 1900)
Aşa grăit-a Zarathustra Dincolo de bine şi de rău Genealogia moralei Voinţa de putere
119. Jules Henri Poincaré (1854 – 1912)
Ştiinţă şi ipoteză Ştiinţă şi metodă
120. Sigmund Freud (1856 – 1939)
Interpretarea viselor Introducere în psihanaliză

Disconfortul în cultură Nouă introducere în psihanaliză

121. George Bernard Shaw (1856 – 1950)

Piese de teatru (cu prefeţele)

(în special Om şi supraom, Major Barbara.

Cezar şi Cleopatra, Pygmalion, Sfântul Ioan)

122. Max Planck (1858 – 1947)

Originea şi dezvoltarea teoriei cuantice Ştiinţa, încotro? Autobiografia ştiinţifică

123. Henri Bergson (1859 – 1941)

Timp şi liber-arbitru Materie şi memorie Evoluţia creatoare

Cele două surse ale moralei şi religiei

124. John Dewey (1859 – 1952)

Cum gândim? Democraţie şi educaţie Experienţă şi natură Logica, teoria cercetării

125. Alfred North Whitehead (1861 – 1947)

O introducere în matematică Ştiinţa şi lumea modernă Scopurile educaţiei şi alte eseuri Aventurile ideilor

126. George Santayana (1863 – 1952)

Viaţa raţiunii

Scepticismul şi credinţa animală Persoane şi locuri

127. Nicolai Lenin (1870 – 1924)

Statul şi revoluţia

128. Marcel Proust (1871 – 1922)

În căutarea timpului pierdut

129. Bertrand Russell (1872 – 1970)

Problemele filosofiei Analiza minţii

O cercetare asupra semnificaţiei şi adevărului Cunoaşterea umană: scopul şi limitele ei

130. Thomas Mann (1875 – 1955)

Muntele vrăjit Iosif şi fraţii săi

131. Albert Einstein (1879 – 1955)

Înţelesul relativităţii Metoda fizicii teoretice Evoluţia fizicii (cu L. Înfeld)

132. James Joyce (1882 – 1941)

„Cei morţi” din volumul Oameni din Dublin

Portret al artistului la tinereţe

Ulise

133. Jacques Maritain (1882 – 1973)

Artă şi scolastică Gradele cunoaşterii Drepturile omului şi legea naturală Adevăratul umanism

134. Franz Kafka (1883 – 1924)

Procesul Castelul

135. Arnold Toynbee (1889 – 1975)

Un studiu al istoriei Procesul civilizaţiei

136. Jean-Paul Sartre (1905 – 1980)

Greaţa Nicio ieşire Fiinţă şi neant

137. Aleksandr I. Soljeniţîn (1918 – 2008)

Primul cerc Pavilionul canceroşilor

Anexa B

EXERCIŢII ŞI TESTE PENTRU CELE PATRU NIVELURI DE LECTURĂ

Introducere

Această anexă oferă un exemplu foarte comprimat al felului cum ar trebui să se desfăşoare exerciţiile de lectură pentru studiu individual sau de grup. Desigur, nu putem livra aici un Set complet sau foarte amănunţit de exerciţii, aşa cum s-ar putea aştepta cineva să găsească într-un manual sau într-un caiet de lucru. Totuşi, anexa vă va oferi anumite sugestii privitoare la felul cum ar trebui să arate astfel de exerciţii şi la modul cum se poate obţine cât mai mult profit din ele.

Anexa conţine mici exerciţii şi întrebări la fiecare nivel de lectură dintre cele patru care există.

La primul nivel de lectură – lectura elementară –, textele pe care le vom folosi sunt note biografice despre doi dintre autorii incluşi în Mari cărţi ale Occidentului şi anume John Stuart Mill şi Sir Isaac Newton.

La al doilea nivel de lectură – nivelul inspecţional –, textele utilizate vor fi două table de materii ale unor opere care se regăsesc de asemenea în volumul menţionat şi anume Divina Comedie a lui Dante şi Originea speciilor a lui Charles Darwin.

La cel de-al treilea nivel de lectură – lectura analitică textul pe care-l vom folosi este chiar cel al cărţii de faţă.

La cel de-al patrulea nivel de lectură – lectura sintopică –, textele folosite sunt câteva pasaje din alte două opere incluse în Mari cărţi ale Occidentului, Politica lui Aristotel şi Contractul social al lui Jean Jacques Rousseau.

Cititorii vor observa probabil că exerciţiile utilizate pentru primele două niveluri de lectură sunt mai familiare şi mai convenţionale decât cele care privesc ultimele două niveluri. Această anexă, spre deosebire de un manual, nu poate face mult mai mult decât să schiţeze şi să clarifice distincţia dintre diferitele niveluri de lectură şi diferenţele dintre feluritele tipuri de cărţi. Ea nu poate suplini un manual în mod complet şi satisfăcător.

A devenit un loc comun criticarea exerciţiilor de lectură sau a testelor care privesc cititul, pe motiv că nu sunt teste ştiinţifice standardizate, că sunt discriminatorii din punct de vedere cultural, că nu reuşesc să estimeze prin ele însele succesul şcolar sau profesional, că permit adeseori mai mult decât un singur răspuns „corect" şi că, din toate aceste motive, evaluarea bazată pe astfel de teste e în bună măsură arbitrară.

Multe dintre aceste remarci critice sunt adevărate, în special în ceea ce priveşte deciziile majore referitoare la carieră, la plasamentul şcolar sau la oportunităţile de angajare, dacă aceste decizii sunt bazate exclusiv pe aceste teste. Totuşi, multe dintre ele reuşesc realmente să identifice şi să facă distincţia între diverse niveluri de competenţă şi astfel continuă să fie folosite pentru a

produce judecăţi academice sau profesionale privitoare la anumiţi indivizi. Chiar dacă nu ar exista alte motive, acesta este suficient pentru ca orice cititor să îşi dorească să devină cumva familiar cu acest fel de evaluare.

Ar trebui remarcat în mod deosebit faptul că textele folosite în cele mai multe dintre aceste exerciţii de lectură sunt selectate în primul rând de dragul întrebărilor ce vor putea fi formulate ulterior plecând de la ele. De aceea, textele însele sunt de cele mai multe ori fără legătură între ele; de cele mai multe ori, sunt simple fragmente – pedanterii tehnice sau simple ghicitori.

În această anexă, chiar dacă rostul ei este doar acela de a exemplifica, accentul va fi pus cu totul altfel. Textele propuse pentru exerciţii şi pentru furnizarea de material pentru teste sunt ele însele demne de a fi lecturate. Da, sunt lecturi indispensabile pentru oricine doreşte să treacă dincolo de primul nivel de lectură. Textele sunt selectate atent, iar testele concepute pe baza lor sunt proiectate ca nişte instrumente pentru citirea a ceea ce merită citit cu adevărat.

Să spunem ceva şi despre întrebările care vor fi folosite în testele din paginile următoare. E un fapt obişnuit ca în aceste teste să fie folosite întrebări de tipuri diferite. Există întrebări la care trebuie conceput răspunsul şi există întrebări de tipul alegerii multiple. Primele îi cer unei persoane să răspundă la întrebare într-o manieră elaborată, pe baza a ceea ce a învăţat. Întrebările cu răspunsuri multiple sunt însă de multe feluri; de regulă, sunt prezentate în grupuri omogene. Uneori, exerciţiul de lectură este urmat de o serie de enunţuri, iar persoana căreia i se aplică testul e întrebată ce enunţ corespunde mai bine ideii sau ideilor prezentate în pasajul lecturat. Alteori, cititorului îi poate fi prezentat un Set de enunţuri care vizează un detaliu din text, iar dintre aceste enunţuri,

doar unul corespunde interpretării corecte a textului sau măcar se apropie cel mai mult de ea; se poate întâmpla şi invers: unul singur dintre enunţuri este eronat, iar celelalte sunt corecte. De asemenea, un extras remarcabil din text poate fi prezentat pentru a vedea dacă cititorul l-a reţinut sau l-a observat. Uneori, într-un enunţ, fie redactat, fie luat direct din text, cititorul va găsi un spaţiu liber care va indica faptul că de acolo au fost omise unul sau mai multe cuvinte. Apoi, urmează o listă de opţiuni, marcate cu litere sau cu numere, din care cititorul este rugat să o aleagă pe cea care i-ar completa corect enunţul. La multe întrebări se poate răspunde direct din pasajul citit. Dar, în cazul altora, cititorul trebuie să meargă în afara textului, la alte materiale pe care le cunoaşte şi care sunt necesare pentru a răspunde corect la chestionar. Alte întrebări sunt inferenţiale, în sensul că se sprijină pe inferenţe făcute pe baza textului. Persoanei care dă testul i se cere să aleagă dintr-un grup de posibilităţi acele răspunsuri care pot fi inferate corect din text; sau i se poate cere să identifice şi să marcheze inferenţele eronate, care nu au nicio bază în text.

Dacă i se cere cuiva să creeze un test standardizat care să fie folosit atât în testarea şcolară, cât şi în cea profesională, atunci alegerea tipurilor de întrebări, ca şi a modului de organizare a testului, devine ea însăşi o chestiune critică. Din fericire, noi nu ne confruntăm în anexa noastră cu acest tip de sarcină. Noi nu facem decât să sugerăm anumite abordări în conceperea unor teste care să fie destinate celor ce vor să-şi îmbunătăţească abilităţile de lectură. Vom folosi în cele ce urmează multe dintre tipurile de întrebări pe care le-am descris – nu împărţindu-le în grupuri, aşa cum se procedează de obicei –, dar şi tipuri noi. Unele întrebări sunt uşoare, altele sunt mai dificile. A răspunde la cele mai dificile ar trebui să

reprezinte partea cea mai amuzantă.

Pentru că unele întrebări sunt foarte dificile şi pentru că le-am pus cu intenţia de a vă face să gândiţi la ceea ce aţi citit şi de a vă testa totodată, am dat deseori răspunsuri mai elaborate decât cele criptice şi sintetice care se dau de obicei. Acest lucru este adevărat cu precădere în legătură cu întrebările din ultima parte a anexei, aceea care tratează despre lectura sintopică. Acolo, ne-am luat libertatea de a-l supraveghea pe cititor îndeaproape şi am organizat întrebările în aşa fel încât să sugerăm o interpretare de ansamblu şi să răspundem întrebărilor ca şi cum am fi fost acolo în carne şi oase.

I. Exerciţii şi teste pentru primul nivel de lectură – nivelul elementar în această parte a anexei, apar două scurte schiţe biografice. Una se referă la viaţa lui John Stuart Mill, cealaltă la viaţa lui Sir Isaac Newton. Fragmentul despre Mill apare primul deşi, desigur, Newton a trăit înaintea acestuia cu aproape două secole.

Acest fragment biografic despre Mill este preluat din volumul 43 al antologiei Mari cărţi ale Occidentului. Pe lângă Declaraţia de Independenţă, Articolele Confederaţiei, Constituţia SUA şi Actele federaliste ale lui Hamilton, Madison şi Jay – actele de naştere a Americii –, volumul conţine şi trei opere complete de Mill: Despre libertate[72], Guvernământul reprezentativ şi Utilitarismul M. Ele se numără printre cele mai importante lucrări ale lui Mill, dar cu siguranţă aici nu sunt toate. Supunerea femeilor[73], de exemplu, este o carte de mare interes astăzi nu numai pentru că Mill a fost unul dintre primii gânditori europeni care au cerut egalitatea completă dintre femei şi bărbaţi, ci şi pentru că stilul tranşant al cărţii şi numeroasele remarci referitoare la bărbaţi şi femei sunt

---

72 John Stuart Mill, *Despre libertate,* Humanitas, Bucureşti, 2005

73 John Stuart Mill, *Supunerea femeilor,* Limes, Bucureşti, 2013

valabile oriunde şi oricând.

La primul nivel de lectură, viteza nu este foarte importantă. Sinteza care urmează are aproximativ 1.125 de cuvinte. Sugerăm să fie citită la o viteză normală, undeva între şase şi zece minute. Vă sugerăm de asemenea să subliniaţi frazele sau propoziţiile care vă interesează în mod deosebit şi poate chiar să faceţi câteva notiţe. Apoi, încercaţi să răspundeţi la întrebările pe care le vom pune.

John Stuart Mill 1806 – 1873

Mill, în Autobiografia[74] lui, a afirmat că dezvoltarea lui intelectuală s-a datorat în principal influenţei a doi oameni: tatăl lui, James Mill, şi propria soţie.

James Mill a elaborat pentru fiul său un program educaţional complex, modelat după programele similare ale lui Helvetius şi Bentham. Era un program foarte solid şi l-a făcut pe Mill ca, la vârsta de 13 ani, să aibă deja o educaţie de nivel universitar. Tatăl s-a comportat ca un tutore şi ca un însoţitor permanent, permiţându-i celui mic să stea în aceeaşi cameră cu el şi chiar să îl întrerupă pe măsură ce scria Istoria Indiei sau articolele din Encyclopedia Britannica. Mill a spus că un astfel de program l-a făcut să pară „un om fabricat, dând impresia că este o colecţie de gânduri pe care nu le-ar fi putut decât reproduce”.

Educaţia copilului a început cu greaca veche şi cu aritmetica, la vârsta de trei ani. Până la opt ani, îl citise integral pe Herodot, şase dialoguri din Platon şi o cantitate serioasă de istorie. Până să împlinească doisprezece ani, îl studiase deja pe Euclid şi algebra, poeţii greci şi latini şi ceva poezie britanică. Interesul pentru istorie avea să continue şi Mill chiar a încercat să scrie o istorie a guvernământului roman. La vârsta de doisprezece ani, a luat contact cu logica prin Organon-ul lui Aristotel şi prin

---

74 John Stuart Mill, *Autobiography,* Penguin Classics, London, 1990

manualele scolastice. Ultimul an sub supravegherea directă a tatălui său, al treisprezecelea, a fost dedicat economiei politice; notele pe care le-a făcut atunci aveau să-i servească mai târziu pentru redactarea Elementelor de economie politică[75]. Şi-a continuat educaţia o vreme cu unii dintre prietenii tatălui său, studiind dreptul cu Austin şi economia cu Ricardo şi a studiat de unul singur tratatul lui Bentham despre legislaţie, despre care a simţit că i-a dat „un crez, o doctrină, o filosofie... o religie" şi „l-a transformat într-un alt om".

Deşi Mill nu a avut niciodată o relaţie dificilă cu tatăl lui, în jurul vârstei de douăzeci de ani a experimentat o „criză" sufletească. I-a trecut prin minte să pună următoarea întrebare: „Presupuneţi că aţi realizat în viaţă tot ce v-aţi propus. Că toate schimbările în privinţa instituţiilor sau a opiniilor pe care le-aţi dori realizate ar putea fi realizate în acest moment: v-ar face asta bucuroşi sau fericiţi?" A remarcat apoi că, în cazul acestei întrebări, „o conştiinţă de sine imposibil de contrazis a răspuns Nu" şi a fost copleşit de o depresie care a durat câţiva ani. Prima rază de lumină în această „beznă" s-a întrezărit în timp ce citea Memoriile[76] lui Marmoniei: „Am... ajuns la pasajul în care relata moartea tatălui său, situaţia strâmtorată în care se aflau şi sentimentul de mândrie pe care el, un simplu băieţel, l-a avut când a înţeles că de acum înainte avea să se ocupe de toate cele ale familiei – că el avea să suplinească tot ceea ce familia lui pierduse". A fost mişcat până la lacrimi de această scenă şi, din acel moment, „povara avea să devină mult mai uşoară".

La şaptesprezece ani, Mill se întreţinea deja singur

75 James Mill, *The Elements of Political Economy,* Cosimo Classics, New York, 2007

76 Jean François Marmontel, *Mémoires de Marmontel,* Biblio Bazaar, Charleston, 2009

lucrând pentru Compania Indiilor de Est, unde tatăl lui se afla în conducere. Deşi a început pe post de funcţionar, a fost promovat în scurt timp pe postul de asistent verificator şi, vreme de douăzeci de ani, după moartea tatălui său în 1836, până când activităţile companiei au fost preluate de guvernul britanic, s-a ocupat de relaţiile cu statul indian, fapt ce i-a oferit o experienţă largă în problemele guvernării. Pe lângă activităţile lui oficiale, a luat parte şi la tot soiul de acţiuni politice menite să pregătească opinia publică pentru reforma legislativă. El, tatăl şi prietenii au format un grup cunoscut sub numele de „Filosofii radicali”, care a avut un rol proeminent în dezbaterile ce aveau să ducă la Actul Reformei din 1832. Mill a fost foarte activ în expunerea a ceea ce el considera a fi abateri de la principiul parlamentarismului şi de la principiile juridice. A scris frecvent la ziarele care susţineau cauza radicală, a ajutat la fondarea gazetei Westminster Review ca „organ radical” şi a făcut parte din câteva societăţi de lectură şi dezbateri, cu totul pasionat de disputele politice şi intelectuale ale vremii sale.

Aceste activităţi nu l-au împiedicat însă să-şi urmărească propriul interes intelectual. A editat Raţionale of Judiciar Evidence”. A studiat logica şi ştiinţa cu scopul declarat de a reconcilia gândirea inductivă cu silogistica şi a publicat Un sistem de logică[77] (1843). În acelaşi timp, şi-a continuat cercetările în domeniul economic. Prima dată, cercetările sale au apărut în volumul Essays of Some Unsettled Questions in Political Economy şi au fost apoi tratate sistematic în Principiile economiei politice (1848).

Mill a pus productivitatea şi eficienţa crescute ale acestor ani pe seama relaţiei sale cu doamna Harriet Taylor, care i-a devenit soţie în 1851. Mill o cunoştea de

---

77 John Stuart Mill, *A System of Logic*, Create Space Independent Publishing Platform, 2012

douăzeci de ani, o întâlnise imediat după „criză” şi nu a obosit vreodată să sublinieze influenţa pe care această femeie a avut-o asupra lui. Deşi în cei şapte ani cât a fost căsătorit a publicat mai puţin decât în orice altă perioadă a vieţii sale, atunci a conceput şi a scris câteva dintre operele sale fundamentale, printre care Despre libertate (1859), Gânduri privind reforma parlamentară, care au dus mai târziu la Guvernământul reprezentativ (1861), şi Utilitarismul (1863). A spus că ei i se datora înţelegerea de către el a părţii umane a reformelor pe care le promova. După moartea ei, filosoful declara: „Amintirea sa este pentru mine o religie, iar aprobarea sa – standardul după care, luând în considerare şi celelalte lucruri care contează, înţeleg să-mi conduc viaţa”.

Mill a dedicat o mare parte din ultimii ani ai vieţii lui activităţii politice directe. Dincolo de scrierile sale, a fost unul dintre susţinătorii primei societăţi pentru egalitatea politică a femeilor, iar în 1865 a acceptat să devină membru al parlamentului. Votând cu aripa radicală a Partidului Liberal, a participat activ la dezbaterile privitoare la Carta Reformei a lui Disraeli şi a promovat măsurile pe care le susţinuse foarte mult timp, cum ar fi reprezentarea femeilor, reforma guvernământului londonez şi schimbarea sistemului de arende din Irlanda. În mare parte, din pricina faptului că a susţinut măsuri nepopulare, nu a fost reales. S-a retras la cabana sa din Avignon, pe care a construit-o pentru a fi aproape de mormântul soţiei sale, şi a murit aici la 8 mai 1873.

Vă rugăm să remarcaţi că întrebările din teste nu sunt toate de acelaşi fel: există mai multe tipuri de itemi cu răspuns multiplu şi mai multe de întrebări cu răspunsuri deschise. Unele întrebări cer informaţii care nu sunt incluse în pasajele pe care le-aţi citit – fiind mai degrabă informaţii de background, pe care un cititor capabil le

aduce cu sine în orice citeşte. Selectaţi toate răspunsurile care vi se par corecte, indiferent dacă ceea ce spun ele este scris explicit în text sau e doar sugerat acolo, ori dacă vi se par adevărate pe baza propriilor raţionamente sau a informaţiilor de fundal.

Testul A. Întrebări referitoare la fragmentul biografic care îl priveşte pe john stuart mill

5. La vârsta de douăzeci de ani, Mili a trecut printr-o: a) ceartă cu tatăl său, b) criză psihică, kk) „criză” psihică şi d) aventură cu o femeie măritată.

6. Mili, tatăl său şi prietenii lor şi-au spus „filosofi radicali” întrucât credeau a) în deturnarea guvernării prin violenţă, b) că ar trebui realizate reforme parlamentare, kk) că ar trebui renunţat la studierea filosofiei în universităţi.

7. Printre autorii pe care Mili i-a citit în tinereţe şi care probabil l-au influenţat s-au numărat a) Aristotel, b) Dewey, kk) Ricardo, d) Bentham.

8. Care dintre următoarele opere bine cunoscute ale lui Mili nu este menţionată în text: a) Despre libertate, b) Guvernământul reprezentativ, kk) Utilitarismul, d) Supunerea femeilor.

9. Dacă ar trăi astăzi, ar fi foarte probabil ca Mili să fie un:

a) susţinător al mişcării de eliberare a femeilor DA NU

b) susţinător al educaţiei universale DA NU

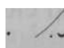
c)segregaţionist activ DA NU

d) susţinător fervent al cenzurării ziarelor şi altor media DA NU

10. Poate fi inferat din text că Mili o considera pe soţia sa (fosta doamnă Harriet Taylor), atât în decursul căsniciei lor, cât şi după moartea ei a) cel mai sever critic al său, b) cel mai bun prieten al său, kk) cel mai mare

duşman al său, d) muza sa.

Consultaţi rezultatele corecte ale testului la pagina 352.

Personalitatea lui Sir Isaac Newton trezeşte şi azi un interes enorm atât în rândul savanţilor, cât şi al istoricilor ştiinţei. Există două motive principale. Primul dintre ele este un loc comun. Combinând analiza cu experimentul – combinând teoria cu observarea sistematică a fenomenelor naturale –, oameni precum Galileo sau Newton au pornit adevărate revoluţii intelectuale şi au forţat intrarea în epoca modernă a ştiinţei. Nu numai că au descoperit adevăruri fundamentale şi incontestabile, dar au dezvoltat şi noi metode de cercetare, care s-au dovedit de mare ajutor pe arii întinse şi diverse de studiu şi cercetare.

După cum am spus, primul motiv este un loc comun: aceste aspecte ale vieţii şi achiziţiilor lui Newton sunt cunoscute şi discutate de secole. Ceva mai recent, Newton a devenit subiectul unui studiu de mari dimensiuni despre caracterul geniului. Savanţii, studenţii în ştiinţe sau filologii apreciază adeseori autorii ca fiind mai mult sau mai puţin importanţi pe o scară ce merge de la extraordinar la geniu. Există multe opinii fundamentate care susţin că Newton a fost geniul suprem – cel mai mare intelect al tuturor timpurilor. Au fost făcute multe eforturi pentru a defini geniul. Precocitatea, capacitatea de concentrare, inventivitatea acută, capacitatea analitică riguroasă – geniul este descris prin astfel de termeni. Toţi aceşti termeni par să i se potrivească lui Isaac Newton.

Schiţa biografică pe care o redăm în continuare a fost preluată din volumul al 34-lea al antologiei amintite anterior. Volumul conţine Principiile matematice ale filosofiei naturale (carte cunoscută mai frecvent sub

numele de Principia) şi Optica. El încorporează, de asemenea, Tratatul despre lumină al cunoscutului fizician olandez Christiaan Huygens. Biografia lui Newton este ceva mai lungă decât cea a lui Mill; de aceea, rezervaţi-vă zece, douăsprezece minute pentru lectură. Ca şi la textul anterior, marcaţi pasajele cele mai interesante şi luaţi notiţe. Apoi, încercaţi să răspundeţi la întrebările care urmează.

SIR ISAAC NEWTON 1642 – 1727

Newton s-a născut la Whoolsthorpe, Lincolnshire, în ziua de Crăciun a anului 1642. Tatăl său, un mic fermier, a murit cu doar câteva luni înainte de naşterea sa şi când, în 1645, mama sa s-a căsătorit cu directorul colegiului North Witham, Newton a fost lăsat la Whoolsthorpe, în grija bunicii materne. După ce şi-a făcut educaţia elementară la câteva şcoli mici din apropiere, la vârsta de doisprezece ani Newton a fost trimis la şcoala de gramatică de la Grantham, unde a locuit în casa unui farmacist. Lăsat de capul lui, Newton a fost iniţial un elev mediocru, până când o luptă cu un băiat, din care a ieşit învingător, i-a activat spiritul de emulaţie şi i-a permis să devină primul la şcoală. A manifestat foarte de timpuriu gust şi aptitudini pentru chestiuni mecanice; a proiectat şi a construit mori de vânt, ceasuri cu apă, dirijabile, cadrane solare şi se spune că a inventat şi un vehicul cu patru roţi care urma să fie acţionat direct de către persoana care îl conducea.

După moartea celui de-al doilea soţ, în 1656, mama lui Newton s-a întors la Whoolsthorpe şi şi-a retras copilul de la şcoală pentru a se ocupa de fermă. A devenit însă repede evident că interesele băiatului nu erau legate de fermă şi, la sfatul unchiului său, directorul de la Burton Coggles, a fost trimis la Trinity College din Cambridge, unde a fost înmatriculat în 1661 ca unul dintre elevii care prestau muncă în folosul comunităţii în schimbul taxelor de

şcolarizare. Deşi nu există dovezi ale evoluţiei sale şcolare, este cunoscut faptul că Newton a studiat intens matematica şi mecanica. Primele studii pe care le-a făcut la Cambridge au privit optica lui Kepler. A revenit la Euclid pentru că a fost deranjat de incapacitatea de a înţelege anumite diagrame pe care le întâlnise într-o carte de astrologie cumpărată cu ocazia unui târg; întrucât propoziţiile găsite în ea i se păreau nişte truisme, a categorisit-o drept o „carte uşurică”, până când profesorul său, Isaac Barrow, i-a sugerat să reia citirea ei. Se pare că lectura cărţii lui Descartes despre geometrie l-a făcut să se ocupe mai serios de matematică. Într-un mic carneţel ţinut în perioada sa de elev, găsim mai multe însemnări despre secţiunile angulare, despre cvadraturile cercurilor, calcule privind notele muzicale, probleme geometrice faimoase precum cele ale lui Viete sau van Schooten, note de lectură pe marginea Aritmeticii infinităţilor a lui Wallis, laolaltă cu observaţii privind refracţia la lentilele optice sferice şi la erorile acestor lentile, observaţii privitoare la extragerea a tot felul de radicali. Cam în perioada din 1665 când Newton a absolvit, a fost descoperită teorema binomială, iar Newton a făcut primele însemnări cu privire la nou descoperita „metodă a fluxiunilor”.

În 1665, când Marea Ciumă s-a extins dinspre Londra spre Cambridge, Newton a căpătat liber de la şcoală şi s-a putut retrage la ferma de la Lincolnshire, unde a făcut tot felul de experimente de optică şi chimie şi şi-a continuat speculaţiile matematice. Din această perioadă de retragere forţată, mai exact din anul 1666, datează descoperirea teoriei gravitaţiei: „În acelaşi an, am început să mă gândesc la gravitaţie… extinzându-mă la orbita Lunii… am comparat forţa necesară pentru a ţine Luna pe orbită cu forţa gravitaţională de la suprafaţa Pământului şi am descoperit că îşi corespund în bună măsură”. Cam în

aceeaşi perioadă, lucrările sale în domeniul opticii l-au condus la descoperirea compoziţiei luminii albe. Newton remarca mai târziu cu privire la această perioadă: „Toate astea s-au întâmplat în doi ani, în 1665 şi 1666, pentru că în aceşti ani m-am aflat la apogeul potenţialului meu intelectual şi creativ în domeniul matematicii şi al filosofiei, cum nu aveam să mai fiu vreodată de atunci”.

La redeschiderea Trinity College în 1667, Newton a devenit bursier şi, doi ani mai târziu, cu puţin înainte să împlinească douăzeci şi şapte de ani, a devenit profesor lucasian 01 de matematici, urmându-i profesorului şi prietenului său, dr. Barrow. În 1668, Newton a construit un telescop; un al doilea telescop realizat de el a fost prezentat Societăţii Regale în decembrie 1671. Două luni mai târziu, ca bursier al acestei societăţi, a comunicat rezultatele pe care le obţinuse în privinţa luminii şi a pornit astfel o controversă ce avea să se întindă pe parcursul mai multor ani şi avea să-i implice pe Hooke, Lucas, Linus şi alţi savanţi. Newton, care a găsit mereu controversele ca fiind dezgustătoare, a învinovăţit „imprudenţa pe care am făcut-o de a părăsi liniştea mea binecuvântată pentru a alerga după o umbră”. Cercetările sale în privinţa opticii, dintre care cele mai importante au fost prezentate Societăţii Regale între 1672 şi 1676, au fost adunate în volumul Optica (1704).

Abia în 1684 Newton s-a gândit să facă publice rezultatele muncii sale în privinţa gravitaţiei. Hook, Halley sau Sir Cristopher Wren ajunseseră, în mod independent, la aceeaşi lege a gravitaţiei, dar nu reuşiseră să explice orbitele planetelor. În acel an, Halley l-a consultat pe Newton şi a descoperit cu uimire că acesta rezolvase problema. Newton i-a prezentat patru teoreme şi şapte probleme care s-au dovedit a fi fost nucleul teoriei acestuia. În şaptesprezece sau optsprezece luni, între 1665

şi 1666, a scris în limba latină Principiile matematice ale filosofiei naturale. Newton s-a gândit de câteva ori să renunţe la cartea a treia şi doar la insistenţele lui Halley a păstrat-o. Tot Halley şi-a luat angajamentul de a publica volumul pe cheltuiala lui, după ce Societatea Regală s-a dovedit incapabilă să asigure finanţarea. Cartea a născut entuziasm în toată Europa şi, în 1689, Huygens, în acel moment cel mai mare savant al lumii, a venit personal la Londra pentru a-l cunoaşte pe Newton.

În timp ce lucra la Principia, Newton a început să se implice tot mai mult în afacerile universitare. Pentru că s-a opus tentativei lui Iacob al II-lea de a respinge jurământul de credinţă şi supremaţia universitară, Newton a fost ales membru al parlamentului din partea Universităţii Cambridge. La întoarcerea la Cambridge, Newton s-a îmbolnăvit serios şi a stat în convalescenţă aproape doi ani (1692 şi 1693), fapt ce a creat îngrijorare între prietenii şi colegii lui. După ce şi-a revenit, a părăsit universitatea pentru a lucra pentru guvern. Prin intermediul prietenilor lui, Locke, Wren şi Lord Halifax, în 1695 Newton a fost făcut Warden of The Mint[78], iar patru ani mai târziu Master of The Mint[79], poziţie pe care avea s-o deţină până la sfârşitul vieţii.

În ulltimii treizeci de ani ai vieţii sale, Newton a mai scris foarte puţin în domeniul matematicii, dar şi-a păstrat interesul şi abilităţile; în 1696, a rezolvat într-o singură noapte o problemă ce fusese trimisă de Bernoulli într-o competiţie pentru care se oferiseră ca timp de soluţionare şase luni şi, de asemenea, în 1716, a rezolvat „în câteva ore o problemă pe care o propusese Leibniz pentru „a lua pulsul analiştilor britanici”. Spre nemulţumirea lui, a fost

---

78 Cea mai înaltă funcţie în Banca Regală Britanică, (n.tr.)

79 Teoretic, postul era subordonat celui de Warden, dar deţinătorul lui avea o responsabilitate uriaşă, întrucât subcontracta întreaga producţie a Băncii, (n.tr.)

foarte ocupat în această perioadă cu două controverse, una privind observaţiile făcute de astronomul regal, iar cealaltă privind pretenţia lui Leibniz de a fi inventat calculul infinitezimal. De asemenea, şi-a ocupat timpul cu revizuiri aduse unei a doua ediţii din Principia, care urma să apară în 1713.

Opera ştiinţifică avea să-i aducă notorietatea. A devenit un obişnuit al Curţii Regale şi a fost înnobilat în 1705. Multe onoruri i-au fost trimise dinspre Continent; s-a aflat în corespondenţă cu cei mai importanţi oameni de ştiinţă ai vremii lui şi a primit atât de des vizitatori, încât a început să fie deranjat de aceştia. În ciuda faimei sale, Newton şi-a păstrat modestia. Cu puţin înainte să moară, el remarca: „Nu ştiu cum mă văd ochii lumii, dar în ochii mei nu am fost niciodată altceva decât un băieţel care se joacă pe un ţărm, delectându-se cu câte o pietricică mai fină sau cu câte o scoică mai frumoasă, în timp ce marele ocean al adevărului stă neexplorat înaintea mea”.

Încă de foarte devreme, Newton a fost interesat de teologie, iar în jurul anului 1690, a început să studieze profeţiile. În acel an a scris, sub forma unei scrisori către Locke, Dare de seamă istorică asupra a două erori din Scripturi, în care se ocupă de două pasaje privitoare la Trinitate. A lăsat de asemenea în manuscris Observaţii cu privire la profeţiile lui Daniel şi la Apocalipsă, ca şi alte lucrări de exegeză.

După 1725, starea de sănătate a lui Newton s-a deteriorat semnificativ, aşa că, printr-un ordin regal, savantul a fost eliberat de îndatoririle de guvernator. În februarie 1727, a prezidat pentru ultima oară lucrările Societăţii Regale, al cărei preşedinte era din 1703, şi a murit pe 20 martie 1727, la vârsta de 85 de ani. A fost înmormântat la Westminster Abbey.

Testul B. Întrebări referitoare la biografia lui Isaac

Newton

1. înainte de a fi admis la Trinity College din Cambridge, Newton s-a interesat în mod deosebit de a) politică, b) teologie, kk) mecanisme, d) ştiinţă şi matematici.

2. Newton a fost înnobilat de a) regele Carol al II-lea al Marii Britanii (1660 – 1685), b) regele Iacob al II-lea (1685 – 1688), kk) regina Anna (1702 – 1714), d) regele George I (1714 – 1727).

3. Atunci când Trinity College s-a închis timp de doi ani, între 1665 şi 1667, ca o consecinţă a răspândirii Marii Ciume de la Londra spre Cambridge, Newton, împreună cu alţi studenţi, a plecat într-o vacanţă prelungită pe Continent. Adevărat sau fals?

4. Newton a fost ales în parlament datorită a) faptului că a condus revoltele antiregaliste printre studenţi, b) faptului că s-a opus iniţiativei regelui Iacob al II-lea de a anula Pactul de Fidelitate şi Supremaţie, kk) felului în care s-a ocupat de studenţi şi s-a descurcat în condiţii de panică în momentul răspândirii Marii Ciume de la Londra la Cambridge.

5. în ultima parte a vieţii, Newton a fost tulburat de implicarea în mai multe dispute care priveau a) observaţiile făcute de astronomul regal, b) inventarea calculului infmtezimal, kk) profeţiile lui Daniel.

6. Newton a scris varianta originală a Principiilor matematice ale filosofiei naturale în limba a) greacă, b) latină, kk) engleză.

7. Pe lângă alte chestiuni, opera explica a) de ce cad merele, b) orbitele planetelor, kk) cvadratura cercurilor, d) în ce privinţe Dumnezeu este matematician.

8. Optica este a) numele general dat studiului luminii, acea energie care, pe lângă alte calităţi, o are şi pe aceea că, prin acţiunea ei asupra ochiului uman, îi permite

omului să vadă, b) numele general dat studiului ochiului uman şi animal, kk) tehnologia producerii de lentile şi tehnica folosirii lor pentru telescoape.

9. în Optica, Newton a) a demonstrat că lumina circulă cu 300.000 de km/s, b) a arătat care este compoziţia luminii albe kk) a arătat cum poate fi descompusă lumina albă cu ajutorul unei prisme, d) a fundamentat câteva utilizări militare ale telescopului.

10. Pe când era în vârstă, Newton a spus: „Nu ştiu cum mă văd ochii lumii, dar în ochii mei nu am fost niciodată altceva decât un băieţel care se joacă pe un ţărm, delectându-se cu câte o pietricică mai fină sau cu o scoică mai frumoasă, în timp ce marele ocean al adevărului stă neexplorat înaintea mea”. Comentaţi în 250 de cuvinte.

Consultaţi pagina 352 pentru răspunsurile la Testul B.

Aţi încheiat exerciţiul de lectură în două părţi de la primul nivel. Sperăm să fi remarcat că aceste întrebări, aşa cum v-am avertizat, nu se bazează exclusiv pe informaţiile din text, ci şi pe altele care ţin de fundalul istoric şi cultural. Chiar şi la primul nivel, cititorul competent poate veni cu informaţii utile care să susţină ceea ce citeşte. Dacă v-aţi descurcat rezonabil în a răspunde la întrebările din test, trebuie să fi devenit clar pentru dumneavoastră faptul că aţi devenit un cititor de calitate, care a îndeplinit şi chiar a depăşit standardele cititului elementar. Sperăm de asemenea să vă fi dat seama că toate aceste exerciţii şi teste au fost concepute nu numai pentru a vă îmbunătăţi abilităţile de cititor, ci şi pentru a vă face cunoscute lucruri care merită cunoscute sau să aplicaţi ceva ce ştiţi deja la ceea ce aţi citit.

II. Exerciţii şi teste pentru al doilea nivel de lectură – lectura inspecţională în cele ce urmează, vom folosi cuprinsurile a doua lucrări din antologia Mari cărţi ale Occidentului ca material pentru testele din această secţiune a Anexei B. În plus, vom prezenta două schiţe biografice, ale lui Darwin şi Dante, pentru informarea cititorilor şi pentru a servi ca material pentru teste. Biografia lui Dante şi cuprinsul Divinei Comedii104 sunt luate din volumul 21 al antologiei. Acel volum include doar Divina Comedie. Dar Dante a scris şi alte opere, atât în versuri, cât şi în proză, de o mare profunzime şi frumuseţe, deşi doar Comedia sa (adjectivul „divin" a fost adăugat după moartea lui Dante) mai este citită astăzi. Vă veţi aminti poate din Capitolul 4 că există doi paşi ai lecturii inspecţionale. Primul a fost numit prelectură sau răsfoire; cel de-al doilea – lectură superficială. Cum nu avem înaintea noastră tot textul Divinei Comedii pentru a realiza acest exerciţiu, vom trata conţinutul cărţii, pe care-l avem integral în faţă, ca şi cum ar fi întreaga carte. De aceea, vă sugerăm să nu acordaţi mai mult de zece minute (aici, viteza este esenţială) răsfoirii tablei de materii, după care puteţi încerca să răspundeţi la câteva întrebări.

Timpul total care ar trebui acordat cuprinsului Divinei Comedii este prin urmare de o jumătate de oră. Având în vedere faptul că nu puţini savanţi au dedicat decenii acestei opere, putem spune că o jumătate de oră este un interval de timp care se potriveşte doar cititului superficial. Totuşi, el nu este nici condamnabil, nici inutil. Pot fi învăţate lucruri esenţiale despre acest poem în doar o jumătate de oră. Iar pe aceia pentru care numele lui Dante sau al poemului său nu sunt decât nişte noţiuni vagi, lectura inspecţională i-ar putea face să dorească să citească întregul poem sau poate chiar să citească întregul poem în mod analitic, la al treilea nivel de lectură.

Înainte de a citi inspecţional cuprinsul – înainte de a-l preciti sau de a-l răsfoi –, rezervaţi-vă câteva minute pentru a parcurge schiţa biografică despre Dante. Vă va ajuta să înţelegeţi ce anume a încercat şi a făcut Dante în Divina Comedie şi vă va stimula să răspundeţi la anumite întrebări.

104 Dante Alighieri, Divina Comedie, Minerva, Bucureşti, 1985

322

DANTE ALIGHIERI 1265 – 1321

Dante Alighieri s-a născut în Florenţa, pe la mijlocul lunii mai a anului 1265. Oraşul, guvernat în acel moment prin prima sa constituţie democratică, era divizat foarte limpede între partidul papal al guelfilor şi-i cel imperial al ghibelinilor. Familia lui Dante era membră a partidei guelfilor şi, când Dante avea doar câteva luni, guelfii au obţinut victoria decisivă în Bătălia de la Benevento. Deşi avea o ascendenţă nobiliară, familia Alighieri nu era în acel moment nici foarte bogată, nici foarte proeminentă.

Este foarte probabil ca Dante să-şi fi primit educaţia elementară la şcoala franciscană a Sfintei Cruci. În mod evident, a fost foarte influenţat de Brunetto Latini, filosoful şi savantul care lua parte în mare măsură la consiliile comunei florentine. Înainte să împlinească douăzeci de ani, Dante a început să scrie poezie şi să fie asociat cu poeţii italieni ai „dulcelui stil nou”, care îşi exaltau iubirile şi iubitele în versuri filosofice. Iubita lui Dante, pe care el a cântat-o în versuri cu o devoţiune neabătută, a fost o anumită Beatrice. Conform celor spuse de Bocaccio în a sa Viaţă a lui Dante, aceasta era Beatrice Portinari, fiica unui cetăţean florentin, care s-a măritat cu un bancher bogat şi a murit pe când avea doar douăzeci şi patru de ani. Dante şi-a cântat pentru prima oară dragostea pentru Beatrice în Vita Nuovam (1292), o colecţie de poeme cu comentarii în

proză în care este depănată povestea iubirii lor, de la prima întâlnire, care a avut loc pe când amândoi aveau nouă ani şi au schimbat saluturi într-o zi de mai a anului 1283, până la moartea Beatricei, în 1290.

În jurul vârstei de treizeci de ani, Dante a devenit activ în viaţa politică a cetăţii sale. Organizarea socială a oraşului era întemeiată, conform constituţiei, pe ghilde, iar Dante, care aparţinea ghildei medicilor şi farmaciştilor, ce se ocupa de asemenea cu vânzarea de cărţi, a devenit eligibil pentru o funcţie publică. A luat parte la dezbaterile consiliilor, a făcut parte din reprezentanţa orăşenească, iar în 1300 a fost ales drept unul dintre cei şase guvernatori ai cetăţii. Mai vechea dispută dintre guelfi şi ghibelini a reapărut sub forma unui conflict între Albi şi Negri. În această nouă calitate, Dante a avut un rol important în reducerea facţionalismului, expulzându-i pe liderii rivali din Florenţa, inclusiv pe ruda soţiei sale, Corso Donaţi, care aparţinea partidei Negrilor, iar dintre Albi – pe „primul său prieten”, poetul Guido Cavalcanti. În ciuda opoziţiei lui Dante şi a Albilor la intervenţia Sfântului Scaun în afacerile florentinilor, în 1301 papa Bonifaciu al VIII-lea l-a invitat pe Charles de Valois, fratele regelui Filip al Franţei, să vină la Florenţa pentru a media neînţelegerile dintre cele două tabere. Mai corect spus, i-a ajutat pe Negri să preia puterea şi, în consecinţă, mai bine de şase sute de Albi au fost trimişi în exil. În 1302, Dante, împreună cu alţi patru colegi din partida Albilor, a fost acuzat de corupţie. A fost condamnat să plătească 5.000 de florini în decurs de trei zile sau să-şi piardă proprietatea şi să fie exilat, aplicându-i-se şi interdicţia de a mai ocupa vreodată vreo funcţie publică. Trei luni mai târziu, ca urmare a refuzului de a plăti amenda, Dante a fost condamnat să fie ars de viu dacă va mai interveni vreodată în treburile republicii. „După ce a fost plăcerea

cetăţenilor şi cea mai frumoasă dintre fiicele Romei, Florenţa m-a alungat de la sânul ei”, scrie din exil Dante în Convivio. „Am străbătut aproape fiecare regiune în care se poate auzi limba asta a noastră, punând înaintea voinţei mele roata destinului”. Este cunoscut faptul că Dante a participat la o întrunire în San Godenzo, unde s-au pus bazele unei alianţe între albii din exil şi ghibelini, dar nu pare să se fi aflat de faţă şi în 1304, când forţele aliate ale celor două facţiuni au fost învinse la Lastra. Poate că deja se lipsise de „compania prostească şi malefică” a tovarăşilor săi din exil, aşa că a „format de unul singur un partid” şi a găsit „casă şi ospeţie” în Verona, la curtea lui Della Scalas. Probabil că şi-a petrecut următorii ani la Bologna şi apoi la Padova, unde se spune că Giotto l-ar fi distrat. Către finalul anului 1306, se zice că a fost oaspetele lui Malaspinas din Luigiana şi ambasadorul acestuia în negocierile care au dus la încheierea păcii cu episcopul din Luni. La puţin timp după acest moment, se pare că a vizitat Parisul şi a luat contact cu universitatea de acolo.

În primii ani ai exilului său, Dante pare să fi studiat toate acele lucruri care i-au adus renumele de filosof, teolog şi poet. În Conviviom, scris probabil între 1305 şi 1308, Dante povesteşte cum, după moartea Beatricei, a citit de Amiciţia[80] a lui Cicero şi Mângâierile filosofâeim a lui Boethius, lucrări care au trezit în el dragostea pentru filosofie. Pentru a-şi trece pe hârtie revelaţiile, a început să scrie Convivio, care intenţiona să fie o colecţie de poeme însoţite de comentarii în proză ce vizau elemente din tezaurul universal al cunoaşterii, în acelaşi timp, a lucrat la de Vulgari Eloquentia, un tratat scris în latină, în care susţinea folosirii limbii italiene ca limbă literară.

Alegerea lui Henric de Luxemburg ca împărat în 1308

---

80 Cicero, *Despre prietenie,* Litera, Bucureşti, 2004

a reaprins speranţele politice ale lui Dante. Când Henric a intrat în Italia, în fruntea armatelor sale, în 1310, Dante a înaintat o epistolă către prinţii şi poporul italian, anunţând venirea unui salvator. La Milano, i-a prezentat omagii lui Henric, pe care l-a recunoscut ca suveran al său. Când Florenţa, aliată cu regele Robert al Neapolelui, a hotărât să i se opună lui Henric, Dante a scris o nouă epistolă, în care a denunţat încăpăţânarea cetăţii şi i-a prevestit căderea. Într-o a treia epistolă, Dante îl mustră pe împăratul însuşi şi îl îndeamnă să grăbească atacul asupra Florenţei. Probabil că în această perioadă a scris de Monarchia, o pledoarie intelectuală în favoarea împăratului ca suveran care apără ordinea temporală. Moartea lui Henric în 1313, după mai bine de un an de lupte ineficiente, a dus la sfârşitul aspiraţiilor politice ale lui Dante şi ale partidului său. Oraşul Florenţa i-a reînnoit condamnarea în 1311, iar apoi în 1315.

După moartea lui Henric, Dante şi-a petrecut următorii ani sub protecţia diferiţilor lorzi ai Lombardiei, Toscanei şi Romagnei. Potrivit unor surse, s-ar fi retras la mănăstirea Santa Croce di Fonte Avelana în Apenini, unde a lucrat la Divina Comedie, al cărei plan data din 1292. Aproape sigur, a petrecut o vreme la curtea lui Can Grande della Scala, căruia i-a dedicat Paradisul. În 1315, Florenţa a iniţiat o operaţiune de rechemare a exilaţilor. Dante a refuzat din nou să plătească suma care îi fusese impusă şi „să poarte semnul pocăinţei", simţind că, dacă s-ar întoarce, ar abdica de la principiile şi onoarea sa.

Către sfârşitul vieţii, pare să fi sperat că opera sa capitală i-ar putea redeschide porţile cetăţii.

Ultimii ani din viaţă şi i-a petrecut la Ravenna, sub patronajul lui Guido da Polenta, un nepot al Francescăi da Rimini. Fiica lui Dante, Beatrice, era călugăriţă în acel oraş, iar unul dintre fiii lui avea afaceri acolo; soţia sa pare

să fi rămas în Florenţa pe toată perioada exilului. Dante a fost foarte apreciat la Ravenna şi s-a înconjurat de un cerc select de prieteni. Aici a terminat de scris Divina Comedie şi a mai redactat două egloge în latină, care par să emane o anumită seninătate în apropierea sfârşitului.

Întorcându-se dintr-o misiune diplomatică la Veneţia, unde îşi reprezentase patronul, a fost cuprins de febră şi a murit în data de 14 septembrie 1321. A fost înmormântat la Ravenna, în faţa intrării principale în biserică, beneficiind de mari onoruri, potrivite „unui poet şi mare filosof.

Acum, petreceţi aproximativ zece minute precitind sau răsfoind următorul cuprins în mod sistematic. Textul pe care-l folosim aici este cel tradus de Eta Boeriu[81]. Alţi traducători ar prezenta desigur în alt mod acest cuprins.

CUPRINSUL DIVINEI COMEDII

INFERNUL

CÂNTUL I. Dante, rătăcind într-o pădure întunecoasă, ajunge la poalele unui deal. Cele trei fiare. Apariţia marelui poet latin Virgiliu. Convorbirea dintre cei doi poeţi. Începutul călătoriei.

CÂNTUL II. Invocaţia către muze. Şovăirea lui Dante, dojana şi îndemnurile lui Virgiliu. Rugămintea Beatricei. Înspre poarta Infernului.

CÂNTUL III. Poarta Infernului. Pedepsirea celor şovăielnici. Luntraşul Infernului, Caron. Trecerea fluviului infernal, Aheronul.

CÂNTUL IV. Primul cerc: (limbul). Poeţii antici şi Dante. Castelul înţelepţilor.

CÂNTUL V. Cercul al doilea. Judecătorul Infernului, Minos. Păcătoşii din dragoste. Francesca da Rimini şi Paolo Malatesta. Povestea lor de dragoste şi de moarte.

CÂNTUL VI. Cercul al treilea: lacomii. Cerber. Ciacco

---

81 Dante Alighieri, *Divina Comedie,* Minerva, Bucureşti, 1982, trad. Eta Boeriu (n.tr.)

vorbeşte despre Florenţa şi îi prezice lui Dante exilul.

CÂNTUL VII. Cercul al patrulea: zgârciţii şi risipitorii. Pluto. Despre soartă. Pătrunderea în cel de-al cincilea cerc. Mânioşii.

CÂNTUL VIII. Cercul al cincilea: mânioşii. Trecerea fluviului Stix în barca lui Flegias. Filippo Argenti. Cetatea Dite.

CÂNTUL IX. Cercul al şaselea: ereticii. Lângă poarta cetăţii Dite. Cele trei furii. Trimisul ceresc. Cei doi poeţi pătrund în cetate. Ereticii îngropaţi în morminte de foc.

CÂNTUL X. Cercul al şaselea: ereticii. Farinata degli Uberti şi Cavalcante dei Cavalcanti. Prevestirea exilului lui Dante.

CÂNTUL XI. Cercul al şaselea: ereticii. Mormântul papei Anastasie. Topografia Infernului.

CÂNTUL XII. Cercul al şaptelea: brâul întâi. Violenţii. Minotaurul. Centaurii. Violenţii împotriva aproapelui.

CÂNTUL XIII. Cercul al şaptelea: brâul al doilea. Violenţii. Pădurea sinucigaşilor. Pier della Vigna. Risipitorii.

CÂNTUL XIV. Cercul al şaptelea: brâul al treilea. Violenţii împotriva lui Dumnezeu. Capaneu. Originea fluviilor din Infern.

CÂNTUL XV. Cercul al şaptelea: violenţii împotriva firii. Sodomiţii. Brunetto Latini. Noua prevestire a exilului lui Dante.

CÂNTUL XVI. Cercul al şaptelea: violenţii împotriva firii. Convorbirea lui Dante cu trei damnaţi florentini. Corupţia Florenţei. Gerion.

CÂNTUL XVII. Cercul al şaptelea: brâul al treilea. Violenţii împotriva artei. Cămătarii. Monstrul Gerion.

CÂNTUL XVIII. Cercul al optulea: bolgia întâia şi a doua. Codoşii, seducătorii de femei şi înşelătorii. Linguşitorii.

CÂNTUL XIX. Cercul al optulea: bolgia a treia. Simoniacii. Papa Niccolò al treilea. Violenta invectivă a lui Dante împotriva papilor simoniaci. CÂNTUL XX. Cercul al optulea: bolgia a patra. Ghicitorii. CÂNTUL XXI. Cercul al optulea: bolgia a cincea. Cei care îşi însuşesc bunul obştesc. Ameninţările Diavolului. Umorul dantesc.

CÂNTUL XXII. Cercul al optulea: bolgia a şasea. Ciampolo di Navarra şi fratele Gomita. Cursa întinsă dracilor de Ciampolo. Cearta infernală. CÂNTUL XXIII. Cercul al optulea: bolgia a şasea. Ipocriţii. CÂNTUL XXIV. Cercul al optulea: bolgia a şaptea. Hoţii. CÂNTUL XXV. Cercul al optulea: bolgia a şaptea. Hoţii. CÂNTUL XXVI. Cercul al optulea: bolgia a opta. Răii sfătuitori. Invectiva lui Dante împotriva Florenţei. Răii sfătuitori învăluiţi în flăcări. Ulise şi Diomede. Călătoria lui Ulise.

CÂNTUL XXVII. Cercul al optulea: bolgia a opta. Sfătuitorii de rele. Guido da Moltefeltro. Despre starea politică a Romagnei.

CÂNTUL XXVIII. Cercul al optulea: bolgia a nouă. Semănătorii de dezbinări.

CÂNTUL XXIX. Cercul al optulea: bolgia a zecea. Falsificatorii. CÂNTUL XXX. Cercul al optulea: bolgia a zecea. Falsificatorii. CÂNTUL XXXI. Puţul giganţilor.

CÂNTUL XXXII. Cercul al nouălea: trădătorii. Zona întâi, Caina: trădătorii de rude. Zona a doua, Antenora: trădătorii de patrie sau de partid. Boca degli Abaţi. Contele Ugolino della Gherardesca.

CÂNTUL XXXIII. Cercul al nouălea: trădătorii. Zona a doua, Antenora. Contele Ugolino. Invectiva împotriva Pisei.

CÂNTUL XXXIV. Cercul al nouălea. Zona a patra şi ultima. Giudecca. Trădătorii de binefăcători.

PURGATORIUL

CÂNTUL I. Preludiu şi invocaţie. Cele patru stele. Cato, paznicul Purgatoriului. Convorbirea cu Virgiliu.

CÂNTUL II. Antepurgatoriul. Îngerul-luntraş. Convorbirea lui Dante cu Casella. Mustrarea lui Cato.

CÂNTUL III. Antepurgatoriul. Insula: sufletele excomunicaţilor. Manfredi.

CÂNTUL IV. Antepurgatoriul. Întâia brână: zăbavnicii. Belacqua.

CÂNTUL V. Antepurgatoriul. A doua brână: zăbavnicii care au murit ucişi. Jacopo de-l cassero. Bonconte da Montelfeltro. Pia dei Tolomei.

CÂNTUL VI. Antepurgatoriul. A doua brână: alţi zăbavnici care au murit ucişi. Benincasa, Guccio Tarlati, Federigo Novella, Gano Scornigiani, Orso degli Alberti, Pier de la Broccia, Sordello. Invectiva împotriva Italiei şi a Florenţei.

CÂNTUL VII. Antepurgatoriul. Vâlceaua înflorită. Principii neglijenţi, împăratul Rudolf, Ottocar al II-lea, rege al Boemiei, Filip al III-lea, rege al Franţei, Henric I se navarra, Petru al III-lea şi Alfons al III-lea de Aragon, Carol I se anjou, Henric al III-lea, rege al Angliei, Guglielmo al VII-lea de Monferrato.

CÂNTUL VIII. Antepurgatoriul. Vâlceaua înflorită. Cei doi îngeri păzitori şi şarpele. Nino Visconti şi Corrado Malaspina.

CÂNTUL IX. Antepurgatoriul. Noaptea în vâlceaua înflorită. Visul lui Dante: vulturul şi Lucia. Poarta Purgatoriului. Îngerul-portar.

CÂNTUL X. Primul ocol: trufia. Pilde de umilinţă.

CÂNTUL XI. Primul ocol: trufia. Olberto Aldobrandeschi. Oderisi da Gubio. Provenzan Sal vani.

CÂNTUL XII. Primul ocol: trufia. Pilde de trufie pedepsită. Luci fier, Briareo, uriaşii, Nemrod, Niobe, Saul, Aracne, Roboamo, Erifle, Sannherib, Cirus, Olofrene, Troia. Urcarea la cel de-al doilea ocol.

CÂNTUL XIII. Al doilea ocol: invidia. Pilde de caritate.

Sapia da Siena.

CÂNTUL XIV. Al doilea ocol: invidia. Guido del Duca şi Rinieri da Calboli. Toscana şi Romagna în 1300.

CÂNTUL XV. Al doilea ocol: invidia. Al treilea ocol: mânia. Pilde de blândeţe.

CÂNTUL XVI. Al treilea ocol: mânia. Marco Lombardo. Despre liberul-arbitru şi corupţia lumii. Corrao da Palazzo, Gherardo da Camino, Guido da Castello. Gaia.

CÂNTUL XVII. Al treilea ocol: mânia. Exemple de mânie pedepsită. Procne, Armata. Îngerul păcii. Urcarea la al patrulea ocol. Topografia morală a Purgatoriului.

CÂNTUL XVIII. Al patrulea ocol: trândăvia. Natura şi originea iubirii. Liberul-arbitru. Pilde de zel. Abatele de la San Zeno. Pilde de nepăsare. Somnul lui Dante.

CÂNTUL XIX. Al patrulea ocol: visul lui Dante. Al cincilea ocol: zgârcenia şi risipa. Papa Adrian al V-lea.

CÂNTUL XX. Al cincilea ocol: zgârcenia şi risipa. Ugo Capet. Pilde de zgârcenie. Cutremurul.

CÂNTUL XXI. Al cincilea ocol: zgârcenia şi risipa. Staţiu. Cauza cutremurului.

CÂNTUL XXII. Al şaselea ocol: lăcomia. Pilde de cumpătare.

CÂNTUL XXIII. Al şaselea ocol: lăcomia. Forese Donaţi. Invectiva împotriva femeilor florentine.

CÂNTUL XXIV. Al şaselea ocol: lăcomia. Bonagiunta da Lucca, papa Martin al IV-lea, Ubaldino della Pila, Bonifazio Fieschi, Gentucca, Corso Donaţi. Exemple de lăcomie pedepsită.

CÂNTUL XXV. Urcarea la cel de-al şaptelea ocol: zămislirea fiinţei omeneşti. Cel de-al şaptelea ocol: desfrânarea. Exemple de castitate.

CÂNTUL XXVI. Cel de-al şaptelea ocol: desfrânarea. Cele două cete de desfrânaţi. Exemple de desfrâu: Sodoma şi Gomora, Pasifae, Guido Guinizelli, Arnaldo Daniello.

CÂNTUL XXVII. Cel de-al şaptelea ocol: desfrânarea. Trecerea poeţilor prin flăcări. Urcarea către paradisul pământesc. Ultimele cuvinte ale lui Virgiliu.

CÂNTUL XXVIII. Paradisul pământesc. Pe malurile râului Lete. Matelda. Originea apelor şi a vântului în paradisul pământesc.

CÂNTUL XXIX. Paradisul pământesc. Mereu pe malurile râului Lete. Procesiunea mistică.

CÂNTUL XXX. Paradisul pământesc. Apariţia Beatricei. Dispariţia lui Virgiliu. Mustrările Beatricei.

CÂNTUL XXXI. Paradisul pământesc. Mărturisirea lui Dante. Scufundarea în apele râului Lete. Beatrice se dezvăluie.

CÂNTUL XXXII. Paradisul pământesc. Somnul lui Dante. Acvila, vulpea şi zmeul. Desfrânata şi uriaşul.

CÂNTUL XXXIII. Paradisul pământesc. Profeţia Beatricei. Purificarea lui Dante în apele râului Eunoe.

PARADISUL

CÂNTUL I. Preludiu. Invocaţia către Apollo. Ascensiunea în sfera de foc. Orânduirea Universului.

CÂNTUL II. Apostrofa către cititori. Urcarea în întâiul Cer (al Lunii). Petele lunare. Înrâurirea cerurilor.

CÂNTUL III. Cerul întâi, al Lunii. Cei care şi-au călcat jurămintele. Picarda Donaţi. Împărăteasa Constanţa.

CÂNTUL IV. Cerul întâi, al Lunii. Cei care şi-au încălcat jurămintele, îndoielile lui Dante.

CÂNTUL V. Cerul întâi, al Lunii. Cei care şi-au călcat jurămintele. Lămuririle Beatricei. Cerul al doilea, al lui Mercur. Spiritele active. Justinian.

CÂNTUL VI. Cerul al doilea, al lui Mercur. Spiritele active. Viaţa lui Justinian. Acvila romană. Invectiva împotriva guelfilor şi a ghibelinilor. Romeo di Villanova.

CÂNTUL VII. Cerul al doilea, al lui Mercur. Spiritele active. Noile îndoieli ale lui Dante. Lămuririle Beatricei.

CÂNTUL VIII. Cerul al treilea, al Venerei. Spiritele îndrăgostite. Care Martel. Noi dubii ale lui Dante.

CÂNTUL IX. Cerul al treilea, al Venerei. Spiritele îndrăgostite. Cunizza da Romano. Marca Trevigiana. Folco din Marsilia. Raab cea ticăloasă. Invectiva împotriva eclesiaştilor.

CÂNTUL X. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înţelepte. Prima cunună luminoasă a spiritelor de teologi şi filosofi.

CÂNTUL XI. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înţelepte. Cele două noi îndoieli ale lui Dante. Elogiul lui San Francesco d'Assisi. Invectiva împotriva dominicanilor.

CÂNTUL XII. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înţelepte. A doua cunună luminoasă. Elogiul sfântului Dominic. Invectiva împotriva franciscanilor.

CÂNTUL XIII. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înţelepte. Ştiinţa lui Solomon, a lui Adam şi a lui Christos.

CÂNTUL XIV. Cerul al patrulea, al Soarelui. Spiritele înţelepte. Solomon îi lămureşte lui Dante cea de-a treia îndoială. Cea de-a treia cunună luminoasă. Urcarea în cerul lui Marte. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinicilor.

CÂNTUL XV. Cerul al cincilea, al lui Marte. Cacciaguida. Florenţa de altă dată. Strămoşii lui Dante.

CÂNTUL XVI. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinice. Despre nobleţe. Florenţa şi cetăţenii săi în vremea lui Cacciaguida.

CÂNTUL XVII. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinice. Prezicerea exilului. Gloria viitoare. Curajul adevărului.

CÂNTUL XVIII. Cerul al cincilea, al lui Marte. Spiritele războinice. Urcarea în cerul al şaselea. Cerul al şaselea, al lui Jupiter. Spiritele celor drepţi. Acvila. Avariţia papilor.

CÂNTUL XIX. Cerul al şaselea, al lui Jupiter. Spiritele drepţilor. Vorbirea acvilei. Invectiva împotriva principilor nedrepţi.

CÂNTUL XX. Cerul al şaselea, al lui Jupiter. Spiritele drepţilor. Cântecul spiritelor care formează acvila. Sufletele din ochii acvilei. Păgâni în Paradis. Despre predestinare.

CÂNTUL XXI. Cerul al şaptelea, al lui Saturn. Spiritele contemplative. Scara cerească. Pier Damiano. Invectiva împotriva eclesiaştilor.

CÂNTUL XXII. Cerul al şaptelea, al lui Saturn. Spiritele contemplative. Corupţia călugărilor. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Privirea asupra planetelor şi a Pământului.

CÂNTUL XXIII. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Iisus Christos. Dumnezeiască frumuseţe a Beatricei. Încoronarea Fecioarei Maria.

CÂNTUL XXIV. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Sfântul Petru. Dante este examinat cu privire la credinţă.

CÂNTUL XXV. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Dorul de patrie. Sfântul Iacob. Dante este examinat cu privire la speranţă. Sfântul Ioan Evanghelistul.

CÂNTUL XXVI. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Dante este examinat cu privire la caritate. Adam. Primul grai al omenirii.

CÂNTUL XXVII. Cerul al optulea, al stelelor fixe. Spiritele triumfătoare. Invectiva Sfântului Petru împotriva papilor şi a prelaţilor. Urcarea în cerul al nouălea, primul mobil. Ierarhiile îngereşti. Corupţia pământească.

CÂNTUL XXVIII. Cerul al nouălea, primul mobil. Ierarhiile îngereşti. Concordanţa între îngeri şi ceruri.

CÂNTUL XXIX. Cerul al nouălea, primul mobil.

Ierarhiile îngereşti. Invectiva împotriva vanităţii. Nesfârşitul număr al îngerilor.

CÂNTUL XXX. Cerul al nouălea, primul mobil. Ierarhiile îngereşti. Urcarea în Empireu. Fluviu! de lumină. Trandafirul alb. Tronul lui Henric al VII-lea.

CÂNTUL XXXI. Empireul. Dumnezeu, îngerii şi dreptfericiţii. Trandafirul alb. Apariţia Sfântului Bernard. Rugăciunea către Beatrice. Fecioara Maria.

CÂNTUL XXXIL Empireul. Dumnezeu, îngerii şi dreptfericiţii. Orânduirea fericiţilor. O îndoială a lui Dante. Cei mai de seamă dintre fericiţi.

CÂNTUL XXXIII. Empireul. Dumnezeu, îngerii şi dreptfericiţii. Rugăciunea Sfântului Bernard. Viziunea divinităţii. Sfârşitul poemei.

Testul C. Prima serie de întrebări privind Divina Comedie a lui Dante

1. Dante îşi împarte opera în a) trei, b) patru, kk) şase părţi principale.

2. Părţile principale sunt intitulate a) Pământul, Luna, Paradisul, Cercurile Angelice, b) Infernul, Purgatoriul, Paradisul, kk) Inferno, Purgatorio, Paradiso.

3. Părţile principale sunt divizate în a) cânturi, b) capitole, kk) secţiuni.

4. Numărul subdiviziunilor în fiecare dintre părţile principale este a) aproximativ egal, b) 33 sau 34, kk) undeva între 23 şi 44.

5. Numărul de subdiviziuni ale operei este a) 99, b) 100, kk) 101.

6. Diviziunile Infernului sunt a) cercurile, b) bolgiile, kk) brânele.

7. Diviziunile Purgatoriului sunt a) bolgiile, b) cercurile, kk) brânele.

8. Diviziunea principală a Paradisului pare să fie realizată în acord cu

a) virtuţile şi viciile, b) ierarhiile angelice, kk) ordinea planetelor în Sistemul Solar.

9. în Infern, mişcarea se realizează a) în jos, b) în sus. În Purgatoriu, mişcarea se realizează a) în jos, b) în sus.

10. Paradisul pământesc este plasat de Dante a) în acea parte a poemului numită Purgatoriul, b) în acea parte a poemului numită Paradisul.

Consultaţi pagina 353 pentru a vedea răspunsurile corecte.

Acum, că aţi răsfoit cuprinsul Divinei Comedii şi aţi răspuns la primul Set de întrebări, rezervaţi-vă douăzeci de minute pentru a inspecta superficial cuprinsul.

Testul D. Alte întrebări privind Divina Comedie a lui Dante

1. Dante este condus prin Infern de către a) Beatrice, b) Virgiliu, kk) Lucifer.

2. Virgiliu este trimis să-l ajute pe Dante de către a) Beatrice.

b) Dumnezeu, kk) Sf. Bernard.

3. Principala preocupare a lui Dante este să descrie a) viaţa de după moarte, b) genurile de oameni.

4. Divina Comedie este a) în mod esenţial un poem comic, b) o tratare poetică a unor teme din morala teologică, kk) o reconstrucţie imaginativă a întregului Univers.

5. De care dintre următoarele ideologii sau învăţături pare a fi cel mai dependent poemul? a) umanistă, b) greco-romană, kk) creştină.

6. Leneşii sunt pedepsiţi în cea de-a patra brână a Purgatoriului. Credeţi că este semnificativ faptul că, înainte de a părăsi această brână, Dante adoarme? (Da sau Nu)

7. în Cântul 34 al Infernului, Dante şi Virgiliu

ating centrul Universului. De ce?

8. în Cântul al nouălea al Purgatoriului, pe fruntea lui Dante apar şapte litere P şi fiecare dintre ele dispare pe măsură ce Dante trece de brânele muntelui din Purgatoriu. Care este semnificaţia acestor litere?

9. Virgiliu îl însoţeşte pe Dante spre paradisul pământesc (Cânturile 28 – 33 din Purgatoriu), dar dispare în Cântul 30 şi nu îl însoţeşte pe Dante în Paradis. De ce?

10. în Cânturile 11 şi 12 din Paradisul, Sf. Toma d'Aquino povesteşte viaţa Sf. Francisc, iar Sf. Bonaventura – pe aceea a Sf. Dominic. Care este semnificaţia acestui fapt?

Ultimele cinci întrebări din Testul D, care au de-a face mai degrabă cu simbolismul operei lui Dante, pot fi dificil sau chiar imposibil de rezolvat doar pe baza citirii cuprinsului. Din acest motiv şi nu din altul, am dat acestor întrebări răspunsurile complete. Există două raţiuni pentru asta. Întâi, nu credem că ar putea fi rezolvate doar pe baza cuprinsului. În al doilea rând, ele sunt structurate în aşa fel încât să sugereze una dintre trăsăturile majore ale operei lui Dante – şi anume aceea că este o operă simbolică de la cap la coadă. Aproape orice spune Dante, orice persoană şi lucru descrise de el, are cel puţin două semnificaţii, dacă nu trei sau chiar patru. Acest fapt devine, credem, evident doar prin citirea cuprinsului, chiar dacă detaliile nu sunt scoase în evidenţă. De aceea, ar putea fi interesant să încercaţi să răspundeţi la întrebările 6 – 10 din test fără vreun ajutor, chiar dacă nu aţi mai citit Dante până atunci. Cu alte cuvinte, dacă ar fi să ghiciţi, cât de aproape aţi fi de adevăr?

Consultaţi pagina 353 pentru a vedea răspunsurile.

Biografia lui Charles Darwin şi cuprinsul Originii speciilor care apar în cele ce urmează sunt luate din volumul 49 al antologiei. În afară de cartea pomenită,

volumul conţine de asemenea Descendenţa omului, în care Darwin îşi aplică teoria, aşa cum a fost expusă în Originea speciilor, pentru a rezolva chestiunea bulversantă a originii şi evoluţiei omului.

La fel ca în cazul lui Dante, citiţi rapid biografia lui Darwin, în cinci sau şase minute, apoi răsfoiţi sau prelecturaţi cuprinsul, fără a depăşi zece minute.

CHARLES DARWIN 1809 – 1882

Evaluând calităţile care i-au adus „succesul ca om de ştiinţă”, Charles Darwin, în modesta sa autobiografie, scrisă „în cazul în care i-ar interesa pe copiii lui”, repereaza foarte devreme în existenţa sa „cea mai puternică dorinţă de a înţelege şi de a explica” tot ceea ce observa. În copilărie, visa la mari descoperiri în domeniul istoriei naturale; colegilor le spunea că poate produce exemplare colorate diferit din aceeaşi plantă, udându-le cu lichide de culori diferite. Tatăl său, un medic de succes, a fost oarecum uimit de interesul straniu al celui de-al doilea fiu al său, dar şi de rezultatele nespectaculoase ale acestuia la şcoala de zi a Dr. Butler. Prin urmare, a decis să-l trimită la Edinburgh, pentru a studia medicina. Acolo, Darwin a colecţionat animale în vase de curăţenie, a cules stridii împreună cu pescarii din Newhaven pentru a obţine cât mai multe specimene ale acestor moluşte şi a făcut două mici descoperiri, pe care le-a încorporat în câteva lucrări prezentate în faţa Societăţii Pliniene. Nu a depus vreun „efort susţinut” pentru a studia medicina.

Cu o oarecare asprime, Dr. Darwin i-a propus ca alternativă cariera de preot. Viaţa de preot de ţară i-a surâs tânărului Darwin şi, după ce şi-a redus la tăcere toate temerile privitoare la „credinţa în toate dogmele bisericii”, şi-a început noua carieră la Cambridge. S-a dovedit totuşi incapabil să-şi suprime curiozităţile ştiinţifice şi a devenit entomolog, unul pasionat în special

de strângerea de bondari; a avut uriaşa satisfacţie de a-şi vedea unul dintre specimenele rare înregistrat în antologia Illustration of British Insects. La fel ca la Edinburgh, s-a simţit foarte stimulat de întâlnirile cu oamenii de ştiinţă. J.S. Henslow, profesor de botanică la Cambridge, a fost cel care i-a făcut rost de angajamentul pentru postul de naturalist pe vasul guvernamental H.M.S. Beagle.

Din 1831 până în 1836, Beagle a navigat prin apele Sudului. Cercetările lui Lyell cu privire la schimbările cauzate în mod natural, publicate în Principii de geologie™, i-au fost de folos lui Darwin pentru a-şi realiza propriile observaţii asupra structurii geologice a Insulelor Capului Verde.

A făcut de asemenea examinări extinse ale recifurilor de corali şi a observat relaţia animalelor de pe ţărm cu cele de pe insulele învecinate, ca şi relaţiile dintre animalele vii dintr-o anumită specie şi fosilele găsite din aceeaşi specie.

„Charles Lyell, Principles of Geology, Penguin Classics, London, 1998

334

Darwin şi-a descris călătoria cu Beagic ca fiind „de departe cel mai important eveniment al vieţii” sale. Pe lângă faptul că l-a transformat pe Darwin într-unul dintre cei mai mari naturalişti ai vremii lui, călătoria i-a creat de asemenea „obişnuinţa de a trata lucrurile energic şi de a mă concentra când este nevoie”. Această nouă situaţie a fiului său a fost consemnată sec de către Darwin-tatăl printr-o remarcă făcută atunci când l-a văzut pe acesta imediat după debarcare: „Ce să spun, modul lui de a gândi pare schimbat”.

Revenit în Anglia, Darwin s-a stabilit la Londra şi a început să-şi organizeze şi să-şi înregistreze observaţiile. A devenit prieten cu Lyell, cel mai important geolog britanic

al momentului, iar mai târziu cu Hooker, un botanist remarcabil. În 1839, s-a căsătorit cu verişoara lui, Emma Wedgwood. La sfârşitul anului 1842, din pricina sănătăţii mereu precare, Darwin s-a mutat la Down, unde au trăit în izolare tot restul vieţii. În timpul celor şase ani de şedere la Londra, şi-a redactat Jurnalul rezultat din notele de călătorie şi şi-a publicat studiul, foarte bine documentat, Recifurile de corali.

Următorii opt ani au fost dedicaţi clasificării minuţioase a gâştelor sălbatice, pentru lucrarea sa în patru volume cu privire la acel subiect. „Am fost izbit, scria Darwin, de variabilitatea infinitezimală care apare la diferite segmente ale aceloraşi specii”. După această perioadă de muncă minuţioasă asupra aceleiaşi specii, Darwin s-a simţit în sfârşit capabil să atace problema modificării speciilor, pentru care se pregătise atâţia ani.

În timpul călătoriei pe Beagle, adunase un număr de fapte pe care simţise că nu ar fi în stare să le explice „decât pe baza ipotezei că speciile se modifică în mod gradual”. Mai târziu, după ce s-a întors în Anglia, a colectat toate materialele care „tratau într-un fel sau altul modificarea speciilor animale în cadrul procesului de domesticire”. Şi-a dat seama rapid că selecţia era „cheia succesului omului. Dar cum anume se aplică selecţia la animalele aflate în mediul natural a fost pentru mine un mister multă vreme”. Într-o zi, în timp ce citea eseul despre populaţii al lui Malthus, i-a devenit dintr-odată clar felul cum, în lupta pentru supravieţuire, pe care o observase peste tot în jur, „variaţiile favorabile sunt în general păstrate, iar cele nefavorabile sunt distruse, rezultatul fiind formarea unor specii noi. Cel puţin, acum aveam o teorie la care să lucrez”.

Le-a expus teoria lui Lyell şi Hooker, care l-au îndemnat să-şi scrie ideile cât mai repede. Dar Darwin

lucra responsabil; se afla abia pe la jumătatea cărţii sale când, în vara lui 1858, a primit un manuscris din partea unui anume A.R. Wallace, din Insulele Temate, Indonezia, care conţinea exact aceeaşi teorie ca a lui. Darwin şi-a exprimat nedumerirea într-o scrisoare către Hooker şi Lyell, cărora le scria: „Vorbele voastre s-au adeverit cu tot cu premoniţia avută – aceea că mi-o va lua cineva înainte”. Urmând decizia celor doi de a publica un articol sintetic care să îi expună teoria, a plecat de la o scrisoare trimisă cu un an înainte, împreună cu eseul lui Wallace, titlul comun fiind: Despre tendinţa speciilor de a forma varietăţi şi perpetuarea varietăţilor şi speciilor prin mijloacele selecţiei naturale.

Un an mai târziu, pe 24 noiembrie 1859, a apărut Originea speciilorlu. Întregul lot de 1.250 de exemplare a fost vândut încă din prima zi. Aproape imediat, în jurul cărţii s-a stârnit o polemică de proporţii, care a ajuns la apogeu la o întrunire de la British Association of Oxford, unde a avut loc un duel verbal între T.H. Huxley şi arhiepiscopul Wilberforce. Darwin, care nu mai reuşise să doarmă după ce îi răspunsese mai dur unui opozant, a ascultat sfatul lui Lyell şi şi-a scutit „timpul şi nervii” neparticipând la discuţie.

În ce a scris însă, Darwin a rămas neabătut. A folosit materialul primului capitol al Originii speciilor într-o carte de sine stătătoare, Variaţia plantelor şi animalelor în condiţii de domesticire[82] (1868). În lucrarea Descendenţa omului şi selecţia raportată la sexU3 (1871), Darwin a adeverit ceea ce afirmase în Originea speciilor – şi anume că „va arunca lumină asupra originii omului şi a istoriei sale”. Lucrarea Expresia emoţiilor la om şi la animale[83]

---

82 Charles Darwin, *Variaţia plantelor şi animalelor în condiţii de domesticire,* Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1963

83 Charles Darwin, *Expresia emoţiilor la om şi la animale,* Editura Academiei

(1872) a oferit o explicaţie naturală fenomenelor care păreau să reprezinte un obstacol în calea acceptării ideii de evoluţie. Ultimele lucrări se vor ocupa de forma, transformările şi fertilizarea plantelor.

Viaţa pe care Darwin a dus-o la Down era concepută în mod special pentru a-i proteja sănătatea şi a-i crea cel mai bun climat de lucru. Din pricina sănătăţii lui mereu şubrede, soţia sa a a făcut cele mai mari eforturi pentru a-l scuti de „orice neplăcere care putea fi evitată". A urmat aceeaşi rutină timp de patruzeci de ani, zilele fiind atent împărţite în perioade de făcut exerciţii sau de citit la lumina zilei, în aşa fel încât să-şi poată folosi cât mai bine cele patru ore pe care le dedica lucrului. Lecturile ştiinţifice şi timpul de documentare erau de asemenea împărţite cu cea mai mare grijă. Iar acele faze de activitate intelectuală care nu erau esenţiale pentru munca lui s-au „atrofiat" cu timpul, ca să folosim chiar expresia lui Darwin, fapt ce a dus la „pierderea fericirii".

Citea texte neştiinţifice strict cu intenţia de a se relaxa şi credea că „ar trebui emisă o lege" care să interzică finalurile nefericite ale romanelor.

Cu soţia sa şi cu cei şapte copii se purta „atât de frumos şi de afectuos", încât fiul său, Francis, se minuna că „a putut rămâne aşa cu nişte fiinţe atât de reci cum eram noi".

Când a murit, pe 19 aprilie 1882, familia a vrut să fie îngropat la Down; opinia publică a susţinut însă că trebuia îngropat la Westminster Abbey, unde a fost aşezat lângă Sir Isaac Newton.

ORIGINEA SPECIILOR[84]TABLĂ DE MATERII

CAPITOLUL I. VARIAŢIA ÎN CONDIŢIILE VIEŢII

R.S.R., Bucureşti, 1967

84 Am folosit cuprinsul ediţiei româneşti: Charles Darwin, *Originea speciilor,* Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957, trad. Ion E. Fuhn. (n. tr.)

DOMESTICE

Cauzele variabilităţii Efectele deprinderilor şi ale întrebuinţării şi neîntrebuinţării unor părţi ale organismului Variaţia corelativă Ereditatea Caracterul varietăţilor domestice Dificultatea de a deosebi varietăţile de specii Originea varietăţilor domestice din una sau mai multe specii Porumbeii domestici, originea lor şi deosebirile dintre ei Principiile de selecţie folosite în trecut şi efectele lor Selecţia metodică şi inconştientă Originea necunoscută a raselor noastre domestice Condiţiile favorabile exercitării selecţiei de către om

CAPITOLUL II. VARIAŢIA ÎN STARE NATURALĂ

Variabilitate Deosebiri individuale Specii dubioase Speciile larg răspândite, foarte împrăştiate şi comune variază cel mai mult – în fiecare ţară, speciile din genurile mai mari variază mai frecvent decât speciile din genurile mai mici Multe dintre speciile cuprinse în genurile mai mari seamănă cu varietăţile, în sensul că sunt foarte înrudite între ele, dar în mod inegal, şi au arii de răspândire restrânse

CAPITOLUL III. LUPTA PENTRU EXISTENŢĂ

Legătura cu selecţia naturală Acest termen e luat într-un sens larg Progresia geometrică a înmulţirii – înmulţirea rapidă a plantelor şi animalelor naturalizate Natura piedicilor care frânează înmulţirea Concurenţa generală Efectele climei Protecţia prin numărul de indivizi Relaţiile complexe dintre animale şi plante în natură Lupta pentru viaţă este cea mai înverşunată între indivizii şi varietăţile aceleiaşi specii: adesea, şi între speciile aceluiaşi gen Relaţiile reciproce dintre organisme: cele mai importante relaţii dintre toate

CAPITOLUL IV. SELECŢIA NATURALĂ SAU SUPRAVIEŢUIREA CELOR MAI APŢI

Selecţia naturală Puterea ei în comparaţie cu selecţia

CAPITOLUL V. LEGILE VARIAŢIEI

CAPITOLUL VI. DIFICULTĂŢILE TEORIEI

unităţii tipului şi a condiţiilor de existenţă

CAPITOLUL VII. DIFERITE OBIECŢII ÎMPOTRIVA TEORIEI SELECŢIEI NATURALE

Longevitatea Modificările nu sunt în mod necesar simultane Modificări care, după cât se vede, nu aduc un folos direct Dezvoltarea progresivă Caracterele de mică importanţă funcţională sunt cele mai constante Presupusa incompetenţă a selecţiei naturale de a explica stadiile incipiente ale structurilor utile Schimbarea gradată a structurii, însoţită de schimbarea funcţiunilor Organe foarte diferite ale reprezentanţilor aceleiaşi clase având aceeaşi origine Motive pentru a nu crede în modificări mari şi bruşte

CAPITOLUL VIII. INSTINCTUL

Instinctele sunt comparabile cu obiceiurile, dar sunt diferite ca origine Gradaţia instinctelor Aphide şi furnici Instinctele sunt variabile Instinctele animalelor domestice, originea lor Instinctele naturale la cuc, la molothrus, la struţ şi la albinele parazite Furnicile care fac sclavi Albina şi instinctul de construire a fagurilor Nu este necesar ca schimbările instinctului şi ale structurii să se producă simultan Greutăţile aplicării la instincte a selecţiei naturale Insecte neutre sau sterile Rezumat

CAPITOLUL IX. HIBRIDIZAREA

Deosebirea dintre sterilitatea primelor încrucişări şi aceea a hibrizilor Sterilitatea prezintă grade variate, nu este generală, e intensificată prin încrucişarea îndeaproape înrudită şi este înlăturată prin domesticire Legile care guvernează sterilitatea hibrizilor Sterilitatea nu este o însuşire specială, ci ţine de alte deosebiri şi nu e acumulată prin selecţie naturală Cauzele sterilităţii primei încrucişări şi a hibrizilor Paralelismul dintre efectele condiţiilor de viaţă schimbate şi încrucişare Dimorfism şi trimorfism Fertilitatea varietăţilor în cazul încrucişării lor

ca şi a descendenţilor metişi nu este generală Comparaţia dintre hibrizi şi metişi independent de fertilitatea lor Rezumat

CAPITOLUL X. DESPRE IMPERFECŢIA CRONICII GEOLOGICE

Despre lipsa în prezent a varietăţilor intermediare: despre natura varietăţilor intermediare dispărute; despre numărul lor Stabilirea timpului scurs, după viteza denudaţiei şi a depunerilor Stabilirea în ani a timpului scurs Despre sărăcia colecţiilor noastre paleontologice Despre intermitenţa formaţiunilor geologice Despre denudarea suprafeţelor granitice Despre lipsa varietăţilor intermediare în fiecare formaţiune în parte Despre apariţia bruscă a unor grupe de specii Despre apariţia lor bruscă în straturile fosilifere cele mai de jos Vechimea pământului locuibil

CAPITOLUL XI. DESPRE SUCCESIUNEA GEOLOGICĂ A ORGANISMELOR

Despre apariţia lentă şi succesivă a speciilor noi Despre diferitele lor grade de schimbare Speciile odată dispărute nu mai reapar Grupele de specii urmează în apariţia şi dispariţia lor aceleaşi reguli generale ca speciile izolate Despre extincţie Despre schimbările simultane ale formelor de viaţă în toată lumea Despre afinităţi reciproce între speciile dispărute şi între acestea şi speciile actuale Despre stadiul de dezvoltare a formelor vechi Despre succesiunea aceloraşi tipuri în aceleaşi regiuni Rezumatul capitolului precedent şi al celui de faţă

CAPITOLUL XII. RĂSPÂNDIREA GEOGRAFICĂ Răspândirea geografică actuală nu se poate explica prin deosebiri ale condiţiilor fizice Importanţa barierelor Afinitatea dintre organismele de pe acelaşi continent Centre de creaţie Mijloace de răspândire în urma schimbărilor climei, a nivelului uscatului şi prin mijloace

întâmplătoare Răspândirea în timpul perioadei glaciare Alternarea perioadelor glaciare în nord şi sud

CAPITOLUL XIII. RĂSPÂNDIREA GEOGRAFICĂ Răspândirea organismelor de apă dulce Despre locuitorii insulelor oceanice Lipsa batracienilor şi a mamiferelor terestre Despre relaţiile dintre locuitorii insulelor şi cei de pe continentul cel mai apropiat Despre colonizarea din cel mai apropiat centru şi modificările ulterioare Rezumatul capitolului de faţă şi al celui precedent

CAPITOLUL XIV. AFINITĂŢILE RECIPROCE DINTRE ORGANISME; MORFOLOGIE; EMBRIOLOGIE; ORGANE RUDIMENTARE

Clasificarea, grupe subordonate altor grupe Sistemul natural Reguli şi dificultăţi în clasificare explicate prin teoria descendenţei cu modificări Clasificarea varietăţilor Descendenţa este întotdeauna folosită în clasificare Caractere analoge sau de adaptare Afinităţi generale, complexe şi radiante Extincţia separă şi defineşte grupele Morfologia, comparaţie între reprezentanţii aceleiaşi clase, între părţile aceluiaşi individ Embriología, legile ei explicate prin variaţii care nu survin la o vârstă timpurie şi care sunt moştenite la o vârstă corespunzătoare Organele rudimentare, explicarea originii lor Rezumat

CAPITOLUL XV. RECAPITULARE ŞI CONCLUZII

Recapitularea obiecţiilor împotriva Teoriei Selecţiei Naturale Recapitularea circumstanţelor generale şi speciale în sprijinul ei Cauzele care determină credinţa generală în imuabilitatea speciilor Cât de mult poate fi extinsă Teoria Selecţiei Naturale Efectele adoptării ei asupra studiului Istoriei Naturale Observaţii finale

Testul E. Întrebări cu privire la Darwin şi la Originea speciilor

1. în Originea speciilor, Darwin îşi asumă sarcina de a determina originea şi evoluţia omului. (Adevărat sau

Fals?)

2. Opera este împărţită în a) 12, b) 15, kk) 19 capitole.

3. Cartea subliniază rolul domesticirii în cadrul selecţiei naturale. (Adevărat sau Fals?)

4. Darwin susţine că lupta pentru viaţă este a) mai severă sau b) mai puţin severă între indivizii aceleiaşi specii decât între indivizii din specii diferite.

5. Darwin nu ia în considerare şi nici nu încearcă să răspundă obiecţiilor aduse teoriei sale. (Adevărat sau Fals?)

6. Darwin nu a fost capabil să termine Originea speciilor, motiv pentru care cărţii îi lipseşte un capitol final, care să sintetizeze şi să rezume lucrarea. (Adevărat sau Fals?)

7. Lui Darwin i-a făcut plăcere să ia parte la polemicile stârnite de opera sa. (Adevărat sau Fals?)

8. în faimoasa dezbatere de la Oxford între T.H. Huxley şi episcopul Wilberforce, care dintre cei doi i-a apărat pe Darwin şi teoria lui?

9. Darwin a apreciat ca fiind „de departe cel mai important eveniment din viaţa mea” a) lectura lucrării lui Malthus Eseu asupra principiului populaţiei”[85] b) studierea timpurie a medicinei, kk) călătoria lui pe nava Beagle.

10. Darwin credea că „ar trebui adoptată o lege” împotriva a) romanelor, b) romanelor pornografice, kk) romanelor care au ca protagonişti oameni de ştiinţă, d) romanelor cu finaluri nefericite.

Consultaţi pagina 354 pentru a vedea răspunsurile.

Toate aceste întrebări au fost foarte simple. Acum, acordaţi încă douăzeci de minute lecturării superficiale a cuprinsului Originii speciilor şi încercaţi să răspundeţi

---

85[1,6] Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populaţiei,* Editura Economică, Bucureşti, 1999

unor întrebări mai dificile.

Testul F. Alte întrebări cu privire la Darwin şi la Originea speciilor

1. Folosindu-se pe larg de dovezi geologice, Darwin le consideră pe acestea a) complete şi satisfăcătoare, b) incomplete dar de mare valoare ca sursă de informaţii privind originea speciilor.
2. Termenul specie se referă la o unitate a) mai îngustă, b) mai cuprinzătoare decât genul.
3. Membrii unei specii au în comun anumite caracteristici, pot convieţui şi se pot înmulţi. (Adevărat sau Fals?)
4. Membrii unui gen au în comun anumite caracteristici, dar nu reuşesc neapărat să convieţuiască sau să se înmulţească. (Adevărat sau Fals?)
5. Dintre următorii factori, care joacă un rol major şi care joacă un rol minor în procesul selecţiei naturale?
    a) lupta pentru existenţă ROL MAJOR ROL MINOR
    b) variaţia indivizilor ROL MAJOR ROL MINOR
    c) transmisibilitatea trăsăturilor ROL MAJOR ROL MINOR
6. Compară Darwin puterea selecţiei naturale cu cea a selecţiei făcute de om? Care crede că este mai semnificativă?
7. Expresia latină „Natura non facit saltum” apare în cuprins. Puteţi traduce această expresie? Puteţi explica importanţa ei în contextul teoriei lui Darwin?
8. Care este semnificaţia dispersiei geologice şi a barierelor naturale cum sunt oceanele asupra evoluţiei speciilor?
9. în Introducerea la lucrarea sa, Darwin se referă la originea speciilor ca la „misterul tuturor misterelor, aşa cum a spus unul dintre marii noştri filosofi”.

Puteţi formula exact problema pe care încearcă să o rezolve lucrarea lui Darwin? Puteţi încerca să faceţi asta în una sau două propoziţii?

10. Cum anume poate fi expusă foarte pe scurt teoria lui Darwin? O puteţi reformula în 10 de cuvinte?

Consultaţi pagina 354 pentru răspunsuri.

Aţi rezolvat deja exerciţiul în două părţi care priveşte cel de-al doilea nivel de lectură. După cum aţi observat poate şi înainte, întrebările nu s-au bazat strict pe textele citite, ci şi pe informaţii de fundal. Într-adevăr, s-ar putea să simţiţi că anumite întrebări nu au fost deloc echitabile. Şi chiar aşa ar fi şi fost, dacă răspunsul la întrebările critice ar fi depins de ele. Dar, desigur, lucrurile n-au stat în acest fel. Sperăm că întrebările la care nu aţi putut răspunde sau la care aţi răspuns cu foarte mare greutate nu vă vor irita, ci mai degrabă vă vor face să doriţi să aprofundaţi operele pe care le-aţi citit doar superficial, pentru a da răspunsuri mai bune decât cele pe care le-am dat noi aici. Există răspunsuri mai bune în operele însele. Şi de asemenea există răspunsuri la alte întrebări interesante, pe care nu am avut timpul, spaţiul sau înţelepciunea de a le pune.

III. Exerciţii şi teste pentru al treilea nivel de lectură – cititul analitic

Textul pe care îl vom folosi ca să exersăm în această parte a Anexei este chiar textul cărţii de faţă. Nu ne bucură neapărat că se întâmplă aşa. Există multe alte cărţi pe care ar fi mai bine şi mai lucrativ să exersăm acest tip de lectură. Dar, dincolo de această alegere, există un considerent hotărâtor: cartea de faţă este singura de care putem fi siguri că a fost citită de toţi cei care au ajuns să dea acest test. Alternativă ar fi să reproducem aici încă o carte laolaltă cu asta, dar acest lucru este imposibil.

Vă veţi aminti că un cititor analitic trebuie să

răspundă la patru întrebări despre orice carte ar citi: 1) Despre ce vorbeşte cartea? 2) Ce anume se spune în detaliu şi cum? 3) Este cartea adevărată în totalitate sau parţial? d) Ce profit obţinem de pe urma ei? Cele cincisprezece reguli de lectură, aşa cum au fost listate la paginile 145 şi discutate pe larg în Partea a doua, au fost concepute tocmai pentru a-l ajuta pe cititorul analitic să soluţioneze aceste probleme. Puteţi răspunde acestor întrebări în ceea ce priveşte cartea de faţă?

Trebuie să judecaţi singur ce anume puteţi şi ce nu. La finalul acestei Anexe, nu există răspunsuri la cele patru întrebări. Răspunsurile se găsesc în cartea însăşi.

Este adevărat că am încercat ca, pe parcursul cărţii, să facem cât de clare am putut toate aceste chestiuni. Dar este de asemenea adevărat că ar fi deja nepotrivit să vă ajutăm în mai multe feluri decât am făcut-o deja. Nu numai că lectura analitică e o formă de efort – ea este o formă de efort solitar. Cititorul este singur cu cartea pe care o citeşte. Practic, nu are nicio resursă pe care să se bazeze în afara gândirii proprii. Nu există alt loc în care să caute înţelegerea şi iluminarea decât în interiorul propriei sale minţi.

Am explicat deja cum se poate răspunde la întrebări şi cum se aplică regulile diferitelor tipuri de cărţi. Nu vă putem însă arăta cum anume se aplică ele şi fiecărei cărţi în parte. Acest lucru îl poate face numai cititorul. Mai pot fi spuse câteva lucruri fără a risca să dăm prea multe informaţii. Nu am ascuns faptul că aceasta este o carte practică, motiv pentru care aplicarea primei reguli a cititului structural a fost destul de uşoară. De asemenea, credem că am arătat destul de clar despre ce anume vorbeşte cartea în ansamblu, deşi dumneavoastră ar trebui să formulaţi concluziile mai clar şi mai succint decât am făcut-o noi. Sperăm că organizarea cărţii în patru părţi şi

douăzeci şi unul de capitole a fost una inspirată. Totuşi, atunci când schematizaţi cartea, ar fi poate util să faceţi comentarii asupra tratamentului inegal acordat diverselor niveluri de lectură în privinţa numărului de pagini. În această carte, primul nivel de lectură – cititul elementar – este tratat foarte pe scurt, deşi are o mare importanţă. De ce? Al treilea nivel de lectură – lectura analitică – este tratat mult mai atent, atât din punct de vedere extensiv, cât şi intensiv, decât toate celelalte. Întrebăm din nou, de ce?

Cu privire la cea de-a patra regulă a analizei structurale, am vrea să atragem atenţia că problema pe care ne-am propus s-o rezolvăm nu poate fi redusă pur şi simplu la a vă învăţa să citiţi. În această carte nu sunt foarte multe lucruri care i-ar putea fi de folos unui profesor de clasa întâi sau a doua. Ne-am concentrat asupra unei anumite maniere de a citi, având în minte anumite scopuri. Aplicând cea de-a patra regulă de lectură, această manieră de a citi, precum şi scopurile care trebuie urmărite ar trebui să devină evidente.

Se întâmplă acelaşi lucru şi cu cel de-al doilea stadiu al lecturii analitice – interpretarea. Primele trei reguli de la acest nivel ar trebui să poată fi aplicate fără ajutorul nostru: sunt reguli care vă sugerează să asimilaţi termenii autorului, să găsiţi propoziţiile-cheie şi să construiţi argumentele. N-ar avea niciun sens să încercăm să subliniem noi termenii esenţiali ai acestei lucrări – adică acele cuvinte care trebuie înţelese la fel atât de noi, cât şi de dumneavoastră, dacă e ca lucrarea de faţă să transmită cunoaştere sau să ajute la formarea de abilităţi. Nu vom reformula nici propoziţiile importante pe care cititorul, dacă a lecturat analitic, ar trebui să fie capabil să le formuleze singur. Nu vom relua nici argumentele. Dacă am proceda aşa, ar însemna să rescriem această carte

continuu.

Putem spune totuşi câteva lucruri cu privire la problemele pe care am reuşit, respectiv nu am reuşit să le rezolvăm. Credem că am reuşit să rezolvăm problema importantă cu care ne-am confruntat la început, aceea pe care probabil aţi identificat-o aplicând cea de-a patra regulă a interpretării analitice structurale. Nu credem că am rezolvat toate problemele cu care se confruntă studenţii şi alte tipuri de cititori astăzi. Pe de o parte, multe dintre aceste probleme implică diferenţe între fiinţele umane. Nicio carte care tratează aspecte generale nu va reuşi să rezolve vreodată astfel de dificultăţi.

Criticarea unei cărţi, în calitatea ei de vehicul pentru informaţii, presupune, aşa cum vă amintiţi probabil, aplicarea a şapte reguli, dintre care primele trei sunt efectiv reguli generale de etichetă intelectuală, iar celelalte patru ţin de criterii critice specifice. Am făcut tot ce am putut pentru a recomanda maximele generale de etichetă intelectuală (ele sunt discutate în Capitolul X). În ceea ce priveşte primele trei reguli critice, nu avem nimic de spus. Câteva remarci cu privire la ultimul punct al criticii – a spune dacă analiza cărţii este completă sau nu – nu ar fi totuşi nepotrivite.

Am putea spune că analiza şi demersul nostru sunt incomplete în două privinţe. Cea dintâi se referă la primul nivel al lecturii. Ar mai fi fost multe de spus despre el, dar am vrea să subliniem că nu acesta a fost scopul nostru principal. De asemenea, nu pretindem că am finalizat discuţia pe marginea acestui subiect. Lectura elementară poate fi discutată – şi chiar a fost – în moduri foarte diferite.

Al doilea aspect în privinţa căruia analiza noastră e incompletă este mult mai important. Nu am spus tot ceea ce trebuia spus – poate că nicio carte nu reuşeşte să facă

asta – despre lectura sintopică.

În primul rând, lectura sintopică este extraordinar de dificil de explicat fără a pune în faţa celui căruia i se explică texte variate ale unor autori. Din fericire, vom avea ocazia ca, în ultima parte a Anexei, care tocmai urmează, să prezentăm un exerciţiu de lectură sintopică. Chiar şi acolo însă, vom prezenta doar două texte scurte, din doi autori diferiţi. Un exerciţiu de proporţii ar implica mai multe texte de la mai mulţi autori şi examinarea a numeroase întrebări complexe. Acest lucru nu este posibil aici din pricina limitărilor de spaţiu. În al doilea rând, dacă nu aţi trăit efectiv experienţa lecturii sintopice, e imposibil de explicat şi de împărtăşit imensa bucurie care vine din ea. În plus, a înţelege ceva prin acest tip de lectură nu e un lucru care să reuşească într-o singură zi. Uneori, se cer luni sau ani de zile pentru a dezlega toate iţele unei probleme mai complicate, care, poate, a devenit complicată în decursul mai multor secole. Sunt luate multe starturi greşite, sunt propuse multe analize sau planuri de discuţii înainte să se facă oarecum lumină asupra subiectului în discuţie. Am trecut prin multe întâmplări de acest fel şi ştim cât de deranjantă poate fi situaţia. Dar, în consecinţă, ştim şi cât de plăcută şi de reconfortantă poate fi găsirea unei soluţii.

Mai există şi alte aspecte în privinţa cărora analiza noastră este incompletă? Ne putem gândi la câteva posibilităţi. De exemplu, ne putem întreba dacă lucrarea reuşeşte să facă suficient de bine diferenţa între prima citire intenţională (citirea textului) şi cea de-a doua citire intenţională (citirea unor comentarii despre textul iniţial). Vorbeşte oare cartea de faţă suficient despre citirea unor texte eretice în raport cu altele canonice? Sau despre lectura acelor texte care nu pot fi numite nici eretice, nici canonice? Este tratată cu suficientă atenţie problema

vocabularelor speciale în matematică sau în alte ştiinţe? (Acest aspect general este menţionat în capitolul despre citirea ştiinţelor socio-umaniste.) Probabil că nu am acordat suficient spaţiu nici lecturării poeziei lirice. Dincolo de aceste aspecte, nu găsim altele care să poată fi supuse criticii. N-am fi însă deloc surprinşi dacă anumite lacune sau lipsuri care nouă ne scapă ar fi foarte evidente pentru cititor.

IV. Exerciţii şi teste pentru al patrulea nivel de lectură – lectura sintopică

Două texte vor fi folosite pentru exerciţii în această a patra şi ultimă parte a Anexei. Unul dintre ele reprezintă un colaj de fragmente extrase din primele două capitole ale Cărţii întâi a Politicii lui Aristotel. Celălalt text conţine câteva pasaje din Cartea întâi a Contractului social al lui Rousseau – o propoziţie din Introducere şi altele din Capitolele 1, 2, 4 şi 6.

Politica lui Aristotel apare în volumul 9 al antologiei Mari cărţi ale Occidentului. Volumele 8 şi 9 conţin operele complete ale lui Aristotel; pe lângă Politica, volumul 9 include Etica, Retorica şi un anumit număr de tratate biologice. Contractul social al lui Rousseau apare în volumul 38, care include şi alte lucrări ale lui Rousseau Discursul asupra inegalităţii între oamenini şi Despre economia politică –, laolaltă cu o altă lucrare fundamentală de filosofic politică a secolului al XVIII-lea, Despre spiritul legilorni, de Montesquieu.

Vă amintiţi probabil că există două stadii ale lecturii sintopice. Primul este pregătitor, celălalt e stadiul lecturii propriu-zise. În cazul exerciţiului pe care îl propunem, vom presupune că primul stadiu a fost deja parcurs – adică ne-am hotărât asupra subiectului care ne interesează şi am decis şi ce texte vom citi. Subiectul în acest caz poate fi „Natura şi originea statului” un subiect important, asupra

căruia s-a gândit mult şi s-a scris în consecinţă. Textele sunt cele numite mai înainte.

Dacă e ca acest exerciţiu să nu depăşească limitele de spaţiu pe care le avem la dispoziţie, trebuie să ne asumăm şi faptul că am redus chestiunea pe care încercăm să o rezolvăm prin intermediul textelor folosite la o singură formulare: Este statul o instituţie naturală, cu tot ceea ce decurge de aici în mod necesar – sau este mai degrabă o structură artificială şi convenţională?

Aceasta este întrebarea pe care o punem. Acum, cititi cele două texte cu atenţie, servindu-vă de oricât timp doriţi sau aveţi nevoie. Viteza nu este importantă în cititul sintopic. Dacă doriţi, luaţi-vă notiţe şi subliniaţi sau marcaţi într-un anumit fel pasajele pe care le consideraţi importante. Reveniţi la text ori de câte ori vă propuneţi să răspundeţi întrebărilor care urmează.

DIN CARTEA ÎNTÂI A POLITICII[86] LUI ARISTOTEL

DIN CAPITOLUL I

„Constatăm că flecare cetate este o comunitate determinată şi că fiecare comunitate a fost alcătuită în vederea unui bine determinat, căci toţi acţionează în numele a ceea ce li se pare a fi bine. De aceea, este clar că toate comunităţile tind spre un bine determinat şi mai ales cea care le întrece şi care le conţine pe toate celelalte tinde către binele cel mai ales dintre toate...”

DIN CAPITOLUL II

„Astfel, comunitatea naturală constituită în vederea vieţii cotidiene este familia. Pe membrii ei, Charondas îi numeşte convivi, iar Epimenide cretanul – comeseni.

Comunitatea primă a mai multe familii care nu e realizată dintr-o necesitate efemeră este satul. În mod natural, el poate fi socotit o colonie de familii pe care unii

86 Folosim ediţia română: Aristotel, *Politica,* Editura IR1, Bucureşti, 2001, trad. Alexander Baumgarten. (n. tr.)

membri îi numesc copii şi copii ai copiilor care au băut acelaşi lapte. De aceea, la început, cetăţile au fost conduse de regi, iar neamurile sunt aşa şi astăzi…

Comunitatea deplină, pentru a spune astfel, formată din mai multe sate, este cetatea, care atinge limita totalei autarhii şi se formează în vederea vieţii, deşi dăinuie în vederea vieţii bune. De aceea, întreaga cetate are un caracter natural, chiar dacă şi comunitatea primă este astfel. Căci cetatea este scopul acestor comunităţi prime, deoarece natura este scop. Noi spunem că natura fiecărui lucru este ceea ce s-a împlinit prin devenire, ca de pildă în cazul omului, al calului sau al familiei. De asemenea, cauza finală şi scopul sunt binele maxim, iar autarhia este atât un scop, cât şi un bine maxim. Din acestea rezultă că cetatea este naturală şi că omul este în mod natural un vieţuitor politic…

Apoi, este evident de ce omul este un vieţuitor politic mai degrabă decât orice albină şi orice fiinţă gregară. Căci natura nu creează nimic fără scop, precum am spus, însă, dintre toate vietăţile, numai omul are limbaj. Glasul este doar semnul plăcerii şi al durerii şi aparţine şi altor vieţuitoare, căci natura lor a ajuns numai până la sesizarea plăcerii şi a durerii şi la semnificarea lor reciprocă, pe când limbajul serveşte exprimării utilului şi dăunătorului, precum şi a dreptăţii şi a nedreptăţii. Această însuşire este proprie omului, spre deosebire de alte animale, aşa că numai el sesizează dreptul şi nedreptul, pe lângă alte senzaţii. Comunitatea acestor fiinţe creează familia şi cetatea.

Iar cetatea este anterioară în mod natural familiei şi oricăruia dintre noi, căci întregul trebuie să existe înaintea părţii. Apoi, dacă se înlătură corpul, nu va mai exista nici piciorul, nici mâna, decât prin omonimie, precum se poate numi mână una de piatră, căci aşa este ea după moarte.

Toate lucrurile se definesc prin rolul şi prin capacitatea lor, astfel încât despre cele care nu mai au acelaşi rol nu se mai poate spune că sunt aceleaşi, ci doar că sunt omonime. Este aşadar evident că cetatea este anterioară prin natură în raport cu fiecare. Deşi fiecare ins separat nu este autarhic, totuşi el e asemeni părţilor faţă de întreg; iar cel incapabil să existe într-o comunitate sau cel care nu are nevoie să o facă din cauza autarhiei sale nu este o parte a cetăţii, ci e o fiară sau un zeu. Aşadar, există în toţi pornirea naturală spre o astfel de comunitate, iar întemeietorul ei a cauzat cele mai mari bunuri. Aşa cum omul care îşi împlineşte menirea este cea mai bună dintre fiinţe, tot aşa, cel lipsit de lege şi de dreptate este cea mai rea dintre toate...”

DIN CARTEA ÎNTÂI A CONTRACTULUI SOCIAL[87] DE ROUSSEAU

„Vreau să văd dacă, în materie civilă, poate exista vreo regulă legitimă şi precisă de guvernare, luându-i pe oameni aşa cum sunt, iar legile aşa cum pot să fie...”

CAPITOLUL I. SUBIECTUL CĂRŢII ÎNTÂI

„Omul s-a născut liber, dar trăieşte în lanţuri pretutindeni. Cutare se socoteşte stăpânul altora, care nu-l lasă să fie mai sclav decât ei. Cum s-a întâmplat schimbarea asta? Nu ştiu. Dar ce poate legitima schimbarea? Aici cred că voi putea răspunde”.

CAPITOLUL II. DESPRE CELE DINTÂI SOCIETĂŢI „Familia este cea mai veche dintre societăţi şi singura naturală: chiar şi azi copiii rămân legaţi de tatăl lor, dar numai atâta cât au nevoie de dânsul ca să-i crească. Îndată ce a încetat nevoia, legătura naturală se desface. Şi unii şi altul îşi capătă independenţa: copiii fiind scutiţi de supunerea ce o datorau tatălui lor, iar tatăl – scutit de grija

87 Am folosit ediţia citată anterior, Jean Jacques Rousseau, *Despre contractul social,* Mondero, Bucureşti, 2007. (n.tr.)

ce o datora copiilor. Dacă ei continuă să trăiască împreună, n-o mai fac natural, ci voluntar; iar familia însăşi nu se menţine decât prin convenţie…

Aşadar se poate spune că familia este cel dintâi model al societăţilor politice: şeful este imaginea tatălui, poporul – imaginea copiilor; iar toţi laolaltă, născuţi egali şi liberi, nu-şi înstrăinează libertatea decât pentru folosul lor…”

CAPITOLUL IV. DESPRE SCLAVIE „Fiindcă niciun om nu are autoritate naturală asupra semenului său şi fiindcă forţa nu produce niciun drept, rămân, deci, numai convenţiile ca bază a oricărei autorităţi legitime printre oameni…”

CAPITOLUL VI. DESPRE PACTUL SOCIAL „îmi închipui oamenii ajunşi în împrejurări când piedicile care stingheresc rămânerea lor în starea de natură sunt, prin rezistenţa lor, mai mari decât forţa pe care fiecare individ în parte o poate consuma pentru a se menţine în acea stare. În consecinţă, această stare nu mai poate continua şi omenirea ar pieri dacă nu şi-ar schimba felul ei de a fi.

Cum oamenii nu pot produce forţe noi, ci numai să le unească şi să le direcţioneze pe cele existente, ei nu mai au alt mijloc de a dărui decât acela ca, formând prin unire un total de forţe pe care să le pună în mişcare pentru acelaşi scop şi făcându-le să lucreze de acord, să înfrângă rezistenţa.

Totalul acesta de forţe nu poate lua fiinţă decât din unirea mai multora, dar forţa şi libertatea fiecărui om fiind cele dintâi mijloace de autoconservare, cum s-ar putea angaja el fără a-şi prejudicia şi nesocoti grija de sine însuşi? Această dificultate în legătură cu subiectul meu se poate exprima astfel:

«Găsirea unei forme de asociere care, prin totalul forţei comune, să apere şi să ocrotească persoana şi bunurile fiecărui asociat în parte, astfel încât oricine s-ar

uni cu ceilalţi să nu se supună totuşi decât sie însuşi şi să rămână liber cum a fost şi până atunci.» Aşa se pune problema fundamentală pe care o rezolvă contractul social…

Dacă vom înlătura din pactul social tot ce nu este de natura lui, îl vom găsi rezumat în următorii termeni: Fiecare dintre noi îşi pune în comun întreaga persoană şi putere sub conducerea supremă a voinţei generale şi primim apoi pe fiecare membru ca parte indivizibilă din întreg.

În acelaşi moment, în locul persoanei particulare a fiecărui contractant, actul de asociere produce un corp moral şi colectiv alcătuit din atâţia membri câte voturi are adunarea – un corp care îşi dobândeşte chiar prin acel act unitatea şi eul său comun, viaţa şi voinţa sa. Persoanei publice formate astfel, prin unirea tuturor persoanelor particulare, i se spunea cândva cetate iar astăzi poartă numele de republică sau corp politic, fiind numit de către membrii săi stat când e pasiv, suveran când e activ şi putere în comparaţie cu alcătuiri similare. Corpul politic ia în mod colectiv numele de popor faţă de asociaţii săi, iar aceştia se numesc în particular cetăţeni ca participanţi la autoritatea suverană şi supuşi ca ascultători plecaţi ai legilor statului. Dar aceşti termeni se confundă deseori, fiind folosiţi unul în locul altuia; când sunt, însă, întrebuinţaţi în toată precizia lor, e suficient să se ştie a-i deosebi”.

Vă vom cere să răspundeţi la două seturi de întrebări cu privire la aceste două texte, după care vă vom sugera să încercaţi să ajungeţi la nişte concluzii care să poată fi extrase din text într-o manieră raţională.

Testul G. Primul Set de întrebări despre Aristotel şi Rousseau

1. Aristotel identifică trei tipuri diferite de

asociere umană. Care sunt ele?

2. Aceste trei tipuri de asociere au anumite lucruri în comun, dar şi diferă în anumite privinţe semnificative. Ce au ele în comun şi prin ce diferă?

3. Cele trei tipuri de asociere diferă în privinţa gradului de incluziune a individului. Le puteţi ordona crescător din acest punct de vedere?

4. Cele trei tipuri de asociere servesc la satisfacerea unei nevoi naturale – anume aceea de a realiza un anumit bine. Binele făcut de familie – adică securitatea membrilor şi perpetuarea speciei – e realizat tot de către sat, dar într-o măsură mai mare. Este binele realizat de către stat tot acelaşi bine, dar realizat într-o măsură mai mare, sau este vorba de un bine complet diferit?

5. O altă cale pentru a sesiza această diferenţă este aceea de a pune următoarea întrebare: Dat fiind faptul că, pentru Aristotel, toate cele trei forme de asociere sunt naturale, putem spune că sunt naturale în acelaşi fel?

6. înainte de a pune nişte întrebări cu privire la Rousseau în acest prim Set, va trebui să remarcăm singura afirmaţie a lui Aristotel care ridică dificultăţi. Aristotel are doar cuvinte la superlativ pentru cel care a fondat statul. Ar vorbi oare la fel despre cel care a fondat familia sau satul?

7. Care este principala problemă pe care o pune Rousseau cu privire la stat?

8. Pune Rousseau aceeaşi problemă cu privire la familie?

9. Care este, pentru Rousseau, opusul „naturalului”?

10. Ce convenţie bazală sau fundamentală fondează, pentru Rousseau, statul?

Consultaţi paginile 355 – 356 pentru a afla răspunsurile la Testul G.

După ce am răspuns acestor prime întrebări cu privire la cele două texte, se pare că am ajuns la o interpretare care plasează cele două viziuni pe poziţii antagonice în privinţa chestiunii urmărite. Dacă vă amintiţi, chestiunea suna aşa: Este statul o instituţie naturală sau una convenţională? Rousseau pare să spună că e o instituţie artificială sau convenţională, Aristotel spune că este o instituţie naturală.

Acum, acordaţi-vă un scurt răgaz pentru a vedea dacă această interpretare este corectă. Există oare ceva în remarca problematică făcută de Aristotel care să arunce vreo umbră de îndoială asupra interpretării noastre? Există eventual şi la Rousseau ceva ce nu am discutat şi care ar putea schimba sensul interpretării noastre?

Dacă reuşiţi să vedeţi de ce nu este corectă această interpretare, atunci probabil că izbutiţi să anticipaţi cele câteva întrebări pe care le-am mai avea de pus.

Testul H. Al doilea Set de întrebări

1. Putem spune că, pentru Rousseau, statul este deopotrivă o instituţie naturală şi una convenţională?

2. Ar fi de acord Aristotel cu asta?

3. Acest acord fundamental între Aristotel şi Rousseau poate fi extins?

4. Răspunzând la ultima întrebare, am vorbit despre „binele” care poate fi obţinut prin stat şi care n-ar putea fi obţinut în absenţa lui. Este acest „bine” similar pentru Rousseau şi pentru Aristotel?

5. încă o întrebare. Faptul că am găsit totuşi un acord fundamental între cei doi autori înseamnă că aceste două texte, chiar aşa scurte cum le-am reprodus, sunt de fapt de acord în toate privinţele?

Consultaţi paginile 356 – 357 pentru a afla

răspunsurile la Testul H.

Am spus la începutul exerciţiului de faţă că există anumite concluzii care pot fi trase în mod valid din aceste două texte fundamentale de filosofic politică. Iată câteva dintre ele. În primul rând, este un adevăr fundamental acela că omul e un animal politic – puteţi folosi o formulare echivalentă dacă doriţi – şi se deosebeşte de alte animale solitare sau sociabile. Prin urmare, putem spune că omul este un animal social raţional care construieşte societăţi pentru a-şi satisface anumite nevoi, altele decât cele strict biologice. Putem trage de aici concluzia ca statul e în acelaşi timp natural şi convenţional – adică în acelaşi timp mai mult şi mai puţin natural decât familia; decurge de aici şi faptul că statul trebuie constituit la un moment dat în mod formal –, societăţile de alt tip nu sunt state. În al doilea rând, putem concluziona fără teama de a greşi că statul este mai degrabă un mijloc decât un scop. Scopul este unul comun tuturor oamenilor: trăirea unei vieţi bune. Prin urmare, nu omul este făcut pentru stat, ci invers.

Aceste concluzii par justificate pentru noi şi simţim de asemenea că răspunsurile pe care le-am dat sunt corecte. Dar, într-un proiect serios de lectură sintopică, e nevoie de mai mult decât de opinii sau convingeri. Am remarcat deja, discutând acest nivel de lectură, că este întotdeauna de preferat să ne întemeiem răspunsurile chiar pe textele autorilor. Noi n-am făcut asta aici. Poate veţi dori s-o faceţi dumneavoastră. Dacă vă nedumereşte vreunul dintre răspunsurile noastre, vedeţi dacă puteţi găsi pasajul sau pasajele adecvate din textele pe care s-au întemeiat răspunsurile noastre. Iar dacă nu sunteţi de acord cu vreunul dintre răspunsurile noastre, căutaţi vreun temei pentru a nu fi de acord în cuvintele autorilor înşişi.

Răspunsuri la întrebări Testul A (p. 315)

1. (kk) 2. (b), (kk). Nu greşiţi dacă spuneţi (a) sau (b)

3. (a) şi (b) 4. (b) 5. (kk). Ar fi exagerat să spunem că (b) este un răspuns incorect? Ar fi stat lucrurile diferit dacă (kk) nu s-ar fi aflat printre variantele de răspuns? 6. (b)

7. (a), (kk) şi (d). Textul indică faptul că Bentham l-a influenţat cel mai mult.

8. (d) 9. (a) şi (b) probabile; (kk) şi (d) puţin probabile. 10. (a), (b) şi (d).

Testul B (p. 320)

1. (kk) 2. (kk) 3. Fals 4. (b) 5. (a) şi (b) 6. (b) 7. (b). Primul răspuns („De ce cad merele?”) ar putea fi considerat corect dacă ar fi fost formulat „Cum anume cad merele”, deşi, desigur, nu există nicio menţionare a merelor în Principia. Ideea este că lucrarea descrie gravitaţia şi felul în care funcţionează ea, dar nu explică motivul pentru care funcţionează în acest fel. 8. (a) 9. (b) şi (kk) 10. Acest răspuns izbitor a impresionat generaţii de admiratori ai lui Newton. Comentându-l, probabil că v-aţi referit la modestia lui Newton. V-aţi referit şi la metafora pe care a folosit-o fizicianul? Este una memorabilă.

Testul C (p. 332)

1. (a) 2. (b). Titlurile puse chiar de Dante sunt cele care apar în (kk). Dacă asta este varianta pe care aţi dat-o, o vom considera corectă. 3. (a) 4. (a) şi (b) 5. (b). Desigur, aceasta nu este o întâmplare. Fiecare diviziune majoră a poemului (numită în italiană cantiche) conţine 33 de cânturi: primul cânt al Infernului este o introducere pentru întreaga lucrare. 6. (a). Doar al optulea cerc este divizat în bolgii. 7. (b) Cercuri,(a) nu este greşit în totalitate 8. (kk), dar (b) ar fi de asemenea corect, întrucât, în cosmologia lui Dante, cele nouă ierarhii îngereşti corespund celor nouă corpuri cereşti. 9. (a), (b) 10. (a)

Testul D (pp. 332 – 333)

1. (b) 2. (a). Beatrice joacă rolul lui Dumnezeu, deci nici (b) nu este incorect. 3. (b) 4. (b) şi (kk). Dante nu a

citit Poetica lui Aristotel, deşi a citit un sinopsis al acesteia, sugerând că Aristotel ar spune că orice comedie este o piesă cu final fericit. Poemul lui Dante se sfârşeşte în Paradis şi acesta este motivul pentru care l-a numit „comedie”. Dar, desigur, nu este nimic comic în această operă. 5. (kk). Poemul depinde de toate trei, dar temele creştine sunt mai importante. 6. Da. Dante simte că zăbava a fost unul dintre marile sale păcate, iar acest lucru este simbolizat aici prin faptul că poetul adoarme. 7. În cosmologia lui Dante, Pământul este centrul Universului. 8. Litera P vine de la termenul latinesc pecatta (păcate); sunt şapte litere P pentru că există şapte păcate capitale, de care sufletele sunt absolvite pe măsură ce urcă Muntele Purgatoriului. 9. În poem, Virgiliu este simbolul cunoaşterii şi virtuţii umane. Dar, întrucât era un păgân care murise fără a-L cunoaşte pe Christos, el nu-l poate însoţi pe Dante în Paradis. 10. Franciscanii şi dominicanii au fost cele două ordine monastice importante ale Evului Mediu. Franciscanii erau contemplativi, dominicanii erau savanţi şi profesori. Dante sugerează aici ştergerea diferenţelor dintre cele două ordine în ceruri, punându-l pe Sfanţul Toma, marele reprezentant al dominicanilor, să povestească viaţa Sfântului Francisc, fondatorul ordinului franciscan, în timp ce Sfântul Bonaventura, reprezentantul franciscanilor, narează viaţa Sfântului Dominic, fondatorul ordinului dominican.

Testul E (p. 341)

1. Fals 2. (b) 3. Fals. De fapt, enunţul nu are sens. 4. (a) 5. Fals 6. Fals 7. Fals 8. Huxley l-a apărat pe Darwin. 9. (kk) 10. (d). Pentru iubitorii lui Darwin, acesta e unul dintre cele mai încântătoare lucruri cu privire la om.

Testul F (p. 342)

1. (b) 2. (a) 3. Adevărat. De fapt, se apropie destul de mult de definiţia unei specii. 4. Adevărat. Membrii unui

gen se pot creşte unii pe alţii şi se pot împerechea unii cu alţii doar dacă aparţin şi aceleiaşi specii. 5. (a), (b) şi (kk), toate joacă un rol major în selecţia naturală. 6. Selecţia naturală. Şi-ar schimba Darwin părerea dacă ar trăi astăzi, ca să poată vedea efectul distructiv al omului asupra mediului natural? Poate. Dar ar rămâne probabil la părerea că, pe termen lung, natura este mai puternică decât omul şi că omul însuşi nu este decât o parte a naturii. 7. Formularea poate fi tradusă ca „Natura nu face salturi" ceea ce înseamnă că, în mod natural, nu apar variaţii majore şi bruşte, ci numai variaţii mici şi graduale. Chiar dacă nu aţi fi reuşit să traduceţi expresia din latină, putea fi sensul ei dedus din cuprins? Ideea este importantă pentru că, socotind-o corectă, Darwin explică mai degrabă marile deosebiri dintre specii prin absenţa dovezilor geologice – lipsa de verigi intermediare –, decât prin ipoteza alternativă a creării unor specii complet diferite. 8. Conform lui Darwin, dacă două varietăţi ale aceleiaşi specii sunt separate una de alta suficient de mult timp fără posibilitatea de a convieţui, cele două varietăţi vor avea tendinţa de a deveni specii diferite – astfel că nu se vor mai putea încrucişa. Descoperirea, pe diferite insule oceanice, a unor specii foarte diferite de păsări, cu prilejul călătoriei pe Beagle, l-a făcut să înţeleagă pentru prima oară acest fapt fundamental. 9. Există probabil multe moduri de a formula problema. O cale de a o face este aceea de a pune două întrebări aparent simple. Una ar fi: De ce există atât de multe feluri de fiinţe în loc să existe un singur fel? O a doua întrebare ar fi: Cum anume apare o specie şi cum dispare? După cum ştiau Darwin şi contemporanii lui din dovezile geologice acumulate, acest lucru se întâmplase de foarte multe ori. Este nevoie probabil să vă gândiţi o vreme la aceste întrebări pentru a vă da seama cât sunt de dificile şi de ce sunt aşa de

enigmatice – dar merită să o faceţi. 10. Nu suntem foarte siguri că un răspuns la această întrebare poate fi dat printr-o simplă răsfoire, oricât de atentă, a cuprinsului Originii speciilor. Dacă reuşiţi să expuneţi teoria în o sută de cuvinte fără a fi citit altceva decât cuprinsul, înseamnă că sunteţi un cititor extraordinar. Într-adevăr, nu e uşor de răspuns pe scurt la o asemenea provocare nici dacă aţi citit cartea; vă puteţi folosi şi de încercarea noastră de a expune pe scurt teoria în Capitolul 7. Într-un pasaj din Introducerea la propria lucrare, Darwin a făcut chiar el acest lucru şi cităm pasajul integral aici: „Deoarece din fiecare specie se nasc mai mulţi indivizi decât pot să supravieţuiască şi deoarece se produce, în consecinţă, în mod frecvent o luptă pentru existenţă, urmează că fiecare fiinţă, dacă variază cât de puţin, în orice fel care să-i folosească, sub influenţa condiţiilor complexe şi uneori variabile de viaţă, va avea o mai mare şansă de supravieţuire şi astfel va fi selecţionată în mod natural. Pe baza puternicului principiu al eredităţii, orice varietate selecţionată va tinde să-şi propage forma cea nouă şi modificată”.[88]

Testul G (pp. 350 – 351)

1. Familia, satul, statul.

2. Ceea ce au în comun este faptul că toate reprezintă moduri de asociere umană şi că toate sunt naturale. Aristotel nu lasă urme de îndoială în privinţa acestui ultim punct: „Este clar, spune el, că statul e o instituţie naturală”. Totuşi, diferenţele dintre aceste forme de asociere sunt importante. Dacă nu aţi identificat încă diferenţele cu pricina, aşa cum le descrie Aristotel, atunci probabil că aveţi nevoie de întrebări suplimentare.

3. Familia este cea mai puţin cuprinzătoare. Un sat include mai multe familii şi, prin urmare, e mai

88 Charles Darwin, *op. cit.,* pp. 46-47

cuprinzător. Statul este cea mai cuprinzătoare comunitate, apărând „atunci când mai multe sate se unesc într-o comunitate mai mare”.

4. Aristotel spune că statul îşi are originea în „necesităţile vieţii”, dar că el continuă să existe „în vederea vieţii bune”. „Viaţa bună” este altceva decât viaţa pur şi simplu. De fapt, în asta pare să rezide diferenţa dintre stat şi celelalte tipuri de asociere.

5. Deşi formele de asociere sunt într-adevăr naturale, ele nu sunt naturale în acelaşi fel. Aristotel observă că, asemenea omului, multe animale trăiesc în familii; şi că unele animale, cum sunt albinele, par să aibă forme de organizare asemănătoare satelor. Dar omul se deosebeşte de ele prin aceea că, deşi este un animal social, e deopotrivă şi un animal politic. Atunci când discută despre unicitatea omului ca fiinţă care foloseşte limbajul articulat, Aristotel subliniază că omul este o fiinţă politică. Omul e un animal politic în mod natural şi prin urmare statul, care serveşte acestor nevoi, este el însuşi o creaţie naturală. Dar, dintre toate formele de asociere, numai statul serveşte acestei nevoi.

6. Aparent, Aristotel nu-i laudă în aceeaşi măsură pe cei care au fondat familia sau satul, cum o face cu cel care a fondat statul. Această remarcă pare să implice o problemă, pentru că, dacă statul a fost fondat de cineva, atunci înseamnă că acel cineva l-a inventat, iar dacă l-a inventat, oare nu cumva statul este o instituţie artificială? Noi am afirmat însă că este o instituţie naturală.

7. Principala problemă pe care o pune Rousseau cu privire la stat o reprezintă legitimitatea lui. Dacă statul nu ar fi legitim, nu ar exista nici obligaţia de a-i respecta legile.

8. Nu pune însă aceeaşi problemă şi cu privire la familie. El afirmă explicit că baza familiei rezidă în

încercarea de a răspunde unei nevoi naturale – în acelaşi fel în care descrie situaţia şi Aristotel.

9. Convenţionalul. Pentru Rosseau, statul este convenţional; pentru că, dacă statul ar fi ca familia, atunci în el s-ar impune de la sine legea paternă – legea despotului binevoitor care este tatăl familiei sale. Forţa – adică acel lucru pe care îl posedă tatăl – nu poate face legitim statul. Numai o înţelegere mutuală, o convenţie poate face asta.

10. Contractul social este, pentru Rousseau, convenţia fundamentală încheiată într-un moment originar, când toţi membrii societăţii l-au ales şi l-au dorit. Prin el este legitimată instituţia statului.

Test H (p. 351)

1. Da! El afirmă explicit că oamenii au nevoie de stat în chip natural, întrucât statul apare într-un moment în care viaţa în stare naturală nu mai este posibilă, iar în absenţa statului, oamenii şi-ar risca dispariţia. De aceea, va trebui să concedem că, în accepţiunea lui Rousseau, statul este în acelaşi timp natural şi convenţional. E natural întrucât serveşte unei nevoi naturale, dar e convenţional întrucât se bazează pe o convenţie civilă: contractul social.

2. Da, Aristotel şi Rousseau sunt de acord în privinţa faptului că statul este în acelaşi timp natural şi convenţional.

3. Aristotel şi Rousseau sunt de asemenea de acord că statul nu este natural în acelaşi sens ca la animale. Caracterul lui natural se leagă de nevoie; statul ajută la obţinerea unui bun care n-ar fi obţinut în absenţa lui. Însă chiar dacă statul e natural – în sensul că serveşte unui scop natural conştient el este în acelaşi timp opera voinţei şi a raţiunii umane. Următorul cuvânt-cheie pentru definirea în continuare a acordului dintre ideile acestor doi

gânditori este „constituţie”. Pentru Aristotel, el e cel care a „constituit” societatea, „a fondat” statul. Pentru Rousseau, statul este fondat prin intrarea indivizilor în ordinea guvernamentală şi constituţională a contractului social.

4. Nu, binele pe care îl urmăreşte statul nu este identic pentru Aristotel şi pentru Rousseau. Motivele sunt complexe şi nu se regăsesc direct în pasajele de faţă. Dar concepţia lui Aristotel despre „viaţa bună”, ca fiind scopul pe care îl serveşte statul, este altceva decât cea a lui Rousseau despre „viaţa cetăţenească”, instanţă care este scopul statului. Pentru a aprofunda această diferenţă, ar fi nevoie să citiţi mai mult şi din Politica, şi din Contractul social.

5. în mod clar, cele două lucrări nu se pun de acord peste tot. Chiar şi în scurtele fragmente reproduse de noi, fiecare dintre autori ridică anumite probleme pe care celălalt nu le discută. De exemplu, în textul lui Rousseau nu e menţionată nicăieri o idee foarte importantă pentru Aristotel – aceea că omul este, în acelaşi timp, animal social şi animal politic. Nici cuvântul „dreptate” nu apare în textul lui Rousseau, deşi este un concept important pentru Aristotel. Pe de altă parte, şi din textul lui Aristotel lipsesc termeni importanţi pentru Rousseau, precum „contract social”, „libertatea individului”, „înstrăinarea libertăţii”, „voinţa generală” şi alţii, care sunt centrali în argumentaţia filosofului francez.

INDEX

A

4 Philip Roth, Complexul lui Portnoy, Polirom, Iaşi, 2011

7 Sinclair Lewis, Strada mare, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1961

10 Michael Crichton, Germenul Andromeda, Univers, Bucureşti, 1976

27 Immanuel Kant, Critica raţiunii practice, IRI, Bucureşti, 1995

29 Karl Marx, Capitalul, Editura Politică, Bucureşti, 1966

34 Galileo, Two New Sciences, Stillman, Wisconsin, 1975

64 Platon, Opere, vol. V, Editura Ştiinţifică şi

Enciclopedică, Bucureşti, 1986

65 J.W. Von Goethe, Faust, Paralela 45, Piteşti, 2008

67 Walt Whitman, Fire de iarbă, Pandora, Târgovişte, 2000

72 Spinoza, Etica, Humanitas, Bucureşti, 2006

77 Platon, Scrisori, Humanitas, Bucureşti, 1997

79 Immanuel Kant, Critica raţiunii pure, IR1, Bucureşti, 1998

84 Thomas Mann, Muntele vrăjit, RAO, Bucureşti, 2010

86 M. Adler, C. Fadima, P. Goetz (éd.), Great Books of the Western World, Encyclopedia Britannica, 2nd Edition, 1990

87 Tao te Ching, Antet, Bucureşti, 2013

88 Bhagavad Gītā, Herald, Bucureşti, 2013

91 Mark van Doren, Introduction to Poetry: Comentaries on Thirty Poems, Hill & Wang Pub, New York, 1968

94 John Stuart Mill, Utilitarismul, Alternative, Bucureşti, 1994

99 J. St. Mill, J. Bentham, Raţionale of Judiciar Evidence, Nabu Press, Charleston, 2010

1. În ultima parte a vieţii lui Mill, Anglia era condusă de: a) George al IV-lea, b) William al IV-lea, kk) Victoria sau d) Edward al VII-lea.

2. Educaţia timpurie a lui Mill a fost proiectată în cea mai mare parte de a) tatăl său, James Mill, b) Encylopedia Britannica, pentru care tatăl său scria articole, kk) Memoriile lui Marmontel.

3. Până la vârsta de 8 ani, Mill citise deja a) Herodot, b) şase dialoguri de Platon, kk) Adresa Gettysburg a lui Lincoln.

4. Ca să se întreţină, Mill a început să lucreze pentru Compania Indiilor de Est la vârsta de a) 14 ani, b) 17 ani,

kk) 21 de ani, d) 25 de ani.

101 Postul, care există doar la Universitatea Cambridge, a fost fondat de Henry Lucas, membru al parlamentului reprezentând universitatea între 1639 şi 1640; postul a fost înfiinţat oficial de regele englez Carol al II-lea, la 18 ianuarie 1664. (n.tr.)

105 Dante Alighieri, Viaţa nouă, Humanitas, Bucureşti, 2009

106 Convivio (Banchetul) a fost proiectat ca o enciclopedie în cincisprezece volume a cunoştinţelor vremii. Doar primele patru au fost terminate. Este lucrarea în care Dante foloseşte pentru prima dată într-o operă cultă italiana vulgară în locul limbii latine, (n.tr.)

108 Boethius, Mângâierile filosofiei, Fundaţia Gândirea, Bucureşti, 2003

111 Charles Darwin, Originea speciilor, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1957

113 Charles Darwin, Descendenţa omului şi selecţia raportată la sex, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1967

117 Jean Jacques Rousseau, Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii între oameni, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958

„* Charles de Montesquieu, Despre spiritul legilor, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964